

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

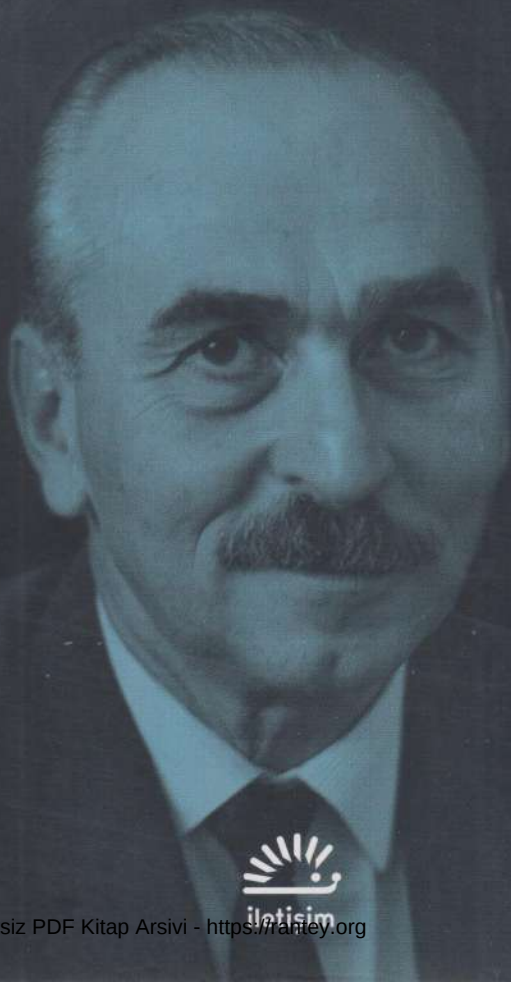
“İnsan sosyalizm için değil, sosyalizm insan içindir. İç dünyası, inançları, düşünceleri, zevkleri, hayalleri, acıları, sevinçleri, sonuna kadar mutlu, sonuna kadar özgür olma hakları ile somut ve gerçek insan, bir dakika olsun gözden uzak kalmamalıdır.”

MEHMET ALİ AYBAR

Barış Ünlü

Bir Siyasal Düşünür Olarak

MEHMET ALİ
AYBAR

BARIŞ ÜNLÜ 1975 Konya doğumlu. Lisansını iktisat, yüksek lisansını siyaset bilimi dalında A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde (SBF), doktorasını sosyoloji alanında Binghamton Üniversitesi'nde tamamladı. 1999-2017 yılları arasında SBF'de çalıştı. 7 Şubat 2017'de 686 sayılı Olağanüstü Hal KHK'sıyla üniversiteden ihraç edildi. Aralık 2019'dan bu yana Duisburg-Essen Üniversitesi'nde misafir araştırmacı olarak bulunmaktadır.

Diğer kitapları: Mehmet Ali Aybar'ın Müdafaaaları ve Mektupları (1946-1961), (der.), (İletişim Yayınları, 2003); İsmail Beşikçi, (der., Ozan Değer'le birlikte), (İletişim Yayınları, 2011); Osmanlı: Bir Dünya-İmparatorluğunun Soykütüğü, (Dipnot Yayınları, 2011); Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşleyişi ve Krizi, (Dipnot Yayınları, 2018).

© 2002 İletişim Yayıncılık A.Ş., Araştırma-İnceleme Dizisi / 1. BASIM
2002, İstanbul (1 baskı)

İletişim Yayınları 830 • Biyografi Dizisi 38
ISBN-13: 978-975-05-3347-1

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 2. BASIM
1. Baskı 2022, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

BARIŞ ÜNLÜ

Bir Siyasal Düşünür Olarak

Mehmet Ali Aybar

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	9
İKİNCİ BASIMA ÖNSÖZ	11
Giriş	13
<i>İmparatorluğun çöküşünden</i> <i>cumhuriyetin doğuşuna; Aybar'ın</i> <i>çocukluğunun ve gençliğinin geçtiği yıllar</i>	17
<i>Aybar'ın Akademik Çalışmaları</i>	36
BİRİNCİ BÖLÜM	
Mehmet Ali Aybar'ın Tek Başına Mücadele ve Suskunluk Yılları (1945-1960)	51
Aybar'ın tek başına mücadele yılları (1945-1950)	51
<i>Çok partili hayata geçiş</i>	51
<i>Aybar'ın Vatan gazetesi yazıları</i>	60
<i>Sovyet istekleri, Tan gazetesi olayı</i> <i>ve Soğuk Savaş</i>	73
<i>Aybar'ın üniversiteden tasfiyesi</i>	86
<i>Aybar'ın 1946 yazıları ve milletvekilliği adaylığı</i>	94
<i>Hür gazetesi</i>	107
<i>Zincirli Hürriyet Gazetesi, Truman Doktrini</i> <i>ve Marshall yardımı</i>	113

<i>Aybar'ın davaları ve savunmaları</i>	132
<i>Aybar'ın mizah gazetelerinde yayımlanan yazıları</i>	139
<i>Ara değerlendirme</i>	142
Aybar'ın suskunluk yılları (1950-1960)	147
<i>Demokrat Parti yıllarının genel ortamı ve Aybar'ın yokluğu</i>	147
<i>Forum yazıları</i>	158
<i>Aybar'dan Zekeriya Sertel'e mektuplar</i>	166

İKİNCİ BÖLÜM

Türk Sosyalist Hareketi İçinde Aybar (1960-1995)	169
Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Aybar (1960-1969)	169
<i>Askerî yönetim, Aybar'ın Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e mektubu, basın toplantısı ve hakkında açılan davalar</i>	169
<i>Yön bildirisi ve Aybar'ın bildiri hakkındaki düşünceleri</i>	175
<i>Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluşu ve Aybar'ın genel başkanlığa getirilişi</i>	178
<i>TİP'in Aybar'ın genel başkanlığındaki ilk dört yılı (1962-1965)</i>	184
<i>Türk solunda 1965 yılında başlayan teorik tartışmalar</i>	211
<i>Türk solunda teorik ve politik ilk ciddi bölünme</i>	222
<i>Aybar'ın 1965-1968 arası, sosyalist devrim/ MDD ve üretim tarzı tartışmaları içindeki durumu</i>	230
BÜROKRAT SINIF	230
KOMPRADOR BURJUVAZİ VE AĞA SINIFI	234
EMEKÇİ SINIF VE TABAKALAR	236
TÜRKİYE'NİN TEMEL ÇELİŞİSİ	237
1965-1967 döneminde Türkiye İşçi Partisi	245
<i>Dünyada ve Türkiye'de 1968 öğrenci hareketleri ve Çekoslovakya Olayı</i>	251
<i>Aybar'ın yeni kavramsallaştırmaları ve TİP'in bölünmesi</i>	254
<i>TİP'in bölünmesinin altında yatan gerçek neden neydi?</i>	264
<i>Ara değerlendirme</i>	268

Aybar'ın Marksizm üzerine yoğunlaştığı yıllar (1970-1995)	274
<i>Aybar'ın 1970 yılındaki forum yazıları</i>	275
<i>Aybar'ın 12 Mart 1971 sonrası milletvekilliği ve Yeni Ortam yazıları</i>	279
<i>Bürokrasi ve Marksist hümanizma</i>	282
<i>Sosyalist Devrim Partisi</i>	287
<i>Leninist parti burjuva modelinde bir örgüt müdür?</i>	293
<i>12 Eylül 1980'den sonra Aybar</i>	302
Sonuç	309
KAYNAKÇA	315
DİZİN	329

TEŞEKKÜR

Elinizdeki kitap, “Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar ve Dönemi” adlı yüksek lisans tezimin, biraz değiştirilmiş, biraz da kısaltılmış şeklidir. Kürsü hocam Prof. Dr. Sina Akşin, özeni, ilgisi, anlayışı ve sohbetleriyle, her öğrencisi için olduğu gibi, benim için de iyi bir tez danışmanıydı. Tez jürisi üyelerim ve hocalarım Prof. Dr. Bilsay Kuruç ve Prof. Dr. Taner Timur, tez dönemi boyunca ufuk açıcı kitapları ve sohbetleriyle yanımdaydılar. Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı tezimi okudu ve değerli eleştirilerde bulundu. Hocam Dr. Faruk Alpkaya iki yıla yakın bir süre bana fiili olarak tez danışmanlığı yaptı. Tezin bitirilişi ve yayımlanması dönemlerinin zor ve dar zamanlarında, yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarım Bülent Duru, Melek Fırat, Onur Karahanoğulları, Zeynep Kılıç, Murat Sevinç ve Erel Tellal’a ne kadar teşekkür etsem azdır.

En büyük teşekkürü ise Sayın Güllü Aybar’a borçluyum. Mehmet Ali Aybar Özel Arşivi’nden yararlanmama izin vermeseydi, birçok konu boşlukta kalacaktı.

BARIŞ ÜNLÜ
Haziran 2002, Ankara

İKİNCİ BASIMA ÖNSÖZ

2001’de yüksek lisans tezi olarak bitirdiğim ve 2002’de kitap olarak yayımlanan bu metin, bugünden geriye baktığımda, birçok zayıflık ve eksiklik barındırıyor. Bunların bir kısmı benden, bir kısmı da belki o yaşların (yirmili yaşlar) genelleştirilebilecek karakteristiklerinden kaynaklanıyor. Bildiğim ve okuduğum neredeyse her şeyi yazma ve gösterme ihtiyacı hissetmişim. Üzerine çalıştığım kişiye olan hayranlığım, eleştirel bir mesafenin oluşmasına izin vermemiş. Bu aşırı yakınlığa paralel olarak, başka kişilere yönelik ironik veya sarkastik ifadeler kullanmışım. Fakat kitap, bu türden defolarına rağmen, Mehmet Ali Aybar’ın hayatı ve dönemi, karakteri ve düşünceleri hakkında okura yeterince zengin bir malzeme sunmayı başarıyor.

Metni bugün yazsaydım, Aybar’ın bazı düşüncelerine ve tutumlarına yönelik elbette daha eleştirel bir yaklaşımım olurdu. Örneğin Ermeni tehcirinin soykırım olmadığına dair düşüncelerine kaynak olarak, “ceberut” dediği devlet geleneğinin “bey takımı”ndan bazı kişileri göstermesi ve bu kişilerden “gerçek devlet adamı” (Talat Paşa) olarak bahsetmesi o günlerde bana bir çelişki, kaçış, körlük veya inkâr olarak görünmemiş. Tabii bunu görebilmem için, şimdi anlıyorum ki, sadece Aybar’la değil başka kişilerle/şeylerle de arama bir mesafe koymam gere-

kiyormuş. Bugün, özellikle 1912-1922 arasında yaşananların, Müslüman milletin/devletinin ortak duygular ve çıkarlar etrafında yatay ve bir anlamda kendiliğinden oluşumuna neden olduğunu düşünüyorum. Yapay olmayan, otantik olan bu oluşum, ideolojisinden, inancından/inançsızlığından ve sınıfından bağımsız olarak Anadolu Müslümanlarının neredeyse hepsinin övgüsünü ve sevgisini kazandı. 1923'ten sonra yaşananlar içinse aynısını söylemek mümkün değil. Yeni devletin bu defa yukarıdan aşağıya dikte ettiği birçok politika farklı gruplar tarafından çeşitli açılardan eleştirildi ve reddedildi. Nitekim Aybar'ın da Kürt Meselesi hakkındaki görüşleri, Ermeni Meselesi'ndekilere kıyasla çok daha eleştirel, eşitlikçi ve özgürlükçüdür. Fakat bugün böyle düşünüyorum olmam, Aybar'ı daha az sevmeme veya onun Türkiye tarihindeki yerini daha az takdir etmeme neden olmadı. Sadece, Aybar'a bugün baksam onu daha iyi anlardım diye düşünüyorum.

Aybar üzerine çalıştığım yılları, özellikle de özel arşivinde geçirdiğim birkaç ayı hayatımın en güzel dönemlerinden biri olarak hatırlıyorum. Mektuplarını, notlarını, müdafaalarını, kitap kenarlarına aldığı notları neredeyse huşu içinde okuyordum. Öyle ki, tez konusu arayan yüksek lisans ve doktora öğrencilerine, eğer gerçekten ilgi duydukları bir isim varsa biyografi yazmanın iyi bir fikir olabileceğini söylemekten kendimi alamıyorum. Bu mutluluk veya coşkunun, basitçe hayranlık duygusuyla veya kahraman ihtiyacıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Ama belki de daha derinlerde, değerli ve özel bir insanın hayatına girdikçe, yazarın kendi küçük dünyasından ve benliğinden çıkıyor olmasıyla da ilgisi vardır.

BARIŞ ÜNLÜ
Haziran 2022, Berlin

Giriş

Bu çalışma, 1960 sonrası Türk sosyalist hareketinin önde gelen isimlerinden Mehmet Ali Aybar'ı bir siyasal düşünür olarak incelemeyi ve anlamayı amaçlamaktadır. Aybar'ın, siyasal teoriye evrensel boyutta bir katkı sağlamamış ve düşünce tarihimizin diğer düşünürlerinin de kıramadığı bu zinciri kıramamış olması konunun önemini azaltmaz. Aybar'ın düşüncesi Türk solunu ve Türk düşünce dünyasını 1960'lardan başlayarak günümüze kadar etkilemiştir.

Sosyalist hareketin toplumda yaygınlaştığı 1960'lı yıllarda, Türk sosyalizmi ilk kitle partisine Türkiye İşçi Partisi'yle kavuşmuştur. Özellikle 1962-1968 döneminde bir çatı görevi gören bu ilk kitle partisi, farklı eğilimleri bünyesinde toplayabilmiş ve Türk solunda “derli toplu” bir görüntü sunabilmiştir. Ancak yine bu parti, 1960'lı yılların sonunda soldaki bölünmelerin beşiği olmuş ve son kitle partisi olma özelliğini de kazanmıştır. Soldaki bölünme artarak 1980'e gelinmiş, 1980'den sonra ise, 12 Eylül rejimi bölünecek bir şey bırakmamıştır. Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, hem “derli toplu”lukta, hem de bölünmüşlükte, düşünceleri ve eylemleriyle başrol oyuncularından birisi olmuştur. Dolayısıyla, 1960 sonrası Türk sosyalist hareketini anlamak için, Aybar'ı anlamak

ve iyi bilmek gerekmektedir. Bu tezin hareket noktası burasıdır, amacı da Aybar'ı anlamak ve böylece Türk solunun tarihiyle ilgilenenlere bir kapı daha açmaya çalışmaktır.

Bu giriş cümleleri, Aybar'ı anlamanın zor ve şimdiye kadar başarılammış bir iş olduğu izlenimini doğurabilir. Aybar'ı anlamak zor değildir ancak, şöyle de bir gerçek vardır: Sadun Aren'e göre "marksizme (bilimsel sosyalizme) güveni sarsmış" ve "sarsmak istemiş"¹ olan Aybar, Süleyman Seyfi Ögün'e göre "zor zamanda ilkeli düşünebilen" ender entelektüellerimizden birisi"² Ergun Aydınoglu'na göre Marksizm hakkında yapılan tartışmalara ilişkin birikimden neredeyse tamamen habersiz olan Aybar,³ Etyen Mahcupyan'a göre, Türk solunun en kişilikli isimlerinden biridir ve Aybar'a "burjuvazinin sözcüsü" olarak bakan kesim içinde Aybar "kıratında biri" yoktur;⁴ İlke dergisine göre "aşırı sağ sapma" içinde olan Aybar,⁵ Kürşat Bumin'in gözünde Türk solunun eşsiz bir entelektüelidir⁶ ve Şerif Mardin'e göre "kontrole karşı özgürlük problemi üzerine derinlemesine düşünülmüş gerçek bir sosyalist"⁷ tir. İlk anda akla gelen bu birkaç örnek bile Aybar'ın ne kadar farklı anlaşılabilirliğini göstermektedir. Bu gerçekten yola çıkarsak, bizim çalışmamızın da konusu üzerinde bir uzlaşma sağlayamayacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla, çalışmanın gerçekçi amacı sadece farklı bir yorum sunabilmektir.

Bir aydın, siyaset adamı ve siyasal düşünür olarak Mehmet Ali Aybar incelenirken, hayatındaki ve düşüncesindeki değişimler tarih sırasıyla ele alınacaktır. Tabii bu yöntem ancak, incelenen konu tarihsel bağlamında ele alınırca anlamlı olabilir.

1 Sadun Aren, *TİP Olayı 1961-1971*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 236.

2 Süleyman Seyfi Ögün, *Politik Kültür Yazıları*, Asa Kitabevi, Bursa, 1997, s. 312-337.

3 Ergun Aydınoglu, *Türk Solu 1960-1971*, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 105.

4 Etyen Mahcupyan, "Aybar'ın Düşündürdükleri", *Toplumcu Düşün*, sayı 12, Ekim-Kasım 1979, s. 581-582.

5 İlke, "'Burjuva sosyalizmi' yine sahnede", *İlke*, sayı 3, Mart 1974, s. 56-65.

6 Kürşat Bumin, *Medyakronik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 54.

7 Şerif Mardin'in yazdığı önsöz için bkz. Igor P. Lipovsky, *The Socialist Movement in Turkey 1960-1980*, E.J.Brill, Leiden, 1992.

Aybar'ın eylemleri ve düşünceleri de, içinde oluştukları siyasal ve toplumsal ortamla beraber incelenmeye çalışılacaktır.

Tarihçi, bir döneme ilgi duyup incelemeye karar vermişse, genellikle daha gerilere gidip o dönemin “neden”lerini ve köklerini bulmaya çalışır; ne kadar geriye gideceği her tarihçinin kendi seçimidir. Konusu bir “kişi” olan araştırmacılar da, o kişinin belirli bir dönemine ilgi duyup çalışmalarına girerler. Aybar için bu dönem 1945 sonrasıdır ve bu çalışma ilhamını Aybar'ın bu “önemli” döneminden almıştır; tezde ayrıntılı olarak incelenecek dönem de budur. Ancak, tarihçilerin ele aldıkları dönemin köklerini aramaları gibi, Aybar'ın bu döneminin kökleri de aranmıştır.

Bu da çalışmayı, zorunlu olarak, bir biyografi yapmaktadır ancak, çalışma “eksiksiz” bir biyografi olmayacaktır. Bunun nedeni, Aybar'ın 1945 öncesi neler yaptığına dair elimizde yeterince bilgi olmamasıdır ki, bu sadece biyografiyi değil çalışmayı da eksiltmektedir. Ancak belki de “eksiksiz biyografiler”, John Tosh'un belirttiği gibi, “iktidarın tek adamda toplandığı siyasi sistemler için” vazgeçilmezdir.⁸ Eğer böyleyse, bu, araştırmamız için bir teselli olacaktır.

Bu noktada akla şu soru gelebilir: Eksik veya eksiksiz biyografi yazmak, tarihte kişinin rolünü abartmak mıdır?

İngiliz tarihçi John Emerich Acton'un “insanın tarih görüşünde hiçbir şey, bireysel kişilerin esinlediği ilgiden daha büyük yanlışlık ve haksızlığa yol açamaz.” sözü, biyografi yazarlarını yaptıkları işten şüpheye düşürecek kadar keskindir. Ancak bu sözün doğruluğu, sanırız ilginin boyutuna bağlıdır. Thomas Carlyle gibi “tarihin büyük adamların biyografisi” olduğunu söylemedikçe ve Edward Hallett Carr'ın vurguladığı gibi, büyük adamın “tarihî sürecin aynı zamanda hem bir ürünü hem de bir etmeni olan sivrilmiş bir birey”⁹ olduğunu unutmadık-

8 John Tosh, *Tarihin Peşinde*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 82. Tosh şu örnekleri verir: “Nazi Almanyası'nı ya da Sovyet Rusya'yı anlamak açısından Hitler'in ve Stalin'in eksiksiz biyografileri vazgeçilmezdir.”

9 Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 58, 66.

ça, bireysel kişilere duyulan ilgi insanın tarih görüşünde büyük yanlışlığa yol açmayabilir. Karl Marx'ın ünlü "İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan belirli olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar."¹⁰ sözünü Aybar için uyarlasak şöyle diyebiliriz: Aybar da diğer insanlar gibi tarih yapmıştır ama, doğrudan belirli olan ve geçmişten gelen koşullar içinde.

Ancak, zamanının büyük bölümünü bir kişiyi incelemeye adanmış araştırmacı o kişiyle, az veya çok, özdeşleşmekten kendini kurtaramaz ve incelenen döneme bir ölçüde o kişinin gözüyle bakar. Bu kaçınılmaz ve olumsuz bir şey olsa bile şöyle olumlu bir yan da bulunabilir: Araştırmacı ve incelediği kişi, ister istemez tarihe birlikte bakarlar ve tarihi birlikte yazarlar. Böylece çalışma, sanki iki kişinin yaptığı bir çalışma haline gelmektedir.

Bölümlendirmeye gelince, konu, iki bölümde incelenecektir: Birinci bölümde Aybar'ın 1945-1960 dönemi, ikinci bölümde 1960-1995 dönemi ele alınacaktır. 1945 öncesi ise, girişte incelenecektir. Hem bilgi azlığı hem de Aybar'ın o dönemdeki, sonrakilere kıyasla, ülke için "daha az önemli" yaşamı bunu gerekli kılmaktadır. Birinci bölüme bu dönemle başlamak, bölümler arasında ciddi bir orantısızlık yaratacak ve çalışmanın dengesini bozacaktır.

Bölümlendirme Aybar'ın hayatı için anlamlı ve açıklayıcıdır. Bölümlerin başlangıç yılları "hem yeni bir gelişmenin başlangıç noktası, hem de bir önceki gelişmenin doruk noktası"dır.¹¹ Bu, Türkiye için de böyledir.

Çalışmada, kitap, gazete ve dergiler dışında, Mehmet Ali Aybar Özel Arşivi, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Personel Arşivi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Personel Arşivi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Türkiye İşçi Partisi Arşivi'nden ve Aybar'a yakın kişilerle yapılan söyleşilerden yararlanılmıştır.

10 Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1990, s. 13.

11 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 11.

İmparatorluğun çöküşünden cumhuriyetin doğuşuna; Aybar'ın çocukluğunun ve gençliğinin geçtiği yıllar

Mehmet Ali Aybar 5 Ekim 1908'de İstanbul'da doğmuştur.¹² II. Meşrutiyet'in ilan edildiği yılda doğan Aybar, kendi deyişiy-le “bey takımı”ndandır.¹³ Aybar'ın büyük babası Hüseyin Hüsnü Paşa (1850-1926), Hürriyetin İlanı'ndan önce İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki çalışmaları nedeniyle (Aybar özgeçmişinde “hürriyetçi görüşlerinden dolayı” demektedir) II. Abdülhamid tarafından Karaman'a sürüldü. Hürriyetin İlanı'ndan sonra ise Selanik'teki 3. Ordu'ya redif fırkası komutanı olarak atandı. 31 Mart Olayı olarak bilinen ayaklanmayı bastırmak üzere Selanik'te kurulan Hareket Ordusu'nun başına getirildi (daha sonra ordunun başına 3. Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa geçecektir). Ordunun kurmay heyetinde olan ko-lağası Mustafa Kemal, Hüseyin Hüsnü Paşa'nın komutanı oldu-ğu fırkanın (ordu iki fırkadan oluşuyordu) kurmay başkanı-ydı.¹⁴ Bir süre Trablusgarp'ta valilik ve komutanlık yapan, daha sonra da Sultan Reşat tarafından Ayan Meclisi üyeliğine getiri-len Hüseyin Hüsnü Paşa, İttihat ve Terakki Fırkası'nın kendi-ni feshetmesinden sonra bu partinin yerine kurulan Teceddüt Fırkası'nın başkanlığına seçildi.¹⁵ Mütareke döneminde İttihat ve Terakki mensuplarına yönelik kovuşturmalar başlayınca tu-

12 M.A. Aybar Özel Arşivi, Özgeçmiş Dosyası (Bu dosyada Aybar'ın kendi el ya-zısıyla yazdığı kısa bir yaşam öyküsü vardır); Uğur Mumcu, *Aybar ile Söyle-şi; Sosyalizm ve Bağımsızlık*, um:ag Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 7. Yal-nız resmi belgelerde doğum yılı olarak 1326 (1910, B.Ü.) gözükmektedir. Ör-nek için bkz. “Hal Tercümesi Kağıdı”, T.B.M.M. Arşivi, Milletvekili Zat ve Si-cil Dosyası, Sicil No: 563. Bu belgeden Aybar'ın yaşının küçültüldüğü anlaşı-lıyor.

13 Mumcu, *a.g.e.*, s. 1,10. Aybar'a göre bey takımı, Osmanlı'da devleti yöneten, devlet çarkını elinde tutan egemen sınıftır. Bu konu ilerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

14 Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma: 31 Mart Olayı*, Imge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 66, 158-160, 172, 289-291. Bu eserde Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Hare-ket Ordusu'ndaki görevine ilişkin önemli bilgiler ve ilginç yorumlar vardır.

15 Teceddüt Fırkası için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler; Mü-tareke Dönemi 1918-1922*, cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 112-152.

tuklandı ve Bekirağa Bölüğü'ne kapatıldı. Yargılama sonucu aklanan Hüseyin Hüsnü Paşa Anadolu'ya geçti ve milli mücadele boyunca Anadolu'da kaldı. Hüseyin Hüsnü Paşa 1926'da Kuzguncuk'ta ölmüştür.¹⁶

Aybar'ın babaannesi Hayriye Hanım, Alman asıllı Osmanlı komutanı Müşir Mehmet Ali Paşa'nın dört kızından biridir. Hayriye Hanım'ın kardeşlerinden, İsmail Fazıl Paşa'yla evli olan Zekiye Hanım Ali Fuat Cebesoy'un annesidir (yani Cebesoy'la Aybar'ın babası Tahsin Bey kardeş çocuklarıdır). Hayriye Hanım'ın diğer kardeşi Leyla Hanım Nâzım Hikmet'in ve Oktay Rifat'ın (Nâzım Hikmet ve Oktay Rifat kardeş çocuklarıdır) anneanneleridir; iki şairin anneannesiyle Aybar'ın babaannesi kardeşir.¹⁷

Aybar'ın babası Tahsin Bey de askerdi. Hürriyetin İlanı'ndan önce, babasının Karaman'a sürüldüğü dönemde Paris'e kaçan¹⁸ Tahsin Bey, daha sonra Sultan Reşat'ın ve Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin yaverliklerinde bulundu. I. Dünya savaşında Doğu Cephesi'nde görev alan Tahsin Bey, savaş bitince İstanbul'a döndü. Daha sonra Ali Fuat Paşa'nın (Cebesoy) komutanı olduğu Konya'daki 20. Kolordu emrine verildi, ama bir süre daha irtibat subayı olarak İstanbul'da kaldı. Tahsin Bey'e Konya'daki Ali Fuat Paşa'dan, Mustafa Kemal'e iletilmek üzere, şifreli telgraflar gelirdi.¹⁹ Mustafa Kemal İstanbul'dan ayrıldıktan sonra,

16 Hüseyin Hüsnü Paşa için bkz. Ahmet Demirel, "Hüseyin Hüsnü Paşa", *Yaşamaları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, cilt 1, YKY Yayınları, İstanbul, 1999, s. 585; M.A. Aybar Özel Arşivi, Özgeçmiş Dosyası.

17 Akrabalık ilişkileri için bkz. Vala Nurettin Va-Nu, *Bu Dünyadan Nazım Geçti*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1999, s. 37-38; Kemal Sülker, *Nazım Hikmet'in Gerçek Yaşamı*, 1. Kitap, May Yayınları, 1976, s. 17-22; Memet Fuat, *Nazım Hikmet; Yaşamı, Ruhsal Yapısı, Davaları, Tartışmaları, Dünya Görüşü, Şiirinin Gelişmeleri*, Adam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 11, 603; Mumcu, a.g.e., s. 9-10; "Mustafa Celalettin Paşa'yı Anlatan Bir Mektup: 'Oğlum Samih Bey'e'", *Tarih ve Toplum*, sayı 1, Ocak 1984, s. 4-14. Ailenin tarihine "sağ"dan bir bakış için bkz. Mahmut Çetin, *Boğaz'daki Aşiret*, Edille Yay., İstanbul, 1998.

18 Mehmet Ali Aybar, *Türkiye İşçi Partisi Tarihi*, cilt 1, BDS Yayınları, İstanbul, 1988, s. 211.

19 İzinli olarak İstanbul'da bulunan Ali Fuat Paşa 1919'un Mart başında, Mustafa Kemal'in isteğiyle Konya'ya, kolordusunun başına döndü. Bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, cilt 1, Türkiye İş Bankası Yayınları, An-

bu görevi sona eren Tahsin Bey Anadolu'ya geçti ve Kurtuluş Savaşı'nda yarbaylığa yükseldi. Son askerî görevi olan Bursa'daki Harb Divanı Başkanlığı'ndan kendi isteğiyle emekliye ayrılan Tahsin Bey 1952'de ölmüştür.²⁰

Anne tarafı da köklü bir aileden gelen Aybar,²¹ çocukluğunun büyük bölümünü "İmparatorluğun en uzun 10 yılı"nda²² (1908-1918) geçirmiştir. Bu dönemi, Aybar'ın hem içinde yetiştiği, bilinçli bir şekilde kavrayamasa da şüphesiz önemli ölçüde etkilendiği ortamı hatırlamak, hem de başta dedesinin ve babasının olmak üzere, aile çevresinin siyasal düşüncelerini tahmin edebilmek ve psikolojilerini anlayabilmek için ayrıntılı bir biçimde ele almak yerinde olacaktır.

Amacı İmparatorluğun parçalanışını durdurmak ve ülkeyi özgürlük, eşitlik, kardeşlik ve birlik içinde ilerletmek olan İttihat ve Terakki 23 Temmuz 1908'de "hürriyeti ilan" etmiştir. II. Meşrutiyet dönemi, köklü değişiklikler yapmak isteyen her devrimin başlangıcı gibi büyük bir umutla başlamıştır. Ancak birkaç yıl içinde, tarihsel koşullar nedeniyle, bu büyük umut yerini büyük bir hayal kırıklığına bırakacaktır.

İttihat ve Terakki'ye miras kalan ekonomi bir yarı-sömürge ekonomisiydi. Osmanlı Devleti 19.Yüzyıl'da, hızla sanayileşmekte olan ileri kapitalist ülkelerin artan iktisadi ve bu-

kara, 1998, s. 194, 279. Mustafa Kemal de Mayıs ayında Anadolu'ya geçtiğine göre bu haberleşme iki ay kadar sürdü. Muhtemeldir ki Ali Fuat'ın kuzeni olan Tahsin Bey, 20. Kolordu'ya, bu güvenilirlik isteyen görev için bilhassa atanmıştı.

20 M.A. Aybar Özel Arşivi, Özgeçmiş Dosyası.

21 Aybar'ın annesi Aliye Hanım, ünlü matematikçi Gelenbevi İsmail Efendi'nin torunu Lebibe Hanım'ın kızıdır. Bkz. M.A. Aybar Özel Arşivi, Özgeçmiş Dosyası; Mumcu, a.g.e., s. 9. Aybar'ın büyük dayısı Sait Gelenbevioglu, 1912'de Ahmet Muhtar Paşa hükümetinde (İttihat ve Terakki iktidardan geçici olarak düşmüştü bu dönemde), Mütareke Dönemi'nde Damat Ferit Paşa ve Ali Rıza Paşa hükümetlerinde maarif nazırlığı yapmıştır. 1920'de ise Darülfünun Fen Bölümü dekanlığına getirilmiştir. Bkz. Haldun Özen ve Mete Tunçay, "1933 Darülfünun Tasfiyesi'nde Atılanlar", *Bilim ve Sanat*, sayı 46, Ekim 1984, s. 21-25; "Gelenbevioglu (Sait)", *Büyük Larousse*, Gelişim Yayınları, cilt 8, s. 4469.

22 Tunaya'nın belirttiğine göre, bu deyim İlber Ortaylı'nın ilhamıyla Şükrü Hanioglu'na aittir. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler; İttihat ve Terakki*, cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 731.

nunla beraber siyasi ve askerî gücüyle karşı karşıya geldi. Batı Avrupa ülkeleri sanayi ürünlerini satmak için yeni pazarlar ararken, kendilerine de ucuz tarım ürünleri ve hammadde kaynakları bulmaya çalışıyorlardı. Bu pazar ve kaynak görevi gören çevre ülkelerden biri de Osmanlı Devleti oldu. Dünya kapitalizmiyle, 19. Yüzyıl dünyasının çevre ülkelerine özgü eklenme biçimiyle bütünleşen Osmanlı ekonomisi, ilkel madde ihracatçısı ve sanayi ürünleri ithalatçısı, ciddi bir sanayileşme yaşayamamış bir tarım ekonomisiydi. Süreç içerisinde bir dış borç ve dış ticaret açığı girdabına giren, malıyesı iflas eden bu ekonomik yapıda kapitalizmle bütünleşmeden çıkar sağlayan, çeşitli ayrıcalıkları da olan gayrimüslim ticaret burjuvazisiydi. Dış ticaret, deniz ve demiryolu taşımacılığı, limanlar ve liman kentlerindeki elektrik, havagazı, su ve tramvay tesisleri büyük ölçüde yabancı sermayenin denetimi altındaydı.²³

Özetle, İttihat ve Terakki, iktisadi, dolayısıyla siyasi ve askerî bağımsızlığını büyük ölçüde yitirmiş, dışa bağımlı, emperyalist ülkelerin denetimine girmiş bir ülke devralmıştı. Osmanlı Devleti'nin herhangi bir emperyalist ülkenin sömürgesi olmamış olmasının nedeni, diğer çevre ülkelere kıyasla güçlü bir merkezi devlete ve zengin bir siyasal geleneğe sahip olmasıydı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde, dünya ekonomisine açılmaktan yana olan gayrimüslim burjuvazinin gücü, açılmaktan yana olmayan (mecbur kaldıkça açılan) merkezi bürokrasinin gücü karşısında sınırlıydı.²⁴ Hatta kimi yazarlara göre, sömürgeleş-

23 Osmanlı Devleti'nin 19.Yüzyıl ve 20.Yüzyıl başı ekonomik ve toplumsal yapısı için bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994; Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997; Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000; Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999; Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1993; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994; Taner Timur, *Osmanlı Çalışmaları; İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

24 Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, s. 156-158, 197-198.

meden çevreleşmenin mümkün olduğu Çin ve Osmanlı Devleti'nde bürokrasinin "hakim sınıf" olması tesadüf değildi.²⁵ Merkezi devletin bu gücü ve emperyalistler arası rekabet, Osmanlı Devleti'ni sömürge olmaktan kurtarmış, geriye ise sınırlı ve biçimsel bir bağımsızlık kalmıştı.

Osmanlı tarihinin koşulları, Tarık Zafer Tunaya'nın belirttiği gibi üçlü bir "müessese" yaratmış ve yerleştirmiştir: "Batılı devletler –ayrılıkçı öge– Osmanlı Devleti". Bu üçlü kurum içinde, 19. Yüzyıl'dan itibaren hızlanarak ağır kayıplara uğrayan neredeyse her zaman Osmanlı Devleti olmuştur. Zaman içinde ülkesinin çeşitli bölgelerinde denetimini kaybetmiş, egemenlik haklarından vazgeçmiştir.²⁶ Merkezi iktidar siyasi ve iktisadi bağımsızlığını da yitirmiştir. Kendi içlerinde farklı siyasal düşünceleri ve projeleri savunsalar da, Ahmet Rıza, Mizan'cı Murat, Prens Sabahattin gibi Jön Türklerin üzerinde uzlaştıkları amaç, bu üçlü kurumdan Batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki hakimiyetini ortadan kaldırmak, ayrılıkçı ögenin ayrılıkçı olmamasını sağlamak, Osmanlı Devleti'nin birlik ve "hürriyet" içinde kalkınmasını gerçekleştirmektir.²⁷ İttihat ve Terakki iktidara geldiği 1908 yılında²⁸ bu amaçlarını gerçekleştirebileceğine samimiyetle inanmaktadır.

Ancak koşullar müsait değildi. Büyük Batılı devletler Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü koruma politikalarını terketmişlerdi. İmparatorluk içindeki "millet"lerin ulus bilinci, bağımsızlıklarını kazanma isteklerinden döndürülemeyecek ölçüde gelişmişti. İlerleme için görece bir bağımsız siyasi irade belki oluşmuştu ama, bu iradenin dayanacağı iktisadi ve sınıfsal yapı ortada yoktu. Ayrıca İttihatçılar içlerinde bulundukla-

25 Keyder, a.g.e., s. 54. Bürokrasinin "sınıf" olup olmadığı sorunu 1960'lı yıllar incelenirken ele alınacaktır.

26 Tarık Zafer Tunaya, *Medeniyetin Bekleme Odasında*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1989, s. 152.

27 Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Nizamnamesi'nin bu söylediklerimizi özetleyen birinci maddesi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s. 117.

28 İttihatçıların iktidardaki on yılını iki döneme bölen "denetleme iktidarı" ve "tam iktidar" ayrımı için bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

rı durumu çok da iyi çözümleyebilmiş değillerdi: “İttihatçıların eylemsel bilgileri, sosyal alandaki bilgilerinden fazlaydı”.²⁹

Devrimin amaçlarına ulaşamamasının diğer bir nedeni de, bu on yıllık dönemin savaşlar, ayaklanmalar ve darbelerle geçmiş olmasıdır. Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları sonunda, Afrika-yı Osmani ve Avrupa-yı Osmani (ki Osmanlı’nın Rumeli bölgesinde İttihatçı subaylar için manevi önemi büyük olan Makedonya da vardı) yitirilmiştir. Bu durum Osmanlıcılığın (unsurların birliği) üzerinde durduğu zeminin iyice kayganlaşması demektir. Türk milliyetçiliği, ki Osmanlı İmparatorluğu’ndaki çeşitli ulusların “milliyetçilik”leri arasında en son gelişenidir,³⁰ özellikle Balkan Savaşları’ndan sonra (birleştirecek “unsur”ların hızla azalması nedeniyle) hızla gelişmeye başlamıştır. I. Dünya Savaşı’nda Arap milliyetçiliğinin de iyice farkına varılması üzerine Türk milliyetçiliği Turancılığa kadar varmıştır.

Değişen siyasal düşünceleriyle birlikte, İttihatçıların iktisadi düşünceleri de değişmiştir. İktidarda oldukları ilk yıllarda, Osmanlıcı politikalarına da uygun olarak, iktisat politikalarında liberal anlayış egemendir. Bu, Osmanlı ekonomisinin 19. Yüzyıl koşullarının bir devrim döneminde devam ettirilmesi demektir: Dışa bağımlı, tarım ürünleri ve hammadde ihracatçısı, sanayi ürünleri ithalatçısı, sanayi burjuvazisinin değil ticaret burjuvazisinin geliştiği bir ekonomi. Ekonominin liberalleşmesi ticareti büyük ölçüde ellerinde tutan gayrimüslimlerin ve yabancıların etkinliğini arttırmıştır. Merkez Bankası gibi çalışan Osmanlı Bankası, Maliye Bakanlığı gibi çalışan Düyun-u Umumiye³¹ ve kapitülasyonlar, ekonomi üzerin-

29 Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler; İttihat ve Terakki*, cilt 3, s. 400.

30 Macar şarkiyatçı Arminius Vambery şöyle der: “İstanbul’daki Türkler arasında Türk milliyetçiliği sorunuyla ya da Türk dilleriyle ciddi bir biçimde ilgilenen bir tek kişiye rastlamadım (1860’larda, B.Ü.).” François Georjeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, çev. Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 10.

31 *Tanin* gazetesi yazarı Ahmet Şerif 1909-1910’da yaptığı Anadolu gezisinin izlenimlerini mektuplar halinde yayımlamıştır. Şerif, “sıradan” vatandaşı doğrudan etkileyen bir Düyun-u Umumiye (D.U.) uygulaması anlatır. Akşehir Gölü’nde balıkçılar avladıkları sazan balığının okkasını otuz iki, turna balığının

deki etkilerini devam ettirmektedirler. İttihatçılar açık ve serbest ekonomide karar kılmışlardır ama, böyle bir durum da istememişlerdir.

Balkan Savaşları, İttihatçıların iktisadi düşüncesinde de bir dönüm noktası sayılabilir. İttihatçı önderler, Osmanlıcılığın başarısız olduğu ve olacağı anlaşıldıkça, siyasal liberalizmden vazgeçtikleri gibi iktisadi liberalizmden de vazgeçmeye başladılar. Liberal iktisat yerini korumacı, devlet müdahalesinin giderek arttığı, piyasanın millileştirilmesinin amaçlandığı bir “milli iktisat” a bırakmaya başladı. *Türk Yurdu* dergisi, 1908-1915 döneminde Osmanlı Devleti’nde çok şeylerin değiştiğini, “milli fikir” ve “milliyet ceryanı”nın her tarafı kapladığını vurguluyordu.³²

I. Dünya Savaşı “milli iktisat” politikaları için uygun bir zemin oluşturdu. Yeni politikanın en önemli kararı kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılmasıydı. “O cehennem zebanisi kapitülasyonlar” meclise bir kanunu, Padişah tarafından onaylandıktan sonra bile, geri aldırabilmişti. Böyle bir ortamda İttihatçılar, “kapitülasyonların ilgasını bir askerî zafer gibi karşılamışlardı”.³³ Dolayısıyla bu karar, Osmanlı Devleti için bir tam bağımsızlık ilanıydı. İlan etmek elbette tam bağımsızlık getirmezdi ama en azından “cesaret ve cüretle böyleymişçesine davranarak bu yolda faal mücadelele”³⁴ başlanıldığını gösteriyordu.

Dünya Savaşı süresince “milli iktisat” yolunda daha pek çok adım atıldı. Savaş yıllarında faaliyete geçen anonim şirketlerin büyük ölçüde Müslüman-Türk eşraf tarafından yerli sermayeyle kurulmasında, İttihat ve Terakki Cemiyeti (ITC) üyelerinin

okkasını on altı paraya D.U.’ya vermek zorundaymışlar. D.U. ise bu fiyatla aldığı balıkları tüccarlara altmış paraya kadar satarmış. Şerifin yorumu şöyle: “D.U. İdaresi bu hakkı kazanmak için hangi kuvvete dayanırsa dayansın herhalde bu hareketi halka karşı bir zulümdür.” Ahmet Şerif, *Anadolu’da Tanin*, Kavram Yayınları, İstanbul, 1977, s. 43.

32 Zafer Toprak, *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 28.

33 Tunaya, a.g.e., cilt 3, s. 417-420.

34 Akşin, a.g.e., s. 395.

payı büyüktü. “Milli burjuvazi”ye tanınan, savaşa özgü bazı yeni ve “gayr-ı meşru” kazanç olanakları, her türlü ticari yazışmanın ve resmi muhasebe işlemlerinin Türkçe olarak yapılacağına dair kanunlar vb. hep aynı politikanın sonucuydu. Özetle devlet, Müslüman-Türk Osmanlıyı gayrimüslim Osmanlıya karşı kayırmış, yabancı sermayeye daha çekingen yaklaşmış, kalkınma, modernleşme ve bağımsızlık için zorunlu görmeye başladığı milli burjuvazi ve milli iktisadı yaratmaya çalışmıştı. Bu bağlamda, Feroz Ahmad’ın sözleriyle, ITC “Türk burjuvazisinin öncü partisi” olarak tanımlanabilirdi.³⁵ Avrupa’da ise, milli iktisatı yabancı düşmanlığı olarak görenler hiç de az değildi.³⁶

II. Meşrutiyet döneminin belki de en olumlu özelliği, 1908-1913 arası, Osmanlı tarihinde o zamana kadar görülmemiş bir özgürlük ortamı yaratmasıdır. Gazete ve dergi sayısının büyük bir hızla arttığı, çok sayıda siyasal parti ve cemiyetin kurulduğu bir ortamda gelişen çeşitli fikir hareketleri, ortak bir “büyük soru”ya cevap aramışlardır: “Bu devlet nasıl kurtarılabilir?” Bu sorunun cevabıyla, sadece aydınlar ve yönetenler ilgilenmemiştir. Tunaya’ya göre “Türkiye tarihinde, bu devreye kadar rastlanmamış bir şekilde, fert, iktidarın kullanılışını kendi gidişi ile ilgili bulmuş, bu hususta düşünmeyi, tenkit ve telkinde bulunmayı kendisi için bir ‘fonksiyon’ saymış”, “Tebaa”, bu dönemde “Vatandaş”a dönüşmeye başlamıştır.³⁷ II. Meşrutiyet bu özellikleri dolayısıyla, sadece bir anayasanın tekrar yürürlüğe konmasından “çok daha başka ve derin bir anlam ifade eder.”³⁸

35 Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Berktaş (Baltalı), Kaynak Yay., İstanbul, 1996, s. 25.

36 Toprak, a.g.e., s. 55-68, 79-83, 93-95.

37 Tarkan Zafer Tunaya, *Hürriyet’in İlanı*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 39-41, 82-95.

38 Tarkan Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s. 97. Büyük şehirler için geçerli olabilecek bu gözlemler Anadolu için sınırsız geçerli değildi. Ahmet Şerif 12 Ocak 1910’da Adana’dan şöyle yazıyordu: “Devrim yaptık, idare şekli değişti diye övünüp duruyoruz (...) fakat ötede henüz insanlık hukukunu ve hürriyetini istemek için bir istek, bir sebep duymayan, insanca yaşamak için henüz bir kabiliyet gösteremeyen milyonlar var.” Şerif, a.g.e., s. 164.

1913'e kadar, azalarak da olsa süren bu görelî demokratik ve çoğulcu siyasal hayat, daha sonra yerini tek parti yönetimine bırakacaktır. Bunun altında, İttihat ve Terakki'nin denetleme iktidarından tam iktidara geçmesi, Osmanlıcı bir idealden millî bir devlet idealine geçilmesi, pek çok işin beklenildiği gibi gitmemesi, demokrasi tecrübesinin az olması, Dünya Savaşı gibi nedenler yatmaktadır. Bir neden de "İttihatçılık Şiarı"dır. İttihatçılara göre Osmanlı Devleti'ni kurtaracak tek güç İttihat ve Terakki'ydi, değişimin tek aracı da kendileriydi. Buna karşı gelmek ve muhalefet etmek, doğaldır ki, kolaylıkla vatan hainliği sayılabilmektedir. İttihat ve Terakki, iktidarı demokratik yollardan muhalefete bırakmayı aklından bile geçirmemiştir.³⁹

Bu on yılın sonunda devlet kurtarılamamıştır. Ardı ardına gelen savaşlar ve ayrılıkçı hareketler Osmanlı'yı Afrika'dan ve Avrupa'dan çıkarmıştır. Asya topraklarından ise neredeyse sadece Anadolu kalmıştır. Yenilgiyle sonuçlanan I. Dünya Savaşı sonrası imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin egemenliğini neredeyse her alanda, birkaç senelik bir aradan sonra tekrar, iyiden iyiye kısıtlamıştır. Sonuç olarak II. Meşrutiyet Dönemi'nde "büyük soru"nun cevabı büyük bir heyecanla aranmış ama bu, devleti kurtarmaya yetmemiştir. Ancak her şeye rağmen bu dönem, büyük soruya verdiği cevaplarla ve yaşadığı tecrübelerle, yeni devleti kuracak kadrolar için bir "siyasi laboratuvar"⁴⁰ işlevi görmüştür.

Aybar'ın ailesinin siyasî düşünceleri de büyük ölçüde bu laboratuvar içinde şekillenmişti. Aybar'ın sözleriyle, dedesi ve babası "Genel çizgide İttihatçıydılar. Ama, İttihat ve Terakki üyesi de değillerdi." Hüseyin Hüsnü Paşa ünlü İttihatçı Rahmi Bey'in kayınbabasıydı, başka bir deyişle Rahmi Bey Aybar'ın halasının kocasıydı.⁴¹

Selanik'in, İstanbul'daki 31 Mart Ayaklanması'nı iki telgraf-la öğrendiği söylenir. Bu telgraflardan bir tanesi İzmir Mebusu

39 Tunaya, "İttihatçılık Şiarı"nı üç sayfada mükemmel bir şekilde tasvir etmiş ve özetlemiştir. Bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt 3, s. 398-400.

40 Tunaya, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı'nda Batılılaşma Hareketleri*, s. 98.

41 Mumcu, a.g.e., s. 9-10.

Rahmi Bey'in kayınbabası Hüseyin Hüsnü Paşa'ya çektiği telgraftır. Rahmi Bey telgrafta olayları üstü kapalı bir şekilde anlatır ve "ailece sıhhatte" olduklarını belirtir.⁴² Ayaklanmayı bastırmak üzere kurulan Hareket Ordusu'nun komutanlığına getirilen Hüseyin Hüsnü Paşa ayaklanmanın yedinci günü İstanbul halkına bir bildiri yayımlar. Paşanın, Enver Ziya Karal'ın deyişiyle "devrimci bir biçimde yazılmış" olan bildirisinde⁴³ ve yine aynı gün Genelkurmay Başkanı'na çektiği bir telgrafta⁴⁴ ilginç olan nokta, iki metinde de Padişahın hiç anılmamış, yani Padişaha güvence verilmemiş olmasıdır.⁴⁵

Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Balkan Savaşları sonrası hızla güçlenmeye başlayan milliyetçilik akımından da etkilendiği anlaşılmaktadır. 1914 yılında Aydın Milli Bankası'nın kuruluşuna ilişkin bir tasarı Ayan Meclisi'nin gündemine geldiğinde, tasarı bazı gayrimüslim üyeler tarafından eleştirilmiştir. Bunun üzerine Meclis içinde ve dışında milliyetçi rüzgâr-

42 Celal Bayar, *Ben de Yazdım*; Milli Mücadeleye Gidiş, cilt 1, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 153; Akşin, 31 Mart Olayı, s. 66. Erik Jan Zürcher Jön Türk dönemi siyasal hayatının, akrabalık ve dostluk gibi gayri resmi ilişkiler kavranırsa tam olarak anlaşılabilceğini söylemektedir. Zürcher'in verdiği örneklerden bir tanesi de Rahmi Bey'le Hüsnü Paşa arasındaki ilişkidir. E.J.Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 84-86. Akrabaları Ali Fuat (Cebesoy) da İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesiydi. A.F.Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 137-140.

43 Bildiri, milleti, anayasayı, inkılabı vb. olumlu şekilde vurgular ve 1908 öncesine dönmek isteyenleri "alçak" diye niteler. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (1908-1918)*, cilt 9, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 101.

44 Bildiri ve telgrafın tam metinleri için bkz. Bayar, *a.g.e.*, cilt 2, s. 168-171. Bayar'ın anlattığına göre, Atatürk bu iki metni de Kurmay Başkanı sıfatıyla kendisinin kaleme aldığını söylemiş. *A.g.e.*, s. 1. Bu doğruysa önemli bir ayrıntıdır ancak metinler Hüseyin Hüsnü Paşa'nın imzasıyla yayımlandığına göre, Paşa'nın yazılanları onayladığı anlaşılmaktadır.

45 Sina Akşin bildirileri "sert, kararlı, öcalıcı" olarak yorumlamıştır. Akşin, *a.g.e.*, s. 160. Muhtemelen Hüseyin Hüsnü Paşa o dönemde Mahmut Şevket Paşa'dan daha fazla "İttihatçı"ydı. İki paşanın bildirileri arasındaki farkların yorumu için bkz. *a.g.e.*, s. 172. Ayrıca Hüseyin Hüsnü Paşa, ayaklanmanın bastırılması sonrası Tahttan indirilen Abdülhamid'e Selanik'e götürüleceğini bildiren heyetin de başkanıydı. Hüseyin Hüsnü Paşa, hayatından endişe eden Abdülhamid'i rahatlatmak için tabancasını Abdülhamid'e vermiş ve herhangi bir "tecavüz"de ilk önce kendisini (Paşa'yı) öldürmesini (saraydan aynı arabayla ayrılacaklardı) söylemiş. Bayar, *a.g.e.*, cilt 2, s. 31-32.

lar esmiş, Hüseyin Hüsnü Paşa da bir birleşimde, Mecliste Müslüman-Türkler aleyhine bir “cereyan” olduğundan bahsetmiştir.⁴⁶

İttihat ve Terakki'nin değişik bir adla devam etmesi amacıyla kurulan Teceddüt Fırkası'nın başkanlığına Hüseyin Hüsnü Paşa seçilmişti. Ancak bir Divan-ı Harp yazısında, Paşa'nın başkanlığa “gıyabında” seçildiğini söylediği belirtilmektedir. Buna rağmen Fırka'nın kurucu ve yöneticileri arasında Paşa'nın damadı, İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden Rahmi Bey'in olduğu dikkate alınır, haberi olmadan seçilmiş olması pek akla yatmamaktadır.⁴⁷ Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından on gün sonra kurulan Fırka'nın programında, devletin bağımsızlık ve bütünlüğünün korunması şartıyla bütün devletlerle dostane ilişkilerde bulunulacağı belirtilmektedir (madde 59). Fırka 5 Mayıs 1919'da, Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından İttihat ve Terakki'nin devamı olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır⁴⁸

Mütareke yılları, diğer İttihatçı aileler gibi Hüseyin Hüsnü Paşa'nın ailesi için de çok zor geçti. Mehmet Ali Aybar çocukluk yıllarının sonlarını ve gençliğe geçişini işgal altındaki İstanbul'da yaşadı (1918-1923). Müttefik işgalinin başladığı 13 Kasım 1918'de Aybar on yaşında bir çocuktü; işgalin tümüyle bittiği 6 Ekim 1923'te ise on beş yaşını yeni doldurmuş bir gençti.

İşgal altındaki İstanbul, Lord Curzon'un, Padişah-Halife'yi bir çeşit Papa yapacak ve İstanbul'da oturmasına izin verecek olan “Vatikan Önerisi”ni bir ihtimal olarak karşısında bulan bir şehirdi. Bu şehrin Türkleri İstanbul'a gelen ve Caddesi-i Kebir'den (İstiklal Caddesi) “bir fatih edasıyla, at sırtında” geçen Fransız generali Franchet d'Esperey'i “hiçbir zaman affetmedi”ler. General ise Türkler için şöyle diyordu: “Gayret-

46 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt 3, s. 380-384.

47 Muhtemelen, Hüseyin Hüsnü Paşa bu sözleri tutuklu olduğu ve Divan-ı Harp'de yargılandığı dönemde söylemiştir.

48 Burada anılan bilgiler için bkz. Tunaya, *a.g.e.*, cilt 2, s. 112-113, 120-122, 126, 146.

li olan sadece İttihatçılar'dı; gerisi bir güzel kalaylayabileceğim hadımlar sürüsünden başka bir şey değildi.”⁴⁹ Aynı general ziyaret ettiği bir Türk okulunun hatıra defterine de “Savaş esirlikten daha az aşağılayıcıdır.” yazmıştı.⁵⁰ Şehirdeki Türk subay ve erler, Müttefiklerin bir kararıyla, işgal orduları askerlerine selam vermek yükümlülüğü altına girmişlerdi; bu, tek taraflı bir yükümlülüktü. Pek çok Türk subayı bunu onurlarına yediremedikleri için üniforma giymemeye başladılar. Türk kadınları ise Senegalli (Fransız) askerlerin tacizleri yüzünden “mutlak gerekmedikçe sokağa çıkmaz oldular”.⁵¹ Şevket Süreyya Aydemir'in sözleriyle, Mütareke yıllarında “Müslüman İstanbul'un havasında esen, sadece hayal kırıklığı, ümitsizlik, kin ve iniltidir.” ve “Bu esir şehrin insanları, artık o şehrin sahipleri değildirler. Esir bir şehirde esir insan; yürüyen bir ıstıraptır.”⁵² Bu şehir Osmanlı İmparatorluğu'nu küçücük bir devlet yapan Sevr Antlaşması'nı da görmüştü. Mudanya Mütarekesi'nin imzalandığı haberi duyulduğunda ise “hiç abartmasız milyonlarca bayrak şehrin üzerinde dalgalanmaya başladı.”⁵³

Aynı yıllarda İstanbul'da, Müttefikler ve İstanbul Hükümetleri tarafından bir İttihatçı ve milliyetçi avı başlatılmıştı. Tutuklananlardan biri de Aybar'ın dedesi, Falih Rıfkı Atay'ın anlatımıyla “ayan azasından ak sakallı, inmeli ihtiyar bir efendi” olan Hüseyin Hüsnü Paşa'ydı.⁵⁴ Paşanın tutuklandığı gün köşkte olan

49 Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 23-24, 97.

50 Tunaya, a.g.e., cilt 2, s. 19.

51 Criss, a.g.e., s. 116-118.

52 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, cilt 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 317-319.

53 8 Kasım 1922 tarihli *The Orient*'ten aktaran Criss, a.g.e., s. 218. Aybar Refet Paşa'nın 19 Ekim 1922'de İstanbul'a gelişini şöyle anlatır: “Refet Paşa'nın İstanbul'a girişinde yer yerinden oynamış, tüm İstanbul sokaklara dökülmüştü. Kurtuluş savaşımızın bu ünlü komutanı Galatasaray Sultanisini ziyaret etmişti. Son sınıf öğrencileri Paşayı büyük demir kapıda omuzlarına almışlar, merasim salonuna kadar omuzda getirmişlerdi.” Şevket Soley, *Hatıralar ve Düşünceler*, 1974, s. 15. Bu kitapta Aybar'ın Soley'in sorularına verdiği yazılı yanıtlar vardır; Aybar daha çok spor hayatını anlatır.

54 Atay kitabında, Hüseyin Hüsnü Paşa'nın evden polislerce nasıl alındığını anlatır. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bates A.Ş., İstanbul, 1984, s. 226-228.

Mehmet Ali Aybar olayı şöyle anlatır: “Dedem (...) Mütarekede İngilizlerce tutuklandı. Bekirağa Bölüğü’ne kapatıldı. Polislerin gelip dedemi götürmesi bana çok ters geldi. Polis katili götürür, hırsızı götürür filan diye biliyordum. Dedemin evden götürülüşünü bir türlü anlayamamıştım. Sonradan öğrendik ki, bu işler olağanmış.”⁵⁵ Aybar, dedesinin Harp Divanı’nda idam istemi ile yargılandığını da hatırlar.⁵⁶ Yakın akrabalarından Rahmi Bey de tutuklanıp Malta’ya sürülmüştür.⁵⁷

Daha önce belirtildiği gibi, mahkemede aklanan Hüseyin Hüsnü Paşa ve Aybar’ın babası Tahsin Bey Anadolu’ya geçip Milli Mücadele’ye katıldılar. Aynı şekilde yakın akrabalarından İsmail Fazıl Paşa ve oğulları Ali Fuat Cebesoy ve Albay Mehmet Ali Bey, Samih Rifat (dilbilimci, Oktay Rifat’ın babası) ve Nâzım Hikmet (kısa bir süre için) Anadolu’ya geçmişlerdi.⁵⁸ Dolayısıyla bu geniş aile çevresinden, daha çok kadınlar ve çocuklar kalmıştı İstanbul’da. Onlar da hem İstanbul’un bahsedilen havasını yaşıdılar hem de Anadolu’dan iyi haberler beklediler. Bu noktada Aybar şöyle der: “...mütarekenin karanlık İstanbul’unda yapayalnız kalmıştık”,⁵⁹ “Zafere kadar heyecanla, umutla, hep mektuplarını (babasının, B.Ü.) beklerdik.”⁶⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun milli mücadele yılları *Ankara*’sında ise, bir kahraman kendi ruh halini şöyle anlatır: “Halbuki, şimdi, burada, vatanın birtakım yeni şeyler kaynayan göbeğinde, bütün bir milletin ıstırabıyla yaşıyan ve bu ıstırabın içinde peşin bir

55 Mumcu, *a.g.e.*, s. 9. Bir Ayan Meclisi yazısından anlaşıldığına göre bu olay 1919’un Mayıs veya Haziran ayında olmuştur ve Paşa en az üç ay tutuklu kalmıştır. Tunaya, *a.g.e.*, cilt 2, s. 144.

56 Aybar, *Türkiye İşçi Partisi Tarihi*, cilt 1, s. 211.

57 Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 57-58, 97, 109, 219, 369.

58 Fuat, *a.g.e.*, s. 30-35.

59 Aybar, *a.g.e.*, cilt 1, s. 212.

60 M.A.Aybar Özel Arşivi, Özgeçmiş Dosyası. Aybar’ın ailesi, Kurtuluş Savaşı yıllarında “her asker ailesi gibi zor geçin”miştir; annesi ve nenesi Kapalı Çarşı’ya gidip bilezik, küpe, yüzük gibi takılarını satarlarmış. Ancak bu maddi zorluklara rağmen Aybar ve kardeşi Nermin Fransızca öğrensin diye de evde yaşlı bir madam kalırmış: “Osmanlı ailesi!” (tabir Aybar’ındır). M.A. Aybar Özel Arşivi, Özgeçmiş Dosyası.

bahtiyarım. Her sabah, uyanınca –inanır mısınız– Ankara’da bulunmanın şerefini duyarım. Burada, her sabah, benimle beraber bir millet uyanıyor ve kendisini selamete götürecektir olan kahramanın, başı ucunda, gülümseyerek durduğunu görüyor. İlk defa olarak, ömrümde ilk defa olarak, burada, kendi etimden, kendi kanımdan, kendi cevherimden bir cemaat içinde yaşadığımı hissediyorum.”⁶¹

Buraya kadar anlatılanlar gösteriyor ki, Aybar Meşrutiyet yıllarının umutlarını ve hayal kırıklıklarını, ardından da Mütareke yıllarının hayal kırıklıklarını ve umutlarını yoğun biçimde yaşamış, önceleri İttihatçı, sonraları da Kemalist, yani milliyetçi ve bağımsızlıkçı olan bir aile çevresi içinde yetişmiştir.⁶² Bu yıllar, yarı-sömürge olmuş bir devleti kurtarma çabasının sonuçsuz kaldığı ve devletin “tam-sömürge”ye dönüşmek üzere olduğu dönemde, milli mücadelenin kazanılıp yeni bir bağımsız devletin kurulduğu yıllardır. Aybar’ı bu aile çevresi ve bu yıllar şüphesiz derinden etkiledi. Aybar’ın ileriki yıllardaki ulusal bağımsızlık duyarlılığını, bu ortamı kavramadan ve hatırlamadan anlamak sanırsanız imkânsızdır. Aybar da bunu vurgulamıştır: “Kurtuluş Savaşı’mızın zor ama umutlu günlerini yaşamış olanların çoğunda, ulusal bağımsızlık bir yaşam felsefesi, bir tutku-düşünce haline gelmiştir.”⁶³

Kurtuluş Savaşı’nın kazanılması, Aybar’ın ailesi ve benzeri diğer aileler için coşkulu ve umutlu yılların tekrar başlaması demektir. Bu noktada, Aybar’ın düşüncelerinin olgunlaşmaya başlamış olduğunu tahmin edebileceğimiz öğrencilik yıllarındaki Türkiye’ye kısaca bakmakta fayda olabilir: Siyasal ve

61 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara*, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 80.

62 Aybar, ailesinin bir kanadının İttihatçı öteki kanadının İtilafçı olduğunu, bu “bürokrat ailelerin hemen hepsinde rastlanan” durumun, aile içinde “kimi zaman kırılganlıklara yol açan sert politika tartışmalarının” yaşanmasına neden olduğunu söylemiştir. Aybar, *a.g.e.*, cilt 1, s. 212. Baba tarafı hakkında bildiklerimiz gösteriyor ki bu İtilafçı kanat muhtemelen anne tarafıydı. Daha önce belirttiğimiz gibi, Aybar’ın büyük dayısı Said Gelenbevi Damat Ferit Paşa hükümetlerinde bakanlık yapmıştı. Ancak sanırsanız yakın aile çevresinde, dedenin, babanın ve Rahmi Bey’in de etkisiyle (ataerkil aile yapısını da dikkate alırsak) İttihatçılık hakimdi.

63 Aybar, *a.g.e.*, cilt 1, s. 102.

iktisadi yapı (ve politikalar) nasıl bir gelişim gösterdi? “Egemen ideoloji”⁶⁴ veya ideolojiler nelerdi? Türk Solu ne durumdaydı? Ortamı hatırlamak için bu sorulara kısaca cevap veremeye çalışalım.

Türk bağımsızlık hareketinin itici gücü, asker-sivil aydınlar ve Anadolu eşrafıydı (yarı-feodal ağalar, tüccarlar, tarikat liderleri, aşiret reisleri vb.). Ankara Hükümeti gücünü, çıkarları ulusal bir devletten yana olan bu ittifaktan alıyordu. Milli mücadelede araç olarak kullanılan ideoloji ise milliyetçilik, İslâm ve sosyalizmin bir karmasıydı.⁶⁵ Bu ittifakın öncülüğünde yürütülen Kurtuluş Savaşı kazanıldı ve Lozan Antlaşması’yla Türkiye’nin bağımsızlığı Batı tarafından resmen kabul edildi. Ardından da Cumhuriyet ilan edildi ve 1924 Anayasa’sı yürürlüğe girdi. Bunlar, II. Meşrutiyet yıllarında yarım kalan burjuva devriminin, ulusal ve demokratik ilkeleriyle, büyük ölçüde tamamlanması demekti.⁶⁶

Amacı kapitalist, çağdaş bir ülke yaratmak olan yeni ulus devletin önündeki hedef ulusal kalkınmaydı. Ulusal kalkınmacılık bir “ara kapatma” projesiydi, iktisat politikaları da bu yönde kullanıldı. 1923-1929 dönemine, milli iktisat okulunun “devlet desteğiyle bir yerli ve milli burjuvazi ‘yetiştirilmesini’, kalkınma ve modernleşmenin temel mekanizması olarak gören yaklaşımı” damgasını vurdu.⁶⁷ Bu dönemde de burjuvalar “büyütülmeye” çalışıldı ve birçok bürokrat burjuvalaştı.

Yeni rejim yabancı sermayeye karşı değildi ancak ihtiyatlıydı. Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye İktisat Kongresi’nin açılı-

64 Marks ve Engels’in dediği gibi “Egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda, egemen düşüncelerdir, başka bir deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretim araçlarını da emrinde bulundurulur (...) Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikrî ifadesinden başka bir şey değildir.” Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1999, s. 75. Sanırsanız bu formül, eğer şematik uygulanmazsa, bütün toplumlar için geçerlidir.

65 Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 22-32.

66 A.g.e., s. 250.

67 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 28-29.

şında “Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız.” diyordu.⁶⁸ Zaten, gerek asker-sivil aydınlar, gerek eşraf kapitalizmin bir aşaması olarak emperyalizme (sömürüsünü finans-kapital ihracıyla sürdüren tekelci kapitalizme) doğrudan karşı değildi. Karşı çıkılan, ülke üzerinde karar alabilme hakkını ve gücünü elden alan sömürge bağlarıydı. Tabii emperyalist ülkelere karşı yapılan savaş, dolaylı olarak da anti-emperyalistti.⁶⁹

1923-29 döneminin sürükleyici sektörleri tarım, ticaret ve bankacılık oldu. Ancak bu dönem istenilen kapitalist sermaye birikimini sağlayamamıştı. Yeni bir birikim mekanizması gerekiyordu ki bu da sanayileşmeydi. Yeni olan sanayi veya sanayi kurma düşüncesi değil, “sanayileşme hareketi”ydi.⁷⁰ Hareket olarak sanayileşme de devletçilikle mümkün olabilirdi. Bu bir “üçüncü yol” değil, istenilen sermaye birikiminin ve kapitalist gelişmenin gereği idi.⁷¹ Dolayısıyla, kendi çıkarına olan bu politikaları özel kesim de destekledi, ancak bir şartla: Sanayileşme özel kesimden esirgenecek kaynaklarla yapılmamalıydı. 1933’te bu nokta üzerinde uzlaşmaya varılmış,⁷² Dünya Buhranı yılları olan 1930’lu yılların sürükleyici sektörü de sanayi olmuştur.

Milli Mücadele yıllarındaki karma ideoloji, savaşın bitimiyle yerini pozitivist bir ideolojiye bıraktı. Toplumsal bir ahenkle, çıkarların çatışmadığı bir düzen içinde ilerlemenin, kalkınmanın mümkün olduğunu söyleyen, Türk halkının “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle” olduğunu telkin eden, toplumu sınıflara değil, birbirini tamamlayan, dayanışma içinde olan mesleklerle bölünmüş olarak gören, partiyi ve devleti sınıflar-üstü

68 Gündüz Ökçün (Haz.), *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1981, s. 253, 263.

69 Timur, a.g.e., s. 41-49. Benzer bir yorum için bkz. Tezel, a.g.e., s. 153.

70 Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, 1.Cilt (1929-1932), A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1988, s. XXXVIII-XLI.

71 Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 10-11.

72 Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, 2.Cilt (1933-1935), A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, s. LXII, LXXIX.

algılayan bu korporatist ideolojinin egemenliği II. Meşrutiyet yıllarına uzanır.⁷³ Önemli ideologların eserlerinde sistematik olarak işlenen bu ideoloji,⁷⁴ ülkeyi yönetenlerin zihniyetlerine ve konuşmalarına farklı tonlarda yansımıştır. Örneğin Mustafa Kemal Atatürk 1931 yılında şöyle demiştir: “Tüccarlardan yahut çiftçilerden ibaret bir fırka olabilir. Halbuki bizim fırkamız böyle mahdud bir nazar takip eden (sınırlı bir görüşe bağlı) bir teşekkül değildir. Bilakis, her sınıf halkın menfaatlerini müsavı bir surette, biri diğerini mutazarrır etmeden (zarara uğratmadan) temin etmeyi istihdaf eden (sağlamayı hedef alan) bir teşekküldür. Milletimizin tebayii (doğası) ile fırkamızın programında tamamıyla bir mutabakat vardır.” Celal Bayar’a göre de partinin düşüncesinde sınıf çıkarı yoktur; tek ana çıkar vardır o da “Milli ekonomi menfaati”dir. Büyük toprak sahibi Halil Bey [Menteşe] ise sınıf bilinciyle, toplumda sınıfların değil, çeşitli işlerle uğraşan vatandaşların olduğunu söylemektedir.⁷⁵ Gerçekte ise, Giovanni Arrighi’nin belirttiği gibi, “Hakim grubun genel çıkarı temsil ettiği iddiası her zaman az ya da çok sahtekarlıktır.”⁷⁶

Cumhuriyet ve hatta II. Meşrutiyet birçok sorunu koşullar ve tarihsel nedenlerle çözemedikçe, ideolojiler öne çıktı.⁷⁷ Ba-

73 Zafer Toprak, “II. Meşrutiyet’te Toplumsal Proje: Tesevüt, Meslek ve Milli İktisat”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 3, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 571-586. Taha Parla, korporatizmin sadece bu yıllarda değil, 20. Yüzyıl’ın genelinde egemen Türk siyasal düşüncesi olduğunu savunmaktadır. Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

74 Örneğin, iki önemli düşünürümüz dokuz yıl arayla yayımladıkları iki kitap, çok farklı şeyler söylese de pozitivist temelde birleşmektedirler. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1997; Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990.

75 Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 59, 84 (dildeki sadeleştirmeler Kuruç’undur).

76 Giovanni Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 55.

77 Timur, a.g.e., s. 101-112, 153-161, 225. Yazar s. 158’de şöyle demektedir: “Sınıflı toplumlarda, egemen sınıflar ve onların temsilcileri durumundaki kadrolar sorunları somut düzeyde çözemeyince, ideolojik düzeyde çözerler. Başka bir deyişle, gerçekte varolmayan bir toplum düzenini, ideal planda varmış gibi gösterirler. Böyle durumlarda milliyetçilik çok sık başvurulan bir ideolojidir. Türkiye’de de durum böyle olmuştur.”

ğimsizliğin kazanılması ve yeni bir devletin kurulması hayatiydi ama, takip eden yıllarda geniş halk kitleleri günlük hayatlarında ciddi bir refah artışı görmemişlerdi. Bazı üst-yapı reformlarının da halkın önemli bir bölümünü rahatsız etmesi, görece demokratik bir siyasal ortamın yaşandığı dönemlerde muhalefete olan ilgiyi arttırıyordu. Tabii burada vurgulamak gerekir ki, ilginin arttığını gören siyasal iktidarlar, gerek Meşrutiyet gerek Cumhuriyet yıllarında, bu ilgi odaklarını bastırmakta ve baskıcı bir yönetim kurmakta duraksamadılar. Türk sosyalist hareketi de potansiyel bir ilgi odağı olarak, bir süreç olarak devam eden burjuva devrimi yıllarında doğdu, ancak sonunda, diğer muhalefet hareketlerinin kaderini paylaşmaktan kurtulamadı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalizm, Müslüman-Türk unsurlar arasında ancak II. Meşrutiyet yıllarında etkili olmaya başlamıştır.⁷⁸ Gayrimüslim unsurlar ise sosyalizmle, tıpkı milliyetçilikle olduğu gibi, daha önce yakınlaşmışlardır.⁷⁹ Türkiye tarihinde 1908-1925 dönemi, çeşitli faktörlerin de yardımıyla görece bir siyasal özgürlük dönemiymiş ve çeşitli sol akımların ortaya çıkmasına da izin verdi. Hürriyetin ilanı'yla başlayan bu dönem, 1913-1918 arasında, İttihat ve Terakki'nin tek parti yönetimiyle kesintiye uğramıştır. Mütareke döneminde İstanbul'da ve Milli Mücadele döneminde Anadolu'da, "samimi ve maksatlı"⁸⁰ bazı sol akımlar gelişmiştir. Tabii bu görece demokratik ortam, bazı solcuların katledilmesini ve bazı akımların bastırılmasını önleyecek kadar asla olgunlaşmamıştır. Daha sonra ise gerek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'yle

78 Mete Tunçay bu konuda şöyle demektedir: "Türkiye'de solun, asıl, İkinci Meşrutiyet'ten sonra ortaya çıkması bir rastlantı değildir. 1908 hareketini, burjuva devrimleri kategorisinde görmek gerekir. Bunun içindir ki, çağdaş sol, Batıda 1789 devriminin ertesinde olduğu gibi, Türkiye'de de 1908-1925 döneminde doğmuştur." Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 23-24.

79 Bkz. Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, çev. Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000; George Haupt ve Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, çev. Tuğrul Artunkal, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977.

80 Tunçay, a.g.e., s. 106.

(SSCB) iyi ilişkiler, gerek henüz devam eden “siyaset” ortamı, sol akımlara bir yaşama alanı bırakmıştır. Ancak, 1925 yılında patlak veren Şeyh Said Ayaklanması bu dönemin sonu olmuş ve Takrir-i Sükun Kanunu’yla beraber her türlü siyasal muhalefet kanalı ortadan kaldırılmış ve baskıcı bir döneme girilmiştir. Ciddi bir muhalefetin tekrar ortaya çıkması için 1945’i beklemek gerekecektir.

1908-1925 yıllarındaki Türk Solu, “siyasal iktidar mücadelesi açısından bakılırsa, besbelli ki, küçük ve önemsiz bir hareket olmuştur.”⁸¹ Ancak geriye geleneklerini, tecrübelerini ve en önemlisi artık “var olan kendisini” bırakmıştır. Türk solunun önündeki dönem ise artık yasal alanın kalmadığı bir dönemdir. Mehmet Ali Aybar’ın deyişiyle “Cumhuriyet döneminde sol, (...) Takrir-i Sükun Kanunu ile birlikte yeraltına itilmiştir. Binaenaleyh bu yer altı çalışması, o çalışmaya katılan insanlar arasında bir nevi ikinci tabiat yaratmıştır.”⁸² 1920’lerin ikinci yarısında ve 1930’larda, gizli Türkiye Komünist Partisi (TKP) hemen hemen tek sol akımdır. Bu arada SSCB’nin emri altına giren Komintern (Dünya devrimi amacıyla, SSCB’nin ulusal çıkarlarını koruma amacına gelinmiştir), diğer partilere yaptığı gibi TKP’yi de disiplin altına almıştır. İçeriden ve dışarıdan gelen baskılar altında yaşayan bu parti, doğal olarak, toplumda etkili olamamış ve çok dar bir çevre içinde sınırlı kalmıştır. Üyeleri ise hapis, sürgün ve “hain olma”⁸³ korkularıyla yaşamışlar ve bu korkuları zaman zaman gerçekleşmiştir. Parti 1936’da, Ko-

81 A.g.e., s. 381. Türkiye’de işçi sınıfı da gelişmiş bir sınıf değildi ve böyle bir mücadeleye yardım edecek sınıf bilincinden yoksundu. Bkz. Donald Quataert ve E.J. Zürcher (der.), *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, çev. Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

82 Atilla Akar, *Bir Kuşağın Son Temsilcileri “Eski Tüfek” Sosyalistler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 131.

83 Bu noktada Mete Tunçay’a kulak verelim: “...şabloncu bir tutum ve Moskova’ya yaranma gayreti ile, bütün ulusal partiler gibi, bizimki de Sovyetlerde ortaya çıktığı iddia edilen hainlerin izdüşümlerini kendi ülkesinde bulmak için çırpınmıştır.” Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar-II (1925-1936)*, BDS Yayınları. İstanbul, 1992, s. 11-12. Örneğin, Reşat Fuat Baraner’in ayrıldığı eşi Margreta Wilde’in Rusya’da Troçkist diye idam edilmiş olması, Baraner’in dolaylı olarak suçlanmasına yetmiştir. A.g.e., s. 77. Bu dramatik örnek kitaptaki pek çok örnekten sadece bir tanesidir.

mintern'in direktifiyle merkezleştirilmiş ve partililerin yasal olanaklar çevresinde mücadelelerini sürdürmeleri istenmiştir.⁸⁴ 1930'lu yıllarda solcuların yapabildikleri en olumlu ve önemli iş ise yoğun bir yayın faaliyetidir. Örneğin Kerim Sadi "İnsaniyet Kütüphanesi", Hikmet Kıvılcımlı "Marksizm Bibliyoteği" ve Haydar Rıfat "Dün ve Yarın Tercüme Külliyyatı" serilerini bu yıllarda yayımlamışlardır. Bazı sağcı yazarlar bunun "sakıncalı" olduğunu görüp, yazılarında Marx'ı eleştirmeye başlayınca, Kerim Sadi şöyle cevap vermiştir: "Zavallı Marks, sınıfsız bir toplumda bile ne çok düşmanın var!"⁸⁵

Mehmet Ali Aybar'ın aile çevresinde de otoriter tek parti yönetiminin baskısından doğrudan etkilenmiş akrabalar vardır: Rahmi Bey İzmir Suikasti davasında İstiklal Mahkemesi'nce on yıl hapis cezasına çarptırılmış,⁸⁶ Aybar'ın büyük dayısı Tecrübi Fizik Müderrisi Sait Gelenbevioglu 1933 Üniversite Reformu'nda öğretim üyeliği görevinden emekli edilmiş,⁸⁷ Nâzım Hikmet ve Sabahattin Ali⁸⁸ hapis yatmışlardır. Aydın insanlar yetiştiren bu geniş aile çevresinin mensupları bu dönemin baskılarını da bizzat yaşamışlardır.

Aybar'ın Akademik Çalışmaları

Mehmet Ali Aybar, Galatasaray Lisesi Ticaret Kısmı 1928⁸⁹ ve Musevi Lisesi 1929 mezunudur.⁹⁰ 1930'lu yılların en ün-

84 A.g.e., s. 126.

85 Feroz Ahmad, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923-45", Quataert ve Zürcher (der.), a.g.e. içinde, s. 151. Yayınlar için bkz. Tunçay, a.g.e., s. 98, 104, 109, 117.

86 Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 209, 218. Rahmi Bey yurt dışında olduğu için tutuklanamamıştır.

87 Özen ve Tunçay, a.g.m., s. 21-25.

88 Sabahattin Ali, Aybar'ın anne tarafından akrabası ve çocukluk arkadaşıdır. Kemal Bayram, *Sabahattin Ali Olayı*, Yenigün Yayınları, Ankara, 1978, s. 40-41.

89 Aybar Galatasaray Lisesi'nde "önce paralı, sonra devlet hesabına" okumuş. Soley, a.g.e., s. 8.

90 "İçtimai Hüviyeti", İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Personel Arşivi, Mehmet Ali Aybar Dosyası (no:4107-5). Galatasaray Lisesi'nde öğretim, 8. Sınıftan sonra (ortaokuldan sonra) iki kısımda devam edermiş: Ticaret Kısmı ve Lise Kısmı. Ticaret Kısmında öğrenim üç yıl iken, Lise Kısmında dört yılmiş. Muhte-

l  atletlerinden biri olan, Türkiye ve Balkan rekortmeni Aybar (1933'te SSCB'nin çeşitli şehirlerinde de yarışmıştır),⁹¹ İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi 1934-1935 mezunlarındandır. Üniversite  ğrencisiyken, Galatasaray Lisesi'nde mualim muavinliğı (1930-1932) ve Yeşilköy Makinist Mektebi'nde tercümanlık (1932-1933) yapmıştır.⁹² 28 Ocak 1936 tarihinde ise, İ. . Hukuk Fakültesi Esas Teşkilat Hukuku (Anayasa Hukuku) asistanlığına atanmıştır.⁹³ Aybar'ın k rs  hocası Ali Futat Başgil'dir.⁹⁴

Mehmet Ali Aybar'ın düşüncelerinin olgunlaşmaya başlamış olduğunu varsayabileceğimiz 1930'lu yılların ikinci yarısındaki siyasal düşüncelerini, o dönemde siyasal bir yazı yazmamış olduğu için bilemiyoruz. Bu noktada bize ancak ikincil kaynaklar

melen Aybar, Hukuk Fakültesi Ticaret Kısımı mezunlarını kabul etmediğinden, pek çok öğrencinin yaptığı gibi, Musevi Lisesi'nde bir yıl daha okuyup lise mezunu sayıldı (Lise hakkındaki bu bilgileri bize veren Sayın Metin Toker'e teşekkür ederiz).

91 Atletizmle uğraştığı 10 yıl boyunca, 100, 200 ve 400 metre koşan Aybar, milli formayı ilk kez 1928 Amsterdam Olimpiyatları'nda giymiştir. Balkan Oyunlarında ikincilikleri ve   nc l kleri olan Aybar, 1931'de Atina'da yapılan Balkan Oyunları'nda, şampiyon olan ve Balkan rekoru kıran 4*100 bayrak takımında da koşmuştur; gene aynı oyunların 200 metre elemelerinde, 22.6 saniyelik derecesiyle Balkan rekoru kırmış ancak finalde geçilip gümüş madalya almıştır. Cem Atabeyoğlu, "Atletizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, cilt 8, s. 2263-4; Soley, a.g.e., s. 10; "Semih Bey Cevap Veriyor", *Aķřam*, 16 Teşrinievvel 1931. Bu oyunlarda ilginç bir olay da olmuştur: Semih Türkdoğan ve Aybar 100 metre eleme yarışmalarında "şaibeli" bir Yunan starter'ın görev alması nedeniyle, yarışmaları izleyen İsmet Paşa'nın "ocukların gözlerinden öperim, koşsunlar" demesine rağmen, koşmadılar. Daha ilginç olan, İsmet Paşa'nın Aybar'a, kırk yılı aşkın bir süre sonra "Atina'da neden koşmadıydın?" demesidir. Bu iki olayın ayrıntısı için bkz. "Semih koşacaktı", *T rkspor*, 31 Teşrinievvel 1931, s. 3-5; "Atina'daki inadın neticesi", *T rkspor*, 7 Teşrinisani 1931, s. 4-5; "Atina'da İkinci Olimpiyatlar", *Aķřam*, 7 Teşrinievvel 1931; Mumcu, a.g.e., s. 38. Ayrıca Aybar, atletizmi 1936'da bıraktıktan sonra atletizm hakemliğı de yapmıştır. Cem Atabeyoğlu, "Zeki, evik, ahlaklı, sporcu", Mehmet Ali Aybar  zel Eki, *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995.

92 "İçtimai Hüviyeti", İ. . Rekt. Personel Arşivi, M.A. Aybar Dosyası (no: 4107-5).

93 "Sicilli Ahval K ğıdı", İ. . Rekt. Personel Arşivi, M.A. Aybar Dosyası (no: 4107-5). Aybar 1937-1938 yıllarında da, asistanlığın yanında İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi orta kısmında coğrafya  ğretmenliğı yapmıştır (Bkz. aynı arşiv dosyası).

94 Mumcu, a.g.e., s. 4.

ve Aybar'ın o dönem yapmış olduğu akademik çalışmalar ipucu verebilmektedir. İkincil kaynaklara örnek vermek gerekirse, Aybar Atilla Akar'la yaptığı bir söyleşide, kendisini sosyalist saymasının "45'li yıllardan çok daha öncesine" gittiğini, *Komünist Manifesto*'yu ilk defa 18 yaşında, Galatasaray Lisesi'nde öğrenciyken okumuş olduğunu söyler. Okulda "kendisi gibi düşünen başka kimse yokmuş o sıralar. Ama kimse tutup 'Niye bunu okuyorsun?' da dememiş."⁹⁵ Ancak bu tip bilgiler,⁹⁶ bu dönemin "Aybar"ına ilişkin merakı giderememektedir. Bu nedenle, Aybar'ın o dönem yazdığı bilimsel yazılara bakmak ve buralarda ipucu aramak, konumuz için sanırım daha aydınlatıcı olacaktır.

Mehmet Ali Aybar'ın yayımlanmış ilk yazısı "Teşrii Masuniyet" (Yasama Dokunulmazlığı) üzerinedir.⁹⁷ Makaleye, "in-

95 Akar, a.g.e., s. 130, 135. Aybar 1968'de yaptığı bir konuşmada, çok genç yaşta "mekanik materyalizme ait kitaplar" okuduğunu, bunları "müsamahalı" babasıyla tartıştığını anlatır. Aybar bu yıllarda Le Dantec adlı, biyoloji biliminin bulgularını sosyal sorunlara uygulayan bir biyoloğun kitaplarından etkilendiğini, bu kitapları "kurulu bir düzene, idealist felsefeye isyan ettiği için" sevdiğini anlatır. Aybar, a.g.e., cilt 3, s. 159. Bir başka örnek ise, Aybar'ın solcu bir asistan olarak sağ eğilimli hocası Ali Fuat Başgil'le aralarında hiçbir sorun yaşanmadığını belirtmesidir. Mumcu, a.g.e., s. 5.

96 Mina Urgan anılarında, Aybar'ın 1940'ta (ikisi de Paris'teydi) solcu olmadığını yazar. Urgan'ın anlatımıyla, "O kadar değildi ki, her derde deva olarak sosyalizmi gösterdiği" için, Aybar ona "reçeteli kız" der, dalga geçermiş. Mina Urgan, *Bir Dinozorun Anıları*, YKY Yayınları, İstanbul, 1998, s. 192. Urgan kitabında, bu "reçeteli kız" sözüne, Aybar'ın solcu olmadığını ispatlayacak bir hatıra olarak yer verir. Ancak bu "reçete" sözünü Aybar, sosyalistliğinin tescillenmiş olduğu yıllarda da sosyalizmin her derde deva olacağını söyleyenler karşısında çok sık kullanacaktır. Dolayısıyla bize göre Mina Urgan'ın bu hatıradan yola çıkarak konuyu yanlış hatırlıyor olması muhtemeldir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Mina Urgan anılarında kesin bir dil kullanmakta ve şöyle demektedir: "Ne var ki, bir iki yıl sonra o da 'reçeteli' oldu."

Aybar'la 1940'ta tanıştığını belirten Adnan Cemgil ise, *Cumhuriyet* gazetesinin 21 Temmuz 1995 tarihli Mehmet Ali Aybar Özel Eki'nde yayımlanan "Özlem ve Sevgiyle..." adlı yazıda (Nazife Cemgil'le beraber yazmıştır) böyle bir bilgi vermemektedir. Ayrıca Sayın Cemgil'lerle yaptığım 7 Mayıs 2000 tarihli söyleşide (ses bandı) böyle bir şey hatırlamadıklarını belirtmişlerdir. Rasih Nuri İleri ise, yaptığımız bir telefon görüşmesinde (8 Mart 2001), Aybar'ın o dönem "solcu" veya "sağcı" olmadığını, "ilerici ve demokrat" olduğunu söylemiştir.

97 Mehmet Ali Aybar, *Teşrii Masuniyet; Esası ve Tatbik Şekilleri*, Arkadaş Basım Evi, İstanbul, 1937. Bu makale *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*,

san topluluklarından Devlet ismini vermiş olduğumuz taazzu-
larda, hükümet gücünü ellerinde tutanların, o camia içinde ya-
şamakta olan kimselerin tabi oldukları müşterek hattı hareket
kaidelerine, ellerinde bulundurdukları zecir kuvvetine dayana-
rak boyun eğmeden yaşadıkları, veya yaşamak istedikleri ma-
lumdur.” diye başlayan Aybar, bu keyfilige, ilk devirlerden iti-
baren zaman içinde, “insan kütlelerinin şuurlanması zaru-
ri bir neticesi olarak”, sınır konulduğunu belirtir. Aybar’a gö-
re yasama dokunulmazlığı “en dar manada” (parlamentar va-
zife) anlaşılıp, uygulanmalıdır. Bu, “mebusların rey vermek,
mütaala ve beyanatta bulunmak hususundaki mutlak hürri-
yetlerinin” korunması demektir ki, “Sosyal inkişaf ve terakki-
nin sırrı, bilhassa bu hürriyette gizli bulunmaktadır.” Doku-
nulmazlığın sınırı bundan daha geniş olursa, “gayeden uzak-
laşmış ve yeni bir zümre, mebuslar zümresi, imtiyazlı bir sı-
nıf haline konmuş olur.” Aybar Türkiye’de de, yeni bir devle-
tin kuruluşunda gerekli olan ve geniş tutulan yasama dokunul-
mazlığının artık daraltılması gerektiğini söyler. Yazının gene-
linde meseleye siyasal liberal bir açıdan yaklaştığını söyleyebi-
leceğimiz Aybar, bir noktada konumuz açısından ilginç bir yo-
rumda bulunur: Aybar’a göre, Meclis kürsüsünde her şey açık-
ça görüşülmelidir ancak, mebusların meclis dışında aynı açık-
lıkla konuşmaları karşıt fikrin savunulmadığı hallerde “bir sos-
yal tehlike” yaratabilir, komünizm konusu da buna bir örnektir.
Aybar bir mebusun, komünizmi Meclis kürsüsünde savu-
nabilmesi gerektiğini, ancak bir işçi mitinginde savunmasının,
“sosyal nizamda arzu edilmeyen ahenksizlikler, kargaşalıklar
doğurabi”leceğini yazar.⁹⁸ Bu noktada sanırız iki farklı yorum
yapılabilir: Birincisi ve ilk akla geleni, Aybar eğer o dönemde
(29 yaşında) “solcu”ysa bile bu solculuğun sınırının eper dar
olduğudur. İkincisi ise, komünizmin Mecliste savunabileceği-

Istanbul, cilt 3, sayı 9, Ocak 1937, s. 120-151’de yayımlanmıştır. Ancak, bura-
da “ayrı bası” kullanılacaktır. Bu ve bundan sonraki hukuk yazıları incelenir-
ken teknik ayrıntıya girilmeyecek, sadece satır aralarındaki ipuçları bulunma-
ya çalışılacaktır. Bu aşamada alıntılarının artacak olmasının nedeni ise kullandı-
ğı terminolojiyi görmek içindir.

98 A.g.m., s. 5, 13, 15-17.

ni söyleyerek, demokratik bir düşünceyi, üstü kapalı, “kibarca” ve başı belaya girmeden dile getirmek istemesidir. Çünkü zaten Meclis dışında kimse komünizmi açıkça savunamamakta,⁹⁹ Mecliste de komünizmi savunacak bir mebus bulunmamaktadır. Dolayısıyla Aybar’ın örnek verirken faşizm veya şeriat yerine “komünizm”i seçmesi anlamlı olabilir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Aybar’ın dediklerinin gerçekleşmesi o dönem Türkiye’si için ileri bir adım olurdu. Kaldı ki, Cumhuriyet Türkiye’sinde bugüne kadar hiçbir milletvekili meclis kürsüsünde komünizmi savunamamıştır. Birkaç aşamada düşünerek varılan bu ikinci yorumun gerçek olma olasılığı birincisinden daha azdır ancak, sanırız akla yatkındır.

Aybar’ın ikinci makalesi, “Hukukta Mecburiyet Meselesi” üzerinedir.¹⁰⁰ Bu yazı Aybar’ın hukuk felsefesi ile ilgili çalışmalarının birincisidir.¹⁰¹ Aybar yazının birinci bölümüne, Auguste Comte’un toplumların evrimini üçe bölen ünlü teolojik, metafizik ve pozitivist dönemler formülasyonunu hatırlatır biçimde, tarihte olay ve olguların sırasıyla din, metafizik doktrinler ve 19. Yüzyıl’da doğal bilimlerin hızla gelişmesiyle birlikte bilim tarafından açıklanmaya çalışıldığını anlatarak başlar. Böylece “tabiat dışı bir kuvvetin” varlığını ve müdahalesini aramadan, “mistik ve metafizik” düşünceler öne sürmeden, “karşılaşılan müşküllerin halline çalışıldı”. “Fikir aleminde geniş manada materializm, daha doğrusu ilmi materializm diyebileceğimiz bu cereyan”,¹⁰² asırların zihinlerde yerleştir-

99 Ceza Kanunumuzda 1936 yılında İtalya’daki faşist düzenin ceza kanunundan örnek alınarak yapılan değişikliklerle 141 ve 142. Maddeler doğmuştu. Çetin Özek, 141-142, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 121-124.

100 Mehmet Ali Aybar, “Hukukta Mecburiyet Meselesi ve Georges Davy’nin Noktai Nazarı”, *İstanbul Barosu Mecmuası*, İstanbul, cilt 7, 1938, s. 128-148, 182-197. Bu makale iki bölüm halinde, derginin aynı sayısında yayımlanmıştır. Aybar yazıyı, büyük dayısı “SAİT GELENBEVİ’nin aziz hatırasına ithaf” etmiştir.

101 Aybar’ın daha önce bir de çevirisi yayımlanmıştır. Bkz. Roger Bonnard, “Tabii Hukuk ve Pozitif Hukuk”, *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, cilt 2, sayı 7-8, Temmuz-Birinci Teşrin 1936, s. 34-59.

102 Aybar bu noktada şu dipnotu veriyor: “İlmi materyalizm tabiri altında XIX uncu asrın; tahaffuzu kudret prensipi, *evolutionnisme* nazariyesi, ve hücrenin uzviyetinin cüzü tamı oluşu gibi keşfiyatı ile, asrımızın *relativite* ve *quan-*

miş olduğu mistisizmi ve metafiziği bütünüyle sürükleyip götürmemiştir (“... hatta bu cereyan henüz başlangıçta iken, Hegel felsefesinin meydana çıkıp tutunduğu bile görüldü”) ama fikir hayatında büyük bir yenilik meydana gelmişti: “Artık moral ilimlerin, tabii ilimlerin meydana koyduğu hakikatlarla yüz çevirerek kendi aleminde yaşamasına imkân olduğu anlaşıldı.”¹⁰³ Asıl konusu olan G. Davy’nin görüşlerine geçmeden önce, 19. Yüzyıl’dan itibaren gelişen bazı doktrinleri birer cümleyle özetleyen Aybar, Marksizmi de özetlemiştir: “Bazıları da içtimai hayatı, hukuk da dahil olmak üzere, bütün faaliyetleri ile iktisadi münasebetlerin bir ifadesi telakki ettiler.” Bu noktada verdiği dipnotta konuyu biraz daha açan ve Lenin’den alıntı yapan Aybar’ın, Marksizmi, iktisadi altyapının, siyasi ve hukuki üstyapıyı belirlediğini söyleyen bir kuram olarak gördüğü ve bu mekanik Marksizm yorumunun Aybar’a yetmediği kullandığı dilden anlaşılmaktadır.¹⁰⁴ Bu dönemdeki Marksizm üzerine bilgisinin azlığı bir yana, 1960-1995 arası incelenirken göreceğimiz gibi, vurguyu büyük ölçüde üretim tarzına (altyapı) yapan ve kültür, siyaset, hukuk, ideoloji gibi kurumları arka plana atan Marksist yorumlar ve eylemler Aybar’a hiçbir zaman yetmeyecektir.

Yazının sonlarında başka bir vesileyle şöyle demektedir Aybar: “İçtimai hayatı statik bir şekilde izaha kalkışmak, hayatı; fotoğrafla tespit edilmiş manzaralara irca etmeğe benzer. Bu manzaralarda, hayatın hareketi, sesi, rengi, derinliği, görünmez. Halbuki içtimai hayatı sadakatla izah edebilmek için fotoğrafa değil, sinemaya, sesli ve mücessem (üç boyutlu, B.Ü) sinemaya benzeyen usule ihtiyaç vardır. Bu usul dialektiktir.”¹⁰⁵ İşin ilginç tarafı, bu benzetmenin benzerini Aybar’ın otuz yıl

ta nazariyelerinin meydana koyduğu hakikatlere istinat edebilmek imkânını bulabilmiş olan mütefekkirlerin nazariyelerini topluyoruz.” Aybar, “Hukukta Mecburiyet Meselesi ve ...”, s. 129.

103 A.g.m., s. 129.

104 Bir örnek verelim: “İstihsal kuvvetlerinin teşkilatlanması, taazzuv etmesi ile, sınıfların meydana gelmesi ve mücadele etmesi, işte insaniyet tarihinin, içtimai hayatın sırrı.” a.g.m., s. 131.

105 A.g.m., s. 192.

sonra yapması ve solculardan epey tepki toplamasıdır. Benzerliği göstermek için Aybar'ın 1968'de söylediklerinden uzun bir alıntı yapmak gerekmektedir: "Kitaplar bir bakıma fotoğraflara benzer. Fotoğraflar gibi kitaplar da, bir anı tespit eder; teori olarak da, tarihsel olay olarak da, kitaplar, ister istemez gelişimin canlı akışını dondururlar. Bundan dolayıdır ki, doğa ve toplum kanunlarını daha yakından kavramak ve durmadan değişen ve gelişen dünyayı, daha büyük bir sadakatle yansıtmak için bilime dayanan yeni varsayımlar ortaya atılır ve deneyler bunları doğruladıkça, yeni teoriler meydana gelir; yeni kitaplar yazılır. Bilim, bütün bu çabaların kitaplar halinde birbirini tamamlamasıyla meydana gelen bir sinema şeridine benzer. Varlığın hareketi, hayatın akışı, maziden istikbale uzanan bu teoriler silsilesinde yansımış olur."¹⁰⁶ Tabii bu iki benzetme arasındaki benzerliğin önemi kullanılan sözcüklerin benzerliğinden çok, bilime bakış benzerliğindedir.

Aybar, G. Davy'nin "maşeri (topluluğa ait, B.Ü) vicdan" kavramına "gerçek" olmadığı için itiraz eder ve bunun dışında, bu kavramın "kötüye" kullanılabileceğini vurgular: "... içtimai vicdan bir kere kabul olunduktan sonra, kuvvetli bir grubun elinde bu mefhumun, fertleri cemiyete feda edecek bir şekilde kullanılmasına kim mani olacaktır." Aybar, "metafizik mektepleri" dediği doktrinlerin ortak özelliğinin, "hukuk kaidelerinin mecburiyetini", ferdin üstünde imgelenen bir varlıkla ("ister devlet, ister milli irade, ister maşeri vicdan") açıklamış olmak olduğunu belirtir. Aybar'ın paylaştığı görüşe göre ise, insanlar "idamei mevcudiyet" ve "ıstıraptan kaçınma" içgüdüleriyle bir arada yaşamaya başlarlar. Birlik hayatıyla beraber oluşan müesseseler, bazı ıstırapları dindirmesine rağmen, yeni ıstıraplara da sebep olmuşlardır. Aynı zamanda yeni ihtiyaçlar da doğmaktadır. Bu ortamda insan, ihtiyaçları yavaş yavaş gelişen aklı ile bilinçli bir şekilde kavramaya başlar. Buna "Şuurlanma ve şuurun genişlemesi" ka-

106 Mehmet Ali Aybar, *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm (Seçmeler: 1945-1967)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 667 (bu kitap bundan sonra *Seçmeler* adıyla anılacaktır).

nunu denir. Bu kanun, “zaruret uzvu doğurur, çalışan uzuv inkişaf eder” şeklinde ifade edilebilecek biyolojik kanunun, insan zekasına, aklına ve bilincine uygulanışdır. Şuur genişledikçe, ihtiyaçları giderebilecek yeni müesseseler oluşturulmuştur. Ancak bu yeni “mecburiyet kaynağı” müesseselerinin oluşabilmesi, toplumda o değişiklikleri yapabilecek ölçüde kuvvetli, geniş ve aşağı yukarı aynı derecede bilinçlenmiş bir “insan kütle”sinin oluşmasına bağlıdır. Bu kütle, toplumdaki en kuvvetli (ancak bu kuvvet, “maddi olmaktan çok fikri”dir) grup haline gelince, mecburiyet kaynağı müesseseleri kendi görüşüne göre değiştirecektir.¹⁰⁷

Aybar doktora tezini,¹⁰⁸ 19/04/1939 tarihinde savunmuştur. Tezin başlığı “Hukuki Mecburiyet ve Pozitif Zihniyet”tir.¹⁰⁹ Yukarıda bahsettiğimiz makalede Aybar, ağırlıklı olarak G. Davy’nin görüşlerini ele almıştır. Tezde Davy’le beraber Leon Duguit’in görüşleri de incelenmektedir.¹¹⁰ Tez, Giriş ve Sonuç dışında iki bölümden oluşmaktadır: “Leon Duguit’de Mecburiyet” ve “Profesör Georges Davy’de Mecburiyet”.

Tezin genelinde ve özellikle Giriş’de, Aybar’daki pozitivizm etkisi ve sempatisi, birkaç alıntıyla çok açık gözükcektir: “...müsbet ilimlerle yoğrulmuş olan dahi bir insan, Auguste Comte, felsefeye teveccüh ediyor (...) ve bir doktrin (pozitivizm,

107 A.g.m., s. 187-197. Aybar’ın biyoloji kanunlarını toplumsal olay ve olgulara uygulayan biyolog ve filozof Le Dantec’den etkilendiği bu makalede de açıkça gözükmektedir. Bkz. a.g.m., s. 190-193.

108 Aybar doktora çalışmaları yapmak için 1937 yazında Fransa’ya gitmiştir ancak ne kadar kaldığını bulamadık (Aybar’ın arkadaşı ve o yıllarda Paris’te olan Sayın Hüsnü Baki, 8 Mart 2001’de yaptığımız bir telefon görüşmesinde, Aybar’ın 1938’de Paris’te olduğunu söylemiştir). Mehmet Ali Aybar’ın “mesleki hayat ve ehliyeti hakkında tetkikler yapmak” için kurulan komisyonun Dekanlığa 27/08/1948 tarihli yazısı, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Personel Arşivi Mehmet Ali Aybar Dosyası (bu belge önemli bir belgedir, ayrıntısına ileride girilecektir).

109 Mehmet Ali Aybar, “Hukuki Mecburiyet ve Pozitif Zihniyet”, 1939 (yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi). Tez jürisi başkanı Ord. Profesör. Dr. Ch. Crozat, jüri üyeleri Ord. Profesör. Dr. Muammer Reşit Seviğ ve Ord. Profesör. Dr. R. Honig’dır.

110 Duguit’in Türkiye’deki anayasa hukuku öğretimi üzerindeki etkisi için bkz. Tanık Zafer Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, Sulhi Garan Mat., İstanbul, 1969, s. 132-135.

B.Ü.) vücuda getiriyor.”, “... ilmi bilginin, ancak tecrübi mutalara dayanmakla elde edilebileceğini söyleyen pozitivizm yanılmamıştır.”, “Eşyanın künhüne vakıf olmak imkânsızdır. Ancak, eşyalar arasındaki münasebetler idrak olunabilir.”, “Niha yet, Comte gelmiş ve, ilmi zihniyetin ‘formülaire’ni verdiği gibi, içtimai realiteye dayanan müstakil bir sosyal ilmin temelini de atmıştır”¹¹¹ gibi örnekler Aybar’ı o yıllarda hangi felsefi sistemin etkilemiş olduğunu gösterir.

Aybar’ın pozitivistlerden etkilenişi daha çok yöntem alanında dır. Aybar doktora tezinde sürekli “tecrübi mutalar”dan (deneysel veri) bahseder; önemli olan bilgiye nasıl ulaşıldığıdır. Duguit’nin¹¹² “sosyallik ve adalet duyguları” ve Gavy’nin “maşeri vicdan” anlayışlarını bu anlamda pozitivizmden ayırma olarak görür. Hatta bu iki düşünürü “idealist” olarak niteler.¹¹³ Aybar bir yerde de şöyle der: “... içtimai bağlılığa, insanı yetin ihtilacı hayatına nihayet verecek, ebedi sulhu tesis edebilecek olan, üstün bir prensip nazarı ile bile bakıldı: Tesanütçülük mektebi kuruldu.” Aybar pozitivistin var olan toplum düzenlerini koruyucu muhafazakar anlayışına uzak durmuştur. Tezinin sonunda ise, pozitivistin yöntemsel yönüyle de arasına bir mesafe koyar. Aybar, çalışmaya başlarken sosyal bilimlerin pozitivistme yer vermesini ne kadar olumlu karşıladığını anlatmaktadır. Çünkü, bilimsel zihniyet ve yöntem, fikir ve duygulardan soyutlanmaktır; sadece “şeni hakikata tekabül ettiğine şüphe kalmayan, tecrübi mutalara dayan”maktadır ve “... erişilen hakikatlerin izafi olduğunu asla hatırdan çıkarmamaktır”. Ancak araştırma döneminin sonuna geldiğinde, Aybar bu “ümit ve heyecanı”ndan eser kalmadığını, moral bilimlere pozitif bir yön vermeye çalışmanın beyhude olduğunu anladığını yazar. Çünkü “insan, doğrudan doğruya kendine taalluk eden meselelerde, kalpsiz ve soğuk hakikatle karşılaşmaktan hoşlanmıyor. Akli tatmin etmese bi-

111 Aybar, a.g.k. (doktora tezi), s. 4-12.

112 Aybar’a göre, Einstein’ın pozitif bilimler dünyasında yaptığını Duguit hukuk ilminde yapmıştır. A.g.k., s. 15.

113 A.g.k., s. 37-47, 99.

le, kalbi oyalayan masalları seviyor. Her zaman ki gibi bugün de, metafizik ve mistisizmin sarhoş edici havasını teneffüs etmek istiyor”du.¹¹⁴ Aybar, özellikle sosyal bilimlerin “saf” olmadığını ve olamayacağını anlamıştı. Bunu görmesi belki de Aybar’ı başka arayışlara yöneltecekti.

Doktora tezinde Aybar’ın siyasi düşünceleri hakkında fazla bir ipucu bulamamıza rağmen, kavramları kolayca kullanmak pahasına şunları söyleyebiliriz: Aybar’ın Marks ve Engels’in “Felsefe Metinleri”ni okuduğu görülmektedir,¹¹⁵ ancak önceki yargıları da devam eder. Şurası kesindir ki, Aybar 1939’da Marksist değildir. Marksizm hakkında okumuştur ancak, bize kalırsa, bu yetersiz okuma onu Marksist yapmaya yetmemiştir. Aybar’ın ilgisinin bu yıllarda, pozitivistler ve hukuk felsefecileri üzerinde yoğunlaştığı ve küçümsenmeyecek bir bilim tarihi ve felsefe bilgisinin olduğu görülmekte ve sezilmektedir. Kendisini pozitivist ve materyalist olarak görmekte, herhangi bir düşünürü tümüyle benimsememekte ve yeri geldikçe eleştirmektedir. Sosyalizm sözcüğünü ise Davy’ye bir eleştirisi ve silesiyle anar:¹¹⁶

“XIX uncu asırdan, bilhassa Büyük Harpten beri, cari olan nizamla karşı yapılan ve birbirinin zıddı olan itirazlar, hücumlar, nihayet son bir tahlil ile, hep aklın hakimiyeti namına yapılmış değil midir?

Sosyalizm, muhtelif kollarile ferdi mülkiyete, totaliter doktrinler, siyasi hürriyete hücum ederken, hep akli esaslara dayanmıyorlar mı?”¹¹⁷

Mehmet Ali Aybar, doktora tezini verdikten sonra, “mesleki ihtisas etüdleri yapmak üzere” bir buçuk yıl müddetle Paris Hukuk Fakültesi’ne gönderilmiş (İstanbul’dan 27/04/1939’da

114 A.g.k., s. 26, 106.

115 A.g.k., s. 4, 9.

116 Davy’nin bahsedilen görüşünün özeti şu: “Ve, bugünkü nizamı, cemiyetin tazzikinden akli sayesinde kurtulmak imkânı bulmuş olan ferdin, akli esaslara göre ve zamanın ideallerine uygun bir şekilde yarattığını iddia ediyor.” a.g.k., s. 75.

117 A.g.k., s. 76.

ayrıldı)¹¹⁸ ve Türkiye'ye 1940 sonunda, savaş nedeniyle çok zor koşullar altında dönmüştür.¹¹⁹ Aybar'ın 1941 yılında yayımlanmış iki makalesi de yine hukuk teorisi üzerinedir. Bunlardan ilkinin¹²⁰ baktığımızda, hemen makalenin başında Aybar'ın şu ayrıma dikkat çektiğini görürüz: "İlim, sıhhatı tahkik olabilen manalı ifadelerden mürekkep bir sistemdir, diye tarif olunduktan sonra, ifadenin sıhhatini tayin eden esaslara göre, şeniyet (gerçek-gerçeklik, B.Ü.) ilmi ve suret ilmi olmak üzere ikiye ayrılıyor. Şeniyet ilimlerinde, ifadenin doğruluğu yaşanılmış tecrübelerle, suret ilimlerinde ise, önceden tayin edilmiş olan esaslara, yani daha umumi ifadelere kıyasen tayin olunur (...). "Şeniyet ilimleri"ne doğa bilimleri girerken, "suret ilimleri" mantık ve matematiktir. Aybar'ın anlatımıyla, bu görüşlerin sahibi "Viyana Mektebi", "tecrübeciliğe, riyaziyecilik ve mantıkçılığa ilave" ederek yeni bir felsefe akımı başlatmıştır. "Viyanalılar, ifadelerin ilmi bilgi teşkil edebilmesi için, manalı" olması gerektiği iddiasıyla, bunları mantıki sözdizimi bakımından inceleyerek, gerçek ifadeleri, görünüşte "manalı" gibi görünen "sözde-kaziyelerden (önergelerden, B.Ü.)" ayırıyorlardı; böylece, "mektebe" göre, yalnızca sözde-önergelerden oluşan metafiziğe karşı cephe almış oluyorlardı. Bu okul Aybar'a göre, "hiç şüphesiz asrımızın en şayanı dikkat cereyanlarından biri, belki de en mühimidir."¹²¹

Aybar'a göre hukuk da "bir suret ilmidir"¹²² ve bunu bir sonraki yazısında "müdafaa" edecektir: "Şe'niyetçi Te-

118 Hukuk Fakültesi Dekanı'nın Üniversite Rektörlüğü'ne 2011 no'lu ve 21/11/1939 tarihli yazısı, I.Ü.Huk.Fak. Pers. Arşivi M.A. Aybar Dosyası (bu belgeden Aybar'ın arada Türkiye'ye geldiği ve en azından birkaç ay kaldığı anlaşılıyor)..

119 Aybar Paris'ten, Oktay Rifat ve Ragıp Sarıca gibi arkadaşlarıyla beraber bisikletle kaçmıştır. Sıtkı M. Erinc, *Ercümen Kalmık 1908-1971*, Halkbank Sanat Yay., Ankara, 1991, s. 31-32.; Urgan, a.g.e., s. 192-194. Aybar ve Sarıca bisikletle Bordeaux'ya, oradan Lyon'a geçmişler. Lyon'dan da İsviçre'ye geçip bir süre orada kalmışlar ve Türkiye'ye aylarca sonra trenle dönebilmişler. M.A. Aybar Özel Arşivi, Özgeçmiş Dosyası.

120 Mehmet Ali Aybar, "Hukuk İlminin Marifet Nazariyesindeki Mevkii, ve Hukukun Bünyesi ve Tekamül Seyri", *I.Ü.Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, cilt 7, sayı 1, 1941, s. 325-335.

121 A.g.m., s. 325.

122 A.g.m., s. 326.

lakkilere Karşı, Suri Bir Hukuk Telakkisinin Müdafaasına Teşebbüs".¹²³ Aybar, her alanda olduğu gibi, bilimde de "moda" olduğunu söyleyerek yazıya başlar. Son asırların modası da "şe'nîyetçilik" (gerçekçilik) olmuştu; özellikle doğa bilimlerinin hızla gelişmesiyle beraber, bilime, yalnız doğa olaylarının ve bunları "idare eden kanunların", yani kısaca gerçekliklerin bilgisi düşüncesiyle bakıldığı için, bir bilginin bilimsel olarak kabul edilmesi, "objektif bir mevzua taalluk etmesi"ne bağlıydı. Felsefe de bu anlayıştan etkilenmişti; özellikle "ilmin şe'nîyetçi telakkisi", A. Comte tarafından bir sistem (pozitivizm) haline getirildikten sonra XIX. Yüzyıl'da bütün bilimler, konularının böyle bir anlayışa uygun olup olmadığına bakmadan, bu modaya uymuşlardı. Bu moda bu yüzyılın başlarında da sürdü ve buna hukuk da dahildi Aybar'a göre.¹²⁴ Tabii iki yıl önceye (1939) kadar, bu modaya uyanlardan biri de Aybar'dı. Ancak bilim anlayışının modası değişiyordu; bu yeni modalardan biri de "Viyana Okulu"ydü. Aybar da şimdilik bu felsefe akımına yakın duruyordu. Bu noktada toparlarsak, Aybar'ı bu yıllarda etkileyen felsefe akımları, sırasıyla pozitivizm ve Viyana Okulu olmuştur. Ancak bu etkileniş, hukuk ve bilim felsefesi ile yöntem sınırı içinde kalmıştır. Buradan da siyasal düşüncelerini anlayamıyoruz ancak, "1941 yılındaki Aybar" için de, "1939'daki Aybar" için söylediğimiz şu yargımızı sürdürüyoruz: Aybar bu yıllarda sosyalist olabilir ama, henüz bir felsefi sistem anlamında Marksizme yakın değildir (Tabii biz bu sonucu, hukuk yazılarından bazı ipuçları bularak çıkarttık. Belki de, dönemin koşulları içinde "Marksist"liğini öne çıkarmak istememiştir). Burada dikkat çeken nokta, Aybar'ın felsefeye olan yakınlığıdır; dört yıl boyunca yaptığı (1938-1941) akademik çalışmaların hepsi, genel bir ifadeyle, felsefe üzerinedir.¹²⁵

123 Mehmet Ali Aybar, "Şe'nîyetçi Telakkilere Karşı, Suri Bir Hukuk Telakkisinin Müdafaasına Teşebbüs", *I.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, cilt 7., sayı 4, 1941, s. 943-956.

124 A.g.m., s. 943-944.

125 Sayın Halit Çelenk, yaptığımız bir telefon görüşmesinde (8 Mart 2001), Aybar'ın o yıllar fakültede hukuk felsefesi seminerlerini yürüttüğünü söylemiştir.

Mehmet Ali Aybar 27/03/1942'de başlayan doçentlik sınavını, 03/04/1942'de başarıyla geçmiş ve 01/05/1942'de Devletler Genel Hukuku Doçentliğine tayin edilmiştir.¹²⁶ Aybar'ın kürsü profesörü Cemil Bilsel'dir,¹²⁷ doçentlik tezi de "Devletler Hukuku Karşısında Fert" başlığını taşımaktadır.¹²⁸ Bu tez ve Aybar'ın yeni kürsüsünde yayımladığı uluslararası tahkim¹²⁹ ve tarafsızlık¹³⁰ üzerine iki yazısı, teknik hukuk yazıdır ve konumuz açısından bir önem taşımadıkları için burada anılmayacaklardır.

Askerlik hizmetini yerine getirmek üzere 28/02/1944 tarihinde Fakülteden ayrılan Aybar, "yedek subay mektebinden mezun olduktan sonra" Maltepe Askerî Birlikleri'ne tayin edilmiştir.¹³¹ Bunun üzerine Hukuk Fakültesi Dekanlığı tarafından, Aybar'ın Devletler Genel Hukuku derslerini verebilmesi için, birlik komutanlığından haftada iki gün izin istenmiş ve bu izin verilmiştir.¹³² Aybar'ın derslere devamı için bizzat Dekan Sıddık Sami Onar, Tuğgeneral Saim Önhon'a yazı yazmıştır.¹³³ Ancak bu tarihten sonraki bir yıl içinde çok şey değişecek ve 1945 sonla-

126 Hukuk Fakültesi Dekanlığı'nın 6509 no'lu ve 28 Aralık 1948 tarihli yazısı, I.Ü.Huk.Fak. Pers. Arşivi M.A. Aybar Dosyası.

127 Mumcu, a.g.e., s. 5.

128 Mehmet Ali Aybar, "Devletler Hukuku Karşısında Fert", 1941 (yayımlanmamış doçentlik tezi, I.Ü. Hukuk Fakültesi).

129 Mehmet Ali Aybar, "Tahkimin İki Dünya Arasında Umumiliğe ve Mecburiliğe Doğru İstihaleleri", *Ebû'ula Mardin'e Armağan*'dan ayrı bası, Kenan Matbaası, İstanbul, 1943.

130 Mehmet Ali Aybar, "Tarafsızlık", *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, Ankara, cilt I, sayı 2, 1944, s. 211-225 (Bu yazı, 24/03/1943'te SBO'da verilmiş bir konferans metnidir).

131 27/08/1948 tarihli komisyon raporu (daha önce anılan), I.Ü.Huk.Fak.Per. Arşivi M.A. Aybar Dosyası.

132 27/08/1948 tarihli komisyon raporu, adı geçen arşiv dosyası. Bu dersi Aybar daha önce Ord. Prof. Cemil Bilsel'le beraber vermiştir; ancak Bilsel'in milletvekili seçilip Ankara'ya gitmesi üzerine, dersi Aybar yürütmeye başlamıştır (1944/1945 ders yılının ikinci yarısında ve 1945/1946 ders yılının ilk yarısında). Bu belge dışında bkz. Mumcu, a.g.e., s. 5. 1945'te Aybar'ın "Devletler Umumi Hukuku Ders Notları" da derlenmiştir.

133 S.S. Onar'ın 3289 sayılı ve 2 Kasım 1944 tarihli yazısı ve Sami Önhon'un 77041 sayılı ve 4 Kasım 1944 tarihli cevap yazısı, I.Ü.Huk.Fak.Per. Arşivi M.A. Aybar Dosyası.

rında, Sıddık Sami Onar Aybar'a derslerine devam edemeyeceğini söyleyecektir.

Aybar'ın 1945 yılında da bir makalesi yayımlanmıştır.¹³⁴ Bu yazıya da, Aybar'ın, 1945'te siyasi fikirlerini günlük gazetelerde yayımlamaya başlamış olması nedeniyle, fazla değinilmeyecektir. Ancak belki, "Vesayet altında demokrasi olur mu?" sorusuna nasıl cevap verdiğine bakılabilir: Aybar, demokrasinin en ileri hükümet şekli olduğunu kabul eden, ama bunun her milletin yapısına uymayabileceğini, "siyasi rüşdünü idrak edememiş" milletlere bir hazırlık devresi geçirtmenin zorunlu olduğunu savunan "vesayetçi" demokrasi anlayışını özetler ve şunları söyler: "Demokrasinin aradığı olgunluk, halkın, tarih karşısındaki mesuliyetini müdrük olarak hareket etmesi ve bu mesuliyet duygusuyla hükümet işlerinde son söze sahip olmasıdır." Aybar ardından, "Bu mesuliyet duygusu vesayet rejimlerinde kazanılabilir mi?" sorusunu sorar ve cavabında ise, "radikal demokratlar"ın anlayışını benimsediğini gösterir: Yüzme nasıl karada değil denizde öğreniliyorsa, bu mesuliyet duygusu da demokratik rejimin hürriyet ve eşitlik havası içinde kazanılabilir. Aybar, "radikal demokratların iddialarını tarihin yalanla"madığını, en ileri demokrat milletlerin bu olgunluğa, demokratik hakları kullana kullana eriştiklerini belirtir.¹³⁵ Aybar'ın demokrasi anlayışı ileriki yıllarda da bu temel üzerinde gelişecektir.

O yılların Türkiye'sinde iktidardaki demokrasi anlayışı ise Aybar'inkinden epey farklıdır. Bu yıllar basın üzerinde yoğun bir baskının olduğu yıllardır. Hükümet II. Dünya Savaşı'na girilmemesini sağlayan denge politikasına¹³⁶ "zarar veren" pek çok gazeteyi, sıklıkla ve aralıklarla kapatıyor¹³⁷ ve

134 Mehmet Ali Aybar, "Yarının Barış Düzeni Hakkında Düşünceler", *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, cilt 11, sayı 1-2, 1945, s. 197-224. Bu yazı, 14 Mayıs 1945 tarihinde Devletler Hukuku Türk Enstitüsünde verilen konferans metnidir.

135 A.g.m., s. 208-209.

136 1938-1945 döneminin, özellikle dış politika açısından, ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, 2 Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

137 Kapatılma kararlarını gösteren bir tablo için bkz. Koçak, a.g.e., cilt 2, s. 138-139.

“uyarıyordu”.¹³⁸ Dışarıda denge politikası yürüten hükümet, buna bağlı olarak içeride de denge politikası yürütmüş, örneğin Almanya savaşta henüz güçlüyken ve kaybedeceği belli değilken aşırı sağcı akımlara destek verilmiş ve yayımlarına hoşgörölü davranılmıştır. Tabii basın dışında da herhangi bir ciddi muhalefete izin verilmemiştir.

Sol akım bu dönemde İstanbul ve Ankara çevrelerinde gelişmiştir.¹³⁹ İstanbul çevresi *Tan* gazetesi etrafında toplanan solculardan oluşmaktaydı. Bu yıllarda defalarca kapatılan *Tan* gazetesi,¹⁴⁰ dış politikada daha çok SSCB'yle yakınlaşılmasını savunan, anti-faşist, anti-emperyalist ve ırkçılık karşıtı bir yayım politikası izliyordu. Ankara çevresi ise (Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes, Adnan Cemgil, Muzaffer Şerif Başoğlu vb.), *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergileri etrafında toplanmıştı. Ciddi bilimsel yazıların yayımlandığı, Marksist çözümlerlerin yapıldığı, anti-faşist ve ırkçı-turancı karşıtı olan bu iki dergi 1944 başlarında kapatılmışlardır.¹⁴¹

Savaş yıllarının Türkiye'sinde çok partili hayata geçişin koşulları da oluşmaya başlamıştı. Bu koşullara birinci bölümde değinilecektir.

138 Bu baskının bazı ilginç örnekleri için bkz. Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 21-25.

139 Baskın Oran, “İç ve Dış Politika Açısından II. Dünya Savaşı'nda, Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar”, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ankara, cilt 24, sayı 3, Eylül 1969, s. 260.

140 Gazete yedi kez kapatılmıştır. Koçak, a.g.e., cilt 2, s. 138. Gazetenin bir gün yine kapatılması üzerine, Zekeriya Sertel Ankara'ya Basın-Yayın Genel Müdürü Selim Sarper'le görüşmeye gitmiş ve Sarper'e, faşistlerin ve komünistlerin çıkardığı gazeteler kapatılmazken, *Tan'a* niye “musallat olduklarını” sormuş. Sarper'in cevabı ilginçtir: “Bunda anlamayacak ne vardı ki... Bak, ne faşistlerin, ne de komünistlerin gazetelerine dokunuyorum. Bunun manası şu: Bekliyorum ki, faşistler ve komünistler gazeteleri etrafında toplanıp kendilerini meydana versinler, sonra hem gazetelerini kapatacağım, hem kendilerini yakalatacağım.” Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, s. 222.

141 Meltem Ağduk Gevrek, “Yurt ve Dünya/1941-1944, 1940'ların 'solunun' Ankara Çevresi”, *Toplum ve Bilim*, sayı 78, Güz 1998, s. 255-271.

Mehmet Ali Aybar'ın Tek Başına Mücadele ve Suskunluk Yılları (1945-1960)

Aybar'ın tek başına mücadele yılları (1945-1950)

Mehmet Ali Aybar, 1945-1950 arası, yazdığı yazılar, çıkardığı gazeteler ve hakkında açılan davalarda yaptığı savunmalarla bir demokrasi ve ulusal bağımsızlık mücadelesi vermiştir. Bunları bir siyasal parti içinde yapmadığından dolayı, Aybar'ın bu yıllarını "tek başına mücadele yılları" başlığı altında incelemeyi uygun gördük.

Çok partili hayata geçiş

1945 yılı, Türkiye'nin siyasal hayatında bir dönemeç yılıdır. Siyasal iktidar bu yıl içinde siyasal ve örgütlü muhalefete izin vermiş ve Türkiye, Demokrat Parti'nin 7 Ocak 1946'da resmen kurulmasıyla beraber çok partili hayata geçmiştir. "Demokrasi"ye geçişi hazırlayan ve kolaylaştıran iki en önemli etmen vardır.

Birincisi, uluslararası ortamdır: II. Dünya Savaşı'ndan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İngiltere ve Fransa gibi "demokrasi"ler ve Sovyetler Birliği galip çıkmıştı. Yeni bir dünya düzeni kuruluyordu ve uluslararası ortamdaki bu ye-

ni güç dengesinin baş aktörleri, artık ABD ve Sovyetler Birliği'ydi. Türkiye ise uyguladığı politika sayesinde savaş dışında kalabilmişti ama, yine bu politika, onu savaş sonrasındaki uluslararası ortamda yalnız bırakmıştı.¹ Bu “yalnız Türkiye”de, siyasal iktidarın gücünü aldığı sivil-asker bürokrasi ve egemen sınıflar ittifakının çıkarları, savaş sonrası düzende kapitalist blokun ve onun lideri ABD'nin yanında olmayı gerektiriyordu. Türkiye'nin bu yeni politikasını kolaylaştıran SSCB olmuştur. Sovyetler 19 Mart 1945 tarihli notasıyla, Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yeni duruma uygun olmadığı gerekçesiyle yenilemek istemediğini bildirmiş, Türkiye yeni bir antlaşma zemini ararken, Sovyetlerin istekleri de öğrenilmişti. Bu istekler, Türk-Sovyet sınırında Sovyetler lehine değişiklikler, boğazların iki ülke tarafından ortaklaşa savunulması ve Montreux Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesiydi. Bunun üzerine Türkiye, Sovyetler'den aldığı bu “destek”le yüzünü tümüyle batıya dönmüştür. Ancak kapitalist blok, Türkiye'nin sorunlarıyla 1945 yılında çok da ilgili değildi. Türkiye'nin ilgi görmek için çaba göstermesi gerekcekti. Aynı yıl Birleşmiş Milletler (BM) kuruluyordu. Dünyada, savaşın sonucunun etkisiyle, bir “demokrasi patlaması”² yaşanıyor, kendini Batı'da gören devletler siyasal sistemlerini gözden geçiriyorlardı. Türkiye de Birleşmiş Milletler antlaşmasını imzalayarak, daha demokratik bir rejime geçiş için söz vermiş oluyordu.³ 19 Mayıs 1945'te ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, “... memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir,”⁴ diyecekti. Bu gelişmeler potansiyel muhalefeti cesaretlendirdi.

1 Dönemin Türk dış politikası ve bunun sonuçları için bkz. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 137-211; Koçak, a.g.e., cilt 1, s. 229-713 ve cilt 2, s. 141-274.

2 Koçak, a.g.e., cilt 2, s. 560.

3 Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yay., İstanbul, 1996, s. 128. Karpat'ın tahminine göre, San Francisco'daki Türk heyetine “Türkiye’de liberalizasyonun başlamış olduğunu söylemeleri için talimat verilmişti.”

4 Taner Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 14.

“Birleşmiş Milletler Anayasası”nın onayı için Mecliste görüşme açıldığında Adnan Menderes, “Halk Partisi’nin aldığı hürriyet aleyhtarı tedbirler”in iki anayasa (BM ve 1924 Anayasa’ları, B.Ü.) arasındaki ahengi bozduğunu, BM Anayasası’nı kabul eden Türk hükümetinin taahhütlerini yerine getirmesi için hürriyeti kısıtlayan tedbirleri ortadan kaldırması gerektiğini söylüyordu.⁵ Bu havadan basın da olumlu etkilenmişti.⁶ Ancak Türkiye’nin kendini Batı’da görmesi ve kabul ettirmeye çalışması, çok partili hayata geçişteki en önemli etmen değildi.⁷ Türkiye birçok neden ileri sürerek (Sovyet tehdidi gibi) tek-parti yönetimini sürdürebilirdi. Çok partili hayatı hazırlayan asıl etmen, savaş sırasında toplumsal yapıda meydana gelen değişikliklerdi.

Savaş yıllarında gerek Refik Saydam hükümetinin, gerek Şükrü Saraçoğlu hükümetinin uyguladığı iktisat politikaları ve

-
- 5 15 Ağustos 1945 tarihinde yapılan meclis görüşmelerinden aktaran Karpap, *a.g.e.*, s. 129. Mehmet Ali Aybar da, geçen bölümüm sonunda ele aldığımız “Yarının Barış Düzeni Hakkında Düşünceler” adlı makalesinde (14 Mayıs 1945’te verilen bir konferansın metnidir), s. 208’de şunları söylemiştir: “Birleşmiş milletler ana yasasına daha kesin ve açık hükümler konmalı ve demokrasi evrensel bir hükümet şekli olarak tanınmalıdır.”
 - 6 1944 yılının sonbaharında kapatılmış olan *Tan*, *Vatan* ve *Tasviri Efkar* gazetelerine, San Francisco konferansı öncesi (22 Mart), tekrar yayımlanma izni verilir. Koçak, *a.g.e.*, cilt 2, s. 548. Hüseyin Cahit Yalçın, gazetesi *Tan*’de “... demokrat milletlerin girişecekleri mücadelede daima beraber yürüyeceğiz ve bu uğurda her fedakarlığa katlanacağız.” diye yazarken (26 Şubat 1945), Zekeriya Sertel *Tan* gazetesinde, Türkiye’nin “... Birleşmiş Milletler’in harp sonrasına ait verecekleri bütün kararları ve alacakları bütün tedbirleri kabule mecbur” olacağını yazıyordu (7 Nisan 1945). Nilgün Gürkan, *Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İletişim Yay., İstanbul, 1998, s. 98-99.
 - 7 Kemal Karpap ve Bernard Lewis gibi tarihçiler, Türkiye’nin Osmanlı’dan bugüne, “demokratikleşme” meselesinde dıştan gelen baskılara ve telkinlere karşı çok hassas olduğunu ve çok partili hayata geçişin de bunun bir örneği olduğunu belirtirler (ancak her iki tarihçiye göre de bu asla en önemli etmen değildir). Karpap, *a.g.e.*, s. 129’da Tanzimat ve Islahat Fermanları’nı örnek verirken, Bernard Lewis şunları söyler: “Şüphesiz ki İsmet İnönü’yü 1945’te otoriter rejimi gevşetmeye yönelten saikler arasında, Batıyı etkilemek ve kazanmak arzusunun da yeri vardı- tıpkı Kırım Savaşı ve Berlin Kongresi sıralarında gelen büyük Osmanlı reformlarının, Rusya’ya karşı Osmanlı İmparatorluğunun Batı Avrupa’nın yardımına ihtiyacı ile ilişkiz olmadığı gibi.” Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Bas., Ankara, s. 312-313.

savaş ekonomisinin koşulları, toplumda bazı kesimlerin hızla zenginleşmesini sağlarken, geniş halk kitlelerini daha da fakirleştirmişti. Ortaya çıkan karaborsa düzeninde ve ardından gelen yüksek enflasyon ortamında, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri hızla zenginleştiler. Ancak aynı yıllarda çıkarılan ve ticaret burjuvazisini hedef alan Varlık Vergisi Kanunu (ırkçı bir anlayışla uygulanmasına ve sonuçta Müslüman-Türk burjuvaziye yaramasına rağmen) ve büyük çiftçileri hedef alan Toprak Mahsülleri Vergisi Kanunu gibi kanunlar, egemen sınıfları huzursuz etmeye başlamıştı. Kendileri açısından tedirgin olmakta da haklıydılar. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1942 yılındaki Meclis'i açış konuşmasında şunları söylemişti: "Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası... Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski çiftlik ağası, ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metayı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ... büyük bir milletin hayatına küstah bir surette kundak koymağa çalışmaktadırlar... Ticaretin ve iktisadi faaliyetin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız."⁸ Bunlara ilk başta ciddi bir muhalefetle karşılaşmayan ama, belki amacını da aşarak, sömürülen köylülerde sınıf bilinci yaratmaya başlayan Köy Enstitüleri uygulaması de eklenmişti. Ama asıl tedirgin edici gelişme, 1945 başında hükümet tarafından Meclise sunulan Çiftçiye Topraklandırma Kanunu tasarısıydı. Tasarı komisyondan çıkıp 14 Mayıs 1945'te Meclis'te görüşülmeye başlandı ve 11 Haziran 1945'te kanunlaştı. Kanunun amacı "büyük toprak sahiplerinin siyasi gücünü kırmak" ve "toprak mülkiyetini üretimi artıracak şekilde yeniden düzenlemektir".⁹ Kanun özetle, topra-

8 Aktaran Tezel, *a.g.e.*, s. 261.

9 Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s. 197. Yasanın Mecliste görüşüldüğü günlerde, Necmettin Sadak gazetesinde şunları yazıyordu: "Arazi mülkiyet rejiminin ve onun doğurduğu mülkiyet strüktürünün bir memleket iç politikası ile de ilgisi vardır. Elverişsiz bir arazi mülkiyet bünyesi, kişilerin münasebetlerinde ahenksizlikler meydana getirdiği gibi, kişiler ile devlet arasında anlaşmazlıklara çığır açabilir. Büyük arazi mülkiyetine dayanan mahalli nüfuzların, devlet otoritesinin zayıflamasını intaç ettiği çok görülmüştür. Bu bakımdan her memleket, yerleştirdiği devlet zihniyetine yaraşır bir arazi mülkiyeti bünyesi yarat-

ğı çok olanın toprağının bir bölümünü kamulaştırıp, bu toprağı topraksız ve toprağı az olana vermek demektir. Bu kamulaştırma büyük toprak sahiplerinin toprağını 50 dönüme kadar düşürebilecekti (17. madde). Doğaldır ki, “Toprak Kanunu ağı ve eşraf partisi CHP’de tabii çok fena karşılandı. Büyük toprak sahipleri o tarihte Meclise temsilciler göndermiyorlardı. Bizzat kendileri Meclisteydiler.”¹⁰ Tasarıya şiddetli şekilde itiraz edenler arasında, Adnan Menderes, Emin Sazak, Halil Menteşe, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu gibi büyük toprak sahipleri ile Refik Koraltan da vardı. Bu kişiler daha sonra Demokrat Parti’nin kuruluşuna öncülük edenler arasında olacaklardı.¹¹ Bu kanun Meclisteki muhalefetin çok açık bir şekilde ortaya çıkmasını sağladı. Çok partili hayata geçişte bir kilometre taşı olan “Dörtlü Takrir”in, Meclis grubuna henüz kanun görüşülürken verilmesi (7 Haziran) herhalde tesadüf değildi. Önerge sahipleri, daha sonra Demokrat Parti kurucuları olacak, Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan’dı.¹² Bir muhalif çıkış da, 29 Mayıs’taki bütçe oylama-

mak zorundadır.” 27 Mayıs 1945 tarihli *Akşam*’dan aktaran Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye* (1945-1980), Hil Yayın, İstanbul, 1996, s. 24-25. Feroz Ahmad bunu “tek parti zihniyeti” olarak yorumlamıştır. Bunda elbette doğruluk payı vardır ancak, sanırım bunu, Osmanlı’dan gelen bir devlet geleneğinin zihniyet sürekliliği olarak yorumlamak daha doğru olacaktır.

10 Toker, a.g.e., s. 58.

11 Eskişehir Milletvekili Emin Sazak, Mecliste görüşlerini açıkça söylemişti: “Ben ne mevkiimi suistimal etmiş ne de bir şey yapmışımdır, alnımın teri ile kafamın çalışmasıyla elde ettiğim toprakları verirken acı duymaz değilim. Hissim vardır. Herhangi biriniz böyle bir şeye uğrarsa ne yaparsınız? (...) İnsanların çamurunu değiştiremeyiz ki. Birisi kumandan olur, mareşal olur; öbürü de nefer olur. Hepsini mareşal yapamayız. (...) Amma bu prensip kabul edilince yarın amelenin şu apartmanın bir odasını da istemek hakkı olacaktır. Böyle bir prensip kabul ediyoruz birader. (...) Fakat şimdi bu kalkınca ve 50 dönüm gibi bir şeye inince, benim gibi acısını duyup da deli olmamanın imkânı yoktur.” Karpaz, a.g.e., s. 114. CHP’nin yayın organı *Ulus*’ta ise, Mümtaz Faik Fenik 6 Haziran 1945’te Adnan Menderes’i kastederek şunları yazıyordu: “Mülkiyetleri dahilindeki toprakları ve füşatları kendilerine soyadı alanların itirazlarını mı kabul edeceğiz?” Gürkan, a.g.e., s. 142.

12 Önergenin tam metni için bkz. “Demokrat Parti Belgeleri”, *Tarih ve Toplum*, sayı 53, Mayıs 1988, s. 8-9. Önergede İsmet İnönü’nün 19 Mayıs mesajından da olumlu şekilde bahsedilmiştir (*Tarih ve Toplum*’un bu sayısı, neredeyse tümüyle Demokrat Parti’ye ayrılmıştır).

sında yaşanmıştı. “Dörtlü Takrir”in sahipleri, bütçe aleyhindeki yedi oyun dördünün sahibiydiler.¹³ Sonuç olarak diyebiliriz ki, bütün bu atılımlar, hepsi engellenmiş ya da asli amacından saptırılmış olsa da, sermaye sınıflarında yönetici kadroya karşı ciddi bir güvensizlik yarattı. Savaş yıllarında “başıboş bir servet birikimi”¹⁴ sonucu iyice güçlenen ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri, artık vesayete ihtiyaç duymamaktaydılar ve kendi partilerini kurabilirlerdi. Böylece yıllardır süren asker-sivil bürokrasi ve egemen sınıflar ittifakı çözülmeye başlamıştı.¹⁵ Bu ittifak, Feroz Ahmad’ın belirttiği gibi, “radikallere toplumsal ve ekonomik yapıyı önemli ölçüde değiştirmeden devletin yapısını modernize etme olanağı tanıyan yazılı olmayan bir anlaşma temelinde varlığını sürdürüyordu.”¹⁶ Ekonomik çıkarları biraz tehlikeye düşünce, sermaye çevreleri aynı parti çatısı altında yaşamayı mümkün kılan bu ittifakı bozdular. Meclisteki toprak reformu görüşmelerinde, bir milletvekili durumu iyi saptamıştı: “Arkadaşlar, biz Cumhuriyet kurulalıdan beri birçok inkılaplar geçirdik... Toprak inkılabına gelince, işin rengi değişti. (...) Arkadaşlar şunu bilmelidir ki, bu kanun... keseye dokunur, keseye. Zannederim fazla bağırtı da keseye dokunduğu içindir.”¹⁷ Cumhuriyet döne-

13 Diğer bütçe muhalifleri, Emin Sazak, Hikmet Bayur ve Recep Peker’di. Karpata, a.g.e., s. 130.

14 Boratav, 100 Soruda Türkiye’de Devletçilik, s. 294.

15 II. Dünya Savaşı’ndaki iktisat politikaları, bahsedilen kanunlar, bunların sonuçları ve benzer yorumlar için bkz. Boratav, a.g.e., 291-354; Timur, a.g.e., s. 176-206; Koçak, a.g.e., cilt 2, s. 365-544; Ahmad, a.g.e., s. 20-23; Keyder, a.g.e., s. 157-166; Tezel, a.g.e., s. 248-271; Karpata, a.g.e., s. 98-122. Zürcher bu ittifaka “Jön Türk Koalisyonu” demektedir. Zürcher, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, s. 301. Keyder’in s. 164’teki yorumu ise şöyledir: “Burjuvazi, siyasi güdümlü birikim yoluyla yeterli güç topladıktan ve savaş dönemi vurgunlarıyla saflarını güçlendirdikten sonra, kendisini ideoloji düzeyinde bürokrasiden ayırt edebilecek güçte buldu.”

16 Ahmad, a.g.e., s. 21.

17 Cem Eroğul, Demokrat Parti; Tarihi ve İdeolojisi, A.Ü.SBF. Yay., Ankara, 1970, s. 10. Bu noktada Karpata’nın yorumuna da yer verelim: “1945’te toprak reformu üzerinde yapılan tartışmalar bir gerçeği açığa vurdu. Temel toplumsal veya ekonomik menfaatler tehlikeye düştüğü zaman bir partinin üyelerini bir zaman birleştirir görünen sathi siyasi fikirler süpürülüp gidiyor ve onların yerini menfaat çatışmaları alıyordu.” Karpata, a.g.e., s. 115-116. Tezel’in, a.g.e., s.

mindeki üçüncü çok partili hayata geçiş denemesi, toplumsal yapıdaki bu değişiklik sayesinde başarılı olabilmıştır. Baba evinde doğan ve büyüyen çocuk, artık yetişkin bir gençti, yeteri kadar para da kazanmaya başlamıştı ve kendi evine çıkmak istiyordu.

Bunun yanında, daha önce belirttiğimiz gibi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında halkın büyük kesimi daha da fakirleşmişti. Milli Korunma Kanunu (MKK) uyarınca, ürününün devlet tarafından belirlenmiş bir miktarını, belirlenmiş bir fiyattan devlete vermek zorunda olan köylü, 1946 yılında Celal Bayar'a şunları söylüyordu: "Bütün mahsulümüzü Toprak Mahsulleri Ofisi'ne verdiğimiz halde hâlâ onlara yüzde yetmiş mahsul borçluyuz. Borcumuzu ödemek için öküzlerimizi sattık... Şehre buğdayı biz satıyoruz, ama biz ekmeğe otuz beş kuruş öderken, onlar otuz kuruştan alıyorlar."¹⁸ Askerlik görevinden muaf tutulan büyük toprak sahiplerinin aksine, bir milyona yakın küçük üretici askere alındı.¹⁹ Köylüler vergi memuru ve jandarma baskısından bıkmışlardı. İşçiler ise yine MKK uyarınca, ağır şartlar altında çalışmak mecburiyeti altında kalıyorlardı.²⁰ İşçinin herhangi bir araçla, kendi hakkında verilen kararlara direnme hakkı da yoktu.²¹ Maaş artış oranları yüksek enflasyona yetişemeyen memurların durumu da bu yıllar içinde kötüleşmişti ancak, iktidar memurlarını aynı yardımda bulunarak biraz olsun korumuştur. 1.600.000 kişinin yararlandığı bu yardım ve diğer uygulamalar, bahsetti-

264'teki yorumu ise şöyle: "Uzun dönemde ayakta kalabilmek için bu çevrelerin desteğine muhtaç olan yönetici kadro, bu keyfi güç gösterisiyle bu destekten çok şey yitirdi."

18 1945'te nüfusun % 83'ü köylerde oturuyordu. Karpat, a.g.e., s. 98-99, 102.

19 Çağlar Keyder ve Faruk Birtek, "Türkiye'de Devlet-Tarım İlişkileri 1923-1950", Çağlar Keyder, *Toplumsal Tarih Çalışmaları* içinde, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 1983, s. 209.

20 Timur, a.g.e., s. 176-186; Mehmet Şehmus Güzel, "İkinci Dünya Savaşı Boyunca Sermaye ve Emek", *Osmalı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler* (der. D. Quataert ve E.J. Zürcher) içinde, s. 197-222.

21 1 Mayıs 1938'den 1946 yılına kadar herhangi bir işçi hareketine rastlanmamıştır. Erdal Yavuz, "Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-40", Quataert ve Zürcher(der.), a.g.e., s. 173.

ğimiz sıkıntıları yaşayan köylü ve işçilerde doğal olarak tepki oluşturdu: “Harp yıllarında bir müessese olarak devletle halkın büyük kısmı arasına bir ayrılık girmiş oldu; halk kendisinin devlet uğruna harcandığına inanıyordu. Bu durumun 1946’dan sonra çok partili sistem için yapılan mücadelede tesiri büyük oldu.”²² Özetle bu yıllarda, “30 ila 40.000 civarında”ki vurguncunun²³ dışında, halinden memnun olan çok da insan yoktu.²⁴ Bu durum siyasi iktidarı, ikinci bir partiye izin vererek “bir emniyet supapı”²⁵ açmaya itmiş olabilir ama, asıl etmen bu değildi. Eğer böyle olsaydı, bu deneme de Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinden pek farklı olmazdı. Tabii şu da var ki, bu mutsuz kitle kurulacak yeni partinin toplumsal tabanını oluşturacaktır.

Kemal Karpat’a göre, “1908-11 devresi müstesna, belki de Türk tarihinin hiçbir devrinde 1945-50 yıllarında olduğu kadar kesin siyasi faaliyet görülmemiştir.”²⁶ Bu görüşe katılmamak zordur. Gerçekten de 1945 yılında, bahsettiğimiz gelişmeler sonucu oluşan görece özgürlük ortamında, uzun yıllar dile getirilememiş düşünceler yazılıp çizilmeye başlandı. Aydınların önemli bölümü, yıllardır süren tek-parti yönetiminin bunalmış ve bıkmıştı; ilk fırsatta düşüncelerini yazmaya başladılar. Meşhur “Tan-Vatan Cephesi” bu ortamda kuruldu; bu bir muhalefet cephesiydi. Rejime muhalif olan aydınlardan sol görüşlü olanlar daha çok *Tan* gazetesinde yazarken, liberal olanlar *Vatan* gazetesinde yazıyordu. *Tan* gazetesi dış politika-da, II. Dünya Savaşı galiplerinden Sovyetler Birliği, *Vatan* ga-

22 Karpat, *a.g.e.*, s. 120. Ayrıca bkz. Timur, *a.g.e.*, s. 209-210.

23 Bu tahmin 1945 yılında, o dönemde parti içi muhaliflerden sayılabilecek, Hikmet Bayur tarafından yapılmıştır. Güzel, *a.g.m.*, s. 220. Yine Hikmet Bayur, 1944 bütçe görüşmelerinde şöyle demişti: “Ne mutlu Türküm diyen azalmıştır.” Toker, *a.g.e.*, s. 31.

24 Tabii savaş yıllarında sınai ve tarımsal üretim önemli ölçüde düşmüştü ve halkı büyük sıkıntılara sokan iktisat politikalarının asli amacı, savaş yıllarında askeri ucuza giydirmek ve beslemek, bunun yanında kentli nüfusa da ekmek ve kömür sağlayabilmektir. Bunda bir ölçüde başarı sağlanabilmektedir. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, s. 63-72.

25 Lewis, *a.g.e.*, s. 314.

26 Karpat, *a.g.e.*, s. 22. Karpat kitabını 1950’lerde yazmıştır.

zitesi ise ABD ile olan ilişkilere daha fazla önem veriyordu.²⁷ Ortak istekleri ise, daha fazla demokrasi ve özgürlüktü. Özetle 1945 yılında, muhalefet büyük ölçüde bu iki gazetede sesi ni duyurabiliyordu. Diğer gazetelerde çıkan sesler daha çekingendi.²⁸

“Dörtlü Takrir”cilerden Adnan Menderes ve Fuat Köprülü yazı yazmak için *Vatan*’ı seçmişlerdir. Eylül ayında yazdıkları yazılarla açıktan muhalefete geçince, 21 Eylül 1945’te partiden ihraç edildiler. İhraç kararını eleştiren Refik Koraltan da aynı akıbete uğramış, Celal Bayar da önce milletvekilliğinden, sonra CHP’den istifa etmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise, ki İsmet İnönü’nün demokrasiye geçmeyi samimiyetle istemesi (istediği demokrasi biçimsel bir demokrasi de olsa) çok partili hayata geçişte önemli ve küçümsenmemesi gereken bir öznel etmendir,²⁹ 1 Kasım 1945’teki Meclis açılış ko-

27 Tabii bunlar sadece genellemelerdir; gazeteler tarandığında birçok istisna mutlaka bulunacaktır. Örneğin Metin Toker, Zekeriya Sertel’in 15 Ekim 1945 tarihli *Tan*’da ABD yardımını savunduğunu yazar. Toker, *a.g.e.*, s. 78-79.

28 Başbakan Şükrü Saraçoğlu bu “iki tane fena kokan gazete”den sıkça bahsetmiştir. Bazı örnekler için bkz. Gürkan, *a.g.e.*, s. 63, 178-179.

29 Toker’in *a.g.e.*, s. 36’da haklı olarak belirttiği gibi, İsmet İnönü’nün “resmi konuşma”ları “demokrasi”ye geçişte çok önemli basamaklardır. Ancak bunun yanında dar bir topluluk içinde yapılan ve anılardan öğrendiğimiz sohbetler vardır ki, bunlar da konuyu anlamamızda yardımcı olabilir. Örneğin, Cemil Koçak’ın Faik Ahmet Barutçu’dan aktardığına göre, 19 Mayıs 1945 akşamı Çankaya’da verilen bir davette, İsmet İnönü Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılmalarının hata olduğunu ve bu hatanın kendisi ve Atatürk’e ait olduğunu söylemiştir. Koçak, *a.g.e.*, cilt 2, s. 554. Erdal İnönü de, babasının özellikle 1937’de İngilizce eserlerden İngiliz parlamento tarihini ve dolayısıyla demokrasisini incelemeye başladığını, eve gelen konuklara da, Cumhuriyet yönetiminin tek eksiğinin Mecliste yasal bir muhalefet partisinin bulunmaması olduğunu söylediğini anlatır anılarında. Erdal İnönü babasının bu inancının başbakanlıktan ayrıldıktan sonra evde çalışmakla geçirdiği bir yıl içinde pekiştığını belirtir. Erdal İnönü, *Anılar ve Düşünceler*, 1. Kitap, İdea Yay., İstanbul, 1995, s. 65. Metin Toker’e göre, çok partililik İnönü’nün “yüreğindeki arzu”ydu ve Dörtlü Takrir sahipleri bunu biliyorlardı. Celal Bayar bir parti kurması için “açıktan teşvik edilmişti”. Ayrıca Metin Toker’in, Nihat Erim’in 19 Mayıs 1945 gecesinde tuttuğu notlarına dayanarak yazdığına göre, 19 Mayıs akşamı verilen davette İnönü Nihat Erim’e şöyle demiştir: “Ben ömrüm tek parti rejimleri ile geçirebilirim. Ama sonunu düşünüyorum. Benden sonrasını düşünüyorum. Bu sebepten vakit geçirmeksizin işe girişmeliyiz.” Toker, *a.g.e.*, s. 57, 67. İsmet İnönü çok partili hayata geçtikten sonra da, kimi zaman partisine rağmen, “demokrasi”yi korumuştur. Bunun

nuşmasında “Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır,”³⁰ diyerek ikinci bir partiye yeşil ışık yakmıştır. Sonuç olarak Demokrat Parti, bahsettiğimiz temeller üzerinde ve Milli Şef İsmet İnönü’nün “hoşgörüsü, izni ve desteği”³¹ ile 7 Ocak 1946’da “Dörtlü Tahrir” sahipleri tarafından kurulmuştur.³²

Aybar’ın Vatan gazetesi yazıları

Hatırlanacağı üzere, Mehmet Ali Aybar’ın Giriş’te ele aldığımız son makalesi (“Yarının Barış Düzeni Hakkında Düşünceler”) 14 Mayıs 1945’te verilen bir konferansın metniydi. Bura-

nasıl bir “demokrasi” olduğu ise ileriki sayfalarda daha ayrıntılı ele alınacaktır. Ayrıca yine Toker’in s. 112-115’te anlattığına göre, İsmet İnönü milletin kendisine minnettar olduğunu, başkalarını ona tercih etmeyeceğini “sanıyor”du. Nihat Erim’in Toker’e anlattığına göre, CHP’liler ancak 1950 seçimlerinden sonra “uyan”mışlardı. Burada sonuç olarak diyebiliriz ki, nesnel koşullar elbette çok daha önemlidir ancak, bir kişinin çok büyük bir güce sahip olduğu ülkelerde özellikle o kişinin düşünceleri, istekleri ve eylemleri de çok önemlidir. İsmet İnönü 1945 yılında şüphesiz ki böyle bir tarihsel kişilikti. Tabii bu kişiliğin hangi koşullarda ve ortamda biçimlendiği de incelenmelidir. Sanırım biyografilerin önemi de buradadır.

30 18 Temmuz 1945’te kurulmasına izin verilen, dönemin “milyoner”i Nuri Demirağ’ın Genel Başkanı olduğu Milli Kalkınma Partisi, anlaşılıyor ki İnönü tarafından ciddiye alınmamıştır. Bu parti gerçekten de hiçbir varlık gösterememiştir ancak gene de, resmi ve biçimsel olarak tek-parti döneminin bitişini temsil ettiği için önemlidir. Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, s. 638-645.

31 Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 16.

32 “Demokrasi”ye geçişte İsmet İnönü’nün düşünceleri ve isteklerinin önemine değinmiştik. Bu tabii DP kurucuları için de geçerlidir. Bu kişileri sadece “egemen sınıflar”ın sözcüleri ve temsilcileri olarak görmek yanlış olur. Örneğin Şevket Süreyya Aydemir, Adnan Menderes’in muhalefete kayışını, toprak reformuna bağlıyanlara katılmamaktadır. Asıl önemli olan Adnan Menderes’in “güçlü ihtirası ve mücadele gücüydü”. Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes’in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 121. Başka bir eserde de, önergelerin Dörtlü Tahrir’i vermelerinde, kurulacak yeni partinin başkanlığı için Tevfik Rüştü Aras’ın adının geçmesinin de etkili olduğu iddia edilir. Toker, *a.g.e.*, s. 65-66. Bu tip ayrıntılar önemlidir ve kişisel ihtiralarla ilgili sayısız örnek mutlaka vardır ancak, örneğin Menderes Serbest Fırka denemesinde de muhalefette yer almıştı ama koşullar oluşmadığı için “ihtirası” çok da önemli olmamıştı. Aydemir’in kitabının başında (s. 5) dediği gibi, “Menderes de bir tohumdu. (...) ve yeşereceği toprağı buldu. Bu toprağa yapışmasını ve orada filizlenmesini bildi.” Bu toprak, 1945 sonrasının Türkiye’sidir.

da Aybar “Vesayet altında demokrasi olur mu?” sorusuna, “radikal demokratlar”la aynı doğrultuda cevap veriyordu. Bu konferanstan dört gün sonra, Aybar II. Dünya Savaşı sonrası kurulacak olan “barış düzeni” hakkında *Tasvir* gazetesinin sorularını cevaplarken de benzer şeyler söylüyordu: “... tarihte bir milletin vesayet altında hürriyete kavuşmuş olduğunu” bilmediğini belirten Aybar, “... Königsberg’li meşhur filozof Kant’ın ‘yüz elli sene evvel dünya sulhunun demokratik rejimlerinin yayılmasıyla gerçekleşeceğini’ söyle”diğini aktarır ve “demokrasi-nin bütün dünyaya” yayılmasını dilememenin mümkün olmadığını söyler.³³ Bir gün sonra, 19 Mayıs 1945’te, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü “... memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.” diyerek, “demokrasi”ye geçişteki en önemli adımlardan birini atmış olacaktır.

Aybar’ın düzenli olarak gazetede yazı yazmaya başlaması ise, *Vatan* gazetesinin sahibi Ahmet Emin Yalman’ın teklifi üzerinedir.³⁴ Tarihçi Kemal Karpat’ın anlatımıyla, “İstanbul Üniversitesi doçentlerinden Mehmet Ali Aybar, *Vatan* gazetesinde, ilk defa hükümet aleyhine şiddetli makaleler yazanlardandır. Bu makalelerin en meşhuru ‘Kâğıt Üstünde Demokrasi’dir”.³⁵ Bu yazı 24-25 Ağustos 1945’te yayımlanmıştır ve Aybar’ın *Vatan*’daki ilk yazısıdır; aynı zamanda “Gerçek Hürriyet Rejimi

33 “Sürekli barışı nasıl kurmalı?”, *Tasvir*, 18 Mayıs 1945. Burada Aybar’ın gazeteci Abbas Parmaksızoglu’nun yaptığı anketin sorularına verdiği cevaplar vardır.

34 Aybar, *TIP Tarihi*, cilt 1., s. 27. Aybar burada, henüz *Tan* yazarları Zekeriya ve Sabiha Sertel’le tanışmadıklarını anlatır. Bunu neden Sertel’lerin gazetesinde yazmadığını açıklamak için anlattığı anlaşılmaktadır; çünkü ardından Ahmet Emin Yalman’la tanıştıklarını belirtir. Ancak Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, s. 246’da, *Tan*’da Aybar’ın da yazdığını belirtir. Z. Sertel yanlış hatırlamaktadır; Aybar *Tan*’da hiç yazmamıştır. Aybar 1980 yılında, Zekeriya Sertel’in ölümü üzerine kızı Güllü Aybar’a yazdığı bir mektupta, Z. Sertel’in kendisinden *Tan*’da yazı yazmasını istediğini, ancak yazı yazdığı gazetenin sahibi Yalman’a vefasızlık olur diye kabul etmediğini yazar. M.A. Aybar’dan Güllü Aybar’a 17 Mart 1980 tarihli mektup, “M.A. Aybar’a Gelen Mektuplar ve Cevapları 8 (1972-1980)” Dosyası, M.A. Aybar Özel Arşivi. Zaten Sabiha Sertel aynı hataya düşmemektedir. Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Cem Yay., İstanbul, 1978, s. 206, 370.

35 Karpat, *a.g.e.*, s. 134.

Yolunda” adlı yazı dizisinin de birincisidir.³⁶ Aybar yazıya, II. Dünya Savaşı’ndan galip çıkan devlet adamlarının, “demokrasi savaşının yeni bir hızla devam edeceği”ne ilişkin konuşmalarına yer vererek başlar ve yeryüzünde “demokrat değilim” diyecek bir hükümet olmadığını söyledikten sonra, bu yazı dizisinde, “mevcut demokrasi çeşitlerini klasik demokrasinin mi-hengine vurarak, gerçek hürriyet rejiminin anlamını ve teşkilatını açıklamaya çalışacağı”nı belirtir. Aybar, kendi kendine “demokrasi” diyen hükümet şekilleri arasında, ilk olarak “kâğıt üzerinde demokrasi” adını verdiği hükümet şeklini anlatmaya başlar, ki bu hükümet şekli anlatılırken, adı geçmese de, Türkiye’nin anlatıldığı açıktır.

Aybar’a göre kâğıt üzerindeki demokrasilerde biçimsel olarak anayasa özgürlükçüdür; egemenlik ulusundur; “hükümet edenler” serbest seçimlerle iş başına gelirler; Meclis milleti temsil eder; hükümet Meclis önünde sorumludur; anayasanın üstünlüğü esastır ve yasalar anayasanın özüne ve sözüne aykırı olamaz; vatandaşların vicdan, düşünme, söz ve yazı özgürlükleri, şahıs ve mal dokunulmazlıkları vardır; vatandaşlar milletvekili seçilebilirler vb. Ama uygulama bambaşkadır.

Uygulamada, ülkeyi yönetenler gerçek seçimlerle iş başına gelmezler; milletvekilleri iktidarda bulunanlarca tayin edilir; milleti temsil ettiği varsayılan Meclis, ancak tek bir partinin güvenini kazanmış kişilerden oluşur; memlekette yalnız bir parti vardır (buna ancak siyasi amaçları olduğu için parti denebilir); bu parti tektir, yani tek bir anlayış ülkenin yazgısına hakimdir; milletvekilleri, serbest seçim perdesi arkasında, iktidarı elinde tutanlarca atanmış olduklarından, Meclis hükümeti’denetleyemez çünkü onun “memurudur”; hükümet adamları da, mevkilerini bir kişiye, çoğu kez devlet başkanına borçlu olduklarından, sonuç olarak Meclis hükümete, o da devlet başkanına karşı sorumludur; anayasanın üstünlüğü ilkesi yerini, “teş-

36 Mehmet Ali Aybar, “Kâğıt Üzerinde Demokrasi”, *Vatan*, 24-25 Ağustos 1945 (Aybar, *Seçmeler* içinde, s. 19-22). Değineceğimiz yazıların bazıları Aybar’ın bu kitabında vardır. Kitapta olan yazıları bundan sonra, “*Seçmeler* içinde, s. ...” şeklinde belirteceğiz. Orijinalini göremediğimiz yazılarda ise, dipnotu kitaba vereceğiz.

rii nitelikteki şahsi kararlara bırakmıştır”; Devlet Başkanı tarafından onaylanmak koşuluyla, hükümetin her dileği, her buyruğu yasa şeklini alır; her “teşrii tasarruf” kutsal bilinen ferdi özgürlükleri kayıtsız şartsız sınırlayabilir; bu özgürlükleri (vicdan, söz, düşünce ve yazı gibi, B. . .), hükümet edenler diledikleri gibi kullanırlar; siyasi hürriyetler ise, sırası geldiği zaman kullanılmalarına izin verileceği vaadiyle “piyasadan kaldırılmıştır”; ancak “resmi görüşleri teyit eden düşünce, söz, yazı hürdür. Toplantı hürriyeti, siyasi karakterde olmayan toplantılar ve cemiyetler hakkındadır. şahıs ve mal dokunulmazlığı da hükümet yararına düşüncesine bağlıdır.”

şüphesiz, bu rejimlerde de h k metler “millet için çalışır”; Hitler Almanyası ve Mussolini Italyası’nda bile h k metler millet için çalışmış ve pek çok şey de yapmışlardır. Ancak gerçek demokrasi, “halk için hükümet değil, halkın hükümetidir.” Halkın hükümeti ise “halkın bizzat hükümet etmesi” demektir.

Bu k ğit üzerinde demokrasi rejimi, “mutlaka, ama mutlaka derhal aşılması” gereken bir aşamadır. “Zira bu merhalede gecikildik e, millette amme işlerine karşı ilgisizlik, toplum yapısında dalkavukluk, kendini aldatma, halinden memnun olma, boş gurur ve kerametine inanma hastalıkları baş gösterir. Halk ile hükümet arasında her gün biraz daha derinleşen bir uçurum açılır. Millet fertleri her türlü yaratıcı hamleyi yavaş yavaş yitirir. Mücadele kabiliyeti ve kişiliğin geliştirilmesi yeteneği ölür. K ğit üzerinde demokrasi ile idare olunan cemiyetler, insanlığın geri ve parazit saydığı cemiyetler arasına girmekte gecikmez.” Bu dalkavukluk ortamında, “Hükümet edenler ortalığı g l ve gülistan göre göre” ve binlerce defa söylediklerini gerçeğin ta kendisi olduğunu duya duya “kerametlerine inanırlar.” Bir insan kerametine inandığı zaman ise, artık onu doğru yola getirmek mümkün değildir. “... hükümet edenler bütün kudret ve kuvvetleriyle kendilerine doğru yolu göstermeye teşebbüs edenleri sustururlar.” K ğit  zerindeki demokrasiler bu nedenlerle, başlangıçta iyi niyetle kurulmuş olsalar bile, “nehirlerin denize döküldükleri gibi, diktatörlüğe ulaşırlar.”

O günün “Türk Demokrasisi”ni işte böyle gören Aybar, “apa-
çık, düpedüz bir mutlakiyet ve istibdat rejimini, kâğıt üzerin-
deki demokrasilere tercih” eder; çünkü “avundurulmadan, du-
rumu bütün çıplaklığıyla gören vatandaşlar”, bu duruma bir
son vermek için çare ararlar ve daima bulurlar.

Mehmet Ali Aybar’ın ikinci yazısı da “kâğıt üzerinde demok-
rasi” üzerinedir.³⁷ Aybar’a göre bu rejimler bir yalan havası
içinde doğar ve yaşarlar; yalanla doğunca da, rejimin sonradan
atacağı her adım ve kullanacağı her araç elbette yalan olacaktır.
Geri milletlerin başında bulunanlar, demokrasi perdesi altın-
da otoriter bir yönetim oluşturmayı, sırf milletin muhtaç oldu-
ğu “inkılapları” daha kolayca başarmak için arzulasalar bile işin
özü değişmez, yalan yalandır. Aybar, yirmi otuz yıl sonra söy-
lediklerini andırır biçimde, bu noktada şöyle der: “Esasen şuna
da inanıyorum ki, en çetin inkılapları bile demokratça usuller-
le başarmak mümkündür. Bu hamlelerin, doğruyu, iyiyi ve ile-
riyi anlatmak ve sevdirmek suretile, halka yaptırılması kabildir
ve halkın bizzat yaptığı inkılaplar, tepeden inme olanlara kıya-
sen mutlaka daha canlı ve daha ömürlü olurlar.”

Zaten hükümet adamları daima yeni yeni “inkılap ihtiyaçla-
rıyla” karşılaşacaklardır; çünkü ilerleme sonu olmayan bir kav-
ramdır. Devrim ihtiyacı bu yalan rejimini meşrulaştıracak olur-
sa, iktidarı elinde tutanlar, demokrasinin sonsuza kadar kâğıt
üzerinde kalmasında bir sakınca görmeyeceklerdir. Aybar’a gö-
re, “gerçektende de öyle oluyor”. Kâğıt üzerinde demokrasiler-
de, geçiş devresi uzadıkça uzuyor ve yalana dayanan bu düzen
kökleşiyor; ülkede demokratça bir yönetimin iyi işler yaptığı
“sanısı uyandırılarak, bütün devlet teşkilatı, inkılap peşinde de-
rece derece yalanla işler bir makine halini alıyor.”; bu yalanlara,
dalkavukluk ve “kerametini inanma” sonucu, zamanla “hükü-
met edenler” de inanmaya başlıyor (bu yalanların karşımıza çı-
kış biçimlerinin biri ise istatistiktir. Hükümet “başarılarını” gös-
termek için her konuda bir istatistik hazırlar, bu sayede rakam-
ların ve grafiklerin arkasında çoğu konunun özü gizlenir).

37 Mehmet Ali Aybar, “Kâğıt Üzerinde Demokrasinin Havası, İdaresi ve Halkı”,
Vatan, 1 Eylül 1945 (Seçmeler içinde, s. 23-25).

Kâğıt üzerinde demokrasilerde,³⁸ “bir gün gelip de o mukadder sual ile karşılaşılmasın diye, koca bir eğitim teşkilatı, radyo ve basın teşkilatı da seferber edilir”; bunlar da yetmez, “halk ocakları, spor kulüpleri” açılır; bunun sonucunda “bütün okuyan gençlik daha mektep sıralarında iken asker edilir”. “Halkı afyonlayarak yumuşak başlı bir kütle haline getirmek için bu yollarda yürünür.” Bu amaçla “dün” kötülenir, “bugün” övülürken, demokrasi kavramının anlamı da değiştirilmeye çalışılır. “Halkın bizzat hükümet etmesi” formülünün yerine, “halk için hükümet” veya “halkın sevgisine dayanan hükümet” gibi formüller konur.³⁹

Ayrıca bu rejimlerde, “vatandaşlara aşırı ve ölçüsüz bir milli gurur aşılanır.” Tabii bu “itaatli ve pasif olmayı öğrenmiş” insanlar, kolayca rejim uğrunda ölüme gönderilebilir. Kâğıt üzerindeki demokrasilerde şiddet dereceleri rejimden rejime değişir.

Aybar’a göre iktidarın elde tutulması için başka önlemler de gerekir bu rejimlerde: En basit işe varıncaya kadar, bütün toplum faaliyetlerinin merkezden idaresi ve denetlenmesi sevdasına kapılır. “Siyasette ve iktisatta devletçilik, idarede merkezîyetçilik usulleri geçerli olur. (...) Çünkü tek şahsın iradesini hakim kılmak için başka yol yoktur. (...) Günlük en basit işler bile derece derece merkeze arz olunur. Ve böylece muazzam bir memur sınıfı, işi merkezle halk arasında ulaştırıcılık etmekten ibaret olan ceberut ve zorlu bir memur sınıfı, bütün ağırlığı ile işlerin ve halkın sırtına biner”. Halkın hükümet-

38 Mehmet Ali Aybar, “Kâğıt Üzerinde Demokrasinin Havası, İdaresi ve Halkı-2-”, *Vatan*, 2 Eylül 1945 (Seçmeler içinde, s. 26-28).

39 Aybar daha sonra yazdığı bir kitapta, o dönemler Falih Rıfkı Atay’ın “Demokrasi halk için yönetim demekse, ki öyledir, Atatürk’ün kurduğu Cumhuriyet rejiminden daha mükemmel bir demokrasi rejimi düşünülebilir mi?” gibi “demogojiler” yaptığını yazar. Aybar, *TIP Tarihi*, cilt 1, s. 27. Gerçekten de CHP’nin yayın organı *Ulus* gazetesinde, Mümtaz Faik Fenik “Demokrasi bizde harbin getirdiği bir ithalat değildir, daima en ileri insan cemiyetlerine layık bir idare, daima en ileri insan cemiyeti olan Türkiye’nin öz malıdır.” diye yazarken (8 Haziran 1945), Falih Rıfkı Atay demokrasi düzeni içinde yer almak için çok partili sistemin gerekmediğini söylüyordu: “... zaferi elde eden demokrasiler alemin dediğimiz zaman pek iyi görüyoruz ki, bu alem tek partili, çift ve çok partili zıt cephelere ayrılmıştır.” (19 ve 20 Ağustos 1945). Gürkan, a.g.e., s. 151, 165.

ten ayrılmasına, “işte asıl bu memur zümresi sebep olur.” Bu tip “demokrasi”lerde devlet otoritesiyle çıkar elde etme, hırslılık ve rüşvet normalleşir; halk, en doğal hakkını elde edebilmek için bile, “kesenin ağzını açmak zorunda kalır.” Bunlar sonucunda halkın hükümete, güveni, sevgisi ve bağlılığı kalmaz. Tabii bu rejimin “bozguncu havası kamu ahlakını bozmaktan da geri kalmaz.” Halk arasında da yalan dolan, mevki, iktidar ve para hırsı alıp başını yürür. Sonuçta, “Ruh, şekle, görünüş ve gösterişe feda edilir.”

Aybar kâğıt üzerinde olmayan demokrasileri “Romantik ve Mücerret Demokrasi”ler olarak adlandırır.⁴⁰ Romantik ve soyut kelimelerini de, bu demokrasilerde bile yapılması gereken daha pek çok şeyin olduğunu vurgulamak için kullanır; ama buna rağmen, bu rejimler demokrasiyi sözde bırakmayıp fiilen uygulamaktadır.

Aybar, “her ülkenin demokrasisi farklıdır; çeşit çeşit demokrasiler vardır” türünden fikirlere karşı, “Bu ve buna benzer iddialar karşısında kaya gibi sert bir cephe kurulmalıdır.” demektedir. Aybar’a göre bir hükümetin demokrat olup olmadığını anlamak için şunlara bakılmalıdır: Eğer “İktidar mevkiine gelenler halkın serbest oyları ile buraya geliyor ve halkın serbest oylarıyla iktidardan uzaklaşıyorlarsa; halk, oyunu her zaman açıkça beyan ediyorsa, nihayet vatandaşların kutsal bilinen hürriyetleri hükümet otoritesine bir sınır teşkil” ediyorsa, tereddüt etmeden, demokrat bir rejimin karşısında olduğumuzu söyleyebiliriz. “Doğrudan demokrasi” mümkün olmadığına göre, bu şartları yerine getiren her rejim demokrattır.

Aybar’a göre “Demokrasi bir hasretin ve bir inanışın hükümet şeklidir. Hürriyet hasretinin ve eşitliğe inanışın” hükümet şeklidir. Keramete inanmaz, septiktir; “mutlak bir hakikate”, iktidardakilerce bulunan “doğru yollara” inanmaz. Ona göre birçok “hakikat” ve doğru yol vardır; halk bunlardan birini seçene kadar, demokrasi hiçbirini benimsemez. Diğer hükümet şekillerinin hepsinde ise mistik bir cephe vardır. Demok-

40 Mehmet Ali Aybar, “Romantik ve Mücerret Demokrasi”, *Vatan*, 7 Eylül 1945 (Seçmeler içinde, s. 29-32.)

rasi aynı zamanda hoşgörölüdür. Halk “bir hakikati” benimse-
diği zaman diğerlerine yüz çevirmez. “Demokrasi izafi hakikat-
lerin rejimidir; tıpkı ilim gibi.”

Aybar başka bir yazısında,⁴¹ özgürlük hasretinin insanlara,
yalnız bir hükümet şekli bulmaları yolunda değil, aynı zaman-
da doğayla mücadelede de yardım etmiş olduğunu söyler. İn-
sanlar “özgürlük aşkıyla”, doğanın “ağır zincirlerinden” kur-
tulmak için, doğa kanunlarını keşfetmeye başlamışlardır; keş-
fettikleri her yeni kanun, insanlara biraz daha özgürlük getir-
miştir. “Altın devri efsanesi de, hani şu insanların cemiyetsiz
serazad (özgür, serbest, B.Ü) yaşadıkları devrin efsanesi de; ay-
nı hürriyet hasretinin cemiyet zaviyesinden bir sembolüdür.”
Toplumu terkedip, doğaya dönmek mümkün olmadığına göre,
insanlar bu altın devri efsanesini toplum içinde gerçekleştirme
çarelerini aramışlar ve demokrasiyi bulmuşlardır.

Ancak “demokrasi” bir dönem, azınlığın, çoğunluğun irade-
sine uyma zorunluluğu olarak yorumlanmış olduğu için, bun-
da ne özgürlük ne de eşitlik olacaktı. Aybar’a göre Jean-Jacques
Rousseau bu çelişkiyi şöyle aşmak istemişti: Azınlıkta kalanlar
gerçekliği keşfedememişlerdir; oysa özgürlüğe ulaşmanın yolu
gerçeklikten geçer; o halde azınlık, gerçekliği keşfeden çoğun-
luğun iradesine “tabi” olarak özgürlüğe kavuşacaktır. Demok-
rasinin özgürlüğü ve eşitliği engelleyen bu yorumu, Aybar’a gö-
re “hürriyet ve müsavatın fethedilemez kalesi, mukaddes bili-
nen ferdi haklar manzumesi” sayesinde aşılmıştır. Demokrasi,
kişi ve mal dokunulmazlığı, vicdan, düşünce, söz ve yazı öz-
gürlükleri, toplanma ve cemiyet kurma özgürlükleri ve hükü-
mete katılma özgürlüğü gibi serbestlikleri, insan için kutsal ve
dokunulmaz bilmiştir. Demokrasi bu yoldan yürüyerek, bireyi
özgürlük ve eşitliğe kavuşturmuş, kişi diktatörlüğünden ve ço-
ğunluk zulmünden korumuştur.

Aybar’a göre, “Demokrasinin üstünlüğü ferde verdiği mu-
hakkaktır. Hareket noktası fert olan bu rejimin varış noktası da
ferttir. İstirapları ve sevinçleri ile, saadet arayan gönlü ile, eti ve

41 Mehmet Ali Aybar, “Romantik Demokrasi: Hürriyet ve Müsavatın Manası”,
Vatan, 8 Eylül 1945.

kemiği ile fert, demokraside gaye; cemiyet vasıtasıdır. Cemiyet ve hükümet fert içindir; yoksa fert cemiyet için değil...”

Aybar,⁴² demokrasiden başka bütün rejimleri “tek sesli”, “yeknesak kıyafetli” ve “üniformalı”, demokrasileri ise “çok sesli” ve “üniformasız” olarak niteler. Üniformalı rejimlerde, yasalardan, felsefe, bilim, sanat ve “hatta konuşulan dile” kadar, her şey zorla bir kalıba sokulmuştur; bu yeknesaklığı bozan tek değişiklik, “hükümet erkanının her yeni gafına” karşılık, “el etek öpenlerin onları övmek için buldukları sözlerdir.” Halkı pasifleştirilmiş olan bu üniformalı rejimlerde, “hiç tereddüt etmeden en geniş ölçüde yenileşme ve değişme hareketlerine girişi” lir, ve kolaylıkla da başarılı olunur. Pek çok kimseler bunu, üniformalı rejimlerin lehine kaydederler; ancak unutulmamalıdır ki, bu rejimlerde “yapılanları yıkmak da pek kolaydır.” Halk pasif kalmağa alışık olduğu için, baştakilerin aksi yönde atacakları adımlara da ayak uydurmakta zorluk çekmeyecektir. “Bunun için medeniyet ve terakki yolundaki değişme ve yenileşmenin dahi, demokratça yapılmasına taraftarım. Bunların lüzumuna halkı ikna etmek suretile yenileşme ve değişmeler bizzat halka yaptırılacak olursa, bunlar köklü ve cemiyetin malı olurlar.” Üniformasız rejimlerde ise bütün varlıklar, hiçbir baskıya maruz kalmadan, özelliklerini koruyarak serbestçe gelişirler; toplum hayatı “çeşitliliğin sentezinden ibaret olur”; birbirine zıt fikirler açıkça savunulmakta, “renk renk gazeteler” yayımlanmakta, “çeşit çeşit partiler” faaliyette bulunmaktadır. Ferdin hak ve hürriyetlerine saygı gösterilir. “Hürriyetçi rejimlerde cemiyetin yapısı, fertlerin gönlü ve inançları nesilden nesle değiştikçe, yavaş yavaş değişir. Bunlar mantar nevinden şeyler değildir ki, acısız ve zararsızca koparılıp atılsın.”

Aybar’a göre⁴³ en ileri demokrasilerde bile, özellikle büyük sermayenin bu denli güçlendiği ve insanlar arasındaki servet farkının bu denli büyüdüğü zamanlarda, yer yer hürriyetsizli-

42 Mehmet Ali Aybar, “Romantik ve Mücerret Demokrasinin Umumi Manzarası; Üniformalı ve Üniformasız Rejimler”, *Vatan*, 15 Eylül 1945.

43 Mehmet Ali Aybar, “Romantik Demokrasiden, Beklediğimiz Gerçek Demokrasiye”, *Vatan*, 3 Ekim 1945.

ğin ve eşitsizliğin boğucu havası solunmaktadır. Dolayısıyla gerçek bir demokraside, iktisadi eşitlik şarttır. Ancak iktisadi eşitlik yaratmaya çalışırken (romantik demokrasinin ıslahı), “korkunç diktatörlüklerin kucağına düşme” tehlikesi de vardır. “İktisadi müsavat temin edilmiş olmadıkça, siyasi hürriyet ve hukuki müsavat boş bir sözden ibarettir” diye işe başlayanlar, iktisadi eşitliği yaratamadıkları gibi, demokratik hak ve hürriyetleri de kaybetmişlerdir. “Ve işin acı tarafı şudur ki, bu amele cennetlerinde amelenin durumu, demokrasilerde olduğundan her halde daha kötüdür.” Aybar’a göre, “iktisadi demokrasilerde” grev hakkının gereksiz olduğunu çünkü orada sınıf çatışmasının olmadığını söyleyenler, ancak kâğıt üzerinde haklıydılar. Bu ülkelerde işçiler, iş koşulları ve ücret düzeyleri üzerinde serbestçe tartışmamakta ve bunlar üzerinde belirleyici olamamaktadırlar; yöneticiler ise ne “bizzat amele” ne de onun serbestçe seçtiği temsilcilerdir; yönetim, işçi menfaatlerini koruduğunu söyleyen bir zümre, daha doğrusu tek bir kişinin elindedir. “... bir memlekette insan ferdinin bizatihi bir kıymet ve gaye olduğunu inkâra varan bir siyaset takip edildikten sonra”, bu rejimin adı, rejim kendisine ne derse desin, diktatörlüktür.

“Gerçek Hürriyet Rejimi Yolunda” adlı yazı dizisinin son yazısı, “Bir Gün Sabah Olursa”dır.⁴⁴ Aybar’a göre, özellikle eğitimin bir kamu hizmeti olmasından itibaren, “Hür düşünmek imkânlarından sistemli bir şekilde mahrum ediliyoruz.” Aybar’ın burada sözünü ettiği “hür düşünme”, düşündüğünü söyleyebilme özgürlüğü anlamında kullanılmamaktadır (“zamanımızın ileri memleketlerinde o var”); “hür düşünce derken, ifsat edilmiş (bozulmamış, B.Ü.), bir dimağın ifrazatı (salgıları, B.Ü.)” kastedilir. “Düşünce makinemiz”in bir kere istenilen şekle sokulduktan sonra, serbest bırakılmasının anlamlı olmayacağını söyleyen Aybar, bu makineye en körpe çağında el konulduğunu ve üstünde istenildiği gibi işlendiğini vurgular. Bu sistematik engelleme “demokrasiler”de de yapılır, okullarda “kurulu sosyal düzenin adil olduğu”, “en ileri milletin bizimki oldu-

44 Mehmet Ali Aybar, “Bir Gün Sabah Olursa”, *Vatan*, 13 Ekim 1945 (Seçmeler içinde, s. 33-35.)

ğu”, yabancının düşman olduğu öğretilir. Ancak, düşünce makinemizin kalıplara sokulması “yalnız çocukluğumuza ve tahsil çağımıza” özgü “bir felaket değildir”; “fikri esaretimiz” bu yüzyılda ölünceye kadar devam eder; radyo her evi bir okul haline sokmuştur. Gerçek demokrasinin, gerçek bir hürriyet rejiminin kurulmasını istiyorsak, Aybar’a göre “B. Russell’in işaret ettiği kurtuluş yolunu tutmalıyız. Etrafımıza, inanmamak azmini telkin etmeliyiz. O kadar çok mümin var ki.”

Aybar yazının bu noktasında, “fikri sefaletimiz”in yanında “maddi sefaleti” küçümsemediğini, servet farkının insanlar arasında açtığı uçurumların, “büyük sermaye tahakkümünün” farkında olduğunu, ancak “körü körüne inanmaktan kurtulmadıkça”, maddi refah içinde yeni yeni diktatörlüklerinin kölesi olunacağını vurgular.

Daha sonra, toplumdaki büyük adaletsizlikten, yoksulluktan bahseden Aybar şunları söyler: “Bu neden böyle olmuştur?”, sormadan, sebeplerini aramadan, bugün elinde fazla olandan alıp, hiç olmayana vereceğiz. Adalet bunu emreder.” Aybar, “Peki bunu nasıl yapacağız?” sorusuna ise şöyle cevap verir: “Diktatörlüklerin kucağına düşmemek için, demokratik müesseseleri mutlaka muhafaza edeceğiz, yetersizliklerini gidereceğiz.” Bunlar serbest seçim, dokunulmaz temel haklar, basın hürriyeti ve çok partili sistem vb. kurumlardır. “Kısacası, barışmaz iki kelimeyi kokmadan birleştirerek diyelim ki: *Fertçi bir sosyalizm tatbik edeceğiz. İşte benim tahayyül ettiğim gerçek hürriyet rejimi.*”⁴⁵

Bu yazı üzerine, Siyasal Bilgiler Okulu Ekonomi Doçenti Fethi Çelikbaş’ın⁴⁶ ilginç bir yazısı yayımlanır.⁴⁷ Yazı ilginçtir çünkü, 23 sene sonra (1968’de), Aybar’ın “güler yüzlü sosyalizm”, “özgürlükçü sosyalizm” ve “sosyalizm insan içindir” gibi formleri üzerine başlayacak olan tartışmaları ister istemez hatırlatmaktadır, hatta belki de “müjdelemektedir”.

45 Vurgu bizimdir, B.Ü.

46 İktisadi liberalizmin ateşli bir savunucu olan Fethi Çelikbaş daha sonra DP iktidarında bakanlık yapacaktır. Ahmad, a.g.e., s. 95-96.

47 Fethi Çelikbaş, “Fertçi Sosyalizm de Ne Demektir?”, *Ulus*, 8 Kasım 1945.

Çelikbaş, Aybar'ın "... ne nihilizmi, ne de hayalinde yaşattığı gerçek hürriyet rejimi"yle ilgilenmektedir ancak, bir bilim adamının "fertçi sosyalizm" diye bir tabirden nasıl bahsedebildiğini de anlamamaktadır. Ona göre Aybar belki de, hem fertçilere hem de sosyalistlere tavizde bulunarak, eklektik bir sistemle, "her bakımdan cazip ve orijinal bir buluş" ileri sürmek istemiş olabilir. Çelikbaş'ın gözünde ise, fertçilik liberalizm ve kapitalizmle, sosyalizm de kamu mülkiyetiyle bağdaşabilir; oysa Aybar, fertçi sosyalizmle "müdahaleciliği" kastetmektedir.

Sanıyoruz Çelikbaş, Aybar'ın ne demek istediğini tam olarak anlayamamıştır. Aybar'ın "barışmaz iki kelimeyi korkmadan birleştirerek" kullandığı "fertçi sosyalizm"le anlatmak istediği, amacı somut insan olan, "sınıf yararına" insanı gözden kaçırmayan, bireyin temel haklarını ve demokratik kurumları koruyan bir sosyalizmdir. Çelikbaş ise "fertçiliği" özel mülkiyet ve "bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar" görüşüyle, sosyalizmi ise kamu mülkiyeti ve müdahalecilikle beraber düşünerek, konuyu mülkiyet meselesi etrafında tartışmaktadır. Oysa Aybar'ın kafasında, mülkiyetin kimde olacağına dair bir soru yoktur bile; Aybar'ın bu yazıdaki derdi bambaşka bir şeydir. Benzer anlaşmazlıklar 1968 ve sonrasında da olacaktır ve Aybar kimilerince "burjuva sosyalisti" olarak nitelendirilecektir.

Mehmet Ali Aybar bir başka yazısında ise,⁴⁸ yüzyılımızda özgürlüğün üç düşmanı olduğunu yazar: "Frensiz hükümet otoritesi, büyük sermayenin tahakkümü ve batıl itikatlar". Batı ülkelerinde birinci düşmanın yenildiğini, ancak diğer ikisinin yaşadığını belirten Aybar'a göre, "en küçük memur sandalyesinde bir Şah İsmail tahtı, haşmet ve heybeti gören memleketlerde" mücadeleye en baştan başlamak gerekir. Aybar bu noktada, "şüphe etmenin" ve meseleleri "bütün cepheleri"yle görmenin öneminden bahseder. Çünkü, "görülecektir ki, iddia edildiği gibi, felsefi, tarihi, sosyal ve siyasi davalarda hakikat tek değil, pek çoktur."

48 Mehmet Ali Aybar, "Fikri Hür, Vicdanı Hür, İrfanı Hür", *Vatan*, 28 Ekim 1945. Aybar'ın 22 Ekim 1945 tarihli *Vatan*'da da, "Şu Dünyanın Hali" adlı bir yazısı yayımlanmıştır.

Aybar,⁴⁹ bir ülkenin uluslararası ilişkilerinin, o ülkenin siyasi ve toplumsal yapısının temelinde bulunan prensipleri yansıtan bir ayna olduğunu söyler, daha doğrusu, bu anlayışı benimsediğini belirtir. Buna bir istisna olarak Batı demokrasilerini örnek verir; çünkü bu demokrasiler aynı zamanda sömürge imparatorluklarıdır ve bu, bazı yabancı milletleri esaret altında yaşatmak demektir. Sovyet Rusya ise “dahilde de, hariçte de totaliter bir siyaset” gütmektedir.⁵⁰

Aybar daha sonra üç yazılık, “Tadili Düşünülen Kanunlarımızı Dair” üst başlığı altında, bir yazı dizisi yayımlanmıştır.⁵¹ Birinci yazı “Matbuat Kanunu”,⁵² ikinci yazı “Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu” (Aybar’a göre bu kanun, “Bastille Rejimi” yaratmıştır),⁵³ üçüncü yazı da “Cemiyetler Kanunu”⁵⁴ hakkındaki değişiklik önerileri üzerinedir. Aybar önerileri demok-

49 Mehmet Ali Aybar, “Harbe ve Sulhe Dair”, *Vatan*, 5 Kasım 1945.

50 Aybar bu yazısında istisnai bir durum olarak şunları da söyler: “Zira dahil de totaliter bir siyaset takip ettiği halde, kuvvetsiz olduğu için, hariçte barışçı bir siyaset güden, milletlerin hak ve menfaatlerine saygı gösterilmesini isteyen küçük diktatörlükler bulunduğunu da unutmayalım.” Bu yazıda Aybar bir mantık hatasına düşüyor olabilir; çünkü ileri kapitalist ülkelerin (yani “demokrasiler”in) dışarıda sömürgeci veya emperyalist olması doğaldır; bu, o ülkelerin sınıfsal yapısını, sınıfların gelişmişlik düzeyini yansıtır. Basın Oran’ın dediği gibi “... bir ülkenin dış politikası ve uluslararası alandaki eylemleri, o ülkedeki egemen sınıf ve bu sınıfın ideolojisi tarafından saptanır. Dış politika eylemleri, egemen sınıfın çıkarlarına uygun olur ve o sınıfın ekonomik çıkarlarına yarayacak antlaşma ve ittifaklara, hatta savaşlara girilir.” Oran, a.g.m., s. 229. Dolayısıyla bahsedilen anlayış, bu örneklerde çelişkiye düşmemektedir. Ancak Aybar bu yazıda, devletler hukuku profesörü F. De Martens’in görüşlerinden hareket ediyor; belki de Martens, kitabında iç yapı derken o ülkelerin ne kadar demokratik olduğuna bakmaktadır. Eğer öyleyse, Aybar bazı istisnaları vurgulamakla hataya düşmemiştir denilebilir.

51 Arada bir yazı daha yayımlanmıştır. Bkz. Mehmet Ali Aybar, “İntizar”, *Vatan*, 15 Kasım 1945 (Seçmeler içinde, s. 36-39).

52 Mehmet Ali Aybar, “Matbuat Kanunun 50. Maddesi”, *Vatan*, 19 Kasım 1945. Bilindiği gibi 50. madde, Bakanlar Kurulu’na gazete ve dergileri geçici olarak kapatma yetkisi veriyordu.

53 Mehmet Ali Aybar, “Bastille Rejimi, Yahut Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu”, *Vatan*, 23 Kasım 1945. 1934’te kabul edilen bu kanunun 18. Maddesi, valiliklere bir kişiyi istedikleri kadar tutuklu tutabilme yetkisi veriyordu.

54 Mehmet Ali Aybar, “Önce Zihniyetin Değişmesi Lazım”, *Vatan*, 4 Aralık 1945. Bu kanun da sınıf esasına dayanan cemiyetleri yasaklamaktaydı.

ratik bulmaz: "... demokratik ve hürriyetçi kanunlar, ancak demokratik ve hürriyetçi bir zihniyetle kaleme alınabilir. Vasilik zihniyetinden demokratik kanun beklemek, deve dikenini ekip gül bitmesini beklemek kadar saflık olur."⁵⁵

Sovyet istekleri, Tan gazetesi olayı ve Soğuk Savaş

Sovyetler Birliği'nin Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı, 19 Mart 1945 tarihli notasıyla, yenilemek istemediğini bildirdiğini ve ardından yeni bir antlaşma için bazı taleplerde bulunduğunu yukarıda belirtmiştik. Söz konusu talepler, 7 Haziran 1945'te, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov tarafından Büyükelçi Selim Sarper'e, Moskova'da sözlü olarak iletilmiştir.⁵⁶ 19 Mart-7 Haziran arasında geçen yaklaşık üç aylık sürede, Türk basını bu soruna temkinli yaklaşmış, daha çok Türk-Sovyet dostluğunu vurgulamıştır, çünkü yazı işleri müdürlerine bu konuda nasıl davranılacağı bildirilmiştir.⁵⁷ 1945 Haziranı'nın sonlarından itibaren ise, Türk basınının bu tavrı değişmeye başlamış, Sovyetlere karşı kullanılan üslup giderek sertleşmiştir.⁵⁸

55 Mehmet Ali Aybar, "Önce Zihniyetin Değişmesi Lazım".

56 Yalçın Küçük, Molotov'un bu görüşmede bahsedilen taleplerde bulunmadığı, bunların "uydurma" olduğu sonucuna varır. Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, 2. Kitap, Tekin Yay., Ankara, 1987, s. 305-307. Ancak yine Sovyetler Birliği, 30 Mayıs 1953 tarihli notasıyla, toprak talebinden vazgeçildiğini söyleyerek, resmi olarak bir zamanlar toprak talebinde bulunulduğunu kabul etmiştir (bu notada, toprak talebinde bulunanların Gürcistan ve Ermenistan Hükümetleri olduğu söylenir). 30 Mayıs 1953 tarihli Sovyet notası için bkz. Erel Tellal, *SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yay., Ankara, 2000, s. 258. Ayrıca bu talepler o dönemin Sovyet resmi kaynaklarında da doğrulanmıştır. Bilal Şen, "Sovyet Kaynaklarında Boğazlar ve Stalin", *Tarih ve Toplum*, sayı 204, Aralık 2000, s. 13-18.

57 Metin Toker'in, *Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu* adlı kitabından aktaran Gürkan, a.g.e., s. 107. Örneğin Nadir Nadi "Büyük kuzey komşumuz tarafından devletimize karşı güdülen politikanın temel çizgileri içinde kötü bir niyet aramaya gerek yoktur." diyordu. Nadir Nadi, "Türk-Sovyet Dostluğunun Yarını", *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1945.

58 En sert yazılar *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ındır. Yalçın, Haziran sonu ve Temmuz başında yayımladığı yazılarda, Sovyet Rusya'yı emperyalist,

Türkiye Amerika'dan destek bekliyordu. Ancak Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Mr. Grew, 7 Temmuz 1945'te Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur'a, Molotov ve Selim Sarper arasında yapılan görüşmenin dostane gözüktüğünü, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye hiçbir somut tehdit yöneltmediğini söyleyerek, "Türk hükümetinin Birleşik Amerika'nın Sovyet hükümeti nezdinde teşebbüse geçmesi yolundaki isteğini kabule yanaşmamıştır."⁵⁹ 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihlerinde toplanan Potsdam Konferansı'nda ise, Amerikan Başkanı Truman Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istemesinin bu iki devleti ilgilendirdiğini, dolayısıyla bu iki devlet arasında çözülmesi gerektiğini söylemiştir.⁶⁰ Bu ortamda, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bir davette şöyle dediği söylenir: "Yalnızız. Elimizden tutan yok! Türkiye tecrit edilmiş bulunuyor. Ne yapacağımızı bilmiyoruz."⁶¹

1945 yılında, Türkiye'nin uluslararası ortamdaki yalnızlığı'nın tersine, Sovyetler Birliği hiç de yalnız değildi. San Francisco Konferansı'na katılmak üzere Amerika'da olan, koyu Sovyet düşmanı Feridun Cemal Erkin'e göre, "... Sovyetler Birliği'ne karşı kayıtsız hayranlık ve itimat hakim idi."⁶² Konferansı izle-

"dünya hakimiyeti" peşinde koşan, "bir milletler hapishanesi ve yeryüzünde bir cehennem numunesi" olarak nitelemiştir. Ahmet Emin Yalman da, "dünyayı kasıp kavurmaya devam eden emperyalizm fırtınasının yurdumuza doğru istikamet aldığı"ndan bahsetmektedir. Yalman'a göre "harici baskı" nedeniyle demokrasi çabaları arka plana da itilebilirdi. Sovyetler'in *Pravda* gazetesinde ise Hüseyin Cahit Yalçın, Nadir Nadi, Necmettin Sadak, Asım Us, Peyami Safa gibi yazarlar "faşist ve mürteci temayüllü" olarak nitelenmiştir. Gürkan, a.g.e., s. 108-115. Zekeriya Sertel de anılarında, Sovyet isteklerinin, Türk-Sovyet dostluğunu savunan yazarları zor durumda bıraktığını, bunun "Stalin'in yanlış politikası" olduğunu yazmıştır. Sertel'e göre "Bu haber, halk arasında anlatılamayacak kadar derin bir tepki yarattı. Demek Sovyetlere karşı söylenenler doğrudur. Sovyet düşmanlarının etekleri zil çalıyordu." Sertel *Tan*'da, Sovyet politikasını eleştiren iki yazı yazdığını anlatır. Sertel, a.g.e., s. 247-248.

59 Haluk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947*, A.Ü. SBF. Yay., Ankara, 1961, s. 59.

60 Mehmet Gönülbol ve Haluk Ülman, "Genel Durum", *Olaylarla Türk Dış Politikası* içinde, s. 195-197.

61 Sertel, a.g.e., s. 249.

62 Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Mat., Ankara, 1968, s. 254.

yen gazeteci Ahmet Emin Yalman, en çok alkışlanan delegenin Molotov olduğunu söylüyor, yazar Andre Fontaine ise "... işin aslında, savaş boyunca tüm Amerikan milleti Rus müttefikine çılgınca aşık oldu." diye yazıyordu.⁶³ Gerçekten de faşizmin yenilgisinde en büyük katkısı yapan Sovyetler Birliği'ne karşı, Batı'da büyük bir sempati oluşmuştu.⁶⁴ Zaten savaştan önce Amerika'da yapılan bir kamuoyu araştırması, olası bir Sovyetler Birliği-Almanya savaşında Amerikalıların % 83'ünün Sovyet zafere yana olduğunu ortaya koymuştu. Bu sempati 1945'e kadar sürdü.⁶⁵

Feridun Cemal Erkin, bahsettiğimiz bu ortamı değiştirmek için yapılması gerekenleri sıralıyordu: "Bu alanda Türk diplomasisine düşen görev ABD'yi ve Büyük Britanya'yı, Sovyet Hükümetini ihtilafa yönelen tehlikeli yürüyüşünde durdurmağa elverişli bir tutum almak zarureti için uygun fırsatları kollamak, bulmak ve gerekirse yaratmaktır. Memleketinde hiddet son haddine varmıştı. Komünizme karşı nefret bütün milleti saran bir kin halini almıştı."⁶⁶ Bu noktada şunu söyleyebiliriz ki, Erkin'in bahsettiği yaratılması gereken fırsatlardan biri, dıştan gelen büyük bir "komünizm tehlikesi"nin yanında, içerdeki "komünizm tehlikesi"ydi. Oysa o dönemin Türkiye'si için, Eric Hobsbawm'ın Amerika için söylediği sözler söylenebilirdi: "Bu ülkede komünizm, iç siyaset bakımından İrlanda'da Budizm kadar önemsizdi."⁶⁷ Bu yüzden, içerdeki "komünizm tehlikesi"ni bizzat yöneticilerin ve Türk basınının yaratması gerekecekti; bunun için, o dönemde solcuların düşüncelerini açıklama imkânı buldukları belki de tek araç olan *Tan* gazetesi hedef seçildi.

Yöneticiler ve iktidara yakın bazı gazeteciler, zaten "Tan-Vatan cephesi"nden sık sık ve olumsuz söz ediyorlardı. Başbakan

63 Yalman ve Fontaine'den aktaran Küçük, a.g.e., s. 278.

64 Vincent E. Hammond (ed.), *The History of Russia (The Twentieth Century)*, The Heron Press, 1996, s. 231.

65 Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl; 1914-1991, Aşırılikler Çağı*, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yay., İstanbul, 1996, s. 170.

66 Erkin, a.g.e., s. 278.

67 Hobsbawm, a.g.e., s. 276.

Şükrü Saraçoğlu 1945 Eylülünde yaptığı bir basın toplantısında, “siyasi görüşleri farklı sandığımız bu iki gazete muhalefette birleşti” demişti.⁶⁸ Ancak diğer basın organlarında, 1945’in yaz aylarından başlayarak, daha çok *Tan*’a karşı cephe alınmaya başlanmıştı. Bunun nedenleri,⁶⁹ *Tan*’ın siyasi iktidara ve iktidar yanlısı gazetecilere karşı kullandığı sert üslup, sol bir yayın organı olması ve dış politikada Türk-Sovyet dostluğunu savunmasıydı. Bu dönemde, özellikle Sabiha Sertel ile Necmettin Sadak ve Hüseyin Cahit Yalçın gibi CHP iktidarına yakın başyazarlar arasında sert polemikler yaşandı. Sabiha Sertel, komünist ve “Moskova çizgisi”nde olmakla ve “Bolşevik propagandasına yardım etmekle” suçlandı.⁷⁰

Bu arada yeni partinin kuruluş çalışmaları sürerken, Zekeriya Sertel sık sık bu konu üzerinde Celal Bayar ve arkadaşlarıyla görüşüyordu. Hatta Zekeriya Sertel kitabında, muhtemelen biraz da abartarak, parti kuruluşunu “Demokrat Parti’yi Nasıl Kurduk?” başlığı altında anlatmıştır.⁷¹ Ama en azından şu söylenebilir ki, kurulacak partinin önde gelenleri, bu mücadelelerinde *Tan* gazetesinin ve daha genelde solcuların desteğini almaya çalışmaktaydılar.⁷² Yine Sertel’lerin anlatımına göre, Celal Bayar ve Tevfik Rüştü Aras’ın teklifleriyle yeni bir siyasi dergi çıkarılmasına karar verilir; bu dergi Sertel’ler tarafından çıkarılacak ve yeni oluşumu destekleyecektir. Derginin adı *Görüşler* olacak, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü bu dergide yazı yazacak, Celal Bayar ise sadece demeç verecektir.⁷³ Derginin 30 Kasım 1945 tarihindeki ilanlarında, dergiye yazı yazacaklar arasında Mehmet Ali Aybar’ın adı da

68 Karpat, a.g.e., s. 134. Falih Rifkî Atay bu konuşmayı Tan-Vatan cephesine karşı bir “isyan” olarak yorumlamıştır. Falih Rifkî Atay, “Başbakan Milletle Konuşuyor”, *Ulus*, 7 Eylül 1945.

69 Gürkan, a.g.e., s. 409-410.

70 S. Sertel, a.g.e., s. 277-292; Gürkan, a.g.e., s. 413-420.

71 Z. Sertel, a.g.e., s. 251.

72 Örneğin Mihri Belli, hapishanedeyken kendisine Celal Bayar’dan “Mücadelesini anlıyoruz; güzel günler gelecektir” gibi mesajların iletildiğini anlatır. Mihri Belli, “TKP Üzerine”, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 6, s. 1934.

73 Z. Sertel, a.g.e., s. 256; S. Sertel, a.g.e., s. 274-276, 293-295, 301.

gözükmemektedir;⁷⁴ ancak ilginçtir, derginin ilk (ve tek) sayısının kapağında, yazı yazma vaadinde bulunanlar arasında Aybar'ın adı yoktur (Bayar, Menderes ve Köprülü'nün ise, adlarıyla birlikte fotoğrafları da vardır).⁷⁵

Görüşler'in ilanı ve çıkmasıyla birlikte "Tan çevresi" aleyhinde bir gösteri yapılması planlanmıştır; planlayıcılar ise, muhtemelen Ankara ve İstanbul'daki CHP'li yöneticilerdir.⁷⁶ Bu iddiayı, 1 Aralık 1945 tarihli *Vatan* gazetesinde çıkan, "Ankara, 30 (Başmuharririmizden telefonla)" başlıklı haber sanırız güçlendirmektedir. Haberde, "... (Görüşler dergisinin, B.Ü.) Tan-Yeni Dünya cephesile Celal Bayar, Tefvik Rüştü Aras, Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Mehmet Ali Aybar gibi siyaset ve ilim adamları arasında müşterek bir cephe varmış gibi bir intiba yaratmaya çalışması; mezkur mecmuada geçen ve fotoğrafları neşredilen zevatı çok müteessir etmiş ve halk arasında pek fena bir intiba yaratmıştır. Bu münasebetle şurasını bir defa daha tekrar etmek isterim ki, gazetemizin tam bir fikir istiklali içinde yaptığı neşriyatla, ismi geçen diğer gazete ve mecmuaların neşriyatı arasında hiçbir nevi alaka ve münasebet yoktur." deniyordu. Anlaşılan, 30 Kasım'da Ankara'da bulunan başyazar Ahmet Emin Yalman, bazı haberler edinmiş ve bunlardan çıkardığı sonuçlarla, gazetesini, yazarlarını ve müstakbel Demokrat Parti kurucularını korumaya çalışmaya başlamıştır. Yalman, *Görüşler*'in "belki bir" faydasının bu ger-

74 *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1945; *Vatan*, 30 Kasım 1945; *Akşam*, 30 Kasım 1945. İlanda sıralanan diğer yazarlar şunlardır: Celal Bayar, Tefvik Rüştü Aras, Fuat Köprülü, Cami Baykurt, Zekeriya ve Sabiha Sertel, Sabahattin Ali, Niyazi Berkes, Behice Boran, Esat Adil.

75 Bunun nedeni muhtemelen, Aybar'ın rica ederek adının silinmesini istemesidir. Adının silinmesini istemesinin de sanırız iki nedeni olabilir: Birincisi, yazı yazmak için söz vermemiş olabilir; ikincisi, söz vermiş olsa da, kendisi için "kötü" olabileceğini duyarak ve düşünerek affını istemiş olabilir (Aybar o sırada hem yedek subay, hem de üniversitede hocaydı).

76 Bu iddiayı güçlendiren bazı kanıtlar için bkz. Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 120-121. Adnan Menderes de 15 Mayıs 1952'de yaptığı bir konuşmada, İnönü'ye çatmak için şunları söylemişti: "Daha dün işlerine gelmeyen neşriyatı durdurmak için gençleri tahrik ederek İstanbul'un göbeğinde gazete matbaalarını hak ile yeksan ettiren onlar değil midir?" Eroğul, a.g.e., s. 5.

çeklerin apaçık belirtilmesine vesile olması, ikincisinin de “... dört imzalı tahrir sahiplerinin teşebbüsü ile kurulmak üzere bulunan ciddi siyasi partiye ait hazırlıkları” hızlandırması olduğunu yazmaktadır.⁷⁷

1 Aralık 1945 tarihli *Vatan*’ın manşetinde ise şunlar yazıyordu: “Celal Bayar ve arkadaşları yeni partiyi kurmaya karar verdiler. Yeni parti, Kemalizm ideolojisinden, yani tam bir demokrasiden mülhem olarak ve başka hiçbir ideoloji ile alakadar bulunmayarak kuruluyor.” Böylece, yeni parti kurulurken, çok partili hayatın (ya da “demokrasi”nin) sınırları da çizilmeye başlanmıştı. İdeolojik sınır Kemalizmdi; yani “tam bir demokrasi”nin ideolojisi. Bunların nasıl bir “Kemalizm” ve nasıl bir “demokrasi” olacağını ise zaman gösterecekti.

Vatan yazarlarından Sadun G. Savcı, ertesi gün, “Celal Bayar, Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Mehmet Ali Aybar gibi yakından tanıdığım ve ‘Görüşler’ mecmuasının hüviyetinde dile gelen ideolojinin tamamen yabancıları olduklarına inandığım kimselerin, ‘Görüşler’in muharrirleri arasında bulunmayacağı muhakkaktı.” diye yazacaktı.⁷⁸ Oysa Aybar, sosyalist olduğunu bizzat *Vatan*’da yazmıştı; demek ki Sadun Savcı’ya göre, *Görüşler*’in ideolojisi “komünizm”di.

3 Aralık tarihli *Vatan*’da ise, derginin kapağındaki “Görüşler” yazısının “G” harfinin alt ucu parmak ile kapatılırsa, bunun orağa benzediği yazmaktadır. Bir gün sonra, *Cumhuriyet* gazetesi de sormaktadır: “Ya bunun çekici nerede?”⁷⁹ Türk demokrasisinde bazıları, bundan sonraki yıllarda da orak-çekiç aramaya devam edeceklerdir.

77 “Ankara, 30 (Başmuharririmizden telefonla)”, *Vatan*, 1 Aralık 1945. Yine 1 Aralık 1945 tarihli *Vatan*’da, Bayar, Aras, Menderes ve Köprülü dergiye yazı yazma vaadinde bulunmadıkları söylemektedirler. “Celal Bayar, Kemalizmden başka herhangi bir ideolojiyle alakası olmadığını” vurgulamaktadır. Oysa Sabiha Sertel, en son 28 Kasım 1945 günü, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü’nün yazı vermek için tekrar söz verdiklerini yazar. Menderes ve Köprülü bu en son sözü, Sertel’i İstanbul’a uğurlamak için geldikleri Ankara tren garında vermişler. S. Sertel, a.g.e., s. 301-306.

78 *Vatan*, 2 Aralık 1945.

79 “Bizim Yoldaşlar Nihayet Maskelerini Attılar”, *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1945.

3 Aralık akşamı CHP il teşkilatı tarafından öğrenci yurtlarına yapılacak gösteri için gerekli talimatın verildiği söylenir.⁸⁰ 4 Aralık 1945 günü İstanbul'da, binlerce üniversite öğrencisi ve gencin katıldığı gösteride,⁸¹ Tan Matbaası gençler tarafından basılır, harap edilir, içerideki bütün değerli makineler parçalanır.⁸² Göstericilerin elindeki dövizlerden birinde, dünyanın hiçbir demokratik ülkesinde Türkiye'deki kadar hürriyet bulunmadığı yazılıdır.⁸³ Ayrıca "Kahrolsun komünizm, kahrolsun Sertel'ler", "Biz faşist değiliz, nazi değiliz", "Bu vatan parçası Türk olanlarındır" gibi sloganlar atılır. Daha sonra yürüyüşe devam eden kalabalık, başka matbaaları ve kitapçıları da tahrip etmiştir.⁸⁴ Polis olaylara müdahale etmemiştir.⁸⁵ Olaylardan

80 Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yay., İstanbul, (?), s. 99. Sertel'ler, asıl talimatı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun verdiğini söylerler. S. Sertel, a.g.e., s. 310, 314; Müzehher Va-Nu, *Bir Dönemin Tanıklığı*, Sosyal Yay., İstanbul, 1997, s. 73.

81 Anti-komünist yazar İlhan Darandelioglu'na göre 20 binin üzerinde olan gösterici sayısı, o günlerin İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a göre iki-üç bin civarındaydı. İlhan Darandelioglu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yay., İstanbul, 1977, s. 160; "Yüksek Tahsil Gençliğinin Heyecanları", *Vatan*, 5 Aralık 1945.

82 Önce *Vatan*'a doğru yürünmüş ancak, bazı uyarılar sonucu, kalabalığın yönü Tan'a doğru çevrilmiştir. Bu noktada Kemal Karpat'a kulak verelim: "O tarihte İstanbul Üniversitesi'nde öğrenci olan bu kitabın yazarı, bu 'nümayiş'in nasıl tertiplendiğini, nümayişin muhalefete karşı değil, sadece komünizme karşı olduğu intibasını uyandırmak maksadı ile *Vatan*'a hücum etmekten son dakikada vazgeçildiğini tesadüfen öğrenmiştir." Karpat, a.g.e., s. 134.

83 A.g.e., s. 134. Öğrencilerin ellerinden düşürmedikleri başka bir şey de, Hüseyin Cahit Yalçın'ın, Sertel'ler aleyhine *Tanın*'de yazdığı, 3 Aralık 1945 tarihli ve "Kalkın Ey Ehli Vatan" adlı, tahrik dolu yazısıydı. Bu yazının tam metni için ayrıca M. Va-Nu, a.g.e., s. 69-72. Darandelioglu, a.g.e., s. 159'da, bu konu için şunları yazmaktadır: "... Hüseyin Cahit Yalçın'ın 'Kalkın Ey Ehl-i Vatan' başlıklı yazısı gençliğe büyük bir heyecan vermiş, yazı üniversitenin muhtelif yerlerine, kesilerek yapıştırılmıştı." O gün olaylara katılan Orhan Birgit'in anlattıkları için bkz. Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, um:ag Vakfı Yay., Ankara, 1996, s. 160.

84 Bu matbaa Sabahattin Ali ve Cami Baykurt'un çıkardığı *La Turquie* ve Sabahattin Ali'yle Esat Adil'in çıkardıkları *Yeni Dünya* gazetelerinin matbaasıydı. Z. Sertel'e göre saldırıları yönetenler kalabalık içindeki sivil polislerdi. Gösteriye katılan öğrenciler de "üniversitedeki gerici ve faşist unsurlardı." Z. Sertel, a.g.e., s. 259-260. "Kızıl yayın satan" kitapçılar ise, "ABC" ve "Berrak"dı. "Üniversite Gençlerinin Dünkü Nümayişi", *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1945.

85 Karpat, a.g.e., s. 134-135.

birkaç gün sonra tutuklananlar ise, Sertel'ler, Tan'ın sahibi Halil Lutfü Dördüncü ve Cami Baykurt olmuştur.⁸⁶

Ertesi gün bir başka haber dikkat çekiyordu: Milli Şef İsmet İnönü, Celal Bayar'la görüşmüştü.⁸⁷ Bayar'ın, bu görüşmeyle aynı gün gerçekleşen "Tan Olayı"ndan gerekli mesaj aldığı tahmin edilebilir. Bu mesaj, Türk "demokrasisi"nin sola kapalı olacağı idi. Zaten sonraları daha iyi anlaşılacaktır ki, Bayar ve arkadaşlarının buna bir itirazları yoktu; iktidara geldiklerinde solu bastırma konusunda CHP iktidarından aşağı kalmayacaklardı. Yeni partinin kurucularını ilgilendiren asıl mesaj, kısa dönem için de olsa solcularla işbirliği yapmamaları gerektiği idi.

Mesajı iyi anlayanlar arasında Ahmet Emin Yalman da vardı. Bunu Peyami Safa iyi tespit etmiştir: "Bu kızıl azgınlığın sonunu- ricai manevralardaki ezeli ustalığıyla tam vaktinde sezen A.E. Yalman, hemen Tan-Vatan cephesinden kaçtı."⁸⁸ Yalman, 7 Aralık'ta yazdığı yazıda "Yeni kurulmak üzere bulunan parti; bazı solcular tarafından kundaklanmak tehlikesi geçirdi." diyordu. Solcular ise üçe ayrılıyordu Yalman'a göre: Rus ajanları, Rusya'ya dayanarak iktidar mevkiine kestirmeden varmak isteyenler ve iyi niyetli oldukları halde ümitsizliğe düşüp, basiretleri bağlanarak Rusya'ya ümit bağlayan devrimciler. Bir de ileri görüşlü, vatansever, samimi insanlar vardır ki, yanlışlıkla solcu sanılmaktaydılar (Yalman, gazetesinde yazan Aybar'ı muhtemelen bu son kategoride görüyordu).⁸⁹ Yani Yalman'a göre ülkede "düzgün" solcu yoktu.

86 M. Va-Nu, a.g.e., s. 74-98. Tutuklular 14 Mayıs 1946'da serbest bırakılırlar. "Tan'cılar Serbest Bırakıldılar", *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1946.

87 "Milli Şef Dün Celal Bayar'ı Kabul Ettiler", *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1945.

88 Peyami Safa, "İkinci Yüz elliликler", *Vatan*, 8 Aralık 1945. Peyami Safa'nın yazısı ilk olarak 7 Aralık'ta *Tasvir*'de yayımlanmıştır.

89 Ahmet Emin Yalman, "Solcular ve Memleket", *Vatan*, 7 Aralık 1945. Oysa Yalman birkaç ay önce daha sağduyuluydu; Hüseyin Cahit Yalçın'ın Sovyet Rusya hakkındaki yazılarının "memlekette bir nefret ve ifrat havası yaratılmasına" neden olduğunu yazıyordu. Ahmet Emin Yalman, "Hüseyin Cahit Yalçın'la Bir Münakaşa", *Vatan*, 9 Ağustos, 1945. Kasım ayında da "Molotof'un nutku Sovyetler aleminin sulh istediğini açık bir suretle ifade ediyor. Bu isteginin samimiyetinden şüphe etmeğe sebep yoktur." diyordu. Ahmet Emin Yalman, "Moskova'dan Zeytin Dalı", *Vatan*, 8 Kasım 1945.

Böylece “Tan-Vatan cephesi” dağılmış oluyordu. *Tan* diye bir şey zaten kalmamıştı;⁹⁰ *Vatan*’ın savunacağı “demokrasi”nin sınırları ise siyasal iktidarca çizilmişti. Bu sınırlar içinde kalmayı reddedenlerin başlarına nelerin geleceğini ileriki sayfalar-da göreceğiz.

Sol eğilimli yayın organlarına yönelik bu saldırılar basın-da olumlu karşılanmıştır. Necmettin Sadak “... bilhassa tehli-ke anlarında milletlerin varlık iradesi, yabancı ve zararlı tesir-lere karşı kendini çok sert şekilde gösterir. (...) Türk Vatanı, Türk inkılabı adına en coşkun, en güzel tezahüre girişmiş olan gençlere karşı kanun ve adaletin en anlayışlı tesamüh şartları-nı kullanmasını dileriz.” derken, Hüseyin Cahit Yalçın “Türk gazetelerindeki bazı neşriyattan cesaretlenen Bolşeviklerin, milli Türk mukavemetinin parçalanmayacağını görerek ders aldıkları”nı söylemiştir.⁹¹

Bu konuda Mehmet Ali Aybar da bir yazı yazmıştır. Bu yazı ilk önce, Ahmet Emin Yalman’ın Ankara’da olması gerekçe-siyle bekletilmiştir. Yalman dönüşünde, Aybar’a yazıdan bir-çok yerin çıkarılacağını söyler. Aybar bunu başlangıçta ka-bul etmez ama, sonradan istemeye istemeye yeni bir yazı ya-zar. Aybar muhtemelen, her şeye rağmen bu konuda bir ya-zı yayımlamak istemiştir. Ancak, bu yazı da Yalman’ın san-süründen geçerek yayımlanabilmiştir.⁹² Geriye ise son dere-ce yumuşak üsluplu bir yazı kalmıştır. Gösteriye katılan pek çok öğrencinin hocası olan Aybar, yazısında üniversite öğ-rencilerinin yaptıklarının yanlış olduğunu söylemekte, fik-re karşı fikirle mücadele etmeleri gerektiği yönünde öğüt-ler vermektedir.⁹³ Yazının bu son şekli, muhtemeldir ki, (yu-

90 Örneğin Türk basının en ünlü ve etkili yazarlarından biri olan Sabiha Sertel, bu olaydan sonra bir daha Türkiye’de yazı yayımlayamamıştır. S. Sertel, *a.g.e.*, s. 310.

91 Gürkan, *a.g.e.*, s. 423-425.

92 Bu bilgileri Aybar’ın, *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm; Seçmeler: 1945-1967* adlı kitabındaki makaleleri derleyen Kemal Sülker ve Turhan Tükel, s. 41’de aktarmaktadırlar. Derleyenlere göre, bu yazı Tan Olayı’nı eleştiren tek yazıdır.

93 Mehmet Ali Aybar, “Üniversite Gençliği İle Hasbihal”, *Vatan*, 11 Aralık 1945 (*Seçmeler* içinde, s. 42-45).

muşak bir üslupla da olsa) Türk basınında nümayışi eleştiren tek yazıdır.

Tan Olayı "... Türkiye'de demokrasinin başlangıcını bir korku ve endişe bulutu ile örttü."⁹⁴ Bu, Yalçın Küçük'ün deyişiyle "bir sağ terör olayı idi."⁹⁵ Gerçekten de bu olayla (ve peşi sıra gelen benzer pek çok olayla) birlikte, Türkiye'de bir korku havası oluşmuştur; toplumda histerik bir anti-komünizm yaşanmaya başlamış, her yerde "komünist" aranmış ve çoğu zaman da bulunmuştur. Çoğu eleştirel beyin, kendisine komünist yaf-tası yapıştırılmasından kurtulamamıştır. Siyasal iktidar ve basın, bu süreçte siyasal liberalden ve sosyalistten "komünist" yaratmıştır. Bu tam bir "cadı avı"dır ve bilinçli başlatılmıştır. Başladıktan sonra ise, toplum bünyesini saran bu hastalık, yavaş yavaş, düşünce ve kültür hayatını 1960'lara kadar neredeyse dondurmuştur. Ancak bundan, doğaldır ki en önce siyasal hayat etkilenmiş (hiçbir etkisi olmamışsa bile, en azından, Tan Olayı'na katılan veya bu atmosferde yetişen sayısız üniversite öğrencisi ileride devlet yönetiminde ve siyasal partilerde, muhtemelen her düzeyde, görev yapmıştır)⁹⁶ ve ortaya sol kanadı olmayan bir "demokrasi" çıkmıştır.⁹⁷

94 Karpat, a.g.e., s. 135.

95 Küçük, a.g.e., s. 334.

96 İki eserde, Tan baskınına Süleyman Demirel ve Turgut Özal'ın da katılmış olduğu yazılmıştır. Bu araştırılmaya muhtaç ayrıntı eğer doğruysa çok önemlidir çünkü, Türkiye'de siyasal iktidarın en tepesinde uzun yıllar görev yapan bu iki siyasetçinin içinde yetiştikleri ortam, düşünce ve kültür yapıları, demokrasi anlayışları daha iyi anlaşılacaktır (ve belki de anlaşıldıkları için bazı hataları affedilecektir). Bu öznel faktörler dahi iyi bilinince, sanırım Türk demokrasisi de daha iyi anlaşılacaktır. Süleyman Demirel için bkz. Z. Sertel, a.g.e., s. 300 (Burada, Demirel'in bu ayrıntıyı Sertel'in bir dostuna söylediği yazılır). Turgut Özal için bkz. Mete Çetik (haz.), *Üniversitede Cadı Kazanı, 1948 DTCF Tasfiyesi ve Perteve Naili Boratav'ın Müdafası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 203 (Burada da babasıyla bir söyleşi yapan Korkut Boratav [4 Ekim 1988'de], Özal'ın böyle bir demeç verdiğinden bahseder).

97 "Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları" üst başlığı altında çok faydalı eserleri olan Metin Toker, bu serinin ilk cildinde Tan Olayı'nı iki satırda (ve neredeyse olumlu olarak) anlatmıştır. Yazar belki de bu olayı demokrasimiz için önemli saymamaktadır. Toker, a.g.e., s. 80. Eserinde İsmet Paşa'nın demokrasimiz için neler yaptığını anlatan Metin Heper ise, bu ve benzer olaylara hiç değinmemiştir. Metin Heper, *İsmet İnönü; Yeni Bir Yorum Denemesi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.

Ancak Tan Olayı'yla verilmek istenen asıl mesaj, Batı dünyası-naydı. New York ve Paris radyoları aynı gün, Türkiye'de 20 bin kişinin katıldığı anti-komünist bir nümayişin gerçekleştiğini duyurmuşlardı. İngiliz gazetesi *The Times*'a göre ise bu "solcu gazeteler İngiliz aleyhtarı"ydı.⁹⁸ Aynı günün *Cumhuriyet* gazetesi de Amerikan Radyosu'nun yayınına yer verir: "Evvelki gün büyük bir nümayiş yapan İstanbul gençlerinin Amerikan elçiliği binası önünden geçerken 'yaşasın hür Amerika!' diye bağırdıkları haber verilmektedir. Polis, Rus elçilik binasını kamyonlar dizmek suretiyle kordon altına almıştır."⁹⁹ Böylece kapitalist ülkelere, en önemlisi Amerika'ya, 20 bin kişiyi bir araya toplayabilen bir "komünizm tehlikesi" olduğu gösterilmiştir. "Dış tehlike"nin yanında, artık "iç tehlike" de iletilmektedir.¹⁰⁰

Bu yapılanların asıl nedeni, sıcak savaşa girmeyen ve bunun sonucunda uluslararası alanda yalnız kalan Türkiye'nin, başlamak üzere olan yeni savaşa kesinlikle girmeye ve taraf olmaya karar vermesiydi. Bu savaşın adı "Soğuk Savaş"tı ve Türkiye'nin içinde olacağı taraf kapitalist bloktu. Soğuk Savaş kavramı, Amerika'nın başını çektiği kapitalist blokla Sovyet Rusya'nın başını çektiği sosyalist blok arasında, sıcak savaşa varmayan, ama her türlü mücadelenin (ideolojik, ekonomik, kültürel, siyasi vb.) yapıldığı iki kutuplu bir uluslararası sistemi anlatır.¹⁰¹ Yapılan mücadelelerin nitelikleri nedeniyle, yaşamın her alanını (sanat, spor, düşünce, siyaset, ekonomi, gündelik yaşam vb.) kapsayan Soğuk Savaş'ın, sıcak savaşların tersine, kimin tarafından ve ne zaman başlatıldığı önemli bir tartışma konusudur. Ancak burada bu tartışmaya yer vermeden, sadece, Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın başlangıcındaki önemine değinilecektir.

1945 yılında Amerikan halkındaki Sovyet Rusya sempati-

98 *Vatan*, 8 Aralık 1945.

99 Kûçûk, *a.g.e.*, s. 331.

100 Necmettin Sadak'ın 7 Aralık 1945'te, gazetesi *Akşam*'da yazdığı yazının başlığı, yazının içeriğini anlatmaktadır: "Türk Gençliğinin Heyecanlı Gösterisine Dünya Hayran Kalmıştır".

101 Farklı yorumlar için bkz. Immanuel Wallerstein, *Liberalizmden Sonra*, çev. Erol Öz, Metis Yay., İstanbul, 1998, s. 19-32; Fred Halliday, *Yeni Soğuk Savaş*, çev. İlker Özünlû, Belge Yay., İstanbul, 1985, s. 15-18.

sinden bahsetmiştik. Amerikan halkı böyle düşünürken,¹⁰² yönetimin Sovyet Rusya hakkındaki görüşleri 1945 yılının son haftaları ve 1946 yılının ilk birkaç ayında değişmeye, daha doğrusu belirginleşmeye başladı.¹⁰³ İşte bu dönemde Türkiye, Soğuk Savaş'ın başlamasında önemli bir rol oynadı. Türkiye bu rolü, Soğuk Savaş'ın kapitalist blokundaki vazgeçilmez unsurlar olan “dış tehlike (Sovyet Rusya)” ve “iç tehlike (komünizm)”yi, Amerika'dan önce, dünyaya ve kendi halkına duyurarak oynadı. Soğuk Savaş'ı halka kabul ettirebilmek için ilk önce halka korku yaymak gerekirdi. Amerika'lı senatör Arthur H. Vanderberg de, Soğuk Savaş için “Amerikan halkını cehennemle ürkütmek” gerektiğini biliyordu.¹⁰⁴ Türkiye bunu görerek kendi halkını cehennemle ürkütmüş ve özellikle Amerika'yı da dıştan gelen tehlikeye karşı uyarmıştı. Bunda başarılı da oldu. Başkan Truman 1946 Ocağında “Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi istila ederek Boğazlar bölgesini ele geçirmek istediğine artık hiç şüphem kalmadı. Eğer bu gidişe demirden bir yumruk uzatıp ‘Dur!’ demezsek yeni bir savaş çıkacak. Sovyetler Birliği yalnız bir sözden anlıyor: ‘Kaç tümeniniz var?’” diyordu.¹⁰⁵ Oysa Amerika ve İngiltere'nin yetenekli Moskova büyükelçileri, ülkelerine çektikleri telgraflarda, Sovyet Rusya'nın herhangi bir maceraya kalkışmayacağını yazıyorlardı. Hatta ABD Büyükelçisi George Kennan, “Emnim ki, eğer buradaki durumun gerçekleri bizim insanlarımız tarafından daha iyi anlaşılmış olsaydı, bugün bizim ülkemizde daha az histerik anti-sovyetizm olacaktı.” diyordu.¹⁰⁶ Ayrı-

102 Martin Walker bu konuda şöyle der: “1990'ların bakış açısıyla, çok az şey, Batı'da 1945 yılındaki Stalin ve Kızıl Ordu'nun olağanüstü popülaritesini anlamaktan daha zordur.” Martin Walker, *The Cold War*, Vintage, London, 1994, s. 29-30.

103 A.g.e., s. 31. Walker bunda Sovyet Rusya'nın Boğazlar üzerindeki taleplerinin etkili olduğunu yazar.

104 Küçük, a.g.e., s. 393.

105 Ülman, a.g.e., s. 69. Stalin ise, 19 Aralık 1945'te, İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin'e Türkiye'yle savaş söylentilerinin “saçmalık” olduğunu söyleyecekti. Telal, a.g.e., s. 31.

106 Ferhat Telli (haz.), *İdeolojilerin Dünya Savaşı: Soğuk Savaş*, YGS Yay., İstanbul, 1998, s. 130. Bu derlemede ABD'nin ve İngiltere'nin Moskova büyükelçi-

ca henüz SSCB'nin atom bombası yoktu. 14 Aralık 1945'te ise ABD'de, 20 Sovyet şehrine atom bombası atılabileceği üzerine planlar yapılıyordu.¹⁰⁷ Henry Wallace da 23 Temmuz 1946'da Truman'a yazdığı bir mektupta, "Rusya'nın atom bombası ol- sa ve bizim olmasaydı ve kıyılarımızın bin mil yakınında hava üsleri bulunsaydı ve bütün bunlardan biz yoksun olsaydık, ne hissederdik?" diye soracaktı.¹⁰⁸

Türk egemen sınıflarının ve yöneticilerinin bu yeni savaşta kapitalist blokta olmak istemesi iki nedenle doğaldı. Birincisi, Türkiye zaten özel mülkiyete dayanan bir iktisadi yapıya sahip- ti ve ülkenin sınıfsal yapısı da bunun devam edeceğini göste- riyordu. İkincisi, egemen sınıflarının, "... ufukta beliren Ame- rikan sermayesine aracılık özlemleri"ydi.¹⁰⁹ ABD II. Dünya Sa- vaşı'ndan dünyanın tartışmasız en büyük askerî ve ekonomik gücü olarak çıkmıştı. Avrupa'nın aksine savaşta yıkıcı bir ha- sara uğramayan ABD'de, hükümet 1942-1946 yılları arasında "iş çevrelerinin kullanmaları için yüzlerce yeni fabrika kura- rak, sınırsız pazarlar ve büyük karlar garantileyerek" milyarlar- ca dolar harcamıştı. Bu, tekelci kapitalizmi geliştirdi. Ülkedeki en büyük 62 imalat şirketi, diğer imalat şirketlerinin %90'ının bütün aktiflerini satın alabilecek bir sermaye birikimine ulaş- mıştı.¹¹⁰ Savaş yıllarında ABD'de Senato tarafından yaptırılan bir araştırma, "Modern şirketler korporasyonun yükselişi, dev- letle aynı güce sahip olan bir iktisadi güç yoğunlaşmasına ne- den olmuştur... hatta gelecekte bu gücün sosyal örgütlenme- nin hakim biçimi olarak onun yerine geçeceği bile düşünülebi- lir." sözleriyle bitiyordu.¹¹¹ Bu ekonomi, savaştan sonra, dünya

leri G. Kennan ve F. Roberts'in ve SSCB'nin Washington büyükelçisi N. Novi- kov'un ülkelerine çektikleri ünlü telgraflar vardır.

107 Hammond (ed.), *a.g.e.*, s. 233.

108 Türkkaya Ataöv, *Amerika, NATO ve Türkiye*, Aydınlık Yay., Ankara, 1969, s. 91.

109 Timur, *a.g.e.*, s. 49.

110 *A.g.e.*, s. 64.

111 Maurice Dobb, *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*, çev. Feyza Kantur, İletişim Yay., İstanbul, 1999, s. 45. M. Dobb aynı sayfada "Devletler yalnızca kapi- talizmin ya da sınıf olarak kapitalistlerin çıkarlarını gözetmekle kalmaz, kapitalizm içindeki hakim tekelci grupların çıkarlarına daha fazla önem ve- rirler." derken, Timur, *a.g.e.*, s. 64'te bu şekilde güçlenen tekelci kapitaliz-

endüstriyel üretiminin neredeyse üçte ikisini gerçekleştiriyordu.¹¹² İşte bu Amerika yeni bir durgunluğa girmemek için, sermayesini ihraç etmek durumundaydı.

Sonuç olarak, Türkiye'nin gücü elbette ki Soğuk Savaş'ı başlatmaya yetmezdi. Ancak, bazı rolleri başarıyla yerine getirdi (rolleri de muhtemelen, gücünün farkında olarak kendi seçmişti). Böylece, bu rolün oynanması sonucu, cadı kazanı Türkiye'de Amerika'dan önce kaynamaya başladı. Bu McCarthy'ci zihniyetin ilk kurbanlarından birisi de Mehmet Ali Aybar oldu.

***Aybar'ın üniversiteden tasfiyesi*¹¹³**

Aybar, *Vatan* gazetesinde yazılarını yazarken, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun kendi hakkında "hem maaş alır, hem aleyhimize yazar" dediğini duyarmış. Dışişleri Bakanı Hasan Saka da, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Dekanı Sıddık Sami Onar'ı ziyaretinde Aybar'a "Sizi Ankara'ya almak istiyoruz. Dışişleri'nde size ihtiyacımız var; hukuk müşavirliğinde çalışırsanız, hocalığınız da Ankara fakültesinde sürdürürsünüz." diye teklifte bulunmuş.¹¹⁴ Aybar bu teklifi reddeder ama suyunun ısındığını da farkederek; ya maaşını aldığı devlete "hizmet" edecektir, ya da "aleyhte" yazılar yazmaya devam edip başına gelecekleri bekleyecektir. İkincisini seçen Aybar, bir gün Dekan Sıddık Sami Onar'dan, Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in telefonuyla görevine son verildiğini duyar.¹¹⁵

15 Aralık 1945'te Milli Eğitim Bakanlığı, "öğretim ve eğitim kurumlarında çalışanların söz, yazı ve hareketle günlük siyasete karışamayacakları" hakkında bir genelge yayınlar. "Bakanlık bu

min, savaş sonunda siyasal kadrosunu anahtar mevkilere yerleştirdiğini belirtir.

112 Hobsbawm, a.g.e., s. 300.

113 Çalışmamızda, olayları genellikle tarih sırasıyla anlatmaya çalışıyoruz ancak, Aybar'ın üniversiteden tasfiyesi bütün işlemleriyle altı yıl civarında sürdüğü için, tasfiye meselesini anlatırken 1952 yılına kadar gitmemiz gerekecek. Bir sonraki başlıkla beraber 1946 yılına tekrar döneceğiz.

114 Aybar, *TIP Tarihi*, cilt 1, s. 28.

115 Aybar, a.g.e., cilt 1 s. 28, Mumcu, *Aybar ile Söyleşi*, s. 6.

gibiler hakkında kanuni salahiyetini kullanmağa” başlar.¹¹⁶ Örneğin, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) hocaları Behice Boran, Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav 15 Aralık 1945’te “görülen lüzum üzerine Bakanlık emrine” alınırlar.¹¹⁷ Ancak Ahmet Emin Yalman’ın bir yazısından anlıyoruz ki, Aybar görevinden, bu genelgenin yayımlanmasından önce uzaklaştırılmıştır: “Yedek subaylık vazifesini yapmakta olması dolayısıyla dersinden resmen uzak düşen, fakat haftada iki defa izin verilmesi suretile uzun müddetten beri dersine devam etmesine imkân temin edilen Mehmet Ali Aybar, Perşembe günü¹¹⁸ mutat şeklinde dersine gittiği zaman Ankara’dan telefonla verilen bir emir kendisine bildirilmiş ve dersini vermesine izin verilmemiştir. (...) Bir millet ... Mehmet Ali Aybar gibi hür ruhlu fedakar vatandaşları her nesilde sayılı olarak yetiştirir.”¹¹⁹

Aybar’ın üniversiteden uzaklaştırılışında şüphesiz ki en büyük faktör gazete yazılarıydı. Okulda verdiği derslerde Tan Baskını’nı eleştirmiş olmasının da tasfiyede etkili olduğunu tahmin edebiliriz.¹²⁰ Tabii bütün bu tasfiye girişimleri, *Görüşler* dergisinin yayımlanmasıyla beraber başlayan olayların devamı niteliğindedir.

116 *Vatan*, 16 Aralık 1945.

117 Çetik (haz.), a.g.e., s. 17 (Mete Çetik’in bir sunuş yazısı da yazıp hazırladığı bu eser, DTCF Tasfiyesini etraflıca inceleyen çok yararlı bir çalışmadır). 16 Aralık tarihli *Akşam*’da, Sabahattin Ali ve Aybar’dan sonra, B. Boran ve P.N. Boratav’ın da bakanlık emrine alındığı yazılır. “İki Doçent Bakanlık Emrine Alındı”, *Akşam*, 16 Aralık 1945.

118 Bu perşembe günü, 13 Aralık 1945’tir.

119 Ahmet Emin Yalman, “Bindiğimiz Dallar”, *Vatan*, 16 Aralık 1945. Yalman aynı yazıda, “son gazeteciler toplantısında” Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun, “Bizden maaş alan adamlar, bize karşı hücum ve tenkitlerde bulunuyorlar” diye şikâyetle bulunduğunu yazmıştır. Ancak Yalman’ın, ileriki yıllarda Aybar hakkındaki görüşlerinin değiştiğini anlıyoruz: “... Aybar ... Vatan sütunlarında yer aldı ve bir müddet liberal ruhlu bir bilgi adamı edasıyla yazı yazmaya devam etti.” Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, cilt 1, Pera Turizm Yay., İstanbul, 1997, s. 310.

120 Sabiha Sertel anılarında, üniversitelerde bu olayı eleştiren tek bilim adamının Aybar olduğunu duymuş olduğunu (Halet Çambel’den) ve bu olaydan sonra Aybar’la tanıştıklarını yazar. Sertel, o günlerin Aybar’ını şöyle anlatır: “Marksizmi iyi okumuş, memleketin kalkınması, sosyal hareketlerin gelişmesi hakkında çok enteresan fikirleri vardı.” S. Sertel, a.g.e., s. 369-371.

Aybar o dönemde askerlik yaptığı için, kanun gereği, memuriyetle ilişkisi zaten kesilmişti. Bu yüzden üniversiteden uzaklaştırılışında herhangi bir resmi işleme gerek olmamıştı ve zorlukla da karşılaşılmamıştı.¹²¹ Oysa DTCF hocaları, bakanlık emrine alınma kararının iptali için Danıştay'da iptal davası açtılar ve Danıştay bu kararı iptal etti.¹²² Askerliğini yapan Aybar'ın uzaklaştırılmasına ise, Hasan Âli Yücel'den bir telefon ve Kayseri Tank Depo Komutanlığı'na nakledilmesi yetmiştir.¹²³

Aybar, görevden uzaklaştırıldıktan sonra, Aralık ayı içinde iki yazı daha yayımlamıştır.¹²⁴ İlk yazısında¹²⁵ Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) genelgesine değinen Aybar, sosyal bilimcilerin "günlük siyasete" girmeden nasıl konuşacaklarını çeşitli örnekler vererek sormaktadır. Aybar'a göre sosyal bilimcilerin günlük siyasetten¹²⁶ soyutlanmaları mümkün değildir. Ama aslında, hükümetin derdi, hoşlanmadığı "söz, yazı ve hareket"ledir; bu yüzden gazete ve dergilere "yazı yazan hocalardan, ancak birkaçı aforoz" edilmiştir. Yazıda bu noktadan sonra Bakanlıkla dalga geçmeye başlayan Aybar, Bakanlığa bu "günlük siyaset" meselesini çözmesi için lise, ortaokul ve ilkokullarda olduğu gibi "tek kitap usulünü" önerir. Aybar'a göre üniversite de buna sıcak bakacaktır: "Hocalarına bile sahip çıkamayan Üniversite, bir kitapçık için Vekaleti kırar mı hiç!.."

121 Örneğin, Bakanlık genelgesinin yayımlandığı 15 Aralık 1945'i beklemek gerekmemiştir.

122 Çetik (haz.), a.g.e., s. 17.

123 Aybar, a.g.e., cilt 1, s. 28. Hukuk Fakültesi Dekanlığı'nın 28 Aralık 1948 tarihli, 6509 sayılı yazısında, Aybar'ın 2 Ocak 1946 tarihine kadar derslerine devam ettiği yazılıdır. Yalman'ın yazısından çıkarabiliriz ki, bu tarih son dersini verdiği tarih değil, Kayseri'ye nakledildiği tarihtir. Bkz. I.Ü. Huk. Fak. Per. Arşivi M.A. Aybar Dosyası.

124 Aslında üç tanedir ancak, biri spor sayfasında, ölen bir arkadaşının ardından yazdığı bir yazı olduğu için konumuzu ilgilendirmemektedir. Mehmet Ali Aybar, "Cezmi İçin...", *Vatan*, 16 Aralık 1945.

125 Mehmet Ali Aybar, "Üniversiteye de Tek Kitap", *Vatan*, 23 Aralık 1945.

126 Aybar yazısında, "Yumurtanın bile günlüğünü üç günlüğünden ayırmak hayli güç iken, siyasetin günlüğünü günlük olmayandan nasıl tefrik edeceğiz?" diye sormaktadır.

Aybar diğ er yazısında yine,¹²⁷ MEB ve Bakanın eylemlerini ve zihniyetlerini dalga geçerek eleştirmektedir.

Mehmet Ali Aybar Kayseri'deyken, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Profesörler Kurulu, 22/07/1946 tarihli toplantısında¹²⁸ Ali Fuat Başgil'in teklifi üzerine, Aybar'ın askerliğini bitirdikten sonra tekrar doçentliğ e tayin edilmesini görüşmüş ve ekseriyetle kabul etmiştir.¹²⁹ Bu karar Rektörlüğe iletilmiş, Rektörlük de cevabında Aybar'ın henüz "eylemli askerlik ödevini" bitirmemiş olduğunu, terhisinden sonra durumun tekrar incelenebileceğini belirtmiştir.¹³⁰

Aybar 1 Ekim 1946'da terhis olur ve 22 Aralık 1946'da, doçentliğ e tekrar tayin edilmesi için Hukuk Fakültesi Dekanlığına bir dilekçeyle müracaat eder.¹³¹ Fakülte Dekanlığı bunun üzerine, (23/01/1947'de) Rektörlüğe başvurarak tayin işlemlerinin yapılmasını ister. Rektörlük de cevabi yazısında, Aybar'ın memuriyetle ilgisinin kesilmiş olduğunu, dolayısıyla eylemli doçent durumunda olmadığını belirtir; eylemli doçentliğ e tayin usulü ise Üniversite Senatosu'nca tespit edilmiştir. Rektörlük Fakülteden, bu usul kaideleri gereğince, bazı isteklerde bulun-

127 Mehmet Ali Aybar, "Vasati Bir Hesaba Göre: Her Hafta Bir Profesör!", *Vatan*, 28 Aralık 1945. Bu yazılar üzerine, 30 Aralık 1945 tarihli *Vatan*'da, Adnan Adıvar "Akademik Hürriyete Dair, Mehmet Ali Aybar'a Bir Mektup" başlıklı bir yazı yayımlamıştır. Yazıdan, Adıvar ile Aybar'ın Paris'te tanıştıkları anlaşılıyor.

128 Bu toplantıdan yaklaşık bir ay önce, 13 Haziran 1946'da, kabul edilen bir kanunla üniversitelerin tekrar özerkliğ e kavuştuğu unutulmamalıdır. Dünyada ve Türkiye'de, (toplumsal formasyonlar içinde) üniversitenin gelişimi anlatan bir kitap için bkz. Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

129 Hukuk Fakültesi Dekan Vekili'nin Üniversite Rektörlüğü'ne yazdığı 01/08/1946 tarihli ve 299 sayılı yazı, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Personel Arşivi M.A. Aybar Dosyası. Bu haber *Vatan* sütunlarında yer almıştır. "Mehmet Ali Aybar Profesörler Meclisi Kararıyla Üniversitedeki Kürsüsünü Tekrar İşgal Edecek", *Vatan*, 31 Temmuz 1946.

130 Rektörlüğün Hukuk Fakültesi Dekanlığına 08/08/1946 tarihli ve 4107-5/12680 sayılı yazısı, İ.Ü. Huk. Fak. Per. Arşivi M.A. Aybar Dosyası.

131 05/12/1947 tarihli komisyon raporu (bu rapor aşağıda ala alınacaktır), İ.Ü. Huk. Fak. Per. Arşivi M.A. Aybar Dosyası. Bu rapordan öğreniyoruz ki, Aybar benzer başvuruları 17/05/1947'de (Dekanlığa), 20/09/1947'de (Rektörlüğe) ve 30/09/1947'de (Dekanlığa) de yapmıştır.

muştur: "... Mehmet Ali Aybar'ın Fakülte kararından sonra Üniversitenin hükmi şahsiyetine, idareye ve çıkardığı gazetede (burada Aybar'ın 1947 başlarında çıkardığı *Hür* gazetesi kastedilmektedir ancak, bu gazete çalışmamızda daha sonra ele alınacaktır, B.Ü.) Üniversite öğrencilerine karşı almış olduğu durumun da incelenerek bu husustaki mütâalanın bildirilmesi..."¹³² Fakülte Profesörler Kurulu da (17/04/1947'de), bu hususları incelemek üzere üç kişiden oluşan bir komisyon kurar.¹³³

Komisyon raporunu 5 Aralık 1947'de tamamlamıştır.¹³⁴ Rapor, üniversitelerin ve Fakültenin özerkliğe kavuştuğunu, bu özerkliğin ilk tezahürü olarak da, Hukuk Fakültesi Profesörler Meclisi'nin MEB'in yanlısını düzelterek, Aybar'ın tekrar eski görevine çağırılması yönünde karar verdiğini belirterek başlar.¹³⁵ Daha sonra, Rektörlük ve Dekanlık arasındaki yazışmalar ve Aybar'ın müracaatları özetlenerek, komisyonun vardığı sonuçlara geçilir.

İlk olarak, Aybar'ın memuriyetle ilişkisinin kesilmiş olduğu, ancak kanunun, askerlik görevi nedeniyle memuriyetten ayrılmış olan kimseleri "memuriyete tamamen yabancı telakki" etmediği belirtilir ve bazı hukuki açıklamalar getirilir. Bu noktada, Aybar'ın tayinin üniversite için bir kanuni zorunluluk olduğu sonucuna varılır.

132 Rektörlüğün Hukuk Fakültesi Dekanlığına 14/04/1947 tarihli ve 4107-5/10343 sayılı yazısı, I.Ü. Huk. Fak. Per. Arşivi M.A. Aybar Dosyası. Burada önemli olan bir nokta, Rektörlüğün Dekanlık yazısına dört ay sonra cevap vermesidir.

133 Komisyon Ord. Prof. Ali Fuat Başgil (komisyon reisi), Prof. Abdülhak Kemal Yörük ve Doç. Ragıp Sarıca'dan oluşmaktadır. Dekanlığın 05/05/1947 tarihli ve 769 sayılı yazısı, I.Ü. Huk. Fak. Per. Arşivi M.A. Aybar Dosyası. Kurulan bu komisyondan (A.F. Başgil Aybar'ın eski kürsü hocasıydı, R. Sarıca da Aybar'ın en yakın arkadaşlarından biriydi), Fakültenin Aybar'ı korumak istediği anlaşılıyor.

134 Raporun başında, Aybar'ın "... Milli Eğitim Bakanlığının bir telefon emri ile derslerine nihayet verildiği ve akabinde de ... Kayseri'ye nakledildiği hepimizin malumudur" denmektedir. Komisyon incelemesinin uzun sürmesinin nedeni, (rapordan anladığımıza göre) Rektörlüğün 22/09/1947 tarihinde bir tezkere daha verip, Aybar'ın çıkardığı *Hür* ve *Zincirli Hürriyet* gazetelerinde çıkan bütün yazıların incelenmesini istemesi olabilir.

135 Burada bahsedilen, daha önce gördüğümüz 22/07/1946 tarihli karardır.

Daha sonra, Aybar'ın yazıları incelenmeye başlanmadan, genel bir görüş belirtilir: "Bilakis 'M. Ali Aybar' imzasını taşıyan bütün yazılar vatan ve insanseverliğin, fikir hürriyetinin, ilim haysiyetinin ve bunların bir ifadesinden başka bir şey olmayan Üniversite mefhumunun, yazı sahibi için ne kadar mu-kaddes şeyler olduğunu tereddütsüz gösteren iftihar verici örneklerdir".

Bu noktada, rektörlük tarafından incelenmesi için gönderilen iki yazı ele alınmaya başlar. Birincisi,¹³⁶ Aybar'ın gazetede yayımlanan, hâlâ tayin edilmediğine dair, alaycı bir ilanıdır. Bu yazı komisyonca, haksızlığa uğramış bir insanın "duyduğu acı ve derin teessür"ün eseri olarak yorumlanmıştır. İkinci yazı da, "komünist propagandası yapan M. Ali Aybar'a" karşı İzmir'de yapılan bir gösteriyle (bu gösteri Aybar'ın çıkardığı *Zincirli Hürriyet* aleyhinde yapılmıştır, ileride ayrıntısıyla ele alınacaktır) ilgilidir.¹³⁷ Yani Rektörlük, Aybar'ın komünist olup olmadığını merak etmektedir. Komisyon ise bunun cevabını, gerek görülürse, mahkemelerin vermesi gerektiğini söyler.

Komisyon *Hür ve Zincirli Hürriyet*'te, üniversitenin, idarenin ve öğrencilerin şeref ve haysiyetlerini kırarak bir yazı bulamamıştır. Sonuç olarak, komisyon Aybar'ın görevine iade edilme-si gerektiğine karar verir.¹³⁸

Sonradan, Aybar'ın Hukuk Fakültesi Dekanı Hıfzı Veldet'e (22/03/1948'de) yazdığı bir mektuptan anlıyoruz ki, Dekanlık Aybar'a (15/03/1948'de) gönderdiği tezkerede, *Tasvir* gazetesinde o ilanı neden yayımlamış olduğunu sorar. Aybar da cevabında, bunu bazı nedenler (hayal kırıklığı, üzüntü ve eş

136 "Mehmet Ali Aybar İlan Ediyor", *Tasvir*, 21 Aralık 1946. İlanda şöyle denir: "Bugüne kadar Hukuk Fakültesindeki eski vazifeme çağırılmadım. Hakkımı kanun yolundan arayacağım. Eşin dostun muhtar Üniversite hakkında yanlış (fikre) kapılmamaları için keyfiyeti ilan ederim."

137 "İzmir'de Komünistlik Aleyhinde Tezahürat", *Vatan*, 20 Nisan 1947.

138 05/12/1947 tarihli Komisyon Raporu (09/12/1947 tarihli ve 4306 sayılı belge), İ.Ü. Huk. Fak. Per. Arşivi M.A. Aybar Dosyası. Ancak, komisyon üyesi A. Kemal Yörük, karara katılmakla birlikte, rapora eklediği muhalefet notunda Aybar'ın *Tasvir*'de verdiği ilanı yanlış bulduğunu belirtmiştir.

dosta genel bir bilgi verme gerekliliği) ileri sürerek açıklamaktadır.¹³⁹

Bunun üzerine Hukuk Fakültesi Profesörler Kurulu, iki yıl öncekine benzer şekilde, (09/07/1948'de) Devletler Hukuku kürsüsü eylemli doçentliğine Aybar'ı seçer (altı muhalif oya karşı, sekiz oyla) ve Dekanlık, Rektörlükten tayin işlerinin yürütülmesini ister.¹⁴⁰ Rektörlük cevabi yazısında, doçent seçiminde bir tüzük maddesinin uygulanıp uygulanmadığı sorulmakta ve yeni bir komisyon raporu istenmektedir.¹⁴¹ Kurulan yeni komisyon da,¹⁴² raporunda Aybar'ın kendisini, mesleki hayatını, ilmi hayatı ve eserlerini övmüştür.¹⁴³ Sonuçta, "Doçent Dr. Mehmet Ali Aybar mesleki ve ilmi hayatı itibariyle değerli bir fikir adamı ve bir hukuk hocasıdır."¹⁴⁴ Dekanlık bu raporu da Rektörlüğe iletir (27/08/1948'de) ama, rektörlüğün Aybar'ı tayin etme niyeti yoktur. Fakülte Profesörler Kurulu'nun ilk kararından bu yana iki yıldan fazla süre geçmiştir ama yazışmalar hâlâ devam etmektedir. Ancak bu anlaşılabilir bir durumdur; çünkü Aybar'ın "iç tehlike potansiyeli", 13 Aralık 1945'tekine oranla çok fazla artmıştır.

Üniversitenin tayin işlemini yapacağından ümidini kesen Aybar, yargıda sonuç almaya çalışmıştır ama bu da başarısız olmuştur. Danıştay 5. Dairesi, Aybar'ın tayin istemini 15/03/1950'de,¹⁴⁵ tazminat ve Devletler Umumi Hukuku doçentliği-

139 Aybar'ın Dekana 22/03/1948 tarihli yazısı (23/03/1948 tarihli ve 1199 sayılı belge), I.Ü. Huk. Fak. Per. Arşivi M.A. Aybar Dosyası. Aybar mektupta, "devrin toptancı şef idaresini" anmaktadır.

140 Dekandan Rektörlüğe 20/07/1948 tarihli ve 3416 sayılı yazı, I.Ü. Huk. Fak. Per. Arşivi M.A. Aybar Dosyası.

141 Rektörlükten Dekanlığa 20/08/1948 tarihli ve 4107-5/11288 sayılı yazı, I.Ü. Huk. Fak. Per. Arşivi M.A. Aybar Dosyası.

142 Komisyon, Ord. Prof. Dr. Ch. Crozat, Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil ve Prof. A. Kemal Yörük'ten oluşmaktadır.

143 Örneğin şöyle denmektedir: "... Aybar Fakülte muhitinde zeki, çalışkan ve durmadan okuyan, güzel yazan, canlı ve cevval bir fikir adamı ve geniş kültürlü bir hukuk hocası olarak tanınmıştır."

144 27/08/1948 tarihli komisyon raporu, I.Ü. Huk. Fak. Per. Arşivi M.A. Aybar Dosyası.

145 Danıştay Beşinci Dairesi'nin (Esas No: 49/448, Karar No: 50/652) kararı, I.Ü. Rekt. Per. Arşivi M.A. Aybar Dosyası (dosya no: 4107-5). Bu arada Rektör Sıd-

ne atanan Mahmut Belik'in tayinin iptali istemlerini de 10/03/1952'de reddetmiştir.¹⁴⁶ Böylece, Aybar'ın üniversiteden tasfiyesi tamamlanmış olmaktadır.

Bu noktada ilginç bir belgeyle karşılaşırız: İ.Ü. Rektörü, Danıştay'a yazdığı bir yazıda, Devletler Genel Hukuku kürsüsünün iki doçent kadrosu olduğunu, bunlardan birine atamanın yapıldığını, bir tanesinin de (L) cetveline alındığını belirtmiştir.¹⁴⁷ (L) cetveli uygulaması, "yabancı ideolojileri yayarak Türk gençliğini zehirlemek"le suçlanan DTCF hocalarını, Danıştay ve Üniversitelerarası Kurulunun hocalar lehinde olan kararları yüzünden tasfiye edemeyen "kararlı bir cephe"nin, çareyi Yasama organında aramasının bir ürünüdür. Zonguldak Milletvekili Orhan Seyfi Orhon yapılacakları şöyle özetlemiştir: "Nihayet bunların elinden fakülteyi kurtarmak için kadrolarını lağvetmekten başka bir yol bulunamamıştır." 12 Temmuz 1948'de yürürlüğe giren bir kanunla, DTCF hocalarının kadroları (L) cetveline kaydırılır. Bu, kadroların kaldırılması demek değildir ama kullanılmaması demektir. Kadrosu (L)'ye kaydırılan bir memur ise, kadrosu "ilga" edilmiş gibi işlem görür.¹⁴⁸ Dolayısıyla buradan yola çıkarak tahmin edebiliriz ki, Aybar'ın tayinini engellemek isteyen üniversite yönetimi işi garantiye almak için Devletler Genel Hukuku kürsüsünün boş olan doçent kadrosunu (L) cetveline kaydırmıştır.

dık Sami Onar, 05/04/1949'da Danıştay Başkanlığı'na yazdığı bir yazıda, öğretim üyesinin sadece fakülte camiasına girmediğini, aynı zamanda bütün üniversite camiasına girdiğini, dolayısıyla Aybar hakkında son kararı Üniversite organlarının vereceğini yazıyor. Yazıda ayrıca, Rektörlüğün, Fakülte Profesörler Kurulunun kararına itiraz ettiği ve bunun üzerine Üniversite Senatosu'nun yeni bir komisyon kurduğu ancak komisyonun raporunu henüz tamamlamadığı belirtiliyor. Bu yazıdan ve mahkemenin kararından anlıyoruz ki, Senato komisyonunun raporu olumsuzdur.

146 Danıştay Beşinci Dairesi'nin (Esas No: 60/3067, Karar No: 52/691) kararı, İ.Ü. Rekt. Per. Arşivi M.A. Aybar Dosyası (dosya no: 4107-5). Bu davalarda Aybar'ın avukatlığını, akrabası ve arkadaşı Oktay Rifat yapmıştır.

147 Rektörden Danıştay Birinci Daire Başkanlığına 05/10/1951 tarihli ve 4107-5/12657 sayılı yazı, İ.Ü. Rekt. Per. Arşivi M.A. Aybar Dosyası (dosya no: 4107-5).

148 Çetık (haz.), a.g.e., s. 27-32. Bu uygulamanın üniversite özerkliğine aykırı olduğunu Mecliste sadece iki milletvekili savunmuştur (Adnan Adivar ve Sadık Aldoğan).

Türkiye “demokrasi”ye, Üniversite de “özerkliğe” geçerken, ülkede cadı avı hızla devam ediyor, “komünistlere” yaşam alanı bırakılmıyordu. Amerikan “demokrasisi” de, Türkiye’nin öncülerinden olduğu bu histeriyi yoğun olarak yaşamaya başlamıştı. Yale Üniversitesi’nin Rektörü şöyle diyordu: “Yale’de bir cadı avı olmayacaktır, çünkü burada cadı olmayacaktır.”¹⁴⁹ 1953 yılında Amerikan Üniversiteleri Birliği, Komünist Parti’ye üye olmanın, üniversitede bir görev alma hakkını ortadan kaldırdığını ilan ediyordu. Bu karara ABD’nin en ünlü üniversiteleri olan Harvard, Yale, Princeton, MIT, Chicago, Columbia ve başka otuz üniversite imza atmıştı.¹⁵⁰ California Üniversitesi ise, 1950’de iş akdine sadakat yemini de ekledi; bu yeminde, içeride ve dışarıda düşmanların olduğu söyleniyordu.¹⁵¹ Soğuk Savaş’ın sorgulanmasını engelleyen bu korku havası, Türkiye’de ve Amerika’da topluma bilinçli olarak yaşatılmıştır.¹⁵² Bunun sonucu, düşünce ve eleştiri, yani entelektüel ortam, donmaya yüz tutmuştur. Doğaldır ki, bu ortamda sosyal bilimlerde büyük ölçüde Soğuk Savaş’a hizmet etmiştir.¹⁵³

Aybar’ın 1946 yazıları ve milletvekilliği adaylığı

Mehmet Ali Aybar’ın Kayseri Tank Depo Komutanlığı’na nakledildiğinden bahsetmiştik. Aybar burada da yazılarına devam etmek istiyordu ancak, *Vatan* gazetesi, askerliği bitene kadar Aybar’ın yazılarını yayımlayamayacağını bildirmişti. Kayseri’de

149 Noam Chomsky (ed.), *Soğuk Savaş ve Üniversite, Savaş Sonrası Yıllarının Entelektüel Tarihi*, çev. Musa Ceylan, Kızılirma Yay., İstanbul, 1998, s. 18. Bu eser, Soğuk Savaş yıllarında Amerikan Üniversitesinin ve entelektüel ortamının nasıl bir dram yaşadığını anlatan, üniversitenin de nasıl bir kurum olduğunu çok iyi gösteren makalelerden oluşmaktadır.

150 A.g.e., s. 72.

151 A.g.e., s. 132.

152 Sadece bu iki ülkeden bahsetmemizin nedeni, 1945’ten sonra, Türkiye’nin pek çok alanda (ekonomi, iç ve dış politika, kültür vb.) ABD’ye son derece bağımlı olmaya başlaması ve dolayısıyla, tarihinin onsuz yazılamamasıdır. Yoksa elbette, benzer şeyler farklı biçimlerde birçok ülkede yaşanmıştır.

153 Paul Baran’ın o dönem ABD’de, Marksistliği ile nam salmış tek iktisatçı olduğu söylenir. A.g.e., s. 109.

ise, haftada iki gün yayımlanan *Doğru Yol* gazetesinin sahibi Osman Kavuncu (sonraları Demokrat Parti bakanlarından olacaktır) Aybar'a gazetesinde yazmasını teklif etmiş ve böylece Aybar yazılarına devam edebilme imkânını bulmuştur.¹⁵⁴

Aybar, "Bigane Kalmayalım!" adlı yazısında,¹⁵⁵ okuyuculara toplum işlerine kayıtsız kalmamaları gerektiğini söyler: "Siz kendi hürriyetinize, kendi haklarınıza bilinçli bir şekilde sahip çıkmayınca, hükümet nüfuz ve kuvvetinin bunları her gün biraz daha kısması mukadderdir." Aynı zamanda hayat seviyesi de düşecektir çünkü, "umuma ait işler" denetlenmezse, sonunda mutlaka tavsarlar, "Kamu yararı perdesi altında, hususi kazançlar temin edilir." Aybar'a göre, hür ve ileri bir hayat seviyesine kavuşmak için, "toplum işlerini kendimize mal etmeliyiz". Aybar yazının sonlarında ise açıkça, ama isim vermeden, gelecek seçimlerde CHP'ye oy verilmemesini tavsiye eder.

Aybar bir sonraki yazısında,¹⁵⁶ CHP'nin genel seçimleri öne almasının¹⁵⁷ nedenin, diğer partilerin ülkede yaygınlaşıp kökleşmesini engellemek olduğunu söyler ve ekler: "Kendi gündelik işlerimizin dışına çıkıp toplum işlerini düşünmedikçe; milletçe varlığımıza şuur edinmemiz, teker teker hür birer varlık gibi yaşamamız, idare edenlerin oyuncağı olmaktan kurtulmamız mümkün değildir. Düşüneceğiz!" Düşünme alışkanlığımızın olmaması ise anlaşılır bir şeydir: "... asırlardır birbirini takip eden istibdat idareleri, bizi düşünmez, düşünmesini bilmez bir kukla haline getirmiştir."

Bu iki yazıdan dolayı, Mıntıka Komutanlığı Askerî Ceza Kanunu'nun 148. maddesine dayanarak,¹⁵⁸ Aybar'ı Askerî Mahkeme'ye verir. Aybar müdafaasında, bu maddenin "dar anlam-

154 Aybar, *TIP Tarihi*, cilt 1, s. 102-103. Aybar'ın burada yazdığı yazılar gazetenin başyazılarıdır. Aybar, gazetesinde imzalı yazı yazmasını izin veren Osman Kavuncu'yu "yürekli" bir adam olarak anar.

155 Aybar, *Seçmeler*, s. 47-49 ("Bigane Kalmayalım!", *Doğru Yol*, 3 Mayıs 1946).

156 A.g.e., s. 50-51 ("Kafa Düşünmek İçindir", *Doğru Yol*, 7 Mayıs 1946).

157 Genel seçimler 1947 yılında yapılacakken, 1946'ya alınmıştır. Doğaldır ki DP'liler buna karşı çıkmıştı. Ahmad, a.g.e., s. 28-29.

158 Bu madde, askerlerin siyasetle uğraşmalarını ve siyasi makale yazmalarını yasaklamıştır.

da siyaset”i (iktidar mevkiini muhafazayı ya da onu ele geçirmeyi hedefleyen eylemleri) yasakladığını söyler; siyaset geniş anlamında ise, toplumsal hayatı bütünüyle kavrayan bir kavramdır. Sonuçta, Aybar bu davada beraat eder.¹⁵⁹ İlginç olan, böyle otoriter bir yönetim altında bir yedek subayın, iktidar aleyhine bir yıldır birbirinden ağır yazılar yazabilmesidir. Bu, o dönemlerde her şeye rağmen, şimdilerde düşünmekte dahi zorlanabileceğimiz bazı özgürlüklerin yaşandığının bir göstergesidir.

Aybar’a göre hürriyet,¹⁶⁰ her insanın insanlık gururunu duyup bilmesidir; yani insandan başka her şeyin, değerini insana yararlı olmaktan alan bir vasıta olduğunun anlaşılması ve her insanın manevi ve maddi varlığını hiçbir baskıya maruz kalmadan, aklının ve gönlünün ışığında geliştirebilmesidir. Hürriyet, her ferdin toplumu, başkalarıyla anlaşarak, her fert için en elverişli şekilde düzenlemesidir. Aybar “tatlı su hürriyetçileri”ne (hürriyeti pazarlık konusu edenlere) meydan okur:

“Bizim davamız açıktır, cephedendir. Ve iki cephelidir:

Bir cephemizde: Kafaları kalıba çekenler, dilleri ve gözleri bağlayıp sırtımıza binenler vardır. Bir cephemizde de: Asırlar boyunca gözü ve dili bağlı kalmaktan, konuşmaz ve görmez edildikleri için düşünmez de olmuş insanlar, bizim kardeşlerimiz vardır. Biz işte bu iki cephede çarpışacağız. ‘Zorbarların’ amansız ve pazarlıksız düşmanıyız. Öbür cepheye, kardeşlerimizin cephesine de, kafamızın ve kalbimizin bütün runu dökeceğiz.”

159 *Doğru Yol* gazetesi bu kararı “totaliter zihniyetin” yenilgisi olarak yorumlar. “Kayseri’de İlk Matbuat Davası: Mehmet Ali Aybar Beraat Etti”, *Doğru Yol*, 15 Haziran 1946. Gazete ayrıca Aybar’ın savunmalarını da yayımlamıştır. *Doğru Yol*, 15 Haziran 1946; 19 Haziran 1946; 22 Haziran 1946; 8 Temmuz 1946. Sanırız Aybar, Askerî Mahkeme’nin hoşgörüsüyle bu davadan yakasını sıyrabilmiştir. Aybar’ın arkadaşı Sayın Hüsnü Baki, bir telefon görüşmemizde (8 Mart 2001’de) kendiliğinden (soru üzerine değil), Aybar’ı o davada Kayseri’de görev yapan ve Aybar’ı seven bir subayın koruduğunu söylemiştir.

160 Aybar, *Seçmeler*, s. 56-57 (“Hürriyet İçin Pazarlık Olmaz”, *Doğru Yol*, 19 Haziran 1946). Aybar’ın 12 Haziran 1946’da da, “Diyorlar ki: Her Kafadan Bir Ses Çıkarsa” adlı bir yazısı yayımlanmıştır.

Aybar yedek subaylığına devam ederken, bu zorbalardan, “ihtiraslarını gizleyecek kadar kurnaz olmayan zorbalı” diye bahsetmeye de devam etmektedir.¹⁶¹ Aybar’a göre, hürriyetin gelmesi için “hürriyetçi kanunlar” yetmeyecektir: “İktidarı ellerinde tutanlar, yahut servet sahibi olanlarla halk arasında insanlık cevheri bakımından bir fark gözetildikçe, birinciler ‘Efendi’ ikinciler ‘Kul’ telakki edildikçe ve bu ayrılığa ve ‘Efendilerin’ imtiyazlarına memleket halkı inandıkça, en hür kanunlar bile kâğıt üzerinde kalacaklardır.” Aybar zihniyetin değişmesi gerektiğini söyler: “İnsandan hareket eden ve gayesi insan olan bir zihniyetin memlekette kök salıp tutunması ise kolay bir iş değildir. Bunun için misyonerler gibi inanarak, yorulmadan ve yılmadan mücadele etmeliyiz ki, herkes kendi kendinin efendisi olsun ve zorbaların, sömürücülerin elinden kurtulsun.”

Bu arada genel seçimler yaklaşmaktadır ve Kayseri’ye DP il örgütünü kurmak için gelen Refik Koraltan, Osman Kavuncu’ya Mehmet Ali Aybar’la görüşmek istediğini söyler. Görüşme askerî karargahta yapılır. Koraltan Aybar’a, yazılarını beğendiklerini, aynı özgürlük ideali için savaştıklarını söyler ve DP’ye girmesini teklif eder; Aybar’ın milletvekili olmasını istemektedirler. Aybar teklifi, herkesin aynı çatı altında toplanmasının özgürlükçü rejim için tehlikeli olabileceğini, özgürlükler sorununun asıl CHP sonrası için önemli olduğunu söyleyerek reddeder.¹⁶²

Ancak DP’lilerin teklifleri devam etmektedir. Bursa Müteşebbis Heyeti Başkanı Hulusi Köymen Aybar’a yazdığı 23 Haziran 1946 tarihli mektupta, Bursa’dan milletvekilliği adaylığı teklifinde bulunur. Aybar da 30 Haziran 1946 tarihli cevabı yazısında, “yüz küsur seneden beri süren” hürriyet davasında hâlâ hürriyet hasreti çekiliyorsa, bunun nedeninin aydınların üzerine düşenleri (aydınlanma ve aydınlatma) yapmamaları olduğunu söyler. Milletvekilliği konusuna gelince, Aybar bir

161 A.g.e., s. 58-60 (“Hürriyet Kanunla Olmuyor”, *Doğru Yol*, 8 Temmuz 1946).

162 Aybar, *TIP Tarihi*, cilt 1, s. 103-105. Refik Koraltan Ankara’ya döndükten sonra da aynı teklifte bulunur (telefonla) ancak cevap olumsuzdur.

milletvekilinin zorbalıkla, cehalet ve kayıtsızlıkla daha etkili bir şekilde mücadele edebileceği düşüncesiyle, adaylık önerisini DP sıralarından bağımsız aday olmak şartıyla kabul eder. Aybar, DP iktidarı alırsa, bu sayede onunla da (“hürriyet adına”) mücadele edebileceğini söyler; çünkü “en hürriyet perver insanlar bile”, “iktidarı ele geçirdikten pek az zaman sonra birer zorba” kesilebilirler.¹⁶³

Aynı teklif, DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner’den de gelmiştir. Aybar bu teklifi de, “müstakil aday” gösterilmesi şartıyla kabul eder.¹⁶⁴ Sonuçta Aybar, DP Bursa aday listesinde üçüncü sıradan aday gösterilmiştir. Bursa’nın 12 milletvekili vardır ve Aybar’dan önceki ilk iki sıra Celal Bayar ve Hulusi Köymen’indir.¹⁶⁵ Seçim günü, yani 21 Temmuz 1946’da ise, *Vatan* gazetesinin baş sayfasında bir haber göze çarpmaktadır.¹⁶⁶ Haberde, Aybar’ın 20 Temmuz’da Kayseri’den çektiği telgrafa yer verilir: “Gazeteniz, Demokrat Parti’nin Bursa adayları arasında beni de gösteriyor. Demokrat Parti mensubu olmadığım, ancak müstakil aday gösterilmeye muvafakat ettiğimi aynı sütunda neşretmenizi rica ederim.”¹⁶⁷

Seçimleri CHP kazandı. DP 465 sandalyenin ancak 65’ini kazanabilmişti. Ancak bu seçimlere damgasını vuran önemli bir etken büyük usulsüzlükler ve baskılardı.¹⁶⁸ Usulsüzlük yapıl-

163 Köymen ve Aybar’ın mektupları için bkz. M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A. Aybar’a Gelen Mektuplar ve Cevapları 1 (1946-1967) Dosyası.

164 Öner’in 05/07/1946 ve Aybar’ın 06/07/1946 tarihli telgrafları için bkz. M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A. Aybar’a Gelen Mektuplar ve Cevapları 1 (1946-1967) Dosyası.

165 “DP Adaylarını İlan Etti”, *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1946; *Vatan*, 18 Temmuz 1946. Aslında o dönemde milletvekili aday sırasının fazla bir önemi yoktu çünkü, bir ilde en fazla oy alan parti o ilin bütün milletvekilliklerini kazanıyordu.

166 “Mehmet Ali Aybar Bursa’dan Müstakil Namzettir”, *Vatan*, 21 Temmuz 1946.

167 Bu bağımsız adaylık konusunda Aybar’ın o dönem çok hassas olduğunu görüyoruz. Sanki geleceği de görerek önlemini alan Aybar, bu telgrafı çekmesinin yararlarını ileride görecektir; çünkü ileride, örneğin yakın arkadaşı Adnan Cemgil bile, Aybar’ın bağımsız aday olmadığını, yani DP’li olduğunu iddia edebilecektir. Cemgil’in iddiası ve Aybar’ın cevabı için bkz. Adnan Cemgil, “Aybar’ın Unutamadıkları-Unuttukları”, *Somut*, 27 Nisan 1984; Mehmet Ali Aybar, “Cemgil’e Yanıt”, *Somut*, 11 Mayıs 1984.

168 Ahmad, a.g.e., s. 32-33; Karpas, a.g.e., s. 144; Eroğlu, a.g.e., s. 18-19.

dığına dair iddiaların olduğu bir il de Bursa'ydı. Bursa'da 12 milletvekilliğini de CHP kazanmıştı.¹⁶⁹ Usulsüzlükleriyle ünlü bu seçimden sonra, bir İzmir gazetesinde Aybar'ın, "CHP'nin Değişmez Başkanına Açık Mektup" adlı bir yazısı yayımlanmıştır. Yazıda seçim usulsüzlüklerinden bahseden Aybar, İsmet İnönü'ye seslenmektedir: Halkın CHP'ye sevgisi ve güveni tümüyle bitmiştir; halk kendine yapılanları unutmamıştır ve bu iktidardan usanmıştır.¹⁷⁰

Milletvekili olamayan Aybar, bu adaylık macerasını sonraları şöyle yorumlar: "Mecliste birşeyler yapacağıma inanıyordum. Gençlik..."¹⁷¹ Her şeye rağmen yine de, sosyalist olduğunu yazılarıyla açıklamış olan Aybar'ın, o dönem bazı DP'li-lerle görüşmesi, DP sıralarından milletvekili adayı olması, bugünden geriye bakıldığında garipsenebilir; bunun nedeni DP'nin nasıl bir parti olduğunun, nasıl bir yönetim gösterdiğinin zamanla görülmüş olmasıdır. Oysa 1946 yılında durum farklıydı. Adnan Menderes DP'nin kuruluş aşamasında, "Halk Partisi'ne nazaran iki parmak daha soldayız" derken,¹⁷² polislerce evi aranan ve kitapları götürülen bir gazeteciye de, "Bir gün bu memlekette ... sosyalist partisinin de kurulduğunu göreceğiz. O zaman demokrasi gelecek." diyordu.¹⁷³ Fuat Köprülü sosyalizme inandığını bile söylemişti.¹⁷⁴ Bunlar belki samimi sözler değildi (örneğin Celal Bayar, Nadir Nadi'ye "İcabederse biz sosyalist olmasını da biliriz!" demişti),¹⁷⁵ ancak, bunlara o anda inanmamak için fazla bir ipucu da henüz yoktu. Hatta bunun tersine, CHP'liler tarafından, DP'nin Rus pa-

169 *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1946.

170 Aybar, *Seçmeler*, s. 52-55 (İzmir, 12 Ağustos 1946). Aybar sonraları bu yazıdan biraz pişmanlık duymuştur: "Üstelik romantizm dozu kaçırılmış, nezaketsizlik sınırlarını zorlayan bir mektup. Tek mazeretim, eğer mazeret sayılırsa, Milli Şefli tek parti rejimine karşı duyduğumuz kin ve nefretin sınırsız oluşudur." Aybar, *TİP Tarihi*, cilt 1. s. 108.

171 Mumcu, *Aybar ile Söyleşi*, s. 13.

172 Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 33.

173 Mehmed Kemal, *Sol Kavgası*, May Yay., İstanbul, 1975, s. 38.

174 S. Sertel, a.g.e., s. 297.

175 Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Çağdaş Yay., İstanbul, 1979, s. 276-277.

rasıyla kurulduğu,¹⁷⁶ “komünist amaçlar” güttüğü¹⁷⁷ gibi, bugünden bakınca gülünç gelen iddialar bile ortaya atılmıştı. Hüseyin Cahit Yalçın da, genel seçimlerden önce “Vatandaş Rey Verirken Moskova’yı Unutma” diye yazmış ve halkı uyar-mıştı.¹⁷⁸ Celal Bayar ise soranlara, sosyalist veya komünist ol-madığını anlatmaya çalışıyordu. Ancak ilginçtir, DP de mec-lis açılınca, genel kurul salonunun sol tarafındaki sıraları iste-mişti; bu onların devrimciliğinin kanıtı olacaktı.¹⁷⁹

DP Programı’nın ilk maddesi ise, partinin kuruluş amacı-nın “demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşme-sine ve umumi siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyet-le yürütülmesine hizmet” olduğunu belirtiyordu.¹⁸⁰ Gerçek-ten DP, asıl vurguyu idare teşkilatının uyguladığı siyasi ve iktisadi baskıya yapıyor, iki anlamda da daha fazla hürriyet getireceğini söylüyordu. Bu yöndeki vaatlerin bazıları parti programında,¹⁸¹ bazıları da parti sözcülerinin konuşmaların-da dile getiriliyordu. DP sadece bu yönüyle bile, (egemen sı-nıfların dışında) köylülerin, işçilerin ve aydınların desteğini kazanabilmişti; vaatlerini nasıl gerçekleştireceğinin cevabı ise henüz pek aranmıyordu. Celal Bayar da, “Eğer solculuk fakir-lerin haklarını himaye, onlarla beraber olma ve onlara daha yüksek bir hayat seviyesi temin etmekse, memnuniyetle sol-culuğu kabul” ediyordu.¹⁸²

İşte böyle bir ortamda, yıllardır tek parti yönetiminin ağır baskısını doğrudan yaşayan, buna büyük tepki duyan ve geniş halk kitlelerinin çektiği sıkıntıları gören solcu aydınların bü-

176 Timur, *a.g.e.*, s. 33.

177 Karpat, *a.g.e.*, s. 142.

178 *A.g.e.*, s. 207.

179 Toker, *a.g.e.*, s. 131-132.

180 Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, s. 662.

181 Örneğin programın 4. Maddesinde “... yurttaşın ferdi ve içtimai bütün hak ve hürriyetlerine sahip olmasını gerçekleştirmek”ten, 7. Maddesinde “... iş-çilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayicilerin, serbest meslek mensuplarının, me-mur ve muallimlerinin, yüksek öğretim, talebesinin, mesleki, içtimai ve ikti-sadi maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını”n gerek-liliğinden bahsedilir. *a.g.e.*, s. 662-663.

182 Toker, *a.g.e.*, s. 132.

yük bölümü, ya DP'ye oy vererek, ya da vermese bile, CHP yerine iktidara gelmesini isteyerek DP'yi desteklemişlerdir.¹⁸³ Aybar da bunlardan biridir; kendi anlatımıyla, "Demokratlarla aynı görüşleri paylaşmıyordu" ama, "ilerde DP'nin demokrasi yolunu tıkayacağını da ciddi olarak düşünmemiştir".¹⁸⁴

Bu arada Churchill Mart 1946'da ABD'de, ünlü "demir perde" konuşmasını yaptı; kapitalist ve sosyalist bloklar arasına bir demir perde çekilmişti. Aynı ayın sonunda ise ABD, Washington'da ölen Türk Büyükelçisi'nin naaşını Missouri zırhlısı ile Türkiye'ye göndermeye karar verdi. Bu karar, ABD'nin Türkiye'ye olan tavrının değiştiğini gösteren sembolik bir anlam taşıyordu. Nisan başı Türkiye'ye gelen zırhlı, büyük bir coşkuyla karşılandı. ABD Büyükelçisi ülkesine gönderdiği raporda, "Bu; ABD donanmasının şimdiye kadar yaptığı ziyaretlerde bir yabancı hükümet ve halk tarafından, ABD donanması subaylarına ve erlerine karşı gösterilmiş dostluk ifadesinin herhalde en dikkate şayan olanıdır." diyordu.¹⁸⁵ İsmet İnönü'nün şu sözleri ise Büyükelçiyi doğrular nitelikteydi: "Amerikan donanmasına mensup gemiler bize ne kadar yakın bulunurlarsa o kadar iyi olur."¹⁸⁶ Aynı yıl Sovyet Rusya, Boğazlar rejiminin tekrar düzenlenmesiyle ilgili Türkiye'ye verdiği iki notada, Boğazların iki devlet tarafından ortak savunulmasını öneriyordu. Bu önerileri Türkiye'yle beraber ABD de reddetti.¹⁸⁷

Böylece 1946 yılında, ABD-Türkiye ilişkileri giderek iyileşmeye başlamıştı; CHP iktidarı uluslararası ortamdaki sorunlarını yavaş yavaş çözüyordu. İçeride ise görece bir siyasal liberalleşme yaşanmaya başlanmıştı. 1946'nın Mayıs ve Haziran aylarında bu yönde pek çok reform yapıldı: CHP'nin "de-

183 İlginçtir, bazı TKP'liler Zeki Başımar'ın izniyle DP'ye girmişlerdir. Akar, a.g.e., s. 25, 117. Mihri Belli ise, Şefik Hüsnü'nün, DP'nin "kaçınılmaz olarak CHP'nin sağına düşeceğini" kendisine gelen DP elçisine söylediğini aktarır. Belli, a.g.m., s. 1934-35.

184 Aybar, *TIP Tarihi*, cilt 1, s. 105.

185 Belki de Yalçın Küçük'ün dediği gibi, Türk aydınları "Missouri savaş gemisinin Türkiye'ye demokrasi getirdiğini sanıyor"du. Küçük, a.g.e., s. 332.

186 Timur, a.g.e., s. 44, 50.

187 Erkin, a.g.e., s. 294-367, 414-440.; *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 203-209.

gişmez” parti başkanı artık seçimle belirlenecek, seçimler tek dereceli olacak, hükümet gazete kapatamayacak, üniversiteler özerk olacak, basın suçları affedilecekti. Bir yenilik de Cemi-yetler Kanunu’nda yapıldı; artık sınıf esasına dayanan partiler kurulabilecekti.¹⁸⁸

Bunun üzerine iki önemli sosyalist parti kurulacaktır.¹⁸⁹ Birincisi 14 Mayıs 1946’da kurulan, Genel Sekreterliğini Esat Adil’in¹⁹⁰ yaptığı Türkiye Sosyalist Partisi’dir (TSP). TSP’nin “en ön plana çıkan niteliği ‘millî’ ve ‘bağımsız’ kimliğidir.” Esat Adil’in TKP geleneği ile doğrudan bir bağı yoktur; Cemil Meriç’e göre onun asıl kaygısı “bize mahsus sosyalizm”dir.¹⁹¹ İkinci parti ise, 20 Haziran 1946’da kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi’dir (TSEKP). Partinin başkanı TKP geleneğinin en önemli isimlerinden Dr. Şefik Hüsnü’dür. SSCB Bilimler Akademisi’nin hazırladığı Türkiye tarihi üzerine bir kitapta, TSP “sahte partiler” içinde yer alırken, TSEKP “tek ilerici yasal parti” olarak geçiyordu.¹⁹² Sovyet Rusya’nın bakış açısıyla yazılan bu kitap, sanırız iki parti arasındaki temel farkı belli etmektedir.

Mehmet Ali Aybar bu iki partiye de girmemiştir ancak, arkadaşları Esat Adil’in partisinin yayın organları olan *Gün* dergisi ve *Gerçek* gazetesinde yazı yazmıştır. Aybar’a göre Esat Adil, “... Sovyetler’e bağlı olmayan bağımsız bir sol parti” kurmuştur.¹⁹³ TSP’nin bağımsız bir parti oluşunun belki de en büyük

188 Eroğul, *a.g.e.*, s. 15.

189 Bu dönemde başka sol partiler de kurulmuştur ancak aydınlar arasında bile varlık gösterememişlerdir. Bkz. Tunaya, *a.g.e.*, s. 693-706.

190 Abidin Nesimi’ye göre, Türkiye’deki sosyalist eylemler genellikle 3. Enternasyonal’den bağımsız değildi. Nesimi, sosyalist hareket içinde eylemleri bağımsız olan beş kişi sayar. Bunlardan biri Esat Adil, diğeri de Mehmet Ali Aybar’dır. Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, Gözlem Yay., İstanbul, 1977, s. 14-15.

191 Özgür Gökmen, “Çok-partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi”, *Toplum ve Bilim*, sayı 78, Güz 1998, s. 166-167, 174. Partinin “ana prensipleri”, “demokrat”lık, “milliyetçi”lik, “sosyalist”lik, “beynelmilelci”lik, “barışçı”lık ve “laik”liktir.

192 *A.g.m.*, s. 169-170.

193 Akar, *a.g.e.*, s. 130-131.

kanıtlarından biri, Aybar'ın "Yeni Dünya" adlı yazısıdır.¹⁹⁴ Yazısında dünyanın o günkü fotoğrafını çekmeye çalışan Aybar'a göre, bir çeyrek asırdır dünyada büyük değişme ve yenileşmeler yaşanmaktadır. Terbiye değişmiştir; imtiyaza artık sözle bile kimse tahammül edememektedir. Ahlak değişmiştir; kadın, hürriyete kavuşmak üzeredir. Hukuk değişmiştir; ferdi hakların en mutlağı ve kutsalı sayılan mülkiyet hakkı toplum yararına sınırlandırılmaktadır. Ekonomi değişmiştir; liberal iktisadın başı boş piyasası yerine planlı iktisat sistemleri geçmektedir, "Üretim araçlarının millileştirilmesi günün meselesi olmuştur". Sanat değişmiştir; artık daha çok halk için yapılmaktadır. Siyaset değişmiştir; halkın kontrolü her gün biraz daha artmaktadır. "Nihayet devlet değiş"miştir; ilahi çehresini gitgide kaybedip insanlaşmaktadır; görevi "sırf korkutmak ve ticaret piyasasını serbest tutmaktan ibaret olan 'polis devleti' de, liberal iktisat gibi ve onunla beraber tarihe karışmıştır." Bu değişiklikler hep aynı yöndedir; hürriyet ve eşitlik, kâğıt üzerinden (veya "varlıklı sınıfın" tekeline) çıkarak) gerçek hayatta geçmektedir. Bu değişikliklerin altında yatan bilincimizi ise bazı zorunluluklar uyandırmıştır. Örneğin bugün kadın serbest yaşayabiliyorsa, bu onun hayatını erkeğe muhtaç olmadan kazanabilmesi sayesinde.

Aybar'a göre dünya sosyalizme gitmektedir: "Tarihin akışında ve içtimai müesseselerin tekamülünde tesadüfe yer yoktur."¹⁹⁵ İnsanlığı hürriyet ve eşitliğe götüren yolda din ve hukuk aşamaları aşıldıktan sonra, hürriyet ve eşitliğin gerçek şekline ulaşması bir zorunluluktur. "Dinler bize hesabı öbür dünyada görülen bir hürriyet ve eşitlik verdiler: İnsan hak yolunu bulup Cenabı Hakka serbestçe kulluk etmek için hürdür; ve kul olduğu için de, Cenabı Hakkın nazarında bütün insanlar eşittir." Fransız ve Amerikan Devrimleri'yle beraber ise, hukuki olarak imtiyazlar kaldırıldı, yasalarda herkesin

194 Aybar, *Seçmeler*, s. 75-78 ("Yeni Dünya", *Gün*, 13 Ekim 1946).

195 Avrupa'daki komünist hareketler 1945-1947 arasında çok büyük bir güce ulaştılar. Fransız ve İtalyan Komünist Partileri ülkelerinin en büyük partileriydiler. İngiltere'deki İşçi Partisi ise 1945 seçimlerini kazanmıştı. Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 196-202; Walker, *a.g.e.*, s. 30.

eşit ve hür olduğu söylendi. Ancak gerçek hayatta imtiyazlar, hürriyetsizlik ve eşitsizlik devam etti. Sosyalizmle ise, “emeğinin hakkını alan insan, gerçek hürriyete ve gerçek eşitliğe mutlaka kavuşacaktır”.

Peki bu sosyalizm nasıl bir sosyalizm olacaktır? Aybar’a göre, “Sovyetizm, sosyalizmin gerçekleşen bir şeklidir; fakat gerçekleşebilecek tek şekli değildir. (...) Kapitalizmle Sovyetizmin karşılaşmasından, yani bu tezle antitezden daha ileri bir sentez doğacaktır. Ve sosyalist nizam yer yüzünden sefaleti, yoksulluğu, yarın endişesini ve harbi kaldıracaktır.”¹⁹⁶

Aybar’ın seçim günü de (TSP ve TSKEP seçimlere katılmamışlardır) bir yazısı yayımlanmıştır.¹⁹⁷ Demokrasilerde mabutların (tapınılan insanların) olamayacağını söyleyen Aybar, tarihimize Osmanlı’dan bugüne hep mabutlar tarafından yönetildiğimizi yazar. Bu durum Cumhuriyet hükümetlerinde, “Gazi”, “Ebedi Şef”, “Lozan Fatih”, “İnönü Kahramanı”, “Milli Şef” gibi unvanlarda somutlaşmıştır. Aybar, “... hürriyet ve demokrasi önderi olarak ortaya çıkanlar”ın halka yeni mabutlar sunmalarını eleştirir (Aybar muhtemelen, Fevzi Çakmak’ı milletvekili adayı yapan DP’yi kastetmektedir).¹⁹⁸

Cemiyetler Kanunu’nda 1946’da yapılan değişiklikle beraber, çeşitli sendikalar da hızla kurulmaya başlandı. Bu Aybar’a göre, o yıl demokrasi yolunda atılan en önemli adımdı. Çünkü bu sayede, şehir ve köy emekçileri sınıf bilinçlerine kavuşacaklar, “aktif bir kuvvet” haline geleceklerdir. Bu da “demokrasinin ta kendisidir.”¹⁹⁹

196 Aybar yazının sonunda, sosyalist düzen kurulduktan sonra da, “daha iyi, daha doğru ve daha güzel için” mücadele edileceğini belirtir.

197 Mehmet Ali Aybar, *Seçmeler*, s. 70-71 (“Demokraside Mabutlara Yer Yoktur”, *Gerçek*, 21 Temmuz 1946).

198 Aslında Fevzi Çakmak da Aybar gibi, DP sıralarından bağımsız aday olmayı kabul etmişti. Karpat, *a.g.e.*, s. 141; Eroğul, *a.g.e.*, s. 17-18.

199 Aybar, *a.g.e.*, s. 81-82 (“Hayırlı Bir Gelişme”, *İzmir*, 28 Ekim 1946). Aybar bu yazıda ayrıca, “Demokratik gelişme yukarıdan aşağı olmaz, olamaz. Çünkü yukarıdan aşağı hareketlerde daima anti-demokratik bir karakter vardır. Teşebbüs halktan gelmedikçe, çok parti sistemi de tek dereceli seçim de, basın hürriyeti de, hülâsa bütün demokratik hürriyetler kısır kalmağa mahkumdur.” demektedir.

Aybar bu konuda biraz fazla iyimserdi. Bu son yazının yayımlanmasından yaklaşık on gün önce (17 Ekim 1946), kurucuları arasında Fevzi Çakmak, Kenan Öner, Tefvik Rüştü Aras, Zekeriya Sertel, Cami Baykurt ve Sadık Aldoğan gibi isimlerin olduğu İnsan Hakları Derneği, daha ilk günden polis provakasyonuna maruz kalmıştı. Dernek bu olay üzerine doğmadan ölmüş,²⁰⁰ böylece bir “iç tehlike” daha bertaraf edilmişti. 27 Ekim 1946’da ise, İsmet İnönü, Nihat Erim’e “Komünistlerle ilk mücadelemizi yapıyoruz” diyordu.²⁰¹ şaka değildi tabii, “komünistler” ülkenin itibarlı Paşası Fevzi Çakmak’ı ve DP’nin önemli ismi Kenan Öner’i bile yanlarına alabiliyorlardı, ki daha neler yapabilirlerdi.

“Komünistler”le mücadele gerçekten de başlamıştır. 1946 seçimleri sonrası kurulan hükümetin Başbakanı Recep Peker, zaten sosyalist partilere ve sendikalara içtenlikle müsaade edebilecek bir anlayışa sahip değildir. Ancak biraz sabırlı olmak ve belki de bir tuzak olan bu görelı özgürlük ortamında solcuların ortaya çıkmasını beklemek gerekmektedir. Nihayet 16 Aralık 1946’da, TSP ve TSKEP, 1946’da kurulmuş olan sendikaların hemen hepsi ve altı gazete ile dergi süresiz olarak kapatılmış, pek çok tutuklama yapılmıştır.²⁰² 29 Ocak 1947’de ise, İçişleri Bakanı şükür Sökmensüer TBMM’de, 1919’dan o güne kadarki komünist faaliyetleri anlatan bir konuşma yapmıştır.²⁰³ Konuşmada, “meşru muhalefet”in, “kıızıl faaliyetin” batağına düşmesinden endişelendiği ima ediliyor, Fevzi Çakmak’la “komünist”ler arasındaki bazı ilişkiler açıklanıyordu. Bu konuşma sayesinde bir taşla çok kuş vurulmak istenmiştir. Bunlar arasında solcuları iyice bastırmak, DP’yi Mareşal’in desteğinden yoksun bırakmak, Meclisten çekilme tehdidinde bulunan DP’yi sindirmek,²⁰⁴ CHP’ye puan

200 Z. Sertel, *a.g.e.*, s. 265-273; Toker, *a.g.e.*, s. 145-148.

201 Toker, *a.g.e.*, s. 148.

202 Karpas, *a.g.e.*, s. 153, 294.

203 İnönü, konuşma metnini daha önce okumuş ve bazı düzeltmeler yapmıştır. Toker, *a.g.e.*, s. 167-168. Sökmensüer’in konuşmasının tam metni için bkz. *Ayın Tarihi*, sayı 158, Ocak 1947, s. 10-25.

204 DP, Birinci Büyük Kongresi’nin kabul ettiği Hürriyet Misakı’nda yer alan bazı taleplerin yerine getirilmemesi durumunda meclisten çekilebileceğini söy-

toplamak ve dünyaya yeni bir mesaj vermek vardır.

Metin Toker'e göre, "Moskovacılık suçlaması demokrasi tarihimizde ilk defa CHP militanları ve fanatikleri tarafından DP'ye karşı icat edilmişti";²⁰⁵ CHP'liler gelişmesini önlemek istedikleri muhalefet partisini her fırsatta komünistlikle suçluyordu.²⁰⁶ Aynı silahı kullanmakta gecikmeyen DP ise, yayımladığı bir basın bildirisinde, solcuların demokratlara her zaman karşı olduklarını belirtiyor ve komünist olarak bilinen kimselerin dernek kurmasına neden müsaade edildiğini soruyordu.²⁰⁷ Yine benzer bir şekilde, Şefik Hüsnü'nün parti kurmasına izin verildiği için, CHP komünistleri korumakla suçlanıyordu.²⁰⁸ Böylece iki parti arasındaki anti-komünizm yarışı, özellikle 1947 yılının başından itibaren iyice ivme kazanmış oldu.

Aslında daha 1946'nın Kasım ayında, DP'liler komünist aramaya gazetelerinde başlamışlardır. Dört ay önce onu partilerine alabilmek için en üst düzeyde çaba gösteren DP'liler, Aybar hakkında şu kararı vereceklerdir:

"Demokrasi hareketinin başından beri muhtelif gazete ve dergilerde neşrettiği makalelerle dikkati çeken Üniversitenin değerli profesörlerinden M. Ali Aybar'ı büyük bir itina ile takip eder, mert, cesur tenkitlerini seve seve okurduk. Davamız için çok güzel şeyler yazdı. İlimlik izahlar yaptı. Halk partisine hücum etti. Bu yüzden bir aralık Üniversiteden bile uzaklaştırıldı.

Fakat, bu kadar hakkında iyi niyet ve takdir beslediğimiz M. Ali Aybar, bir komünist dergisindeki yazılarıyla bizi tam bir hayal sukutuna uğrattı. Şaşırdık, acaba yanılıyor yahut al-

lıyordu. Hürriyet Misakı'nın metni için bkz. *Tarih ve Toplum*, sayı 53, Mayıs 1988, s. 9-10.

205 Benzer suçlamalar 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'na da yöneltilmişti. Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s. 163. Fethi Okyar'ın ise partisini solda gördüğü anlaşıyor. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 251.

206 Toker, *a.g.e.*, s. 108.

207 Karpat, *a.g.e.*, s. 155.

208 Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 35.

danıyor muyuz?!. Yoksa biz mi okuduklarımızı ters anlıyoruz?! Bunları idaremize teşrif ettikleri gün sayın Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes de gördüler. Birlikte okuduk. Ve maalesef aynı neticeye vardık. M. Ali Aybar artık sola dönmüştür. Hatta o derece sol ki buna komünist demek daha doğru olacaktır”.²⁰⁹

Görüldüğü gibi “komünist” uzmanlığı, solculuğun derecelerini ayırt edecek ölçüde DP’lilerde de gelişmişti. Aybar artık, hem o günün iktidarının gözünde, hem de 1950-1960 yıllarının iktidarının gözünde bir “komünist”ti.

Hür gazetesi

Mehmet Ali Aybar’ın sahibi ve yazı işleri müdürü olduğu haftalık *Hür* gazetesinin ilk sayısı 1 Şubat 1947’de yayımlanmıştır. Gazetenin her sayısında, Aybar’ın iki imzalı yazısı, Cevdet Kudret Solok’un “Öbür Ankara” adlı bir öyküsü, “Beşer” imzalı yazılar, yazarı her hafta değişen “Haftanın Yazısı” yayımlanacaktır. Bir sayfa “Kültür ve Sanat Hareketleri”ne ayrılmıştır. Gazetede ayrıca “Dünyada Bir Hafta”, “Yurtta Bir Hafta” ve “Gazeteleri Okurken” üst başlıklı haber köşeleri vardır. Çalışmamızın bu kısmında, toplam altı sayı çıkabilen *Hür* gazetesindeki konumuzla ilgili yazılar incelenecektir.

16-27 Ocak 1947’de CHP Büyük Divanı toplanmıştı. Bu toplantılar sonucunda, tarihçi Feroz Ahmad’ın sözleriyle, “Mehmet Ali Aybar’ın üzerinde durması dışında, çok az kişinin ciddiye aldığı uğursuz bir gelişme daha” oldu. Bu gelişme, Büyük Divan’ın okullarda din öğretimine izin verme kararıydı.²¹⁰ Aybar bunun üzerine, “Bu ana kadar inkılapçılığı ve laikliği ile övünen bu parti, siyasi hayatının en kritik bir zamanında necatı (kurtuluşu, B.Ü.) dine sarılmakta bulmuştur.” diyecektir. “Atatürk’ün kurduğu ve bir zamanlar ileriliği temsil eden bu

209 Demokrat, “M. Ali Aybar”, *Yeni Türkiye*, 27 Kasım 1946 (vurgu bizimdir, B.Ü.). Bu ilginç yazı, Aybar’ın artık aralarında değil, karşılarında olduğunu belirterek bitmektedir. Aybar yazara göre “çürük bir yumurta” çıkmıştır.

210 Ahmad, *a.g.e.*, s. 35-36.

partinin, velevki bir politika oyunu için dahi olsa, yıktığı putlara tapar görünmesi; halkın teveccühünü kazanırız ümidine kapılarak, kendi tabirlerince kara başlı olan irticaa el uzatmaları gerçekten acıdır.” Aybar’a göre CHP şaşkın bir durumdadır ve iktidarı bırakmamak için elinden geleni yapacak, her aracı kullanacaktır. Bu araçlardan biri de, İller İdaresi Kanun tasarısıdır. Aybar kurulmak istenen teşkilat yapısının, Nazi teşkilat yapısını andırdığını söyler. Gerçekten de, valilerin yetkilerini illerdeki memurlara karşı arttıran ve İçişleri Bakanı’na karşı azaltan bu tasarı, 1949 yazında kanunlaşmış ve “yönetici zümre”nin baskısını sürekli eleştiren DP’nin tepkisini çekmiştir.²¹¹ Aybar, CHP’den bir Nasyonal-Sosyalist partisi, bir faşist partisi, bir Falanjist teşkilatı kadar dürüstlük bekler: “Apaçık diktatör olsunlar.”²¹²

Aybar gazetenin ikinci sayısında, İçişleri Bakanı’nın komünist faaliyetlerini anlatan ünlü konuşmasından bahseder. Aybar’a göre “kızıl tehlike” denen şey, CHP’nin iktidarı elinden kaçırmamak için kullandığı bir silahtır. Amaç “kızılları” temizlemek bahanesiyle bütün muhalefeti ortadan kaldırmaktır. İş en kolayından, sosyalist partilerden başlanmış, sonra sıra Fevzi Çakmak’a gelmiştir. Mareşalden koparılan DP’yi ise yere sermek işten bile değildir. Aybar ufak bir matematiksel hesap da yapar: 1925-1928 yıllarında 38 olan komünist sayısı, 1947’de (o gün sıkıyönetimin “el altında bulundurduğu” kişiler dikkate alınırsa) 45-50 civarındadır. Demek ki her iki senede bir yaklaşık bir kişi komünist olmuştur. Ülkenin nüfusu 18 milyon olduğuna göre, “... bütün Türkiye’nin komünistleşmesi, 36 milyon senede tamamlanacak demektir.”²¹³

211 Timur, *a.g.e.*, s. 101-103.

212 Mehmet Ali Aybar, “Apaçık Diktatör Olsunlar..”, *Hür*, 1 Şubat 1947 (Seçmeler içinde, s. 85-86). Aybar bu sayıdaki diğer yazısında (“Sulha Doğru”), dünyanın üçüncü bir savaşa gitmediğini, böyle bir savaşı ancak ABD’nin göze alabileceği yazar. Bu sayıda ayrıca Oktay Rifat’ın “Sanat ve Sosyal Meseleler” başlıklı, özetle, sanatçının sosyal meselelerle ilgilenmesi gerektiğini, zaten ister istemez ilgilendiğini savunan bir yazısı yayımlanmıştır.

213 Mehmet Ali Aybar, “Maksatları Hürriyeti Boğmak, Muhalefeti Ezmektir”, *Hür*, 8 Şubat 1947. Aybar’ın “Bu Hafta Beliren Sulh İşaretleri” başlıklı yazısında ise, dünyanın “düşman bloklar”a bölünmemesi umudunu hâlâ taşıdığı an-

Bu arada anti-komünizm silahı, Cumhuriyet'in en özgün eğitim kurumu olan Köy Enstitüleri'ne karşı da kullanılmaya başlanmıştı. Bu okulların "komünist yuvaları" olduğu gide- rek daha çok yazılıp söylenmeye başlandı. Bu ortamda MEB'in "Köy Enstitülerinde bundan böyle yalnız mektep kitaplarının okutturulmasına dikkat edilecektir. Diğer kitapların talebele- re okutturulması men edilmiştir." kararı,²¹⁴ *Hür* sütunlarında eleştirilmiştir.²¹⁵ Bu kararı gazetenin bir sonraki sayısında Or- han Veli de eleştirmiştir.²¹⁶

Bir diğer yazısında da Aybar, dış politikamızın İngiliz men- faatlerine göre ayarlandığını söyler, örnek olarak da CHP'nin, bağımsızlığı için savaşıyan Yunan halkını değil, İngiltere'yi, Yu- nan Kralını ve hükümetini tutmasını verir. CHP bir yandan da Anglo-Sakson sermayesine kapılarımızı ardına kadar açmakta- dır. Aybar'a göre bunlar "İstiklal Savaşları Türkiye'sine yaraşan politika"lar değildir; CHP'nin bağımsızlık anlayışı Atatürk'ten sonra değişmiştir.²¹⁷

İçişleri Bakanı'nın meşhur konuşmasından²¹⁸ sonra bir an- ti-komünizm yarışının başladığından bahsetmiştik. Ancak Aybar'a göre, CHP olsun, DP olsun, basın olsun, solculuğun

laşıyor. Bu sayıda ayrıca Şerif Hulusi'nin "Sanatçının Hürriyeti Meselesi" ve "Köy Enstitüleri" adlı iki yazısı yayımlanmıştır.

214 Karpat'ın, a.g.e., s. 301'de aktardığına göre, Köy Enstitüleri kütüphanelerin- den, *Yurt ve Dünya*, *Kadro* gibi dergilerin koleksiyonları, "solcu" sayılan ede- biyat eserleri, Marksist ve sosyalist yayınlar kaldırılmıştı.

215 "Okumak Yok", *Hür*, 8 Şubat 1947.

216 Orhan Veli, "Okuma, Yazma Düşmanı Bir Milli Eğitim Bakanı", *Hür*, 15 Şubat 1947.

217 Mehmet Ali Aybar, "İstiklal Savaşları Türkiye'sine Yaraşır Bir Dış Politika İs- tiyoruz", *Hür*, 15 Şubat 1947 (*Seçmeler* içinde, s. 92-94). Aybar bu yazısın- da "haksız Sovyet isteklerini" de anmıştır. Bu sayıda ayrıca, Aybar'ın "Mosko- va'da Karşılaşacak Görüşler" ve Oktay Rifat'ın "Şair de Hürriyet İçin Mücade- le Eder; Etmelidir" adlı yazıları yayımlanmıştır. "Türkiye bir Cennettir, Cen- nette ise Hürriyet Lüzumsuz" başlıklı haber-yorumda ise, Falih Rıfkı Atay'ın bir yazısıyla polemige girilir ve 18 milyonluk nüfusun 16.5 milyonunun sefa- let içinde yaşadığı belirtilir.

218 Bakan'ın konuşmasında *Yurt ve Dünya*, *Adımlar* ve *Tan*'ın TKP kontrolünde çıktıkları iddia edilmişti. Bunun üzerine *Hür*, Behice Boran ve Adnan Cemgil'e cevap haklarını kullanmaları için sütunlarını açmıştır. "Yurt ve Dünya'cıların Ulus'a Cevabı", *Hür*, 22 Şubat 1947.

ne olduğunu ve neden kötülendiğini açıklamıyorlardı. Bu işi kendisi yapacaktır. Aybar “sol” sözcüğünün siyasi bir terim olarak ne zaman ve nasıl kullanılmaya başlandığını anlattıktan sonra (Aybar’a göre, “sol” sözcüğünün Fransız Devrimi’nde kazandığı anlamıyla, CHP de ilk zamanlardaki programı ve icraatıyla “sol bir teşekküldü”), “bugün”ün sol anlayışına gelir, ve “sol”cu deyince, derece derece sosyalist eğilimli olanların anlaşılması gerektiğini söyler. Sosyalistler ise toplumdaki adaletsizliklerin temelini “bugünkü iktisat düzeninde” görenlerdir. Solculuk, en geniş halk kitlelerinin, en geniş halk kitleleri yararına “icrai hükümet etmesi” demek olduğuna göre, demokrasinin de ta kendisidir. Aybar yazısının sonunda ise, cevabı içinde olan bir soru sorar: “Neden söyleyen bu kelimeyi hakaret için kullanıyor; ve söylenen ürküyor, siniyor?”²¹⁹

1 Mart 1947 tarihli *Hür*’ün manşetinde, 20 Şubat 1947’de kabul edilen Sendikalar Kanunu’yla ilgili, “Çalışma Bakanı Bugünkü Rejimimizin Totaliter Vafını Belirtti” başlıklı bir haber-yorum vardır (kullanılan üsluptan yazıyı Aybar’ın yazdığı anlaşılıyor). Bu yazıya geçmeden, kanunu kısaca hatırlatmakta fayda var: Kabul edilen kanun işçilere grev ve toplu sözleşme hakkı vermemekteydi.²²⁰ Çalışma Bakanı Sadi Irmak, kanuna te-

219 Mehmet Ali Aybar, “Sağ, Sol..”, *Hür*, 22 Şubat 1947. Gazetenin bu sayısında (Sayı 4), “Yurtta Bir Hafta” köşesinde, “Efendimiz Dedikleri Köylü Vatan-daş 15 Türü Angarya ile Eziliyor” başlıklı bir haber-yorum vardır. İmzasız “İrtica Hortluyor, Dikkat” adlı yazıda ise, DP namına Fuat Köprülü’nün “irtica bayrağını” kaldırdığı (yazara anlattığına göre, Köprülü okullarda Tevfik Fikret’in bile okutulmasına karşı çıkmaktadır), CHP namına da Hamdullah Suphi Tanrıöver’in “yeşil bayrak” açtığı (Tanrıöver, okullarda din dersi okutulmasını istiyordu) yazılıyor. Aybar’ın diğer yazısı ise “İngiliz İmparatorluk Siyaseti” ile ilgilidir (Mehmet Ali Aybar eşi Siret Aybar’la [Siret Ucu] 22 Şubat 1947’de evlenmiştir. M.A. Aybar Özel Arşivi, Özgeçmiş Dosyası.).

220 Belki de A. Şükrü Esmer’in dediği gibi, “İşçi hareketlerinin uzun tarihi göstermiştir ki, işçilerle işverenler arasındaki münasebetlerin düzenlenmesi meselesinde grevlere başvurmak en iyi çare değildir. Grev emek ve servet ziyanından ve işçilerle işverenler arasındaki münasebetleri gerginleştirmekten başka bir netice vermez. Esasen devletçi olan Türkiye’de grevin hiç yeri yoktur.” 20 Mayıs 1947 tarihli *Tanin*’den aktaran Gürkan, a.g.e., s. 429-430. Ayrıca burada belirtmek gerekir ki, DP’liler grev hakkını savunmuştur.

mel teşkil eden dört ilkeyi Meclis'te şöyle sıralamıştır: 1) Kanun “devlete karşı” veya “devletin emrinde” bir sendika anlayışı değil, “devletle beraber” bir sendika anlayışı getiriyordu. 2) Meslekten olmayanların, meşru olmayan amaçlarla sendikalara girmeleri önleniyordu. 3) Türk Sendikaları siyasi olmayan sendikalardır. 4) Türk Sendikaları milli sendikalardır. Çalışma Bakanı bunların dışında, devletin “sınıflar arası çıkan ihtilaflarda hakem olmayı kabul etmiş bulunduğunu” belirtmiştir.²²¹ Yani, artık sınıfların olduğu kabul ediliyordu ama, devlet hâlâ sınıflar üstüydü, bütün sınıfların çıkarlarını koruyabilirdi. Bir yıl önceki iyimserliği kaybolan Aybar'ın gazetesinde işte bu kanun eleştirilmektedir. Haber-yorumda, yeni kanunla beraber Çalışma Bakanlığı'nın sendikalar üzerinde sınırsız bir kontrol hakkı olduğu belirtilir. Yeni kanun, işçiyle işveren arasındaki ihtilafları “devlet eliyle” çözeceği için, “grev meselesini de “tatlıya bağlamış olur”; oysa işçiye “öz menfaatlerini bizzat korumasını sağlayan” grev hakkı tanınmadıkça, sendikacılığın hiçbir manası yoktur. “Hiç değilse Sendikacılığın Demokrasilerdeki manası budur”, “Çünkü Demokrasinin mantığında, herkes kendi menfaatini başkasından daha iyi düşünür...” Ancak bu durum, “Mussolini İtalya'sında, Hitler Almanya'sında” farklıydı, “Franko İspanya'sında” hâlâ farklıdır. Bu ülkelerde, “Sermayedarlara ve askerî oligarşiye dayanan hükümet, iş ve ücret ihtilaflarını tepeden bizzat halleder ve Sendika hareketlerini işçi menfaatlerine göre değil kendi zümre menfaatine göre ayarlar...” Bunları yazan Aybar, “Grev sabık Almanya, sabık İtalya, sabık Japonya ve bugünkü Rusya'da şiddetle yasak edilmiştir; bunlardan başka Yunanistan, Portekiz ve Uruguay'da da grev yasaktır” diyen Çalışma Bakanı'na, “Apaçık, düpedüz totaliter olduğumuzu, diktatörlükle idare edildiğimizi” itiraf ettiği için teşekkür eder.²²²

221 Timur, a.g.e., s. 78.

222 “Çalışma Bakanı Bugünkü Rejimin Totaliter Vafını Belirtti”, *Hür*, 1 Mart 1947. Gazete aynı konuda, “işçi” imzalı bir de okuyucu mektubu yayımlamıştır. Aybar'ın “Bir Üniversiteli Genç ile Hasbıhal” adlı yazısından ise, Türk Talebe Birliği'nin *Hür*'ün 15 Şubat 1947 tarihli sayısında yayımlanan, ABD'de okuyan Türk gençlerinin sıkıyönetimi, gazetelerin kapatılmasını,

Bu arada Ankara'da, DTCF'de, cadı kazanı kaynamaya devam ediyordu. 1 Mart 1947'de, 67 DTCF'li öğrencinin imzaladığı bir dilekçe hükümete sunuldu; dilekçede "komünist hocaların" (N. Berkes, B. Boran ve P.N. Boratav) işine son verilmesi isteniyordu. Bunun üzerine 108 DTCF öğrencisi hocaların lehinde bir dilekçede imzalamıştır. Bu dilekçeyi *Hür* gazetesi coşkuyla yayımlamış²²³ ve 67 öğrenciyi yeren bir haber-yorumu da manşetten vermiştir.²²⁴

Mehmet Ali Aybar *Hür*'ün altıncı sayısında yazdığı başyazıda, *Yeni Sabah* gazetesinin İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca²²⁵ kapatılmasını, hukuki açıklamalar da getirerek eleştirmiştir.²²⁶ Sıkıyönetim Komutanlığı bunun üzerine, vakit kaybetmeyip *Hür*'ü de kapatmıştır.²²⁷ Aybar bu kararı nede-

gazetecilerin hapsedilmesini eleştiren "beyanname"lerini protesto ettiği anlaşıyor. Aybar da Türk Talebe Birliği'ni eleştirir. Bu sayıda ayrıca "Beşer" imzalı "Fikirilere Pasaport Sorulmaz" adlı bir yazı, Şerif Hulusi'nin "İfşa Ediyorum" ve Aybar'ın "Nazi Ayaklanmaları ve Dört Büyükler" başlıklı yazıları yayımlanmıştır.

223 "Yaşasın Gençlik!", *Hür*, 8 Mart 1947. 5 Mart 1947'de de bir grup öğrenci, P.N. Boratav'ın konferans vermesini engeller. Mete Çetlik (haz.), a.g.e., s. 20. *Hür* bu haberi "Utanılacak Şey" başlığıyla verir.

224 "İşlerine Geline Talebenin Siyaset Yapmasını Övüyorlar", *Hür*, 8 Mart 1947. *Hür*'ün bu sayısında (6. Sayı) Orhan Veli'nin "Fuat Köprülü'nün Devirdiği Çam", Oktay Rifat'ın "Yeni Şiir ve Sosyal Meseleler" ve Remzi Gürtan'ın "İki Senede Çok Şeyler Öğrendik" adlı yazıları çıkmıştır. "Orta Şark Efendi Değiş-tiriyor" adlı yazısında ise, Aybar'ın o günlerde Ortadoğu'dan çekilen İngiltere'nin yerine bölgeye ABD'nin gelmesini, Ortadoğu ülkeleri için kötünün iyisi olarak yorumladığını görüyoruz. Çünkü Aybar'a göre ABD'nin bu ülkeleri, eğer yeni bir dünya savaşına kendini hazırlamıyorsa, birer askerî üs haline getirmesi düşük bir ihtimaldir. ABD bölgeden şimdilik sadece iktisaden faydalananak, cumhuriyetçilerin iktidardan düşmesiyle bu siyaseti de bitecektir. Aybar'ın bu konudaki iyimserliği de bir ay içinde yerini gerçekçiliğe bırakacaktır. Burada, Aybar'ın olmadığı halde ABD yanlısı görülmesini engellemek içim, yazının sonundan kısa bir alıntı yapmakta fayda olabilir: "Ama herhalde, ehveni şer olduğu için tutar göründüğümüz bu istilacı siyaset, Amerikan tarihinin altın yazılı sayfalarından birisi olmayacaktır".

225 *Hür*'ün farklı sütun ve sayılarında çeşitli vesilelerle sıkıyönetim daha önce de eleştirilmiş, sıkıyönetimin o günkü varlığının hukuki olmadığı savunulmuştur.

226 Mehmet Ali Aybar, "Yeni Sabah'ın Kapatılması Münasebetiyle", *Hür*, 8 Mart 1947.

227 "Hür Gazetesi Süresiz Kapatıldı", *Ulus*, 12 Mart 1947.

niyle Sıkıyönetim Komutanlığı aleyhine dava açar²²⁸ ama kazanamaz.²²⁹

Bir aydın olarak Aybar, CHP yönetiminden, üniversiteden tasfiyesinden sonra ikinci büyük darbeyi böylece almıştır ama, yılması ve/veya yıldırılması için pek çok darbe daha vurmak gerekecektir.

Zincirli Hürriyet Gazetesi, Truman Doktrini ve Marshall yardımı

6 Mart 1947’de, Ankara’da bin kişi civarında bir kalabalık DTCF hocaları aleyhinde gösteri yaparlar. Topluluk fakülte-den sonra Ulus Meydanı’na yürür ve burada “kahrolsun kızıl-lar, kahrolsun komünistler” gibi sloganlar atıp Marko Paşa ve 24 Saat gazetelerinin nüshalarını yırtarlar.²³⁰ Kalabalık daha sonra Mediha Berkes’in imtiyaz sahibi olduğu 24 Saat’in basıldığı matbaaya yürümek ister ama polis engel olur. Bunun üzerine Sakarya Matbaası 24 Saat’i basmayı kabul etmez.²³¹

Bu gösterilerden alınmak istenen sonuç sadece solcuları sindirmek değil, aynı zamanda matbaa sahiplerini de sindirmektir; bir süre sonra solcular artık gazetelerini basacak matbaa bulamaz olmuşlardır. Bu sorunu yaşayanlardan biri de Aybar’dır.

İstanbul’da gazete çıkarması yasaklanan Aybar, yeni gazetesi için İzmir’i düşünmekteydi. Bu sırada İzmir’den, Doğanlar Basımevi sahibi Raif Aydoğdu’dan bir mektup gelir. Aydoğdu birçok maddi kolaylık sağlayarak, Aybar’a gazetesini basabileceklerini söyler.²³² Aybar bu teklifi memnuniyetle kabul eder.²³³

228 “Mehmet Ali Aybar Sıkı Yönetim Komutanlığı’nı Dava Ediyor”, *Demokrat İzmir*, 23 Mart 1947.

229 Şahap Balcıoğlu, *Görüşler-Görüşmeler*, Yön Yay., İstanbul, 1991, s. 97. Bu eserde, Aybar’ın dostu Şahap Balcıoğlu’yla yaptığı bir söyleşi vardır.

230 “Ankara’da Yüksek Tahsil Gençliğinin Heyecanı: Dün, Solcular Aleyhine Bir Nümayiş Yapıldı”, *Vatan*, 7 Mart 1947.

231 Çetik (haz.), a.g.e., s. 20-21.

232 Aydoğdu’dan Aybar’a 14/03/1947 tarihli mektup, M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A. Aybar’a Gelen Mektuplar ve Cevapları 1 (1946-1967) Dosyası.

233 Aybar’dan Aydoğdu’ya 19/03/1947 tarihli mektup, M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A. Aybar’a Gelen Mektuplar ve Cevapları 1 (1946-1967) Dosyası.

Yeni haftalık gazetesinin adı *Zincirli Hürriyet*'tir ve ilk sayısı 5 Nisan 1947'de yayımlanmıştır.²³⁴ Baş sayfada, "Niçin Çıkıyoruz?" başlığı altında, gazetesinin "... hürriyetlerin zincire vurulduğu bu memlekette, hürriyet uğrunda mücadele etmek için" çıktığı, bu hürriyetlerin "iktidar partisinin tekelinden kurtarılıp milyonlara mal edilebilmesi için mücadeleye atıldığı" yazıyor. Gazete ne CHP'nin ne de DP'nin gazetesidir, "O, hürriyetin gazetesi"dir. "Türk istiklalini daima her şeyin üstünde sayarken, gizli veya açık her türlü emperyalizmin amansız düşmanı olarak yaşayacaktır." Gerçekten de *Zincirli Hürriyet* için en önemli iki mesele "hürriyet" ve "istiklal" olacaktır. Gazetesinin yayımlanabileceği birkaç hafta ise, ulusal bağımsızlığın adım adım yitirileceği uzun bir sürecin başlangıç dönemi sayılabilir.

12 Mart 1947'de ABD Başkanı Truman Kongre'ye çok önemli bir mesaj (Truman Doktrini) sunmuştur. Truman mesajında, "Silahlı azınlıklar ya da dış baskılarla boyunduruk altına alınma teşebbüslerine karşı direnen özgür halkları desteklemenin, Birleşik Devletler'in politikası olması gerektiğine" inandığını söylüyordu.²³⁵ Bu "özgür halk"lar Türk ve Yunan halklarıydı. Truman bu halkları desteklemek için kongreden iki yetki istedi: 1) Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık yardım yapmak (100 milyonu Türkiye'ye verilecekti). 2) Belirtilen devlet-

234 Gazetin ilk sayısında, yakında yapılacak kısmi seçimlere girmeme kararı alan DP Aybar tarafından "uysal bir politika" güdülmediği için övülür. Bkz. Mehmet Ali Aybar, "Bravo Demokrat Parti'ye", *Zincirli Hürriyet*, 5 Nisan 1947. Manşetten verilen haberde ise, İzmir'e Celal Bayar'la aynı günlerde gelen ve Bayar'ın çok altında ilgi gören Recep Peker alaycı bir dille eleştirilmektedir. "Demokratlar Karşılanırken, Recep Peker'den Güzel İzmir Şehrinde Baki Kalan Sadece Bir Sadadır", *Zincirli Hürriyet*, 5 Nisan 1947. Aynı sayıda, Naci Sıddullah'ın da "Peker'i Taşıyan Hususi Otobüsün İç, Bayar'ı Taşıyan Taksinin İse Dışı Harap Olmuş" adlı bir yazısı yayımlanmıştır (Orhan Veli de *Zincirli Hürriyet*'te "İstanbul Mektupları" köşesinde yazmaktadır. İlk sayıda bu köşe imzasızdır ancak Aybar'ın arşivindeki *Zincirli Hürriyet* koleksiyonunda bu köşenin altında el yazısıyla "Orhan Veli" yazmaktadır. Zaten daha sonraki yazılar "O.V.K." imzasıyla yayımlanmıştır. Aynı şekilde "Beşer" imzalı yazıların yanında da el yazısıyla "Cevdet Kudret" yazmaktadır. Ayrıca Cevdet Kudret'in "Hikâye" köşesi *Zincirli Hürriyet*'de de devam etmektedir).

235 Haluk Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, Belge Yay., İstanbul, 1998, s. 30.

lerin isteği üzerine bu iki ülkeye sivil ve askerî personel göndermek ve seçilecek Türk ve Yunan personelinin de ABD’de yetiştirilmesini sağlamak.²³⁶

Ancak Truman isteklerini çok kolay elde edememiştir. Hem Amerikan kamuoyunda hem de Kongre’de, Türkiye ve Yunanistan’ın demokratik olmadığı gerekçesiyle yardım edilmemesi gerektiğini düşünen önemli sayıda insan vardı. ABD halkının önemli bir kısmı, yardım konusunun Birleşmiş Milletler’e havale edilmesi gerektiğini düşünüyordu.²³⁷ Amerikan yönetimi de buna karşılık, Türkiye’nin 1946’dan beri demokratik bir düzene geçmek için çabaladığını söylüyordu.²³⁸ ABD halkını ikna etmek için Senatör Vanderberg’in tavsiye ettiği korkutma silahı yürürlüğe sokuldu. 25 Mart 1947’de Truman, 2.5. milyon memurun güvenlik soruşturmasından geçmesi için emir verdi.²³⁹ “Kızıl avı” başlatılmıştı.²⁴⁰ Sonuç olarak ABD idarecileri bu sorunları aşmış ve gereken yetkileri Kongre’den almışlardır (22 Nisan 1947’de Senato’da, 9 Mayıs 1947’de Temsilciler Meclisi’nde). Kanuna göre Türkiye ve Yunanistan, yapılan yardımı Amerika’nın izni olmadan, yardımın amaçları dışında kullanamayacaktı;²⁴¹ ayrıca bu yardımın nasıl kullanıldığına ilişkin araştırma yapan Amerikalı yetkililere gerekli bilgileri vermekten kaçınmayacaklar ve radyo-basın temsilcileri-

236 Ülman, *a.g.e.*, s. 97-98. Ülman’ın s. 93-94’te belirttiği gibi, İngiltere 21 Şubat 1947’de ABD’ye biri Türkiye, diğeri Yunanistan hakkında iki nota vermişti. İngiltere bu notalarda özetle, artık bu iki ülkeye yardım edemeyeceğini, Yunanistan’dan askerî kuvvetlerini çekeceğini, Türkiye’nin de Batı savunması için çok önemli olduğunu, dolayısıyla yardım edilmesi gerektiğini söylüyordu. ABD Truman Dotrini’ni işte bu “boşluk”ta ilan etmişti.

237 Küçük, *a.g.e.*, s. 402; Timur, *a.g.e.*, s. 67.

238 Ülman, *a.g.e.*, s. 103-104.

239 Ataöv, *a.g.e.*, s. 97.

240 Yer yer değindiğimiz üzere, Türkiye’de bu “av” daha önce başlatılmıştı. Oysa ünlü Amerikan diplomat George Kennan’ın anılarında yazdığı gibi, “Türkiye’de ciddi bir komünist sızma yoktu, (Yunanistan’la, B.Ü.) mukaseye edilebilir bir gerilla eylemi yoktu. Türkiye’nin korkmak için korkudan başka bir nedeni yoktu.” Aktaran Küçük, *a.g.e.*, s. 397.

241 Bu madde 1964 Kıbrıs bunalımında, Türkiye tarafından Kıbrıs’a yapılabilecek olası bir silahlı müdahaleyi önlemek için ABD tarafından kullanılmıştır. *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 218.

ne engel olmayacaklardı.²⁴² Truman Doktrini Türkiye için, 12 Temmuz 1947’de ABD ve Türkiye arasında imzalanan bir antlaşmayla yürürlüğe girmiştir.²⁴³

Truman Doktrini’yle ABD, asıl olarak Sovyet Rusya’yı çevreleme ve durdurma amacını güdüyordu. Bu amaca ulaşmak için Yunanistan ve Türkiye tampon (veya sınır karakolu) ülke görevini göreceklerdi.²⁴⁴ Yardımla Yunanistan’da daha çok ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek, Türkiye’de ise askerî kuvvetleri güçlendirmek hedefleniyordu.²⁴⁵ Zaten Amerika’lı ünlü yazar Walter Lippman 1 Nisan 1947’de (New York Herald Tribune’de) bunu açıkça yazmıştır: “Türkiye ve Yunanistan’ı gerçekten yardıma muhtaç oldukları ya da demokrasi modeli teşkil ettikleri için seçmedik. Bu ülkeleri, Sovyetler Birliği’nin kalbine ve Karadeniz’e açılan stratejik kapılar olduğu için seçtik.”²⁴⁶ Truman Doktrini’yle Soğuk Savaş resmen başlamıştır ve bu Hobsbawm’a göre, yeni bir dünya savaşı riskinin yaşandığı “en tehlikeli dönem”in (1947-1951) başlangıcıdır.²⁴⁷

Truman Doktrini’nin, ABD’nin desteğini tam olarak almış olmanın verdiği rahatlık dışında, Türkiye için bir anlamı da orduya yaptığı harcamaların yükünün azaltılmasıydı; bu bir ekonomik ferahlama yaratabilirdi. Ancak beklenen olmamıştı;

242 Ülman, *a.g.e.*, s. 110

243 *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 216-219.

244 Nihat Erim 14 Mart 1947’de, *Ulus*’ta, ordunun önemli bir kısmını silah altında tutulduğunu belirttikten sonra şunları söylüyordu: “Bu yüzden Türk ekonomisi sarsıntılar geçirmektedir. Hızla geliştirmek ihtiyacında olduğumuz milli kalkınma planı bu yüzden geri kalmaktadır. Kısaca Türkiye ve Yunanistan acil yardım ihtiyacındadırlar. Bu iki memleketin muhtemel bir tecavüze karşı koyup set çekmeleri, dünyanın akıbetini tayin edecektir”. Gürkan, *a.g.e.*, s. 129.

245 Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, A.Ü. SBF. Yay., Ankara, 1979, s. 23.

246 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni*, cilt 2, Bilgi Yay., Ankara, 1969, s. 353. Yaklaşık yüzyıl önce de, Mustafa Reşit Paşa’nın “özel sekreteri” M. Cor, “Fransa ve İngiltere için, Türkiye’yi Rusya’ya karşı bir engel teşkil etme zorunluluğu içinde düşünüyoruz” diyordu. Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, s. 92.

247 Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 267.

Türkiye yapılan askerî yardım²⁴⁸ sonucu gelen malzemelerin bakımı için yılda 400 Milyon TL civarında para harcıyordu; ayrıca yedek parçaların da ABD'den alınması gerekiyordu; sonuç olarak bütçedeki askerî harcamalar gerektiği kadar azalmamıştı. Türkiye de bunun üzerine iktisadi yardım almak için çabalayacaktı.²⁴⁹

Ayrıca Truman Doktrini'yle beraber, Türkiye'nin dış politikası neredeyse tümüyle ABD'nin yörüngesine girmiştir. Bu durum Sovyet Rusya ve Arap ülkeleriyle ilişkileri genelde olumsuz etkileyecek ve Türkiye'yi bölgesinde yalnız bir ülke yapacaktır.²⁵⁰

Amerikan Yardımı Türk basınında genelde (*Ulus, Tanin, Vakit, Cumhuriyet, Akşam* gibi büyük gazetelerde) olumlu karşılanmıştır. Örneğin Hüseyin Cahit Yalçın'a göre Türkiye bu yardımı çoktan hakketmişti: "Slav ve Bolşevik akınına karşı kendimizi ve dünyayı müdafaa maksadıyla bir milyonluk bir orduyu yedi seneden beri besliyorduk." Yardımın ülkenin bağımsızlığını olumsuz yönde etkilemeyeceği savunulmaktaydı.²⁵¹

Tabii basında bazı istisnalar da vardı. Bunlardan biri Zincirli *Hürriyet*, bir diğeri de *Marko Paşa*'ydı.²⁵² Oysa dış politika konularında muhalefet etmek büyük riskti. Siyasal iktidarın bu konuda muhalefete tahammülü yoktu. İsmet İnönü DP'nin kuruluşunun son aşamasında Bayar'a, "Dış politikada ayrılık var mı?" diye sormuş, Bayar "Yok!" deyince, "O halde, tamam..." deyip muhalefet iznini vermişti.²⁵³ Başbakan Şükrü Saraçoğlu da Nisan 1946'da Londra'da verdiği bir demeçte, iki parti arasında dış politika konusunda hiçbir ayrılığın olmadığını söylü-

248 ABD yöneticileri Türkiye'ye iktisadi yardım yapmaktan yana değillerdi. Askerî yardım ise dört yıl sonunda, toplam 400 milyon dolarlık bir değere ulaşmış oldu. Sander, *a.g.e.*, s. 24, 32.

249 Ülman, *a.g.e.*, s. 115-116.

250 İlk önemli olay, Türkiye'nin İsrail'in kuruluşundan yaklaşık on ay sonra yeni devleti tanımış olmasıdır. Sander, *a.g.e.*, s. 37.

251 Bazı çarpıcı örnekler için bkz. Gürkan, *a.g.e.*, s. 128-135.

252 *Marko Paşa* için bkz. Levent Cantek, *Marko Paşa; Bir Mizah ve Muhalefet Efsanesi*, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

253 Toker, *a.g.e.*, s. 80-81.

yordu.²⁵⁴ Sovyetlerle iyi ilişkilerin kurulması gerektiği konusunda ısrarlı olan *Tan* gazetesinin başına nelerin geldiğine ise yukarıda değinmiştik.

Aybar, Truman Doktrini'nin ilanından yaklaşık yirmi gün sonra, "Tarihimizin en kritik anlarından birini yaşıyoruz: İstiklalimiz tehlikededir" diye yazacaktır. Aybar'a göre bağımsızlığımıza kastedenler bu defa ordularla değil, "bir yardım paravanası"nın arkasına gizlenerek geliyorlardı. Amerikan yardımı ise "bedelini er geç kanımızla ödeyeceğimiz bir esaret zinciri"ydi: "Anlaşıyor ki, Amerikan menfaatlerinin ileri karakolluğunu yapmak bize düşüyor. Sovyetlerle çıkacak harpte, ilk ağızda biz harcanacağız, bizim topraklarımız çiğnenecek, bizim kanımız dökülecektir." Bunu, Amerikan çevrelerinin akıl hocası ve yarı-resmi sözcüsü sayılan Walter Lippman da, "Sovyetlere karşı girişilecek bir harpte bu noktalar (Türkiye, Almanya ve Japonya) sıçrama tahtası olacaktır." diyerek itiraf etmişti. Aybar'a göre, yardımın yerinde kullanılıp kullanılmadığını kontrol etmek bahanesiyle ABD Başkanından gazetecisine kadar bir sürü yabancı iç ve dış işlerimizde "göz ve söz" hakkına sahip olacaklardı; bu "kapitülasyonlar belasının" bir başka yoldan, katmerli biçimde geri gelmesi demekti. Oysa, "... yarın Sovyetlere karşı istiklalimizi korumak için, şimdiden köle olmayı hiçbir Türk kabul edemez"di.²⁵⁵ Aynı konuya Zekeriya Sertel de değinir: "Amerika'nın bu yeni siyaseti, (...) birbirine rakip iki büyük dünyanın karşı karşıya cephe alması demektir. Bu bakımdan bu siyaset bir sulh siyaseti değil, bir harp siyasetidir." Türkiye de olası bir savaşta taraflardan birinin "ön müdafaa kalesi" olacaktı.²⁵⁶ Bir haber-yorum-

254 Bedia Ahmad ve Feroz Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yay., Ankara, 1976, s. 19.

255 Mehmet Ali Aybar, "Her Şeyden Evvel ve Her Şeyin Üstünde İstiklal", *Zincirli Hürriyet*, 5 Nisan 1947 (Seçmeler içinde, s. 97-100). Aybar yazının sonlarında, Sovyetlerin yeni bir savaşı göze alabilecek gücünün henüz olmadığını, şayet olsa bile, olası bir savaşta ABD'nin (çıkarları gereği) zaten Türkiye'ye yardım edeceğini belirtir. Aybar'a göre izlenmesi gereken politika iki taraflı bir dostluk politikasıdır.

256 Zekeriya Sertel, "Bu, Dünya Hakimiyeti Davasıdır", *Zincirli Hürriyet*, 5 Nisan 1947 Aslında bu yazı imzasızdır ancak, Aybar'ın *Zincirli Hürriyet* koleksiyo-

da da Truman Doktrini, “Yeni bir Sevr’e doğru” şeklinde yorumlanmıştı.

Aybar’a göre, Amerika barışı korumak bahanesiyle dünyaya hakim olmak amacını güdüyordu; bu uğurda yeni bir dünya savaşını bile göze alabilecek, hatta onu bizzat kendisi açacaktı. “Çünkü Roosevelt’in ölümünden sonra Amerikan siyasetine veçhe veren büyük sermayedarlar grubu, kendilerine dünya pazarlarını serbestçe istismar imkânlarını verecek bir harbin, neticede masraflarını kurtarıp kâr bırakacağını hesaplamışlardı”. İşte bu amaçla ele geçirilen stratejik noktalardan biri de Türkiye’ydi; ABD bizden 150 milyon dolar karşılığında nüfuzu altına girmemizi ve yarın ölmemizi istiyordu. Ancak bütün bunlara rağmen, Türkiye’de belli zümreler Amerikan yardımından minnet ve şükranla bahsediyordu. Bunlar Aybar’a göre, Amerikan desteğiyle iktidarda bir süre daha kalmayı planlayan CHP yöneticileri, gelecek Amerikan sermayesi sayesinde daha fazla para kazanacağını uman “karaborsacılar”²⁵⁷ ve bu memlekete Amerikan gözüyle bakan “Amerikan muhipleridir”. Aybar yazısını, Atatürk’ün sözleriyle bitirir: “İstikbalde dahi seni bu hazineden (Türk bağımsızlığı ve Cumhuriyeti, B.Ü.) mahrum etmek isteyen dahili ve harici bedhahların olacaktır.”²⁵⁸

Zincirli Hürriyet’in ikinci sayısının yayımlanmasının ardından

nunda yazının altında el yazısıyla “Zekeriya Sertel” yazmaktadır. Zaten Sertel’in o dönemde imzalı bir yazı yazması da pek mümkün değildi.

257 Aybar karaborsacıları bahsettikten sonra şunları söyler: “Amma buna mukabil bu memleketin zavallı halkı esaret zincirinden bir daha kurtulamayacakmış... Ne çıkar. Bu memleket halkının nasibi asırlardır zaten bu değil midir? Zincirde olduktan sonra, ister ağanın zincirinde ol, ister karaborsacının, ister Halk Partisi’nin, ister Amerika’lıların. Fark etmez. Zincir hep zincirdir. Belki yabancı zincir birazcık daha ağır gelir..”

258 Mehmet Ali Aybar, “Amerikan Yardımını Bizde Kimler İstiyor?”, *Zincirli Hürriyet*, 12 Nisan 1947 (Seçmeler içinde, s. 101-103). CHP yönetimi gazetesinin bu sayısında da (Sayı 2), manşetten verilen haber-yorumda, Naci Sadullah’ın “Onlara Sorarsanız, Bu Memlekette Demokrasi ve Hürriyet, Yok Değil Çokmuş!”, Cevdet Kudret’in (“Beşer” imzalı) “Bizim Halk Partisi Kemana Benzer” adlı yazılarında ve Orhan Veli’nin (“O.V.K.” imzalı) “İstanbul Mektubu” köşesinde alaycı bir dille eleştirilmektedir. Yine bu sayıda Aybar’ın bir dış politika yazısı (“Dünya Siyasetinin Muhtel İnkişafı”) ve (imzasız) “Truman Dünyayı Harbe Sürüklüyor” adlı bir yazı vardır.

dan, Aybar'a "Gençlik" imzalı bir mektup gelir. Mektupta Aybar ve Naci Sadullah'a çeşitli hakaretler ("komünist", "Rus işgalini kolaylaştırmaya çalışmak", "Türk düşmanı" vb.) edilmektedir; ama asıl önemlisi, Sabiha Sertel'in başına gelenler hatırlatılmakta, *Tan* gazetesinin başına gelenlerin *Zincirli Hürriyet*'in de başına geleceği söylenerek, tehdit edilmektedir.²⁵⁹ Bu mektup bir hafta sonra olacak olayların habercisidir.

Aybar bunun üzerine, bir sonraki sayının baş sayfasında Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'ni yayımlar. Başına geleceklerin sanki farkında olan Aybar başyazısında da "Sovyetlerin adamıdır" suçlamalarına ve "harcanma" ihtimaline karşın, Türkiye'yi "yarı müstakil" yapacak Amerikan yardımına karşı çıkacağını söyler ve neden karşı çıktığını bir kez daha anlatır. Aybar'a göre "Bizi esarete, harbe ve ölüme sürükleyecek olan Amerikan Yardımının, her yerde ve her zaman aleyhinde bulunmak" herkesin görevidir.²⁶⁰ Manşetten verilen haber-yorumda da, İstanbul basınının Truman Doktrini'ni sevinçle karşıladığı, bu manzaranın ise "bir yarı sömürge matbuatı" manzarası olduğu vurgulanır.

Aybar *Zincirli Hürriyet*'in aynı sayısında yayımlanan diğer yazısında, Amerikan yardımı konusunu biraz daha açmaktadır. Aybar'a göre, ABD savaş sonrasında İran ve Arabistan'daki petrol kuyularını, hisselerini İngilizlerden satın alma yoluyla ele geçirmişti ve büyük paralar akıttığı bu bölgeyi de Sovyetler'den korumak istiyordu; ancak ABD halkı ve maliyesi Amerika'nın bölgede asker bulundurmasına müsaade etmezdi. Bu nedenle, "... Sovyetlerin önünü kesecek ve icabında Amerika'lılar yetişene kadar dövüşecek bir bekçi" aranıyordu ki, bu Türkiye oldu. Ayrıca Amerikalı endüstri devle-

259 "Gençlik"ten "Naci Sadullah ve Aybar Yoldaşlar"a mektup, M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A. Aybar'a Gelen Mektuplar ve Cevapları 1 (1946-1967) Dosyası.

260 Mehmet Ali Aybar, "Yardımanın Aleyhinde Bulunmak, Her Türk İçin Mukaddes Bir Vazifedir", *Zincirli Hürriyet*, 19 Nisan 1947 (*Seçmeler* içinde, s. 104-108). Aybar yazısında, Senatör Edvin Johnson'un "Nefes aldığımız ve yaşadığımız kadar muhakkaktır ki, üçüncü dünya harbi Ortadoğu'da ve petrol için yapılacaktır. Bu harbin muharebe safları Türkiye çöllerinde kurulmak üzere-dir." sözlerini aktarmaktadır.

ri, savaş malzemesi stoklarının akıtılması ve yenilenmesi kararını almışlardı.²⁶¹

Aybar yardımıla ilgili yazılarında sık sık ABD'nin bir üçüncü dünya savaşına hazırlandığından bahseder; şimdiye kadar andıklarımız dışında bunun bir nedeni de, özellikle Avrupa'da çok güçlü olan sosyalizmi boğmaktır Aybar'a göre. Gerçekten de ABD'nin bir savaşa hazırlandığı ve bu savaşın en önemli amaçlarından birinin sosyalizmi durdurmak olduğu doğrudur; ancak bu "sıcak" bir savaş olmayacaktır. Bu bir soğuk savaştır ve soğuk savaşın en önemli araçlarından biri korku salmak, bunun sonucu da insanları ve ülkeleri sindirmektir.

ABD yardımını sütunlarında sürekli eleştiren *Zincirli Hürriyet*'in, yardım tasarısının Amerikan Senatosu'nda kabulünden üç gün önce, 19 Nisan 1947'de başına gelenler de tipik bir soğuk savaş olayıydı. 19 Nisan öğle üzeri İzmir'de 100-150 kişiden oluşan bir öğrenci kalabalığı Cumhuriyet Meydanı'nda toplanmıştı. Elleri bayrak ve Atatürk'ün büyük bir fotoğrafını taşıyan öğrencilerden biri, *Zincirli Hürriyet*'in "komünist propaganda-sı yaptığını, Türk yurdunu Ruslara satmak isteyen zehirli bir siyaset takip ettiğini ve bunun gençlik üzerinde nefret uyandırdığını ve daha önce İstanbul Yüksek Tahsil Gençliğinin komünistlik tahrikatı yapan gazete matbaalarına lazım gelen dersi verdiklerini söyle"di. Gazeteden bazı parçaların okunmasıyla birlikte iyice coşan kalabalık, "Savulun kızılar, gençlik geliyor!" şiiirini okuyarak yürümeye başladı ve *Zincirli Hürriyet*'i basan Doğanlar Basımevi önüne geldi. Burada matbaaya giren gençler gazetenin bütün nüshalarını yırttılar. Daha sonra da Konak Meydanı'na gelen topluluk "Kahrolsun komünistler" sloganı eşliğinde, ele geçirdikleri gazete nüshalarını yırtmaya devam etti. Polis müdahale etmediği olaylar burada sona erdi.²⁶²

261 Mehmet Ali Aybar, "Yardım Mevzuunda Şunları da Bilmeliyiz, *Zincirli Hürriyet*, 19 Nisan 1947 (*Seçmeler* içinde, s. 109-111). Gazetenin bu sayısında Truman Doktrini'yle ilgili, "Beşer" imzalı (Cevdet Kudret) "Amerikan Yardımının İç Yüzü" ve (imzasız) "Amerikan Siyasetine Kuş Bakışı" adlı yazılar yayımlanmıştır. Bunların dışında Adnan Cemgil'in CHP iktidarını alaycı bir dille eleştirdiği "Bize de mi Lo, Lo!" başlıklı yazısı vardır.

262 "Dünkü Nümayiş", *Demokrat İzmir*, 20 Nisan 1947.

Gösteriyi sıcaklığına yorumlayan Aybar, gençlik adına kazan kaldırtmanın siyasi geleneklerimiz arasına girdiğini, CHP'nin "Sıkıyönetimin ve anti-demokratik kanunların kafi gelmediği yerlerde gençliği kullan"diğını söyler ve ekler: "Bugün hürriyet mücadelesinin düğüm noktası öyle zannediyorum ki kızılık damgasındadır. İktidar partisi kendisi için tehlikeli addettiği her hareketi, evvela bir kızıl damgası ile damgaladıktan sonra gençliğin asil?! heyecanlarına bırakıyor." Aybar bunun karşısında "çekinip pusmak değil, bilakis mücadeleye devam etmek ve kızılık damgasının Halk Partisi'nin elinde nasıl bir koz olduğunu millete anlatmak ve duyurmak" gerektiğini vurgular.²⁶³ Aybar dediği gibi yapmış ve "çekinip pusma"mıştır ancak, doğaldır ki bir daha İzmir'de gazete yayımlayamamıştır.

Olay, Aybar'ın eski gazetesi *Vatan*'da, "Kızıl propaganda yapan Zincirli Hürriyet gazetesi gençlik tarafından basıldı" başlığıyla verilmiştir.²⁶⁴ *Ulus*'a göre ise "halk talebeleri şiddetle alkışlamış"tır.²⁶⁵ Oysa gösteri bazı DP'liler tarafından eleştirilecektir. Burhan Belge, "cesur ve namuslu" diye övdüğü Aybar'ın Amerikan yardımını eleştirmesini değerlendirirken bir gerçeğe de değinir: "Bırakalım bir Türk muharriri de, yardım aleyhinde böyle ve Sovyet-Türk münasebetleri hakkında da öyle, yani, bundan (...) 8 sene önce herkesin düşündüğü gibi düşünsün"²⁶⁶ (ilginçtir, Zincirli Hürriyet'te CHP'yi eleştiren yazıların çoğunun altında yazarların gerçek isimleri varken, Amerikan yardımını eleştiren yazıların altında, Aybar'ın dışındaki diğer yazarların isimleri bulunmamaktadır).

Yalçın Küçük'e göre, "Zincirli Hürriyet Olayı, Truman Doktrini'ni haklı göstermek için planlandı". Cumhuriyet tarihinin

263 "Zincirli Hürriyet'in Sahibi M. Ali Aybar Diyor ki", *Demokrat İzmir*, 20 Nisan 1947.

264 *Vatan*, 20 Nisan 1947.

265 *Ulus*, 20 Nisan 1947. *Ulus*, nümayişe 1000 kişinin katıldığını söyler. Nümayiş için ayrıca bkz. Darendelioglu, a.g.e., s. 181-183.

266 Burhan Belge, "En Büyük Milliyetçi Kimdir?", *Demokrat İzmir*, 25 Nisan 1947. Ayrıca Sadık Aldoğan ve Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu da nümayişe eleştirmiştir. *Demokrat İzmir*, 21 ve 22 Nisan 1947.

bu ikinci sağ öğrenci terörü, amacı Türkiye’de komünist tehlikesi olduğunu Amerikan ve İngiliz yöneticilere göstermek olan Tan Olayı’nın devamıydı.²⁶⁷

Aybar yaklaşık bir yıl sonra, *Zincirli Hürriyet*’i İstanbul’da bir sayı daha yayımlayabilecektir. Bu noktada ise Aybar’dan biraz uzaklaşıp ülkedeki siyasi ve iktisadi değişimlere kısaca bakmayı gerekli görüyoruz.

İktidardaki CHP’nin siyasi ve iktisadi devletçiliğinin bazı kesimlerde mutsuzluk, huzursuzluk yarattığından ve DP’nin bu sayede toplumun farklı kesimlerinden büyük destek gördüğünden daha önce bahsetmiştik. CHP de, çok partili hayatın zorlamasıyla, eskisi gibi olamayacağını anlamakta gecikmedi; artık bir rakibi vardı ve ona kaptırdığı veya kaptırmakta olduğu halk kesimlerini kendisine çekmek durumundaydı. Bu, her iki anlamdaki liberalleşmeyi de gerekli kıldı. CHP bunu, siyasal alanda, bazı kanunları değiştirerek yapmaya çalıştı. İsmet İnönü de, muhalefeti teminatı altına alan 12 Temmuz Beyanamesi’yle bu liberalleşmeyi güçlendirdi.²⁶⁸ Ayrıca CHP’nin 1947 Kasımı’nda toplanan 7. Kurultay’yla beraber, laiklik politikasında da yumuşama başladı. Kurultay ve kurultaydan sonra CHP Meclis Grubu’nda bu konu ele alındı ve oy kazanmak uğruna partinin temel ilkelerinde bile fedakarlığa gidildiği yönündeki eleştirilere rağmen, dinde liberalleşme kabul edildi.²⁶⁹ Bu süreç sonunda neler olduğunu ise, CHP’li Başbakan Şemsettin Günaltay’ın 8 Haziran 1949’da verdiği bir demeçten okuyalım: “İlk mekteplerde din dersleri okutturmaya başlayan Hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için imam-hatip kursları açan bir Hükümetin başkanıyım. Bu memlekette, Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir Hükümetin başkanıyım.”²⁷⁰ CHP böylece, rakibi DP’nin en önem-

267 Küçük, a.g.e., s. 428-437.

268 12 Temmuz 1947’de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından yayımlanan bildirinin tam metni için bkz. *Tarih ve Toplum*, sayı 53, Mayıs 1988, s. 10-11.

269 Karpat, a.g.e., s. 224-231.

270 Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s. 54-55.

li kozlarından biri olan din meselesini kendisi için zararsız kılmaya çalışmıştı.

CHP iktisat politikalarında ise, liberalleşmeye çok daha hızlı ve kararlı geçti. 1946 yılında, 1930'lu yılların başından beri izlenen kapalı, korumacı ve dış dengeye dayalı iktisat politikaları gevşetilmeye başlatıldı. Bu durum büyük ölçüde, uzun süreli bir genişleme dönemine giren dünya kapitalizmiyle ilgiliydi. Savaş sonrası dünyada, serbest ticaret doktrini tekrar egemen oluyor, sermaye hareketlerine konan engeller kaldırılıyor, bu genişleme sürecinin araçları da Amerikan kaynaklı sermaye yatırımları, dış yardım ve krediler oluyordu.²⁷¹ Böyle bir ortamda, iktisat politikalarını zaten her zaman kapitalist sermaye birikiminin gelişmesi yönünde belirleyen CHP iktidarı, dünya ölçeğindeki yeni sermaye birikim modelinin hegemonik devleti ABD'nin Türkiye'ye verdiği role ve egemen sınıfların isteklerine uyarak devletçilik politikasını yumuşattı. Bu politika değişikliğinin en somut kanıtı, hazırlanışı 1946 yılında biten, devletçi sanayileşme ve kalkınma amacı güden bir plandan vazgeçilip, 1947'de yerine özel teşebbüsün ve tarımın rolünün arttığı bir planın hazırlattırılmasıdır.²⁷² CHP'nin 1947 Kurultayı'nda kabul edilen programında ise devletçilik, özel sektörün yardımcısı olarak yorumlanmıştır.²⁷³

Bu arada Amerika, II. Dünya Savaşı'ndan büyük zarar görmüş Avrupa ekonomisini canlandırmak için, 1947'de ortaya atılan ve 1948'de yürürlüğe giren Marshall Planı aracılığıyla, Avrupa ülkelerine iktisadi yardımda bulunmaya karar vermiş-

271 Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, s. 74-76.

272 Bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, ODTÜ Yay., Ankara, 1974; Boratav, a.g.e., s. 77; Tezel, a.g.e., s. 313-330.

273 Timur, a.g.e., s. 61-62. Bu kurultayda ayrıca, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun olay yaratan 17. maddesinin değiştirilmesine karar verilmiştir. Zaten 1948 yılında, Tarım Bakanlığı'na bu kanunun önemli muhaliflerinden büyük toprak sahibi Cavit Oral getirilmişti. Bu, büyük toprak sahiplerine verilen bir tavizdi. Tezel, a.g.e., s. 387. Başka bir taviz de, 1946 yılında ilerici ve demokrat bir siyaset adamı (ve eğitimci) olan Hasan Âli Yücel'in bakanlıktan alınmasıydı.

ti. ABD böylece, hem kendi ekonomisinin pazar ve olası bir büyüme sorununu çözecek, hem de Avrupa'daki sol tehlikeyi önleyecekti. Bu yardımdan Türkiye de yararlanmak istemiş ve 1947 yılında 615 milyon dolarlık bir dış yardım istemiştir. Bu başvuru reddedilir ama Türkiye pes etmez, kalkınma planını değiştirir, devletçiliği farklı yorumlamaya başlar, "komünizm tehlikesi" göstermeye devam eder ve 4 Temmuz 1948'de ABD ve Türkiye arasında imzalanan bir antlaşmayla Marshall Planı'na dahil olur; ancak alabileceği kredi miktarı 10 milyon dolarda kalmıştır.²⁷⁴ Türkiye'ye Marshall Planı'ndan 1950 yılında ayrılan (parasal) pay ise sadece 75.000 dolardır.²⁷⁵ Dolayısıyla Türkiye, kendisini ekonomik yapıyı liberalleştirmek yükümlülüğü altına sokan bu antlaşmadan da iktisadi olarak aradığını bulamamıştır.

1947 yılında ayrıca, "Amerikan iş aleminin yabancı ülkelerdeki geleceğini gözeten" bir Amerikan kuruluşu olan 20. Yüzyıl Vakfı, Türkiye'deki iktisadi durumu özellikle sermaye çevrelerinin yatırım fırsatları açısından değerlendirecek bir rapor hazırlaması için Max W. Thornburg'u Türkiye'ye gönderdi. Thornburg raporunun yayımlanmasından önce zaten söyleyeceklerini belli etmişti: "Türkiye'de özel girişimcilik ruhu geliştirilmediği sürece sizin ülkenizde Amerikan özel girişimi için yer yoktur."²⁷⁶ Raporunda da Türkiye'ye özel teşebbüs ve tarıma öncelik veren bir kalkınma stratejisi önermiştir. Aynı yıllarda Dünya Bankası da benzer bir rapor hazırlamıştır.²⁷⁷ Amerikan hükümeti ise "Türkiye'deki yaşam koşullarının, Türkiye tarım ürünleri ve hammadde fazlaları üretebildiği ve Batı Avrupa'nın sanayi ürünleri için çok daha büyük bir pazar haline geldiği zaman iyileşeceğini" söyleyerek,²⁷⁸ Türkiye için düşündüğü projeyi açıkça belli

274 Timur, *Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 124.

275 Sander, *a.g.e.*, s. 47-51.

276 Tezel, *a.g.e.*, s. 266-267.

277 Timur, *a.g.e.*, s. 71-74. Thornburg ayrıca Amerikan kitap ve dergilerinin okunması önermektedir. Avcioğlu, *a.g.e.*, cilt 2, s. 384.

278 *European Recovery Programme, Turkey: Country Study*'den (1949) aktaran Tezel, *a.g.e.*, s. 268. Bu sözler ister istemez 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'ni ve onun

ediyordu. Marshall Planı Türkiye Özel Misyonu Başkanı Russell Dorr da 1951’de, Türkiye’nin çoğalan buğday mahsulünün “hür dünyanın ordularını ve savunma fabrikaları işçilerini beslemeye yardım” edeceğini söylüyordu.²⁷⁹

CHP iktidarı iktisat politikalarında, Amerikan ve Türk sermaye çevrelerinin istediği yönde yaptığı değişikliklerle, Amerika’nın ve Türk iş çevrelerinin bir bölümünün desteğini alabildi. Ancak değişen iktisat politikaları, 1947’de başlayan dış açıklarla, dış krediye bağımlı bir ekonomiyi de beraberinde getirdi.²⁸⁰ Ayrıca bir hareket olarak sanayileşmeden vazgeçildi.

CHP’deki bu değişimler sonucunda, önerdiği politikalar açısından birbirine çok benzer hale gelen CHP ve DP bir “ikiz partiler demokrasisi”²⁸¹ oluşturdular. Bu da doğal olarak, oy veren halkın seçimini bir ölçüde önemsizleştirecek bir durum yarattı. Türk tipi “demokrasi”nin temelleri çok partili hayatın ilk yıllarında böylece atılmıştı.

Siyasal hayattaki görece liberalleşmeyle beraber, hükümet İstanbul’daki sıkıyönetimi kaldırma kararı verdi.²⁸² Bu durum Aybar’a, İstanbul’da gazete çıkarabilmek için bir fırsat daha verdi. İlk (ve tek) sayısı 5 Şubat 1948’de yayımlanan yeni gazetenin adı da *Zincirli Hürriyet*’ti.

Bu ilk sayıda, Aybar’ın gazetenin iç ve dış politikaya ilişkin görüşlerini yansıtan bir yazısı yayımlanmıştır.²⁸³ Aybar yazı-

sonunu hatırlatmaktadır ancak, Çağlar Keyder’e göre bu ve benzeri teşhisler, “.. devletçilik dönemindeki sanayileşme çabasının maliyetinin kitlelere yüklenirken, yazarların seçkinlere mal olduğunun farkında olan milyonlarca küçük üreticinin, özellikle köylülerin özlemleriyle de çakışıyordu”. Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, s. 166.

279 Sander, *a.g.e.*, s. 52.

280 1946’dan sonra ihracat ithalatı karşılayamaz olmuş, 1953’e kadarki yedi yıl içinde toplam dış ticaret açığı 500 milyon doları bulmuştur. Boratav, *a.g.e.*, s. 80-81.

281 Timur, *a.g.e.*, s. 63.

282 Ahmad ve Ahmad, *a.g.e.*, s. 39.

283 “Dosta Düşmana Beyanname”, *Zincirli Hürriyet*, İkinci Seri, sayı 1, 5 Şubat 1948 (*Seçmeler* içinde, s. 116-119). Aslında yazı “Zincirli Hürriyet” imzasıyla yayımlanmıştır ancak, *Seçmeler*’den öğreniyoruz ki yazı Aybar’ındır; zaten üsluptan da anlaşılmaktadır. Aybar’ın bu sayıda “Marshall Planı Suya mı Düşüyor?..” adlı bir yazısı daha vardır.

da, iktidarın sadece DP liderlerine, ırkçılara ve yobazlara konuşma hakkı tanıdığını, ancak buna rağmen mücadeleye devam edeceklerini söyler, ardından da hürriyet ve demokrasi-den ne anladıklarını anlatmaya başlar: Hürriyet halk yığınlarının, 20. Yüzyıl uygarlığının maddi manevi her türlü nimetlerinden faydalanma imkânına sahip olması demektir; bunu halk yığınlarına sağlayan ve halk yığınlarının katılımıyla çalışan hükümet ve idare şekline de demokrasi denir. Bu, her vatandaşın iş sahibi olması, emeğinin tam karşılığını alması, ev bark ve giyecek sahibi olması, muhtaç olduğu kaloriyi alması ve hastanelerde en iyi şekilde tedavi görebilmesi, okullarda parasız okuması, yarın endişesi olmadan baskısız, korkusuz yaşaması, “Hülasa, bu, resmi nutuklardaki efendimizin sahidin efendi olması demektir.” Aybar neler yapılması gerektiğini de söyler: Kâr amacıyla yapılan üretim yerine, toplum ihtiyaçlarını karşılayan bir üretim sisteminin, yani planlı bir iktisat sisteminin uygulanması (böylece “milli servet asıl sahibine, yani millete dön”ecektir), büyük üretim araçlarının, kredi ve ulaştırma araçlarının, orman ve madenlerin mutlaka millileştirilmesi, ticaretin kontrol altına alınması, yapılması gerekenlerden birkaçıdır. Görüldüğü gibi bu beyanname, adı anılmazsa da, bir sosyalist toplum önerisidir. Aybar dış politika-da da “Kuvvayi Milliye ruhuna sadık kalınmasını” istemektedir; çünkü bu, emperyalizme karşı olmak demektir. Aybar’ın çarpıcı bir de sloganı vardır: “*Ne Sovyet peykliği, ne Amerikan Köleliği.*”²⁸⁴ Aybar yazısını, “tuttuğumuz yol” budur, “Hodri Meydan!” diye bitirmektedir. Bu siyasi manifesto, 1960’lı yıllarda Türkiye İşçi Partisi’nin izleyeceği programın temel ilkel-lerini de barındırmaktadır.

Aybar bir diğer yazısında da,²⁸⁵ üç sene içinde (1945-1948) hürriyet ve demokrasi açısından özde bir değişiklik olmadığını anlatır: “İleri değil geri gittik efendiler! Cumhuriyet’le beraber Türk milletini ileri bir cemiyet haline getirecek bir takım prensipler kabul etmiştik. Gerçi bunların çoğu kâğıt üzerinde

284 Vurgu bizimdir, B.Ü.

285 Mehmet Ali Aybar, “İleri Değil, Geri Gittik”, *Zincirli Hürriyet*, 5 Şubat 1948.

kalmıştı ama, ileri fikirleri boğmak, geri dönmek de yasaktı. Halbuki bugün irtica şahlanmıştı. İleri, doğru, güzel ne varsa hücum ediliyor. Tekkeler, zaviyeler, ha açıldı ha açılacak, ve ‘Talebe-i ulum’ kazan kaldırıyor, ‘istemezük’ avazeleriyle rek-tör dövüyor, hoca kovuyor,²⁸⁶ gazete kitap paralıyor, matbaa yıkıyor.” DP’den de umudun kesildiğini söyleyen Aybar’a göre, demokrasi ve hürriyeti ilkelerinde “kaya gibi sert, yepyeni insanlar getirecektir. Halkın içinden çıkan, onun dilini konuşan yepyeni insanlar...”

Yeni seride ayrıca, Cami Baykurt’un bir yazısı²⁸⁷ ve Aziz Nesin’in iktidarı eleştiren yazıları²⁸⁸ da vardır ama, sanırız sonuçları açısından en önemli yazı Sabahattin Ali’ninkidir.²⁸⁹ Sabahattin Ali yazısında çok sert bir üslup kullanmakta, başta CHP olmak üzere, birçok kimseyi adını vererek ağır bir şekilde eleştirmektedir. Sabahattin Ali’ye göre de, “komünizm tehlikesi masalı” “Amerika’dan para koparmak ve içerideki namuslu halk dostlarını yıldırma için lüzumlu olduğundan” uydurulmuştur. Oysa “asıl tehlike, bu memleketin istiklalini de, hürriyetini de, varlığını da tehdit eden bir tek ve hakiki tehlike, bugünkü ehliyetsiz (ve ‘halk düşmanı’, B.Ü.) iktidarın devamıdır.” Sabahattin Ali yazının tümünde, iktidarı benzer bir üslupla yerden yere vurmuştur.

Ancak Zincirli Hürriyet baskılarında Sabahattin Ali’nin ya-

286 27 Aralık 1947’de Ankara’da, sağcı öğrenciler DTCTF hocaları aleyhine yine bir nümayiş yaparlar ve bu nümayişte A.Ü. Rektörü Şevket Aziz Kansu linç olmaktan zor kurtulur. Çetik (haz.), a.g.e., s. 24-25.

287 “Cami Baykurt’tan Mektup”, *Zincirli Hürriyet*, 5 Şubat 1948.

288 Gazetede, Aziz Nesin ve karikatürist Mim Uykusuz’un “Zincirli Mizah” adlı bir sayfaları vardır.

289 Sabahattin Ali, “Asıl Büyük Tehlike Bugünkü Ehliyetsiz İktidarın Devamıdır”, *Zincirli Hürriyet*, 5 Şubat 1948. Sabahattin Ali eşi Aliye Hanım’a 10 Ocak 1948 tarihinde yazdığı bir mektupta şunları söyler: “Mehmet Ali’nin çıkaracağı gazeteyle yazı ile yardım edeceğim. Fakat mesuliyetle iştirak edecek değilim, merak etme. Bundan sonra biraz da dostlar kahramanlık etsin. Ben elimden geleni yaptım ve bu hale geldim. Dünkü takdirdikarlarımız şimdi yüzümüze bakmıyorlar. Artık pes dedim.” Filiz Ali Laslo ve Atilla Özkrımlı, *Sabahattin Ali*, Cem Yay., İstanbul, 1979, s. 235. Ali ve Aybar akraba ve yakın dosttular. Ali, üzerindeki baskıların iyice arttığı 1947 yılında zaman zaman Aybar’larda yatı-yı kalıyordu. A.g.e., s. 229.

zısının bir bölümünün üstünü kapatan siyah bir damga dikkat çekmektedir; yazının bu bölümü okunmaz. Rasih Nuri İleri'nin anlattığına göre, S. Ali bu bölümde açıkça suç işlemekteydi ve Aybar bunu gazete baskıya girmişken farketmişti. Bunun üzerine Aybar ve arkadaşları, basılmış olan nüshalardaki bu bölüm üzerine bir mühürle siyah damga vurdular.²⁹⁰ Yazının okunamayan bölümü şöyledir: “Kötü idare ettikleri milleti komünizm tehlikesinden kurtarmak için yabancılardan ianesini bekleyen kimselerle, besleyemediği için orospuluk eden karısının namusunu, dostlarının yardımı ile temizlemeyi arzulayan adam arasında haysiyetsizlik bakımından hiçbir fark bulunmadığını bu millet pek iyi anlıyor.”²⁹¹

Bu yazı Sabahattin Ali'nin öldürülmeden önce yayımlanan son yazısıdır ve muhtemelen o güne kadar yazdığı yazılar arasında en sert olanıdır.²⁹² Sabahattin Ali, Rasih Nuri İleri'ye göre de “Örneğin, ‘Zincirli Hürriyet’te çok daha sert konuşabilmiştir. Zaten yaptığı mücadelenin sertleşmesi nedeniyle ölümüne kadar gidilmiştir.”²⁹³ Gerçekten de S. Ali'yi ölüme götüren en önemli ve son eylemi bu yazı olabilir; öldürülmesine karar verenler için bu yazı belki de bardağı taşıran son damla olmuştur.

Bu yazı nedeniyle Sabahattin Ali ve Mehmet Ali Aybar hakkında “hükümetin manevi şahsiyetine yayınla hakaret etmek” iddiasıyla tahkikat başlatılır (bu tahkikata daha sonra değinilecektir).²⁹⁴ Haberi duyan ve hürriyetinin tekrar kısıtlanmasından korkan Sabahattin Ali'nin²⁹⁵ kaçma planını kesinleş-

290 Bayram, a.g.e., s. 434.

291 A.g.e., s. 451; Laslo ve Özkırmı, a.g.e., s. 5.

292 Hangi yazının ne kadar sert olduğu elbette ki tartışılabilir. Bu sadece bizim yargımızdır. Karşılaştırma için bkz. Sabahattin Ali, *Markopaşa Yazıları ve Ötekiler*, der. Hikmet Altunkaynak, YKY Yay., İstanbul, 1998 (yalnız bu eserde S. Ali'nin *Zincirli Hürriyet*'te yayımlanan son yazısı yoktur).

293 Bayram, a.g.e., s. 413.

294 Kemal Sülker, *Sabahattin Ali Dosyası*, Ant Yay., İstanbul, 1968, s. 29.

295 S. Ali 1947'de yaklaşık dört ay hapis yatmıştır. Bu dönemde Aybar, arkadaşını sık sık ziyaret etmiştir. Laslo ve Özkırmı, a.g.e., s. 20, 226. Tabii o sıralar Aybar, Sertel'ler, S. Ali, Aziz Nesin, DTCF hocaları gibi ünlü solcu aydınlar, polis tarafından sürekli izlenirmiş.

tirdiği tahmin edilebilir.²⁹⁶ Sonuç olarak Sabahattin Ali, Nisan 1948'de Bulgar sınırına yakın bir bölgede öldürülmüştür.²⁹⁷ Bu olayın o dönem, Aybar'ı ve solcu aydınları psikolojik olarak olumsuz bir yönde etkilemiş olabileceği sanırız şüphe götürmez. Aşağı yukarı benzer şeyler yaptıkları en yakın arkadaşlarından biri öldürülmüştür ve bu, diğer aydınların da öldürülebileceği anlamına gelmektedir. Sabahattin Ali'nin öldürülmesi, aydınlar üzerindeki terörün en üst noktaya çıktığı olaydır. Düşündüğünü yazabilmek, artık gerçekten büyük bir cesaret işi haline gelmiştir.

Aziz Nesin'in *Zincirli Hürriyet*'te yazdığı "Ey Türk Faşisti!" adlı yazı ise, zaten korkutulmuş olan matbaa sahiplerini iyice korkutacak cinstendir, ve korkutmuştur. Yazıda sağcı gençler ve CHP'yle dalga geçilmektedir: "Birinci vazifen Türk matbaalarını yıkmak, makineleri ısırmak, demirleri dişleyip duvarlara saldırmaktır. (...) Bir gün nümayiş yapmak için emir alırsan, bütün polisleri yanı başında bulacaksın. (...) Muhtaç olduğun kazma, balta, Halk Partisi'nin ambarlarında mevcuttur."²⁹⁸

Zaten büyük zorluklarla çıkabilen, Amerikan yardımının ve CHP iktidarının önde gelen muhalifi *Zincirli Hürriyet*'te, Marko Paşa'nın ünlü yazarları Sabahattin Ali ve Aziz Nesin'in yazı yazmaya başlaması gazeteyi daha da "tehlikeli" yapmıştı. Bunun üzerine bir de, Türk basınının aforoz edilmiş ismi, sağcı gençliğin ve basının gözünde koyu bir komünist ve tam bir Sovyet uşağı olan Zekeriya Sertel'in gazetenin bir sonraki sayısından itibaren yazılarına başlayacağı duyuruluyordu.²⁹⁹ Bu açık bir meydan okumaydı ve bedeli de hemen ödetilecekti. Aybar *Zincirli Hürriyet*'i basacak matbaa bulamıyor-

296 S. Ali'nin bir başka yakın arkadaşı Mehmet Ali Cimcoz, benzer bir yorumda bulunmuştur. "Sabahattin Ali'nin Katli Davası", *Vatan*, 23 Temmuz 1949.

297 S. Ali eşine, kaçacağını bildiren son mektubunda, Aybar ve Mahmut Dikerdem'in onunla ve kızlarıyla ilgileceğini yazar. A.g.e., s. 39. Buradan, Aybar'ın arkadaşının kaçış planından haberdar olduğunu anlıyoruz.

298 Aziz Nesin, "Ey Türk Faşisti!", *Zincirli Hürriyet*, 5 Şubat 1948.

299 "Önümüzdeki Sayılarda Zekeriya Sertel'in İtalya'dan Göndereceği Yazılar", *Zincirli Hürriyet*, 5 Şubat 1948.

du.³⁰⁰ Bunun üzerine 15 Şubat 1948'de, İstanbul Valisi Lutfi Kırdar'a bir açık mektup yazdı ve bunu bir broşür halinde basmak istedi. Ancak İstanbul'da broşürü basacak bir matbaa bile bulunamıyordu. Aybar da mektubu Ankara'ya gönderdi ve 23 Mart 1948'de bastırabildi.³⁰¹ Aybar mektubunda, Aziz Nesin'in yazısında basında iddia edildiği gibi³⁰² Atatürk'e saygısızlık ve gençliğe hakaret edilmediğini anlattıktan sonra asıl konuya geçer ve ekmek kapılarının yıkılmasından korkan, polis tarafından bu yönde tehdit edilen matbaa sahiplerinin *Zincirli Hürriyet*'i basmayı reddettiklerini, kâğıtçıların kâğıt satmama konusunda uyarıldıklarını anlatır ve Vali'den bu kanunsuzluğa son vermesini ister. Ancak Aybar'ın söyledikleri bununla sınırlı kalmaz, CHP iktidarının eleştirildiği mektubun bir yerinde, sonradan Aybar'ın başını sıkıntıya sokacak şu cümle geçer: "Halk Partisi Başkanı İnönü, halk kitlelerinin şuurlanmasını geciktirmek için, tek mil irtica kuvvetlerini seferber etmiştir."

1948 yılında, artık yayım faaliyetinde bulunamayan, sindirilen Sertel'ler, Ankara'da tam bir terör havası içinde yaşayan DT-CF hocaları, yıldırılan ve sonra da öldürülen Sabahattin Ali'den sonra, bu çevreden, tarihçi Şerafettin Turan'ın belirttiği gibi "... Mehmet Ali Aybar yalnız kalmış gibiydi."³⁰³ Tabii bu apaçık gözüken bir şey olduğu için Aybar da sindirilmeye çalışılıyordu. Sinmemekte direnenler için ise, açılacak davalar sonunda hapishaneye düşme tehlikesi her zaman vardı.

300 S. Ali eşine yazdığı 13 Mart 1948 tarihli mektupta şöyle der: "Mehmet Ali Zincirli Hürriyet'i çıkarmağa çalışıyor, fakat hiçbir matbaa basmıyor. Bir yerde ümit var, onu bekliyor." Laslo ve Özkırımlı, *a.g.e.*, s. 237.

301 *Zincirli Hürriyet Sahibi Mehmet Ali Aybar'dan İstanbul Valisi Lutfi Kırdar'a Açık Mektup*, Sakarya Basımevi, Ankara, 23 Mart 1948 (Sakarya Basımevi Ankara'daki olaylar üzerine 24 Saat'i basmayı durduran matbaadır).

302 *Ulus*, 7-8 Şubat 1948.

303 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, cilt 4, 1. Kitap, Bilgi Yay., Ankara, 1999, s. 201. Sanırsız burada Aybar'ın yanına Aziz Nesin'i de koymak gerekir ancak, unutmamak gerekir ki adı geçen kişiler sadece en meşhur olanlardır. Şüphesiz değişik şekillerde aynı amaç için mücadele eden daha pek çok insan vardır.

Aybar'ın davaları ve savunmaları

Sabahattin Ali'nin yazısı nedeniyle, Mehmet Ali Aybar ve S. Ali hakkında yapılan ilk tahkikat 13 Mayıs 1949'da tamamlanmıştır. S. Ali öldürüldüğü için onun hakkındaki takibat sona erer. Aybar hakkında ise, Türk Ceza Kanunu'nun 159. maddesine göre son tahkikatın açılıp duruşmasının ağır ceza mahkemesinde yapılması kararı verilir. 159. madde "tevkifini icap ettirdiğinden" Aybar tutuklanır.³⁰⁴ Duruşma İstanbul İkinci Ağır Ceza Mahkemesi'nde 1 Haziran 1949'da sona erer ve Aybar "hükümetin manevi şahsiyetine yayın yoluyla" hakaret suçundan bir sene ağır hapse mahkum olur. Aybar karar kesinleşene kadar, 1000 lira kefalet karşılığı serbest kalabilecektir.³⁰⁵ Kefaleti Zekeriya Sertel öder ve Aybar serbest kalır.³⁰⁶ Karar Ekim 1949'da kesinleşir.³⁰⁷ Aybar hapse, muhtemelen Ekim ayı içinde girmiştir.

Aybar, 28 Mayıs 1949'daki duruşmada yaptığı savunmanın metnini yine broşür şeklinde yayımlamıştır.³⁰⁸ Bu ilginç belgede³⁰⁹ Aybar, savunmasını, yazıda hedef alınanın somut olarak hükümet değil, CHP iktidarı olduğunu ve buna da hakaret edil-

304 *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1949.

305 *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1949; *Vatan*, 2 Haziran 1949. *Cumhuriyet*'in haberinde, Aybar'ın aynı zamanda 4 ay müddetçe "umumi emniyet nezareti altında bulundurulacağı" yazmaktadır. Bu muhtemelen, kefalet sayesinde serbest kalacak olan Aybar'ın polis gözetimi altında tutulacağı anlamına gelmekteydi.

306 *Ulus*, 2 Haziran 1949; *Tasvir*, 2 Haziran 1949.

307 *Ulus*, 22 Ekim 1949. *Ulus*'taki haberde, Aybar'ın mahkumiyetinin "temyizce tasdik edil"diği yazılıdır ancak tam tarih verilmemektedir. Ancak muhtemelen 21 Ekim 1949'da tasdik edilmiştir. Sülker, *a.g.e.*, s. 30'da ise, kararın 15 Eylül 1949'de kesinleştiği yazılmaktadır.

308 Mehmet Ali Aybar, *Müdafaa*, Seyhan Matbaası, Haziran 1949 (?). Davanın dosya numarası 949/92'dir.

309 Savunma metnini incelemeye başlarken Aybar'ın "tarih" anlayışını aktarmakta fayda var. Aybar savunmanın başında, Türk toplumunun büyük değişimlerin arifesinde olduğunu söyledikten sonra ekler: "Ama bu değişikliğin kendiliğinden oluvereceğini sanmamalıyız. Toplum hayatının ilerleyişi mihaniki bir muayyenliğe tabi değildir. Tarihlerini, insanlar bizzat yaparlar. Eğer toplum hayatında eski ve gerinin kapanıp yeni ve ileri bir devrin açılmak üzere olduğunu sezemez, yani maddi ve fikri gelişmeleri görüp buna hız verecek şekilde çalışmazsak, toplum hayatı tefessüh eder. Tarih dejenere olur."

mediği iddiası üzerine kurar. Ancak bunlar, savunmanın konumuzla ilgisi olmayan teknik kısımlarıdır; bizi ilgilendiren daha çok Aybar'ın Türkiye hakkında söyledikleridir.

Aybar'a göre, "Bu memlekette 25 senenin hesabını toptan vermekle mükellef olan tek varlık, şefin iradesini gerçekleştirmek için kurulan ve teşkilatlandırılan Cumhuriyet Halk Partisi'dir" ve bu parti 1938'den beri tam bir faşist parti olma yolunda ilerlemektedir. "Emperyalizm düşmanı ve devletçi olduğunu ilan eden Halk Partisi Hükümetleri bugün memleketin kapılarını Amerikan emperyalizmine açmışlar, devletçilik politikasından da vazgeçmişleridir. (...) Bir zamanlar şiarları laiklik olan zatlar, bugün imam hatip kursları açıyorlar, mekteplere din dersleri koyuyorlar."

Aybar ülkenin, Truman Doktrini³¹⁰ ve Marshall Yardımı gereğince yapılan iki antlaşmayla, Amerika'nın yarı sömürgesi haline geldiğini belirtir; bunun açık bir göstergesi de, partiler arasındaki dış politika tartışmaların, "ben ... senden daha fazla yardım koparırdım" konusu üzerinde toplanmasıdır. Oysa, ülkeyi Amerika'ya teslim eden Halk Partisi umduğu yardımı da bulamamıştır.³¹¹

Aybar hakim karşısında olmasının gerçek nedeninin, Sabahattin Ali'nin bir yazısı olmadığını bilmektedir: "Huzurunuz, şef sistemine ve onun maskeli bir şekilde devamının temini için memleketin istiklali pahasına baş vurulan Amerikan yardımına karşı cephe aldığım ve bunları anlatmağa çalıştığım dolaylı getirildim." Aybar üniversiteden uzaklaştırılışını, gazetesi aleyhine yapılan nümayiş, gazetesini basmamaları için matbalar üzerine yapılan baskıları da buna bağlamaktadır, ki haklıdır. Mehmet Ali Aybar mutlaka susturulmak ve yıldırılmak istenmektedir.

310 Aybar savunmasında, İzmir'de çıkan *Zincirli Hürriyet*'in "istiklalimizin tehlikeye düştüğünü ve Türkiye'mizin bir Amerikan askeri üssü haline konulmak istendiğini" halka duyuran tek gazete olduğunu söylemektedir.

311 19 Ağustos 1950 tarihli Cumhuriyet'te şunlar yazıyordu: "... Marshall yardım planını idare edenlerin de- her nedense- Türkiye'ye üvey evlat muamelesi yaptıklarını kabul etmek yanlış olmasa gerekir." Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s. 74.

Aybar hakkında ikinci bir dava da, Aybar'ın İstanbul Valisi Lütü Kırdar'a yazdığı açık mektupta, "Bakanlar Kurulu ve devlet memurlarından bir kısmının isim zikretmeyerek şeref ve haysiyetlerini ihlal ettiği" iddiasıyla açılmıştır.³¹² Ankara İkinci Asliye Ceza Mahkemesi Aybar'ın beraatına karar verir (10/06/1948) ancak, Yargıtay bu kararı bozar (04/03/1949).³¹³ Sonra dört aylık bir mahkumiyet kararı verilir ancak Yargıtay bunu da bozar.³¹⁴

Aybar son olarak, 30 Mayıs 1950'de hakim önüne çıkacaktır. Bu defa, "Halk Partisi Başkanı İnönü, halk kitlelerinin şurulanmasını geciktirmek için, tekmil irtica kuvvetlerini seferber etmiştir." dediği için, Cumhurbaşkanlığı'na hakaret suçundan yargılanmakta ve üç yıl ağır hapsi istenmektedir. Aybar'ın bu duruşmada yaptığı savunma ise, beraat etmeye çalışan bir insanın psikolojisinden çok, meydan okuyan bir insanın psikolojisini yansıtır. Aybar, 60 sayfayı geçen ve daha çok bir bildiriye andıran savunma metnini, Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'nde yazmıştır³¹⁵ (1949 Sonbaharı'ndan beri cezaevinde olan

312 Ankara Cumhuriyet Savcı Yardımcısı Hasan Kemal Çiçekoglu'nun 31/03/1948 tarihli Iddianamesi (esas no: 948/1684), M.A. Aybar Özel Arşivi, "Matbuat Kanunu'na Muhalefet" Davası (1948-1949) Dosyası. Iddianamesinde broşürden bazı alıntılar yapan Savcı, Aybar'ın Matbuat Kanunu'nun 30. maddesinin 2. fıkrasını ihlalden yargılanmasını istemektedir.

313 Yargıtay Üçüncü Ceza Dairesi'nin 04/03/1949 ve 15/03/1948 gün ve esas 6615, karar 2316 sayılı ilamı, M.A. Aybar Özel Arşivi, "Matbuat Kanunu'na Muhalefet (1948-1949) Dosyası. Arşivin aynı dosyasında, Aybar'ın Yargıtay kararına itiraz ettiği dilekçesi vardır. Dilekçenin bir yerinde şöyle denir: "Broşürün yayınlandığı tarihten bugüne kadar ancak bir sene gibi kısa bir süre geçmişken, memleketimizi korkunç irticayın tekrar sarıvermiş olması, endişe etmekte ne kadar haklı olduğumuzu göstermiştir." 18/04/1949 tarihli dilekçede, mahkemeden beraat kararında ısrar etmesi istenmektedir.

314 Bunları, Aybar'ın 30 Mayıs 1950 tarihinde, Ankara Birinci Ağır Ceza Mahkemesi'nde yaptığı savunmada (bu belgeye önümüzdeki sayfalarda değinilecektir), "Yüksek yargıçlığınız önüne bu ikinci çıkarılışım. Önce verdiğiniz dört aylık mahkumiyet kararını Yargıtay bozmuş." demesinden anlıyoruz. Muhtemelen Yargıtay'ın birinci bozma kararından sonra, Ankara Asliye Ceza Mahkemesi davayı Ankara Ağır Ceza Mahkemesi'ne devretmiş, Ağır Ceza da dört ay mahkumiyet kararı vermiş, ancak bu karar da Yargıtay tarafından bozulmuştur.

315 Mehmet Ali Aybar'ın 30 Mayıs 1950 tarihinde Ankara Birinci Ağır Ceza Mahkemesi'nde yaptığı savunmanın metni, M.A. Aybar Özel Arşivi, Çeşitli Dava-

Aybar'ın cezaevi arkadaşları arasında Nâzım Hikmet³¹⁶ ve Aziz Nesin³¹⁷ vardı. Akraba olan Aybar ve Nâzım Hikmet'in cezaevi ortamında yakınlaşıp birbirlerini çok sevmiş oldukları bilinmektedir).³¹⁸

Aybar'a göre irtica (geri dönme, eskiyi isteme, B.Ü.) kavramının içine, sadece din irticacı değil, "Bir toplumu, tarihin illeri hamlelerine ayak uydurmaktan, bunları hızlandırmaktan alıkoyan, ne kadar köstekleyici kuvvet varsa, hepsi" girmektedir (s. 1). Aybar bu noktada şunları söyler:

"Ne vakit milli kurtuluş savaşı yapmış, yahut yapmakta olan bir memleketin hakim sınıfı, işçi ve köylünün kendi haklarını bizzat korumasına, bunun için de müstakil bir parti kurmasına ve bu partiyi yaşatmasına izin vermezse;

ne vakit bir memleketin hakim sınıfı toprak ağalarını korur, onlarla işbirliği ederse;

ne vakit bir memleketin hakim sınıfı, kapılarını emperya-

lara ilişkin Evraklar Dosyası. Bu belgeye metinde, parantez içinde referans verilecektir.

316 Nâzım Hikmet 11 Nisan 1950 Salı günü Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'ne nakledilmiş ve yaklaşık 1 ay burada kalmıştır. Fuat, *a.g.e.*, s. 527, 535.

317 Cantek, *a.g.e.*, s. 171. Aybar ve Nesin'in cezaevinde birlikte çekilmiş bir fotoğrafları için bkz. "Mehmet Ali Aybar Özel Eki", *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995, s. 19.

318 Nâzım Hikmet'in üvey oğlu Memet Fuat anılarında şunları yazmaktadır:

"Üsküdar Cezaevi'nde, yemekhane gibi bir yerde, masalarda tutuklularla görüşmeciler karşılıklı oturmuş konuşuyorlardı. Kapıdan girer girmez hemen soldaki masada Mehmet Ali Aybar'la Nâzım yan yanaydılar. Bir görüşmecileri vardı.

"Nâzım beni görünce kalkıp sağdaki masaya geçti. Biraz sonra görüşmecisi giden Aybar'ı da yanımıza çağırdı. O günden unutamadığım anı, Nâzım'ın Mehmet Ali Aybar'ı sevgi dolu bakışlarla övmesiydi. Teyze oğlunu yeni tanımış, pek sevmişti. Düşüncelerini, düşünüş tarzını çok beğenmişti. Bu arada, birlikte resim yaptıklarını, ama teyze oğlunun kendisinden daha iyi ressam olduğunu söyledi.

"Mehmet Ali Aybar onun övgüleri karşısında sadece gülümsüyordu." Memet Fuat, *Gölgede Kalan Yıllar*, Adam Yay., İstanbul, 1998, s. 574. Nâzım Hikmet'in cezaevinde yaptığı yağlıboya Aybar portresi için bkz. "Mehmet Ali Aybar Özel Eki", *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995, s. 9. Aybar, Nâzım Hikmet'in affı için açılan imza kampanyasına cezaevinden katılmıştı. Fuat, *Nâzım Hikmet*, s. 516.

listlere açar, yabancıların memleketi sömürmesine göz yumar;

o vakit, bu hakim sınıf, inkılapçı vasfını tamamı ile kaybetmiş ve irticaın kucağına düşmüş olur.” (s. 2).

Aybar’a göre, CHP iktidarı ve bütün hakim sınıflar, içerde ve dışarıda yıllardır “mürteci” bir politika yürütmekteydi. Tan Olayı’nın, Üniversite Rektörü’nün dövülmesinin, DTCF hocalarının üniversiteden tasfiyesinin ve derslerinde materyalizmi övdükleri ve Komünist Manifesto’ya fazla saat ayırdıkları için mahkemeye verilmelerinin arkasında hep irtica gizleniyordu. Bunu çok az insan gördü, onlar da susturuldu. Bunlardan Halk Partisi ve hakim sınıflar sorumluydu (s. 2-3).

İrtica, toplum hayatımızı tümü ile sarmıştı. Din irticaı ise, irtica çeşitlerinden sadece biriydi. İrtica genellikle, bir memleketin önce iktisadi ve siyasal bünyesini, fikir ve sanat hayatını sarar, sonra dine geçerdi; bunların sonucunda da dış politikada irticaa sapılırdı (s. 12).

Ekonomide irtica, Cumhuriyet devrindeki ileri bir hamle olan devletçilikten vazgeçilmesiydi. Devletçilik yerine, tröstleri ve kartelleri doğuran, savaşların, geriliğin, sefaletin, işsizliğin, cahilliğin asıl kaynağı olan “serbest teşebbüs sistemi” getiriliyordu. “Artık herkes liberalizmi savunuyordu.” (s. 4-5).

Sanatta irtica, “Sanat için sanat” fikrinin yaygınlaştırılmaya çalışılmasıydı: “Sanatçılar, türlü telkinlerle, toplum işlerinden, memleket meselelerinden uzaklaştırılmak isteniyordu.” Aydın eğer bilgin ise, ondan da “objektiflik” adına, “bilim için bilim” yapması isteniyordu: “Sanki bilim, tabiatın, toplumun, bir kelime ile hayatın dışında imiş gibi. (...) Sanki bilimin gayesi insanlara hizmet değilmiş gibi. Sanki bilim hayat kavgasında’ tarafsız kalabilirmiş gibi...” (s. 3-4).

“Nereye baksanız irtica!..” vardı: Tiyatrolarda, içinde memleket meseleleri olan, birazcık ileri fikir, “hatta sadece fikir” bulunan piyesler ya sansüre uğruyor, ya da sahneden kaldırılıyordu; kitapevlerine girildiğinde ise, görülen manzara, soyunmuş kadın resimleri yayınlayan Amerikan dergileri ve kor-

kunç cinayetleri veya romantik aşk maceralarını anlatan romanlardı (“Arada ‘Bizim Köy’ gibi bir kitaba rastlarsanız, biliniz ki, yazarı derhal tevkif edilmiştir.”); gazeteler körü körüne Amerikan meddahlığı ve Sovyet düşmanlığı yapıyordu; “Memleketini, memleketinin insanlarını, bu insanların dertlerini, umutlarını, eşsiz bir ustalıkla anlatan, dünya ölçüsünde koca bir sanatçımız, bir tek şairimiz var; 13 yıldır mahpus- ta çürüyor”du (s. 6-7).

Bunların arkasından “Politikaya alet edilen din!”, dolayısıyla din irticaı geliyordu. İlkokullara din dersleri konulmuş, imam hatip kursları açılmış, İlahiyat Fakültesi kurulmuş- tu.³¹⁹ Her gün yeni yeni tarikatlar ortaya çıkıyor, millet meclisinde arapça ezan okunuyor, “Ticani tarikatına mensup bin- den fazla yobaz” Adliye Sarayını basıp işgal ediyor, Mareşal Fevzi Çakmak’a resmi cenaze töreni yapılamıyordu.³²⁰ “Halk Partisi’nin, din irticaının yeniden tehlikeli bir kuvvet haline gelmesindeki” sorumluluğu ise, “münakaşa kabul etmez”di (s. 8-12).

Dış politikadaki irtica ise, ülkenin Amerika’nın boyunduru- ğu altına girmesi, yarı sömürgesi olmasıydı. Amerika’dan 500 milyon dolar borç istememiz, Missouri zırhlısının CHP iktidarı tarafından büyük bir coşkuyla karşılanması, Thornburg’un raporu, ülkeye gelen ve çeşitli konularda ne yapmamız gerekti- ği söyleyen birçok Amerikan heyeti, “yeni bir Sevr Antlaşması” olan 12 Temmuz 1947 tarihli Türk-Amerikan Yardım Antlaş- ması (Truman Doktrini) ve Marshall Yardımı,³²¹ Amerika’nın yarı sömürgesi ve askerî üssü olma yolundaki bazı basamaklar- dı (s. 16-26, 46-52).

“İrtica” meselesini böyle gören Aybar’ın, savunmasından

319 Aybar’a göre bu gelişmelerdeki olumsuzluk, bu okullarda yetişen ve yetişecek insanların düşünce yapılarıdır.

320 Bu olaylar için bkz. Karpat, a.g.e., s. 233.

321 Aybar s. 27-31’da, ABD’nin İkinci Dünya Savaşı sırasında yakaladığı yüksek üretim ve kâr düzeylerinden ve yaşadığı tekelleşmeden bahseder. Aybar’a göre, bu durumu koruma çabası, Truman Doktrini ve Marshall Yardımı’nı hazırlamıştır. Aybar ayrıca (s. 32-34’te), Amerikan yönetiminin tekeli sermaye- nin elinde olduğunu örnekler vererek anlatmaktadır.

çıkardığımız ilginç bir nokta, Sovyetler Birliği'ne karşı oluşan sempatisinin açık bir şekilde gözükmesidir. Geçmiş yıllardaki Türk-Sovyet dayanışmasından, Sovyetlerin iddia edildiğinin tersine emperyalist olmadığından ve olamayacağından (emperyalizmin teknik bir açıklamasını yaparak ve Leninist terminolojiyi kullanıp "Emperyalizm, kapitalizmin son merhalesidir" diyerek) ve ideolojisini de yaymaya çalışmadığından,³²² çoğu memleketin Sovyetlerden gördükleri karşılıksız yardımlarla kalkındığından³²³ bahseden Aybar (s. 38-43), anlaşıyor ki, Sovyetler Birliği'ne artık çok daha sıcak bakmaktadır. Bunda, cezaevinde geçirdiği yaklaşık sekiz aylık süre içinde okuduğu kitaplar ve kurduğu ve/veya yakınlaşan arkadaşlıkları etkili olmuş olabilir. Ancak buradan, Aybar'ın kafasındaki sosyalizm tasarımıyla değiştiği sonucuna varmak yanlış olur. Aybar'ın, Sovyetler Birliği hakkında (yayılmacı ve baskıcı olduğuna dair) söylenenlerin ve yazılanların kapitalist propaganda olduğuna inanmaya başlamış olması bize daha muhtemel gözüküyor.

Bu arada Aybar, muhalefet partileri (DP ve Millet Partisi) hakkındaki görüşlerini de netleştirmiştir: "... bütün bu partilerin kökü birdir. Çünkü aslında cümlesi hakim sınıfların partisidir. Hepsi aslında devrim düşmanı, halk düşmanı, cumhuriyet düşmanıdır; laikliğin ve devletçiliğin düşmanıdır. Ve gerçek yurtseverliğin düşmanıdır." (s. 12).

Aybar, görüldüğü gibi daha çok bir makaleyi veya bildiriye andıran savunmasının sonlarında sadece tek sayfalık teknik bir savunma yapmıştır (s. 56). Asıl amacı beraat etmek değil meydana okumak olan Aybar, savunmasını şu sözlerle bitirir:

"Vazifesini yapmış bir insanın gönül rahatlığı ile kararınızı bekliyorum. Türk milleti adına vereceğiniz karar, aleyhime olmaz. Ama olursa, beni eğer üç yıl ağır hapse mahkum ederseniz, emin olunuz ki yerinmeyeceğim. Yurttaşlarım ömürle-

322 Aybar bu noktada şöyle der: "Hele bu ideoloji, her milletin kendi inkılabını kendisinin yapacağını öğreten bir ideoloji olursa..."

323 Aybar s. 45-45/3'te doğu bloku ülkelerinin kalkınma rakamlarından örnekler vermektedir.

ri boyunca zindan hayatı sürerken, onların yoluna üç yıl daha mahpus yatmak, bana ancak şeref ve gurur verecektir.

Yarınlar Türk milletindir!

Karar sizin yargıçlar.” (s. 61).

Aybar'ın bu savunmasının, duruşmayı izleyen “dinleyiciler üzerinde menfi tesir” yapabileceği³²⁴ ve dinleyicileri “heyecana götürmek hedefi güttüğü”³²⁵ gerekçesiyle, savcı yardımcısının isteği üzerine duruşmaya öğleden sonra gizli celsede devam edilmiştir. Sonuç olarak Aybar, iki yıl sekiz aya mahkum olmuştur,³²⁶ ancak çok geçmeden, 14 Temmuz 1950’de (DP iktidarında) kabul edilen af kanunu³²⁷ sayesinde özgürlüğüne kavuşacaktır.

Aybar'ın mizah gazetelerinde yayımlanan yazıları

Aybar, gazete yayımlamasının artık mümkün olmadığı ve hakkında davaların açıldığı günlerde, Remzi Gürcan'ın çıkardığı haftalık mizah gazetesi *Geveze*'de yazmaya başladı.³²⁸ Bir gazetenin “Aybar” imzalı bir yazı yayımlaması o gazetenin hayatını tehlikeye sokacağından,³²⁹ Aybar'ın *Geveze*'deki yazıları imzasız çıkmıştır.³³⁰

Aybar bu gazete de, “Behice, Pertev ve Niyazi” gibi “tertemiz

324 *Vatan*, 31 Mayıs 1950.

325 *Ulus*, 31 Mayıs 1950. *Ulus*, Aybar'ın “100 sayfaya yakın” olan savunma metnini ve Nâzım Hikmet'ten “kendi tabiriyle biricik şairimiz” diye bahsetmesini garipsemiştir.

326 *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1950.

327 Ahmad ve Ahmad, *a.g.e.*, s. 72.

328 Cantek, *a.g.e.*, s. 136.

329 Haluk Yetiş'in, Aziz Nesin'e yazdığı 16 Mart 1948 tarihli mektupta, Nesin'e, Aybar ve S. Ali'yle iş hususunda bir anlaşma yapmamasını yazması ilginçtir. Yetiş'in neden böyle yazdığını Nesin de anlamamıştır ancak, sanırız mesele, Aybar ve Ali'nin artık herhangi bir gazete yayımlayamayacaklarının Yetiş tarafından anlaşılmasıdır. Mektupları aktadar Cantek, *a.g.e.*, s. 139.

330 *Geveze*'de çıkan yazıların hangilerinin Aybar'a ait olduğunu iki kaynaktan öğrenebiliyoruz: Birincisi Aybar'ın yazılarının derlendiği kitap, ikincisi ise Aybar'ın özel arşivinde olan (ama kitapta olmayan) ve altlarında Aybar'ın el yazısıyla adı (imzası) bulunan, gazeteden kesilmiş yazılardır.

memleket evlatlarını ve çok kıymetli ilim adamlarını”, “iğrenç bir iftira” olan komünistlik suçlamasıyla üniversiteden tasfiye etmek için elinden geleni (“Hatta DTCF’yi lağv dahi ettirebilirler”) yapan,³³¹ “sağdan geri” dönen,³³² gerçek muhalefete izin vermeyen³³³ CHP iktidarını, iktidar yanlısı basını ve yeri geldikçe her şey olabilen, “Yarın icap ederse, sosyalist, hatta komünist kılığına bürünebil”ecek olan CHP başkanı İsmet İnönü’yü eleştirmeğe devam etmektedir.³³⁴ Bu muhalefeti ise, hürriyet mücadelesinin tek hedefinin artık CHP iktidarı olmadığını, asıl hedefin memleketteki nüfuzu günden güne artan Amerika’nın olduğunu vurgulayarak sürdürmüştür.³³⁵ Aybar, 20 Temmuz 1948’de kurulan Millet Partisi’ne de, CHP’yi iktidardan uzaklaştırmakla işin bitmeyeceğini, çünkü “hürriyet davası”nın artık bir “istiklal davası” haline geldiğini hatırlatır.³³⁶

Aybar’ın bu çizgisi, haftalık siyasi mizah gazetesi *Nuhun Ge-*

331 Mehmet Ali Aybar, “Solcu Profesörlerin Yüzü Ak, Müfterilerinki Kara Çıktı”, *Geveze*, 4 Mart 1948 (Seçmeler içinde, s. 131-132).

332 Mehmet Ali Aybar, “İnönü Demokrasisi”, *Geveze*, 11 Mart 1948 (Seçmeler içinde, s. 133-134).

333 Mehmet Ali Aybar, “İktidar Partisinin Manevraları”, *Geveze*, 7 Temmuz 1948 (Seçmeler içinde, s. 138-139).

334 Mehmet Ali Aybar, “İlk Hedef İnönü’ler, Celal Bayar’lardır”, *Geveze*, 18 Mart 1948 (Seçmeler içinde, s. 135-136). Yazının adından anlaşılacağı gibi, Aybar’ın DP’den de gerçek muhalefet yapması anlamında hiçbir umudu kalmamıştır. Ancak bu yazıda ilginç olan, Aybar’ın, 1960’larda “ortanın solunda” olduklarını açıklayacak İsmet İnönü’nün neler yapabileceğini önceden görüp, biraz abartarak da olsa söylemesidir.

335 Mehmet Ali Aybar, “Bu Memleket Bizimdi; Her Yol Vaşington’a Çıkar”, *Geveze*, 1 Eylül 1948. Aybar’ın dış politika ve bağımsızlık konularında *Geveze*’de yayımlanmış daha pek çok yazısı vardır. Bkz. Mehmet Ali Aybar, “Kapitülasyonlar Geri mi Geliyor Dersiniz?”, *Geveze*, 15 Ağustos 1948 (Marshall yardımı ile ilgili bu yazı, Seçmeler içinde, s. 139-140); “Amerikan Yardımı ve Hürriyet Mücadelesi”, *Geveze*, 24 Ağustos 1948, (Seçmeler içinde, s. 141-142); “30 Ağustos”, *Geveze*, 1 Eylül 1948 (Seçmeler içinde, s. 143); “Amerikan Sermayesi Memlekete Girerken”, *Geveze*, 15 Eylül 1948 (Seçmeler içinde, s. 144-145); “Amerikan Yardımının Faydaları (!)”, *Geveze*, 6 Ekim 1948 (Seçmeler içinde, s. 148-149); “Dikkat!”, *Geveze*, 15 Eylül 1948; “Kara Günlere Hazır Olun!”, *Geveze*, 22 Eylül 1948; “Amerika’nın Bize Yardımı Bir Gösteriş midir?”, *Geveze*, 13 Ekim 1948. Bu arada Aybar’ın, kurulması planlanan Millet Partisi’nden gerçek muhalefet yapacağı konusunda umutlu olduğu gözüküyor. “Yeni Partinin Doğmasını Beklerken”, *Geveze*, 2 Nisan 1948.

336 Mehmet Ali Aybar, “Amerika Bizi Yüzüstü Bırakacak”, *Geveze*, 13 Ekim 1948.

misi'nde³³⁷ de devam eder. Aybar'ın cezaevinde yazdığı ve dolaylı yollarla gazete yönetimine ulaştırılan yazılarının bazıları imzasız, bazıları da "Nuh" imzasıyla yayımlanmıştır.³³⁸

Aybar'a göre, "... Amerikan emperyalizmi, kendini her gün biraz daha çok hissettiren iktisadi buhranın pençesinden kurtulmak ve dünyayı, mallarını serbestçe sürebileceği, parasını kârla işletebileceği bir Amerikan pazarı haline getirmek ümidile, dünya için kanlı, fakat Amerikan sermayecileri için karlı bir harbin hazırlıklarıyla meşguldü";³³⁹ Amerikalılar, bağımsız birçok milleti, dostluk ve yardım bahanesiyle ile sömürgeleştiriyordu,³⁴⁰ bu arada politikacı ve aydınlar arasında, "bağımsızlığı modası geçmiş boş bir milli gurur sayanların sayısı gün geçtikçe artıyor",³⁴¹ bu durum da Mütareke yıllarındaki teslimiyetçi havayı hatırlatıyordu.³⁴²

337 *Nuhun Gemisi*'ni Abidin Dino'yla Mehmet Ali Aybar'ın birlikte çıkardığı söylenir. Zeynep Avcı (metin ve derleme), *A'dan Z'ye Abidin Dino*, YKY Yay., İstanbul, 2000, s. 45, 285. Ancak *Nuhun Gemisi*'nin ilk sayısının çıktığı 2 Kasım 1949'da, Aybar yaklaşık on gündür cezaevindeydi. Dolayısıyla, gazetenin çıkarılmasında aktif olarak çalışması pek mümkün değildir ama, gazete yayımlanmaya hazırlanırken Aybar ve Dino beraber çalışmış olabilirler. Levent Cantek'in aktardığına göre ise, *Nuhun Gemisi*, Şefik Hüsnü'nün lideri olduğu Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi taraftarı bir dergiymiş. Cantek, a.g.e, s. 177. Eğer bu doğruysa, Aybar'ın dergiye yazı dışında bir katkı yapmamış olması muhtemeldir.

338 *Nuhun Gemisi*'nde çıkan yazıların hangilerinin Aybar'a ait olduğunu, daha önce bahsettiğimiz kaynaklardan öğreniyoruz.

339 Mehmet Ali Aybar, "Amerikan Diplomatların Toplantısı", *Nuhun Gemisi*, 30 Kasım 1949.

340 Mehmet Ali Aybar, "Cumhuriyet Bayramı'nı Kutlarken", *Nuhun Gemisi*, 2 Kasım 1949 (Seçmeler içinde, s. 150-151).

341 Mehmet Ali Aybar, "Sömürgeleşmeye Doğru", *Nuhun Gemisi*, 16 Kasım 1949 (Seçmeler içinde, s. 155-156).

342 Mehmet Ali Aybar, "1919-1950", *Nuhun Gemisi*, 11 Ocak 1950 (Seçmeler içinde, s. 159-160). Bağımsızlık ve dış politika meselesiyle ilgili yazılar için bkz. Mehmet Ali Aybar, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh", *Nuhun Gemisi*, 9 Kasım 1949 (Seçmeler içinde, s. 153-154); "Amerika'ya teşekkür, Tanrıya Teşekkür", *Nuhun Gemisi*, 30 Kasım 1949; "Bir Daha S.O.S.", *Nuhun Gemisi*, 21 Aralık 1949 (Seçmeler içinde, s. 157-158; "Bay Sadak Latife ediyorsunuz", *Nuhun Gemisi*, 28 Aralık 1949; "Bilanço", *Nuhun Gemisi*, 4 Ocak 1950; "İflasin Eşiğinde", *Nuhun Gemisi*, 1 Şubat 1950; "Sadak'ın İtirafı", *Nuhun Gemisi*, 15 Şubat 1950; "Geç Kaldınız", *Nuhun Gemisi*, 22 Şubat 1950; "Amerikan Halkının Korkusu", *Nuhun Gemisi*, 8 Mart 1950; "Afla Dair", *Nuhun Gemisi*, 29 Mart 1950.

Aybar, ülkenin genel seçimlere yaklaştığı günlerde siyasal partilere de değinmiştir. Aybar'a göre, DP iktidara gelse bile bunun fazla bir önemi yoktu çünkü dış politika anlayışı CHP'yle aynıydı,³⁴³ bunların hepsi aynı zümrenin menfaatlerini halka karşı savunan teşekküllerdi; "... iş başına ha 'kapı kulları' gelmiş, ha köy ağaları seçilmiş; bizce fark etmez"di.³⁴⁴ Aybar, grev hakkını şimdilik savunur gözüken DP'nin,³⁴⁵ iktidara geldiğinde buna yanaşmayacağını da³⁴⁶ söylemektedir.³⁴⁷

Mizah gazetelerindeki yazılarını da kısaca inceledikten sonra, Aybar'ın 1945-1950 arası neler yaptığına, yazdığına ve başına neler geldiğine, elimizdeki bilgilerin çizdiği sınır içinde, büyük ölçüde değinmiş oluyoruz.

Ara değerlendirme

Giriş bölümünde belirttiğimiz gibi, Aybar'ın düşüncesinin Türk solu için önem kazandığı asıl dönem 1960 sonrasıdır. O düşüncenin temellerini ise, Aybar'ın 1945-1950 yılları ara-

343 Mehmet Ali Aybar, "Çekiver Seçimlerin Kuyruğunu", *Nuhun Gemisi*, 22 Mart 1950 (Seçmeler içinde, s. 166-167).

344 Mehmet Ali Aybar, "Ha Kapı Kulları, Ha Köy Ağaları", *Nuhun Gemisi*, 18 Ocak 1950 (Seçmeler içinde, s. 169-170).

345 6 Kasım 1949'da, CHP'li Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, bir halkevinde işçilere yaptığı konuşmada şu traji-komik sözleri söylemiştir: "Halbuki grev, devletin, devlet olarak vazifesini yapmadığı yerlerde kullanılan köhne bir silahtır ki karşısındakinden ziyade elinde bulunanı tahrip eder." "Çalışma Bakanı Muhalefetten Şüpheli", *Vatan*, 7 Kasım 1949. Aynı bakan birkaç ay sonra ise, "İşleyen demir pas tutmaz derler, çalışan işçi de temiz ve asildir. İş onun ruhunu asilleştirir." diyecektir. "İşçi Sendikaları Birliği Kongresi Dün Yapıldı", *Vatan*, 6 Şubat 1950.

346 DP'nin ileri gelenlerinden Fuat Köprülü, 1948 yılında işçilere yaptığı bir konuşmada, "... biz Türk işçisinin milliyetçi duygularına inanıyoruz." diyecekti. Bu, grev hakkının milliyetçilik sınırları içinde kullanılacağını gösteriyordu. Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s. 45.

347 Mehmet Ali Aybar, "Grev Hakkı", *Nuhun Gemisi*, 8 Şubat 1950 (Seçmeler içinde, s. 161-162). Aybar bu yazıda, "Türk işçisinin kendi yaratıcı ve kudretli varlığına her gün daha çok inandığı; demokrasi inkılabında halk yığınlarına önderlik etmek olan tarihi görevini her gün daha iyi kavradığı gerçeği"nden bahseder. Aybar'ın kastettiği sanırsız sosyalist devrimdeki işçi sınıfı öncülüğüdür.

sında yazdığı yazılar ve yaptığı savunmalarda görmek mümkündür.

İlk önce şunu söyleyebiliriz ki, Aybar demokrasinin ve sosyalizmin odağına insanı koymaktadır; bu insan, “acıları ve sevinçleri ile, mutluluk arayan gönlü ile, eti ve kemiği ile” somut insandır; önemli olan insanın, maddi ve manevi varlığını hiçbir baskıya maruz kalmadan geliştirebilmesidir. Bu, Aybar’ın toplumsal sınıfların ve sınıf çatışmasının önemini küçümsediği anlamına gelmez; Aybar bunların farkındadır. O sadece bu kavramların arkasında, insanın unutulmasından çekinmektedir ve bu yüzden sürekli “insan” a vurgu yapmaktadır. Örneğin, Aybar bir ülkede, “işçi sınıfının mutluluğu”ndan çok, tek tek (bütün) işçilerin mutluluğuna daha çok önem vermekte ve/veya bakmaktadır. Aybar, bir insan “yararına”, o insana sorulmadan yapılan işlere (hatta o insanın bizzat karar verme sürecine katılmadığı işlere) kategorik olarak karşıdır. Bu düşüncenin arkasında, Türkiye’de kamuya sorulmadan “kamu yararına” yapılan ve “iktisadi demokrasiler”de işçiye sorulmadan “işçi yararına” yapılan uygulamaların Aybar tarafından görülmesi de yatmaktadır.

Aybar’a göre, sosyalizm aslında demokrasinin ta kendisidir, gerçek demokrasi de sosyalizmin... Demokrasinin mantığında ise, herkesin kendi menfaatini en iyi kendisinin düşüneceği ilkesi vardı. İnsanlar, kamu işlerini, kendi kaderini belirleyen işleri bizzat yönetmeli ve denetlemeliydi (hatırlayacağımız üzere Aybar, iktisadi demokrasilerde işçilerin çalışma şartlarını, ücret düzeylerini belirleyemediğinden bahsetmişti; ileriki yıllarda da, sosyalist ülkelerde, işçiler ürettikleri artık değerin nasıl ve nerede kullanılacağına kendileri karar veremedikleri için, sömürünün devam ettiğini söyleyecektir). Demokrasi “halkın bizzat hükümet etmesi” demektir; halk toplum işlerini kendine mal etmeliydi. İnsanlar düşüncelerini serbestçe söyleyip yazabilmeli, istedikleri partiye oylarını verebilmeli, kendi örgütlerini kurabilmeliydi. Aybar’ın gözünde bu haklar, hiçbir yüce amaç için kısıtlanamazdı. Aksi halde, yaratıcılık, mücadele kabiliyeti ve kişiliğin geliştirilmesi yetenekleri ölürdü. Za-

ten en çetin devrimler bile demokratça usullerle yapılabilirdi; halkın bizzat yaptığı devrimler, tepeden inme olanlara kıyasla çok daha canlı ve uzun ömürlü olurdu. İnsanlar ayrıca, gerçek tek değil, pek çok olduğu için “hür düşünmeli”ydi (“Demokrasi izafi hakikatlerin rejimidir; tıpkı ilim gibi..”); insanlarda “inanmama azmi” olmalıydı; bu eleştirel ve bağımsız düşünebilme yeteneği demekti. Toplum böyle çok sesli ve renkli olabilirdi. Oysa 20. Yüzyıl’da devletler, birçok ideolojik aygıtla (radyo, okul, basın vb.) beyinleri ele geçiriyorlar, insanları afyonlayarak, pasifleştiriyorlardı. İnsanlar bu fikri esaretten kurtulmadıkça, diktatörlüklerin kucağına düşmek kaçınılmazdı. İşte bu düşüncelerle, Aybar’ın kafasındaki sosyalizm tasarımı, somut insanın mutluluğunu ve özgürlüğünü amaç edinen, temel haklarını koruyan, yani maddi ve manevi varlığını özgürce geliştirebilmesini sağlayan bir çeşit doğrudan demokrasiyi (Aybar doğrudan demokrasi kavramını kullanmamıştır) uygulayan bir sosyalizmdi. Aybar buna “fartçı sosyalizm” diyordu. Bütün bunlar tabii, Aybar’ın ileriki yıllarda kullanacağı “insan için sosyalizm”, “güleryüzlü sosyalizm” ve “özgürlükçü sosyalizm” kavramlarını ve o kavramlar arkasındaki görüşleri çağrıştırmaktadır.

Aybar’a göre Sovyetizm sosyalizmin tek şekli değildi; başka şekiller de bulunabilirdi (bu da tabii, Aybar’ın ileriki yıllarda yine sıkça kullanacağı ve büyük tartışma yaratacak “Türkiye’ye özgü sosyalizm” kavramsallaştırmasını hatırlatmaktadır). Aybar’ın solculuğu Sovyet çizgisinde değildi; bir sosyalist olarak kendini Sovyet Rusya’yı savunmak durumunda hissetmiyordu.³⁴⁸ Yeni başlayan Soğuk Savaş’ta iki kampın liderlerinden birini diğerine tercih etmiyordu; onun için önemli olan Türkiye’nin bağımsız kalmasıydı. Ancak o günlerin Türkiye’sinde bir

348 Bunu vurgulamak önemlidir çünkü, bu Türk solu içerisinde (özellikle 1960’lara kadar) sık rastlanılan bir durum değildi. Abidin Nesimi’nin, daha önce bahsettiğimiz gibi, Türk solu içerisinde eylemleriyle bağımsız olan beş sosyalist sayabilmesi anlamlıdır. Tarihçi Hakkı Uyar’a göre de, “1940’larda Sovyetler Birliği’nin güdümünde/çizgisinde olmayan ender, belki de tek sosyalist M. Ali Aybar’dır.” Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, s. 227.

aydının böyle bağımsız bir çizgi izlemesi anlaşılır bir şey değildir; mutlaka ABD'yi tutmak ve Sovyet karşıtı olmak gerekiyordu, aksi takdirde “komünist” sayılırdınız. Aybar benzer bir sorunu 1960'lı yıllarda Türk solu içinde de yaşayacaktır. O yıllarda çeşitli vesilelerle Sovyet Rusya'yı eleştiren, “Türkiye'ye özgü sosyalizm”i vurgulayan Aybar'ın bu bağımsız tavrı, Türk solunun büyük bir kesimi tarafından anlaşılmayacaktı. Bunlara göre, bir sosyalist olarak Aybar, iki kutuplu dünyada sosyalist bloğun liderini savunmuyorsa, dolaylı olarak kapitalizm yararına çalışmaktaydı.

Bize göre Aybar için o yıllarda da, üretim araçlarının kamulaştırılmasının veya kamu mülkiyetinde olmasının tek başına hiçbir önemi yoktu, bu sadece şartların bir tanesiydi. Önemli olan sömürünün ve baskının nasıl kaldırılacağı idi. Onun gözünde devlet, daha çok, ideolojik aygıtları da olan bir baskı aracıydı; devletin gücü azalmalı, insanlarınki artmalıydı. Aybar'da, birçok solcuda görülebilen devlet fetişizmi kesinlikle yoktu. Aslında Aybar “tapınılan”, üstünde mistik bir anlam taşıyan, sorgulanmayan, kayıtsız şartsız inanılan her şeye, samimi olarak karşıydı. Bunun bir kişi, ideoloji, devlet, din veya başka bir şey olması farketmezdi.

Aybar, Türkiye'ye ilişkin yazılarında da devlet mekanizmasını sürekli eleştirmiştir. Ona göre, siyasi ve iktisadi devletçilik, aşırı idari merkezîyetçilik, “ceberut bir memur sınıfı” yaratmıştır. Aybar 1960'lı yıllarda da, Türkiye'de devletin Osmanlı'dan bu günlere kadar her zaman ceberut olduğunu, bürokrasisinin de egemen sınıf olduğunu söyleyecektir.

Belki de o yıllarda Amerikan yardımının ülkedeki en kararlı ve sesini duyuran muhalifi olan Aybar için, bir diğer önemli kavram da (sosyalizmin ve demokrasinin yanında) bağımsızlıktır. Özellikle *Zincirli Hürriyet*, Aybar'ın bu duyarlılığı nedeniyle daha çok bir dış politika gazetesini andırmaktaydı.³⁴⁹

349 Anti-komünist “tarihçi”lerin ünlü isimlerinden Aclan Sayılğan'a göre ise, *Hür ve Zincirli Hürriyet* “Marxist ajitasyonları ile bir hayli gürültü koparmış” gazetelerdi. Aclan Sayılğan, *Solun 94 Yılı, 1871-1965*, Mars Mat., Ankara, 1968, s. 381.

Kanımızca Aybar, incelediğimiz dönemde, ülkesini ve dünyasını iyi gözlemleyebilmiş Türk aydınlarından birisidir. Bugünlerde bile, devletçilikten vazgeçenin ve laiklik ilkesinden ödün vermeye başlayanın Demokrat Parti iktidarı olduğu görüşü küçümsenemeyecek sayıda aydın tarafından savunulurken, Aybar o yıllarda, olay anında, bunların sorumlusunun CHP olduğunu fırsat buldukça yazmış ve söylemiştir. Aynı şekilde Amerika'ya olan teslimiyetçi politikayı DP'nin başlattığını pek çok insan hâlâ söylerken,³⁵⁰ Aybar, CHP politikalarının ülkeyi bir yarı sömürge yaptığını ısrarla vurgulamıştır (Aybar'da o yıllarda da, 1960 sonrası olacağı gibi, hep bir Kurtuluş Savaşı yılları romantizmi vardır). Histerik bir anti-komünizmi bizzat yaşamış olan Aybar, CHP iktidarının ve İsmet İnönü'nün demokrasi anlayışlarını ve solculara neler yaptıklarını da görmüştür. Solu ve solcusu olmayan bu “demokrasi”, tarihçi Kemal Karpat'ın sözleriyle, kültürel bir irticain³⁵¹ önünü açmıştır. Aybar'a göre CHP'nin bu gelişmelerdeki sorumluluğu “münakaşa kabul etmez”di.

Aybar ayrıca, CHP'nin giderek DP'ye, DP'nin de CHP'ye benzediğinin, bunun da bir ikiz partiler demokrasisi oluşturduğunun farkındaydı. Dolayısıyla DP iktidarında da aynı şeylerin devam edeceğini Aybar biliyordu.

Sonuç olarak Aybar, bu beş yıl içinde, devleti, siyasal iktidarı, basını, DP'yi, Amerikan yardımını cesurca ve kararlılıkla

350 Örneğin, Celal Bayar'ın Türkiye'nin “küçük bir Amerika olacağı”nı söylemesi (20 Ekim 1957'de) bunun kanıtlarından biri olarak sunulur. Oysa aynı şeyi, CHP'li Başbakan Yardımcısı Nihat Erim 1949 yılında söyleyecektir. Ahmâd ve Ahmad, *a.g.e.*, s. 57, 170. Aslında zaten bir nevi küçük Amerika olmuştuk; Amerika'lı Antropolog Laura Nader'in kendi ülkesi için söylediği şu sözler, Türkiye'ye uygundur: “Bu, eğer insan hakları taraftarı iseniz komünist yanlısı sayıldığınız, komünist olmayan solun komünist solla karıştırıldığı bir dönemdi.” Chomsky (ed.), *a.g.e.*, s. 130.

351 Karpat, *a.g.e.*, s. 297-308. Karpat eserinde, örneğin şunları söyler (s. 300-301'de): “Osmanlı İmparatorluğu'nda fikri yaratıcılığın İslamiyet adına uygulanan sert bir sansür yüzünden gelişemediği hatırlanırsa, komünizm korkusunun doğurduğu baskının da Türkiye'de yaratıcı politik düşüncüyü uzun müddet neden felce uğratmış olduğu kolayca anlaşılır.” Karpat'ın “kültürel irtica” sözü, Aybar'ın 30 Mayıs 1950'de yaptığı savunmayı çağırışmaktadır.

eleştirebilen bir aydın portresi çizmiştir.³⁵² Bunları yapabildiği için de, başına pek çok bela almış, sindirilmek istenmiş, ancak sinmemiştir.

14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP'nin iktidara gelmesi ise, hem Türkiye, hem de Aybar için yeni bir dönemin başlangıcı demektir.

Aybar'ın suskunluk yılları (1950-1960)

Mehmet Ali Aybar çeşitli vesilelerle özetlediği yaşamöyküsünde, 1950-1960 arasını bir cümleyle geçer: "1952'de avukatlığa başladım." 1945-1950 arasında yaptıklarını ve başına gelenleri aşağı yukarı her yıl başına iki başlıkta toplayan Aybar'ın koca bir on yılı sadece "avukatlık yaptım" diye geçmesi konumuz açısından ilginçtir.³⁵³ Aybar'ın suskunluğu ve "yok"luğunu daha iyi anlayabilmek için, bu yılların genel ortamını kısaca hatırlayalım.

Demokrat Parti yıllarının genel ortamı ve Aybar'ın yokluğu

En önemli iki vaadi siyasal ve iktisadi liberalizm olan DP, iktidarının ilk günlerinde ilan ettiği genel af ve kabul ettiği liberal bir basın kanunuyla kendisinden bekleneni gerçekleştirecekmiş izlenimini verdi. Bu arada Cumhurbaşkanı olan Celal Bayar'ın partiden istifa edip genel başkanlığı Adnan Menderes'e bırakması umutları arttırdı ancak, bu durum uzun sürmedi. 3 Eylül 1950'de yapılan belediye seçimlerini büyük farkla kazanan DP'nin başkanı ve Başbakan Adnan Menderes, gelecek on yılın demokrasisinin ipuçlarını zaten veriyordu: "Türk milleti Halk Partisi'ni 14 Mayıs'ta iktidardan tasfi-

352 Aybar gazetelerinin sütunlarını yine cesurca davranarak, pek çok "tehlikeli" olan arkadaşına da açmıştır (Sabahattin Ali, Behice Boran, Aziz Nesin, Zekeriya Sertel, Cami Baykurt gibi).

353 Bazı örnekler için bkz. Mumcu, *a.g.e.*, s. 7-8; Balcıoğlu, *a.g.e.*, s. 97-98; M.A. Aybar Özel Arşivi, Özgeçmiş Dosyası; "Mehmet Ali Aybar Özel Eki", *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995, s. 9-10.

ye etmişti. 3 Eylül'de de muhalefetten tasfiye etti.”³⁵⁴ Bu on yıl içerisinde, DP'nin herhangi bir muhalefete tahammülü olmayacaktı.

1951'de Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddeleri daha da ağırlaştırıldı;³⁵⁵ 1953'te çıkarılan bir zorarım yasasıyla CHP'nin tüm serveti hazineye devredildi; DP'nin içinden çıkmış olan Millet Partisi aynı yıl geçici olarak, 1954'te de temelli olarak kapatıldı; 1954 seçimlerinden daha da büyük güçle çıkan DP, muhaliflere oy verdi diye Kırşehir ilini ilçe yaptı ve Malatya ilini ikiye böldü; seçim yasasında değişiklik yaparak muhalefetin güç birliği yollarını tıkadı, muhalefet partilerinin radyo yoluyla propaganda imkânını ortadan kaldırdı.³⁵⁶ Bu arada eleştiriye tahammülsüzlüğü iyice artan DP, 1954'te anti-demokratik bir basın yasası çıkarttı. Gazetecilere, iddialarını “ispat hakkı” bile vermeyen bu yasayla birlikte başlayan ve basın üzerinde büyük bir baskı kuran süreç, artan bir dozda sürmüş ve çok partili hayat içinde Türk basınına muhtemelen en karanlık günlerini yaşattırmıştır.³⁵⁷ 1956 yılında üniversiteler kanununda yapılan değişikliklerle, Milli Eğitim bakanına, siyasi beyanda bulunan üniversite mensuplarını, üniversite senatosunun görüşü alınarak, bakanlık emrine alma yetkisi verilmiş, bu değişiklik de ilk defa Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Turhan Feyzioğlu'nun görevinden alınmasıyla uygulanmıştır.³⁵⁸ Bunlar ve benzeri sayısız gelişmeler sonucunda muha-

354 5 Eylül 1950 tarihli *Cumhuriyet*'ten aktaran Eroğul, *a.g.e.*, s. 70.

355 Özek, *a.g.e.*, s. 130-135.

356 Eroğul, *a.g.e.*, s. 86-88; Cem Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71”, İrvin C. Schick ve Ertuğrul A. Tonak (der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yay., İstanbul, 1998, s. 125.

357 1954'te çıkarılan yasaya, 1956'da yapılan bir değişiklik, imzasız yazıların sahibi sorulduğunda, 24 saat içinde savcılığa bildirilmesi gerektiği hükmü konur. Bu değişiklik muhtemelen, solcu yazarların yazı yazma özgürlüğünü tamamiyle yok etmiştir. Bu yılların basını için bkz. Korkmaz Alemdar, “Demokratik Parti ve Basın”, *Tarih ve Toplum*, sayı 53, Mayıs 1988, s. 19-23; Topuz, *a.g.e.*, s. 105-120. DP'nin 1952'de çıkardığı başka bir yasayla ise, gazeteciler sendika kurma hakkına kavuşmuş, sosyal güvenlik kapsamına alınmış, kıdem tazminatı, iş sözleşmesi gibi koruyucu hükümlere kavuşmuşlardır. Bu demokratik bir adımdı.

358 Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, s. 250.

lefetini iyice sertleştiren CHP'nin Genel Başkanı İsmet İnönü, sanki dört yıl sonra olacaklar için DP'yi uyarmıştır: “Demokratik rejimi geriye çevirmek herhangi bir babayiğidin harcı değildir. Kim buna teşebbüs ederse ... daha o günün akşamı dünya başına zindan olacak, kendisini, arkadaşlarını ve teşkilatını bir kabusu atacaktır.”³⁵⁹

Ancak siyasi iktidar akıllanmamıştı. 1957 seçimleri öncesi DP'den istifa eden Fuat Köprülü'nün başka bir partiden aday olmasını ve diğer olası işbirliği girişimlerini önlemek için yeni bir seçim yasası çıkartıldı. Seçimlerden ise, oylarının düşmesine rağmen, yine DP galip çıkmıştı. Bir kez daha “milletin gücünü” arkasına alan iktidar, değiştirdiği Meclis iç tüzüğüyle muhalefetin Meclis içindeki özgürlüğünü iyice kısıtı. Bu arada radyo DP'nin yayın organı gibi çalışıyor, “Vatan Cephesi”ne (yani DP'ye) katılan insanların isimlerini gün boyunca halka duyuruyordu (bu uygulamanın dinleyenlerde ne büyük bir bıkkınlık yarattığı tahmin edilebilir). Muhalefetle iktidarın arasındaki gerginlik had safhaya çıkmıştı.³⁶⁰

Otoriter DP iktidarı, CHP hakkında meclis soruşturması kararı verdi ve 18 Nisan 1960'ta 15 milletvekilinden oluşan bir Tahkikat Komisyonu kurdu. Komisyon derhal üç yasak getirdi: 1) Partilerin kongreleri, toplantıları, bütün siyasi faaliyetleri, 2) Komisyonun faaliyeti ilgili bütün yayınlar, 3) Meclis'in soruşturma kararı ile ilgili müzakerelerin yayını. İsmet İnönü bu yayınlanması yasaklanan müzakerelerde ünlü cümlesini söylemişti: “Bu yolda giderseniz, ben de sizi kurtaramam.” Ancak, iktidarın kulakları duymuyordu. 27 Nisan 1960'ta komisyonun görev ve yetkilerini düzenleyen bir yasa kabul edildi. Komisyon sulh ve sorgu yargıçlarının ve askerî adli mercilerin tüm yetkilerini kullanabilecek, yayın yasakları koyabilecek, gazete ve dergileri toplatabilecek, basımevlerine el koyabilecek, her türlü gösteri ve toplantıyı yasaklayabilecek, “lüzumlu göreceği bilcümle tedbir ve kararları” alabilecek, hükümetin tüm araçlarından yararlanabilecekti. Komisyonun tedbir ve

359 13 Nisan 1956 tarihli *Ulus*'tan aktaran Eroğul, a.g.m., s. 128.

360 Eroğul, a.g.e., s. 166-175.

kararlarına muhalefet edenler, bir yıldan üç yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılacaklardı. Komisyon soruşturması gizli kalacaktı.³⁶¹

DP iktidarı on yıl sonunda, neredeyse bir diktatörlük kurmuştu; bu soruşturma komisyonuna verilen yetkiler biçimsel bir demokrasiye bile uymuyordu. “Demokrasi getireceğim” diye kurulan Demokrat Parti, 1946-1950 arasındaki CHP’den çok da farklı olamamıştı (hatta CHP muhtemelen, DP’ye karşı daha hoşgörülüydü). Tek parti zihniyeti İsmet Paşa’da olduğu kadar, belki Menderes’de de vardı.³⁶² Tabii seçim sistemi de otoriter bir yönetime kapı açıyordu. 1950 seçimlerinde % 53 oy oranıyla Meclis’te % 83’lük bir temsil oranı, 1954 seçimlerinde %56 oy oranıyla % 92’lik bir temsil oranı, 1957 seçimlerinde ise %47 oy oranıyla %70’lik temsil oranı tutturan DP,³⁶³ “milli irade”yi bir fetiş haline getirmişti.³⁶⁴ Biz “sandıktan çıktık” diyen ve Meclis’te neredeyse tek parti olan DP, muhalefete tahammül edememişti. Bunun yanında parti içi demokrasinin de olmayışı, bir kişinin eline, partiye, meclise ve ülkeye tek elden hükmetme imkânı vermişti³⁶⁵ (Aybar’ın 1945’te yazdığı gibi, “teşrii nitelikteki şahsi kararlar”). Bunlara DP’deki “İnönü korkusu” da eklenince, siyasal liberalizm suya düşmüştü. Bu sürecin sonunda ise, çeşitli belirtileri, uyarıları ve tavsiyeleri görmezden ve duymazdan gelen DP iktidarı, bağıra bağıra gelen darbeyi belki de önleyebilecekken bunu yapmamış/yapamamış ve Silahlı Kuvvetler 27 Mayıs 1960’ta ülke yönetimine el koymuştur

361 A.g.e., s. 173-176.

362 Marx’ın şu ünlü cümleleri sanırız Menderes için de söylenebilir: “Bütün ölmüş kuşakların geleneği, büyük bir ağırlıkla, yaşayanların beyinleri üzerine çöker. Ve, onlar kendilerini ve şeyleri, bir başka biçime dönüştürmekle tamımıyla yepyeni bir şey yaratmakla uğraşır göründüklerinde bile, özellikle bu devrimci bunalım çağlarında, korku ile geçmişteki ruhları kafalarında canlandırırılar, tarihin yeni sahnesinde o saygıdeğer eğreti kılıkla ve başkasından alınma ağızla ortaya çıkmak üzere, onların adlarını, sloganlarını, kılıklarını alırlar.” Marx, *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i*, s. 13-14.

363 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, YKY Yay., İstanbul, 1998, s. 351.

364 Ahmad, a.g.e., s. 49.

365 Tanör, a.g.e., s. 351.

1946'da zaten başlamış olan iktisadi liberalleşme ise, DP iktidarının ilk yıllarında hızlanarak devam etmiş ancak, 1954'e gelindiğinde "liberal yanılığ"dan³⁶⁶ vazgeçilmeye başlanmıştır. Tarıma ve dış ticarete ağırlık veren kalkınma anlayışının sürdürülebilmesi için gerekli iç ve dış koşullar, 1954'e gelindiğinde ortadan kalkmıştı. Kore Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, merkez ülkelerinin tarım ürünlerine talebi ve dolayısıyla dünya piyasalarındaki tarım ürünleri fiyatları düşmüş, içeride ise, tarım üretiminde büyük artışlara imkân veren olağanüstü hava koşulları 1954 yılında normale dönmeye başlamıştı. 1947'den itibaren kronikleşen dış ticaret açıklarının bir döviz kıtlığı krizi yaşanmadan sürdürülebilmesi, dış yardımlar, 1946 öncesi Türkiye'sinden devralınan altın ve döviz rezervleri sayesinde mümkün oluyordu; 1954'e gelindiğinde ise, dış yardım devam etse de, altın ve döviz rezervleri bu işlevini göremeyecek ölçüde erimişti, ayrıca dış yardımda da gereken artış olmuyordu. "... hegemonik merkez ülkenin yeniden tanımlamakta olduğu dünya ölçeğindeki iş bölümü içinde Türkiye için uygun"³⁶⁷ görülen rol bu sonuçları yaratmıştı ve DP bundan bir çıkış yolu arıyordu. Bulunan yollardan biri kontrollü dış ticaret rejimi, diğeri de tüketim malları ithalatındaki daralmaları telafi etmeyi amaçlayan ve büyük ölçüde devlet yatırımlarıyla gerçekleştirilen bir ithal ikamesi politikası oldu. DP enflasyonla mücadelede ve zorunlu malların arzında meydana gelen tıkanmada ise çözümü Milli Korunma Kanunu'nda bulmuştu. Aslında DP, "... bu dönemde el yordamıyla, kamu yatırımlarının ve devlet işletmeciliğinin özel sermaye birikimi lehine ne kadar hayati bir rol oynayabileceğini keşfetmişti".³⁶⁸ Sonuç olarak suya düşen diğerk bir liberalizm, iktisadi olanıydı.

DP'nin dış politikası ise, bir nevi Amerika'nın dış politikasıydı. İktidarının ikinci ayında, NATO'ya girme amacıyla Kore Sa-

366 Korkut Boratav, "DP Döneminde Ekonomi", *Tarih ve Toplum*, sayı 53, Mayıs 1988, s. 36.

367 Serdar Turgut, *DP Döneminde Türkiye Ekonomisi*, Adalet Mat., Ankara, 1991, s. 168-172, 185-186.

368 Boratav, *a.g.e.*, s. 86.

vaşı'na asker gönderme kararı alan DP bunun sinyalini zaten vermişti.³⁶⁹ Amerika, topraklarında askerî üsler kurmak istediği Türkiye'nin (üs istemelerinin nedeni olası bir savaşta hem Rusya'yı daha etkili vurabilmek hem de ilk darbeyi Türkiye çekeceği için zaman kazanmaktı) NATO'ya girmesini destekledi ve Türkiye 18 Şubat 1952'de NATO'ya resmen girdi. Bu tarihten itibaren Türk ordusunun görevi, "Rus saldırısını bir süre tutmak, planlarını karıştırmak ve Sovyet ordusunun bir kısmını alıkoymak" olarak saptanmış ve dış politikada "... 'ABD eşittir NATO; NATO eşittir ulusal politika ve dolayısıyla ABD eşittir ulusal politika anlayışı giderek yerleş' mişti.³⁷⁰ 1950-1960 döneminde, Amerika ve Türkiye arasında (TBMM'nin onayına sunulmadan) 31 tane ikili anlaşma imzalandı.³⁷¹ Bu anlaşmalar sonucu milyonlarca metrekaarelik toprak parçası, tesis ve üs kurması için Amerika'ya tahsis edildi; kurulan üslere 1959 yılında, nükleer başlık taşıyan Jüpiter füzeleri yerleştirildi.³⁷² Dönemin dış politikasına damgasını vuran bir diğer özellik de, Asya ve Afrika ülkelerinin kurtuluş savaşlarında ve bağımsızlık hareketlerinde Türkiye'nin daima Batı ülkelerini desteklemesidir. Bu utanılacak politika Türkiye'yi bölgesinde daha da yalnızlaştırmıştır.³⁷³ Sanırız, Türkiye'nin Cumhuriyet dönemindeki en büyük tarihî şansı, bir III. Dünya Savaşı'nın çıkmamış olmasıdır.

DP, sola karşı olan tavrının da CHP'yle aynı olacağını iktidara geldikten iki ay sonra gösterdi. 28 Temmuz 1950'de Kore

369 Karar 25 Temmuz 1950'de, Meclis'te görüşülmeden alınmıştır. Ahmad ve Ahmad, *a.g.e.*, s. 73.

370 Colorado Senatörü Johnson 23 Mart 1951'de, "Türkiye'de her tepenin her yamacında uçaksavar topları fişkırmalıdır. Türkiye'de yeni hava alanları inşa edilmeli (...) Havada mutlak bir hakimiyet sağlamak için pek büyük sayıda tepkili av uçakları oralarda bulundurulmalıdır. Bundan başka (bir Rus saldırısında) Rusya'daki her şehre yangın bombaları, yüksek infilaklı bombalar ve atom bombaları derhal yağdırmaya hazır muazzam bombardıman uçak filoları da emre amade olmalıdır." diyordu. Sander, *a.g.e.*, s. 58, 81, 84, 96.

371 *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 235-236.

372 NATO ülkelerinden, bu füzelerin topraklarına yerleştirilmesini Türkiye'nin dışında sadece İngiltere ve İtalya kabul etmiştir. Sander, *a.g.e.*, s. 118, 183.

373 *A.g.e.*, s. 121-167; Eroğul, *a.g.e.*, s. 80; *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 313-314.

Savaşı'na asker gönderilmesi kararını protesto eden bir bildiri yayımlayan Türk Barışseverler Cemiyeti yöneticileri hemen tutuklanmış ve ortalama bir yıl civarında hapis cezasına mahkum olmuşlardı.³⁷⁴ İkinci önemli işaret ise, 1951'de yapılan 167 kişilik TKP tevkifatıdır. Bu tevkifat, hem çok sayıda solcunun yıllarca sürececek büyük acılar çekmesinin (işkence, hapis yatma, arkadaşları hakkında ifade verme, arkadaşları tarafından hayat boyu bazı suçlamalara hedef olma gibi) başlangıcı, hem de DP iktidarında sol olmayacak demektir.³⁷⁵

İşte Aybar bu yıllarda “yoktur”, ayrıca bu durum ona özgü de değildir. Aybar'ın benzer mücadelelerden geçen dostlarının, 1950'lerde neler yaptıklarına bakarsak durum daha iyi anlaşılabilir: Sertel'ler ve Abidin Dino 1951'de ülkeyi terketmiş,³⁷⁶ Ni-yazi Berkes Kanada, Pertev Naili Boratav Fransız üniversitele-rinde iş bulmuş,³⁷⁷ Behice Boran eşiyle birlikte bir tercüme bü-rosu açmış, Adnan Cemgil bir ara sakalık bile yapmıştır.³⁷⁸ Nâ-zım Hikmet ise bilindiği gibi yurt dışına kaçmış (Aybar, Nâzım Hikmet'in kaçış planının hazırlanmasında rol oynamıştır),³⁷⁹

374 Cemiyetin başkanı Behice Boran, genel sekreteri Adnan Cemgil'dir. Uğur Mumcu, *Bir Uzun Yürüyüş*, um:ag Yay., Ankara, 1996, s. 27-29 (bu eser, Uğur Mumcu'nun Behice Boran'la yaptığı uzun bir söyleşi kitabıdır).

375 1951 Tevkifatı hakkında bir belge-kitap için bkz. *Esbab-ı Mucibeli Hüküm; 1951 TKP Tevkifatı*, BDS Yay., İstanbul, 2000.

376 Z. Sertel, a.g.e., s. 285; Avcı, a.g.e., s. 285.

377 Çetik (haz.), a.g.e., s. 39-40.

378 S. Sertel, a.g.e., s. 382.

379 Aybar, Refik Erduran'ın hazırladığı kaçış planını “arkadaşlara” (TKP'lilere) iletmek ve Nâzım Hikmet'i bu plan üzerinde ikna etmek gibi işlevler görmüştü (Refik Erduran'la 23 Şubat 2001 tarihinde görüşme). Kaçış süreci için ayrıca bkz. Refik Erduran, *Gülerek; Gençlik Anıları*, Cem Yay., İstanbul, 1992, s. 61-87. Memet Fuat'ın anlattığına göre, Nâzım Hikmet TKP yetkililerine Aybar aracılığıyla ulaşmaya çalışıyormuş. Fuat, *Nâzım Hikmet*, s. 561. Mihri Belli'nin iddiasına göre, N. Hikmet yurt dışına kaçarken yanında Aybar ve Oktay Rifat'ı da götürmek istemiş, ancak bunu uygun görmeyen Belli, Zeki Başımar'ı ikna etmiş, Başımar da N. Hikmet'i bu fikrinden caydırmıştır. Mihri Belli, *İnsanlar Tanıdım*, Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s. 369-370. Ancak, hem Aybar'ı hem de Nâzım Hikmet'i yakından tanıyan Yıldız Sertel ve Müzehher Va-Nu, görüşmelerimizde bu iddiayı ilk defa duyduklarını ve doğru olduğunu zannetmediklerini iletmışlerdir (Yıldız Sertel'le 24 Şubat 2001 ve Müzehher Va-Nu'yla 1 Mayıs 2000 tarihinde görüşme –ses bantları–). TKP adı geçmişken, Nihat Sargın'ın Aybar'ın TKP'li olduğu iddiasına

Sabahattin Ali'nin yaşamasına bile izin verilmemiştir. Tabii bu isimler sadece Aybar'ın yakın çevresinde olan insanlardır; kim bilir daha ne çok benzer hikâye vardır, ki ilk akla gelen örnek de 1951 Tevkifatı'nın mağdurlarıdır.

Görüldüğü gibi, 1940'lı yıllarda o kadar faal olan insanlar 1950'li yıllarda "yoktular". 1945-1950 arasında uygulanan baskı amacına ulaşmıştı; korku havasından dolayı arkadaşlarından selam bile alamaz duruma gelen solcu aydınlar, başarılı bir soughuk savaş operasyonu sonunda sindirildiler; 1950'lere nefesleri yetmedi. En ufak bir yayın faaliyetinde bile bulunamadılar.³⁸⁰ Bu durum, adı geçen aydınlar için muhtemelen en az on yıllık büyük bir dram olmuştur. 1960 darbesiyle başlayacak yeni dönem ise, bu aydınları tabiri caizse bitkisel hayattan kurtarıp ha-

(veya imasına) da değinelim: Sargın, Aybar'ın o yıllarda "Paris'teki arkadaşların arzusuyla" 1951 tutuklamaları sırasında neler olduğunu ve TKP için-deki karşılıklı iddiaları olabildiğince tarafsız bir şekilde yansıtan bir etüd yazdığını ve bu yazıyı Paris'teki arkadaşlarına gönderdiğini anlatır. Sargın ayrıca Aybar'ın, yeni bir oluşum peşindeyken TKP'nin önde gelen isimlerinden Zeki Baştımar'la görüşüğünü iddia eder ve hatta şöyle bir imada bulunur: "(Baştımar) Tahliye olduktan sonra bir gün konuyu yeniden açtı. Kapalı konuşuyordu; ama anlattığı, Aybar'ın artık 'yeniden örgütlenme' diye özetleyebileceğim o görevde olmadığıydı". Nihat Sargın, *TIP'li Yıllar (1961-1971)*; *Anılar-Belgeler*, cilt 1, Felis Yay., İstanbul, 2001, s. 45-49. Sargın'ın bu imalarından Aybar'ın TKP'li olduğu sonucunu çıkaranlar olabilir. Örneğin Gökhan Atılğan bu sonuca varmıştır. Bkz. *Praksis*, sayı 6, Bahar 2002, s. 178-179. Suçlama ve karalamanın çok yaygın olduğu Türk solunda, TKP çizgisini 1960'lardan sonra sürekli eleştirecek ve onunla mücadele edecek olan Aybar'a karşı, Sargın'ın kitabına kadar böyle bir iddiada bulunulmaması ilginçtir. Kanımızca, Aybar eğer TKP'li olsaydı, bu mutlaka farklı insanlar tarafından defalarca dile getirilir, yazılırdı. Aybar TKP'li olmamıştır ancak, birçok TKP'liyle yakın arkadaşır. Örneğin TKP'nin ileri gelenlerinden Zeki Baştımar'dan ".. yakından tanırın ve bende inançlarına bağlı bir insan kanaati doğurmuştur." diye bahseder. Akar, *a.g.e.*, s. 135. Mihri Belli, Aybar'ın kendisiyle ve Reşat Fuat Baraner'le de görüşüğünü anlatmıştır (Mihri Belli'yle 4 Mayıs 2000 tarihinde görüşme -ses bandı-). Nâzım Hikmet Aybar'ın yakın arkadaşı ve akrabasıdır. Zaten Türk solu özellikle o yıllarda dar bir çevreden oluşmaktadır. Aybar da bu insanların birçoğuyla arkadaşır, onlarla görüşmüştür, hatta dergilerinde yazı da yazmıştır. Dolayısıyla bize göre, TKP'lilerle arkadaş olmakla TKP'lilik karıştırılmaktadır. Sargın'ın da kendi anılarını yanlış yorumlamış olması muhtemeldir.

380 Yayın faaliyeti durduğuna ve TKP'lilerin büyük bir kısmı tutuklandığına göre, 1950'lerde sol yoktu denilebilir. Buna bir istisna oluşturacak Vatan Partisi'ne ise ileride kısaca değinilecektir.

yata döndürecektir. O dönemi yaşamış solcu aydınlar sırf bu yüzden bile, ister istemez 27 Mayıs 1960 darbesine sıcak bakmışlardır.

Ancak Aybar bahsedilen yıllarda hiçbir şey yapmamış da değildir.³⁸¹ Bazı gazetelere³⁸² yayımlamaları için, 25 Ağustos 1950'de "Başbakan Adnan Menderes'e Açık Mektup" başlıklı bir yazı gönderir. Yazıda, Barışseverler Cemiyeti kurucularının tutuklanmalarını eleştiren, DP'nin yıkmak amacıyla kurulduğu tek parti anlayışıyla aynı yolda gittiğini söyleyen Aybar, şu doğru tespiti yapar: "Asıl maksadın muhalefeti sindirmek olduğu herkesçe anlaşıldı. Demokrasiyi yok etmek isteyenler, önce komünizmle mücadele bahanesiyle işe başlarlar; bir takım ağır kanunlar korlar; ve bu kanunlar yoluyla sonradan bütün muhalefeti sustururlar." Aybar'ın bu yazısı, beklenileceği gibi, hiçbir gazetede yayımlanmamıştır.³⁸³ Zaten üç gün önce Diyanet İşleri Başkanı, komünizm aleyhinde şu fetvayı vermiştir: "... Komünistliği, ideolojisini ve ne şekilde olursa olsun, bütün tabikatını İslamiyet kat'iyetle reddeder. Komünistliğe karşı gelebilecek en kudretli silah, iman ve ruh kuvvetidir. Hakiki bir müminin komünistlik fikirleriyle ve icraatıyla bağdaşabilmesine imkân yoktur."³⁸⁴ Özetle, komünistlik artık sadece suç değil, aynı zamanda günah da olmuştur.

381 Aslında, Aybar'ın cezaevinde yaptığı savunmadan hâlâ inançlı ve yıldırılamamış olduğunu görmüştük. Yine cezaevinden bir arkadaşına yazdığı mektupta şöyle der: "Ben, Türk halkının bugünkü dertlerinin neler olduğunu ve bunların hangi yollardan giderileceğini, genel olarak bildiğimize inanıyorum. Dertler ve yol belli olunca hemen işe koyulmak gerekir." "Muvaffak"a 23/06/1950 tarihli mektup, M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A. Aybar'a Gelen Mektuplar ve Cevapları 1 (1946-1967) Dosyası (Aybar ilginç bir şekilde, arkadaşlarına yazdığı mektupların birer nüshasını da kendisinde saklamıştır).

382 Gazeteler şunlardır: *Akşam*, *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Son Telgraf*, *Yeni İstanbul*, *Yeni Sabah*.

383 Adnan Menderes'e 25/08/1950 tarihli açık mektup, M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A. Aybar'a Gelen Mektuplar ve Cevapları 1 (1946-1967) Dosyası. Aybar, cezaevindeki Behice Boran'a yazdığı 27 Ağustos 1950 tarihli mektupta, bir aydının cezaevi psikolojisini anlatır: "... Mutlaka ferahlı düşünceler de dolaşır kafanda. İşte böyledir mapusane; memleketini sevdiği için içeri düşenlere sağlık verir, neşe verir, şevk verir..." (aynı arşiv dosyası).

384 26 Ağustos 1950 tarihli *Cumhuriyet*'ten aktaran Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s. 74.

Aybar ayrıca, bazı fikir ve sanat gazetelerinde “Tahsin Hüsnü” imzasıyla yazılar yazmıştır. Aybar sanat üzerine olan yazılarında, sanata görev yükleyen, toplum için sanat diye özetlenebilecek bir anlayışı savunur.³⁸⁵ Bir diğer yazısında da, ülkede büyük bir hızla çoğalan yabancı dergi ve kitapların ulusal kültürümüz üzerindeki olumsuz etkilerinden bahseder. Ancak belirtmek gerekir ki, yazıda milliyetçi bir söylem yoktur; Aybar daha çok, bu yayınların kalitesinden ve belirli bir ideolojiyi yaymak istemesinden bahsetmektedir; yani, adı geçmesede, yazının konusu kültür emperyalizmidir.³⁸⁶ Aybar endişesinde çok da haksız değildir; CIA’nın uzun yıllar bir kültürel soğuk savaş yürüttüğü, dünyanın farklı yerlerindeki bazı aydınlarla ve dergilere anti-komünistlikleri ve Amerika’nın şiddet dolu emperyalist politikalarını göz ardı ettikleri için yüklü paralar ödediği, toplumsal içerikli sanat yerine “sanat için sanat” anlayışının yayılması için büyük çaba ve para harcadığı bilinmektedir.³⁸⁷

1950’lerde kurulan (29 Ekim 1954) tek yasal sosyalist par-

385 Tahsin Hüsnü, “Faydalı Sanata Dair”, *Yeditepe*, 1 Eylül 1952; “Zararlı Toplum Kuvvetleriyle Savaş Bir Gün Bitecek mi?”, *Beraber*, 1 Aralık 1952. Aybar bu ikinci yazıda Marxist terminolojiyi açık bir şekilde kullanır: “Bilindiği gibi, tarihsel gelişme seyirleri içinde toplumları bir merhaleden ötekine geçiren asıl amil, istihsal tarzında olagelen değişimlerdir. (Asıl amil diyorum, çünkü daha toplumun temeli değişmeden ortaya çıkan ve yarınki temelin müjdecisi olan yeni fikirlerle, bunları gerçekleştirmek için yürütülen savaşların, tarihsel gelişmeyi çabuklaştırmak bakımından oynadıkları önemli rolü de unutmamak gerek).” Aybar daha sonra, üretim güçleri ve ilişkilerinden (varolan üretim ilişkilerinin üretim güçlerinin gelişmesine engel olmaları gibi), değişecek altyapıdan ve bu altyapı üzerine yeni bir hukuk ve politika düzeni, yeni bir felsefe, yeni bir ahlak, yeni bir edebiyat, yeni bir sanat ve yeni ideolojiler oturacağından bahseder.

386 Tahsin Hüsnü, “Milli Kültür Düşmanı Yabancı Yayınlar”, *Yeditepe*, 1 Ekim 1952 (Seçmeler içinde, s. 171-175.). Bu arada Aybar’ın, Başbakan Adnan Menderes’e yazdığı bir mektuptan, yurtdışına çıkmak için pasaport istediğini, ancak İstanbul Emniyet Müdürlüğü’nün vermediğini anlıyoruz. Adnan Menderes’e 14/07/1951 tarihli mektup, M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A. Aybar’a Gelen Mektuplar ve Cevapları 1 (1945-1967) Dosyası.

387 James Petras, “CIA ve Kültürel Soğuk Savaşa Yeniden Bakış”, çev. Yusuf Alemdar, *Edebiyat ve Eleştiri*, sayı 48, Mart-Nisan 2000. Petras yazısında, Frances Stonor Saunders’ın “Who Paid the Piper?; The CIA and Cultural Cold War” adlı kitabını yorumlamaktadır.

ti, Doktor Hikmet Kıvılcımlı'nın başkanı olduğu Vatan Partisi'dir. Parti üç yıl faaliyet gösterir ve 1957'nin sonunda Kıvılcımlı ve 38 partili tutuklanır. İki yıl süren "işkenceli soruşturma ve yargılamalardan sonra" partililer beraat eder.³⁸⁸ Aybar 1958'de ölen Esat Adil'in yerine, bu davalarda partililerin avukatlığını ücretsiz yapmıştır. Zihni Anadol'un anlatımına göre, Aybar'ın avukatlık teklifini kabul etmesi, cezaevi koğuşunda "bir sevinç curcunası" koparmıştır: "Herkes birbirine sarılıyor, güreşe tutuyordu. Artık bizim de bir avukatımız olmuştu."³⁸⁹ Yine başka bir partili Kerim Korcan'ın, yıllar sonra Aybar'dan "cesur avukat" diye bahsetmesi³⁹⁰ DP dönemini iyi anlatır; artık solcuların avukat bulması ülkede cesur avukatların olmasına bağlıdır.

28-29 Nisan 1960'ta, yani Tahkikat Komisyonunun Görev ve Yetkileri Hakkındaki Kanunun kabul edilmesinden bir-iki gün sonra, İstanbul ve Ankara'da büyük öğrenci gösterileri yapılmıştır. Bunun üzerine hükümet iki ilde de sıkıyönetim ilan eder (hükümet ve komisyon baskısına ek olarak, artık bir de sıkıyönetim vardır). 2 Mayıs'ta ise, İstanbul'da NATO Konseyi toplantısının yapıldığı binanın önünde yine bir gösteri yapılır. Aynı gün, toplumsal hareketlenmenin artık görmezlikten gelinemeyeceği bir ortamda, Adliye Sarayı'nda da olaylar olur. Ora-

388 Emin Karaca, "Demokrat Parti Döneminde Komünist Hareketin Kuğu Çılgılığı: Vatan Partisi", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 6, s. 1962-63.

389 Kitapta Aybar'ın avukatlık yapmayı kabul etmesi renkli bir şekilde anlatılır. İlk başta Aybar kabul etmeyecek gibiymiş ama, Anadol, 1940'lı yıllarda Aybar'ın bir broşürünü aldığını, bu yüzden kendisine borçlu olduğunu söyleyince Aybar kabul etmiş. Anadol'un sözleriyle, "Aybar'ın dürüst kişiliği, bir burjuva aydınının borcunun karşılığını ödemesi şeklinde anlatılıp durdu." Zihni Anadol, *Kırmızı Gül ve Kasket*, Belge Yay., İstanbul, 1989, s. 199-202 (burada kullanılan "burjuva aydını" tabirinin, 1960 sonrası politik mücadeleleri yansıttığını ve masum olmadığını düşünüyoruz). Hikmet Kıvılcımlı da ileriki yıllarda, Aybar'ın avukatlığına şöyle bir değinmiştir: "Sonradan, doğru liderliğine atanan Şefi, iki uzun yıl Vatan Partisi davasının her oturumunda işçi açısının bizde ne olduğunu, nasıl canlar dişlere takılıp savunulduğunu, ve neden DP hakimleri önünde bile haklı çıktığını adım adım izlediydi." Hikmet Kıvılcımlı, *27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi*, Ant Yay., İstanbul, 1970, s. 228.

390 Akar, a.g.e., s. 48.

da olan Aybar, NATO toplantısı için Türkiye’de olan yabancı gazetecilerden birinin soruları üzerine,³⁹¹ DP’nin anti-demokratik uygulamalarını anlatır. Bu olayın akşamı, Aybar’ın evine polisler gelir, bütün evi ararlar, sonra da Aybar’ı, kitaplarını ve yayımlanmamış yazılarını Sansaryan Hanı’na (Sirkeci’deki Emniyet Müdürlüğü) götürürler. Aybar’a sorguda, Zekeriya Sertel’le neden mektuplaştığı, Sertel’in görüşlerine katılıp katılmadığı, neden Amerikan yardımına karşı olduğu gibi sorular sorulur. Aybar ertesi gün Rami Kışlası’nın bir koğuşuna kapatılır; 27 Mayıs’tan birkaç gün önce ise tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılır.³⁹²

Buraya kadar anlattıklarımız, Aybar’ın 1950’li yıllardaki düşünce yapısına ilişkin fazla bir ipucu vermemektedir. Bize bu konuda yardımcı olacak kaynak ise, Aybar’ın *Forum* dergisine yazdığı, ama yayımlanmayan iki okuyucu mektubudur.

Forum yazıları

Müzehher Va-Nu anılarında, Aybar ve Nevzat Hatko’nun (Behice Boran’ın eşi) 1950’lerde sık sık balık tutmaya çıktıklarını anlatır.³⁹³ Yalçın Küçük de bu anıya değinerek, Aybar ve Boran’ın “1950’li yılların tümünde, 1950 ve 1951 yıllarından 1962 yılına kadar, hiçbir toplumsal eylem ve çabanın içinde olma”dıklarını yazar. Yalçın Küçük’e göre, Aybar ve Boran

391 “... İstanbul’da toplanan Nato Bakanlar Konseyi’ne katılan yabancı diplomat ve gazeteciler memleketin acı gerçeğini kendi gözleriyle görmüşler ve dünyaya yansıtmışlardı.” Eroğul, *a.g.e.*, s. 176-178.

392 Aybar, *TIP Tarihi*, cilt 1, s. 9-25; *Seçmeler*, s. 176. Aybar’ın Rami Kışlası’nda tanıştığı, sonradan da yakın arkadaşı olacak Uğur Cankocak, Aybar’ın cezaevinde bile sporuna, temizliğine, giyimine çok önem verdiğini anlatır. Uğur Cankocak, “Başkanım, Babam, Arkadaşım, Hocam”, Mehmet Ali Aybar Özel Eki, *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995.

393 Va-Nu, *a.g.e.*, s. 125. Gerçekten de Aybar, zıpkınla balık avlamayı çok sevmektedir. Zekeriya Sertel’e yazdığı bir mektupta şunları söyler: “Avcılığa devam ediyorum. Geçen hafta on kiloluk bir levrek vurdum. Altmışbeş liraya da sattık. Görüyorsun ki iş ciddi. Deniz dibinden sandala getirene kadar, ne heyecan, ne mücadele. Hisar balıkçıları arasında adeta hadise oldu.” Zekeriya Sertel’e 9 Kasım 1955 tarihli mektup, M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A. Aybar’a Gelen Mektuplar ve Cevapları 1 (1945-1967) Dosyası.

1950'lerdeki dipten gelen dalgayı, toplumsal muhalefeti duymamışlardır, “çünkü, bu sırada balık avlıyorlar”dı.

Bu yılların aydın hareketini *Forum* dergisi temsil etmektedir. “Forum’un motorları ise Turhan Feyzioğlu ve Aydın Yalçın”dır. Yalçın Küçük, *Forum*’un temel görüşünü doğru özetlemektedir: “Derginin yazı politikasında en derin görünen ve belki de bir iman düzeyinde ele alınan batıcılık oluyor; Forum’un bütün bakış açısını Batı Avrupa dünyasının bir parçası olma tutkusu oluşturuyor.”³⁹⁴ Y. Küçük’ün Aybar ve *Forum* hakkındaki görüşlerine burada bir ara verip Aybar’ın *Forum*’da çıkan yazılar hakkında neler düşündüğüne bakalım.

Aybar’ın ilk yazısı,³⁹⁵ derginin kendi görüşlerini özetlediği “İşte Forum Budur!” yazısı üzerinedir.³⁹⁶ Aybar’ göre bu yazı, “‘Amerika’nın Sesi’ radyosunun propaganda yayınlarını hatırlatan basma kalıp formülleri” içermektedir. “Forum, Türkiye’de, demir perde arkasındakine benzer sahte demokrasilerin değil, gerçek demokrasinin kök salmasını özlemektedir. Bunun için her türlü şahıs, parti, zümre, sınıf diktatörlüğüne karşı koyacaktır.” diyen dergiye, Aybar’ın birkaç sorusu vardır: 1) Sahtelik, halk demokrasilerinin neresindedir? 2) Anayasaların yurttaşla tanıdığı haklar, halk demokrasilerinde mi, yoksa batı demokrasilerinde mi daha geniştir? 3) Bu iki rejimi iktisat, toplum, siyaset, hukuk yapıları bakımında karşılaştırsak, özlenen gerçek demokrasiye acaba hangisi daha yakındır? Hangisi ona ulaşan yol üzerindedir? 4) Sınıf diktatörlüğü sözünden ne anlamak lazım? Bunun toplumsal bir temeli var mıdır? Varsa, Batı demokrasileri için sınıf diktatörlüğünden bahsedilebilir mi?

394 Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler 1830-1980*, 5. Kitap, Tekin Yay., İstanbul, 1997, s. 577, 580-581, 602, 610.

395 “Forum’un Değerli Yazı Kuruluna” başlıklı tarihsiz ve taslak yazılar, M.A. Aybar Özel Arşivi, MA. Aybar’a Gelen Mektuplar ve Cevapları 1 (1946-1967) Dosyası. Bu yazının *Forum*’a gönderildiğini sanmıyoruz çünkü, arşivde bulunan yazılar sadece birer taslaktır ve bir taslakta, ileriki sayfalarda değineceğimiz ve dergiye gönderildiği kesin olan ikinci yazının konusuna da değinilmektedir.

396 “İşte Forum Budur”, *Forum*, sayı 46, 15 Şubat 1956.

Aybar, derginin “Türkiye’nin yerinin, bütün milletlerin haklarına ve istiklallerine ve fertlerin ana hak ve hürriyetlerine saygı gösterilmesi esasına dayanan batılı devletler cephesinde olduğuna kaniyiz.” sözlerine itiraz eder. Aybar’a göre, Asya, Afrika ve Latin Amerika’daki sömürge ve yarı-sömürgelerde yaşanan “polis terörünün”, “kanlı baskıların”, “yüz karası vahşiliklerin” kahramanları, yerli halklara “insan gözü ile bile bakmayan” sömürgeciler, başta ABD, İngiltere ve Fransa’dır. Aybar bu ülkelerin “ana haklara ve hürriyetlere saygılı oldukları, nasıl iddia edilebilir?” diye sorar ve ekler: “Biz ki yüzyıllarca sömürgeciliğin ne demek olduğunu nefsimizde denemiştik; kaderimizin kurtuluşları için dövüşen esir milletlerle beraber olduğunu, nasıl olur da görmezlikten geliriz?”

“Hürriyetçi Forum”un, komünizm gibi “totaliter ve hürriyet aleyhtarı cereyanla” mücadele edeceğini duyurmasına da, Aybar’ın söyleyeceği birkaç söz vardır: “... hürriyetçi Forum’un, önce bir kimsenin felsefe inanını ortaya koymasına meydan vermeyen, Anayasaya aykırı³⁹⁷ kanun maddeleri ile savaşması gerekmez mi?”, “Marksizm, hürriyete yer vermiyor mu? Veriyorsa, bu felsefe okulunun hürriyet anlayışı nedir? Siz bunu ne yönden hürriyete aykırı buluyorsunuz?”

Aybar’ın ikinci yazısı,³⁹⁸ *Forum*’da yayımlanan “Son Sovyet Teklifleri ve Türkiye” adlı yazı üzerinedir.³⁹⁹ *Forum* yazıda, *Pravda*’da yayımlanan ve Türkiye’yle Sovyet Rusya arasında iyi ilişkilerin tekrar kurulabileceğini, eğer öyle olursa Sovyetlerin Türkiye’ye yardımda dahi bulunabileceğini belirten bir yazıya değinir. *Forum*’a göre bunu, Sovyetlerin birkaç yıldır uyguladığı yumuşama siyasetinin ve “Orta ve Uzak Doğudaki Rus siyasi taarruzunun tezahürlerinden” biri olarak yorumlamak

397 Aybar, 1924 Anayasası’nın “Hiçbir kimse, felsefe inanından, din ve mezhebinden dolayı kınanamaz.” diyen 75. maddesine gönderme yapmaktadır.

398 “Forum Yazı Kuruluna” 20 Mart 1956 günü gönderilen okuyucu mektubu, M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A. Aybar’a Gelen Mektup ve Cevapları 1 (1946-1967) Dosyası.

399 “Son Sovyet Teklifleri ve Türkiye”, *Forum*, sayı 47, 1 Mart 1956. Çalışmamızda adı geçen *Forum* yazıları, derginin görüşünü açıklayan imzasız yazılardır.

gerekir. Aslında Rusya, Amerika ve Türkiye'nin arasını bozmak istemektedir. Türkiye'nin Amerikan dostluğunu seçmesinin, NATO'ya bağlılığının altında yatan temel neden ise, askerî bir ittifak aramak ihtiyacından çok, "cemiyet nizamı ve medeniyet idealleri bakımından seçimini çok daha evvel yapmış ol"masıdır. *Forum*, "Sovyet Bloku"yla tek başımıza müzakere etmemizin mümkün olmadığını söyler.

Aybar'a göre ise, dayanışma içinde olunması gerekenler Batı devletleri değil, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "çetin mücadeleler" ve "kanlı savaşlar" sonunda hürriyetlerine kavuşan veya kavuşmak üzere olan "esir milletler" ve sosyalist ülkelerdi. Siyasi bağımsızlığına kavuşan milletlerin şimdiki davası iktisadi bağımsızlıktı; bunun için de yardıma muhtaçtı ve ancak sosyalist ülkelere güvenebiliyorlardı. Bu işbirliği, kapitalist sömürü sürdükçe devam edecekti. Kaldı ki bu işbirliği iktisat alanıyla sınırlı değildi, barışın kurulması ve korunması konusunda da başlamıştı. Bu arada, "Er geç batı dünyasını da sosyalizme götürecek olan şartlar, ... olgunlaşmakta"ydı. Bu gelişmeler hesaba katılmadan "milli davalarımız"ın çözülmesinin mümkün değildi; Türkiye'nin yapması gereken şey, "Başta Sovyetler Birliği olmak üzere, bütün sosyalist memleketlerle, gecikmeden normal ticaret" ve "siyasi münasebetleri" kurmak ve "milli kurtuluş hareketlerini desteklemek"ti.

Aybar'ın bu yazısı *Forum*'da yayımlanmamıştır; bunun üzerine Aybar dergiye bir mektup daha göndererek, yazısını postaya "taahhütlü verdiğini", bundan sonraki sayıda yayımlanmasını beklediğini belirtir,⁴⁰⁰ ancak yazı yine yayımlanmaz.

Bu yayımlanmayan yazılardan anlıyoruz ki, Aybar'ın 1950 yılındaki savunmasında açıkça gözüken sosyalist ülkelere olan sempatisi, 1956'da da devam etmektedir. Ancak acaba sempatiyi aşan bir düşünsel bağlılık da var mıdır?

Mihri Belli'ye göre vardır. Belli anılarında, 1951 yılında Aybar'la yaptıkları bir görüşmede, Aybar'ın "bağnaz bir Stalinist

400 "Forum Yazı Kurulu'na" 20 Nisan 1956 tarihli mektup, M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A. Aybar'a Gelen Mektuplar ve Cevapları 1 (1946-1967) Dosyası.

gibi konuŖtuęunu,⁴⁰¹ sık sık Lenin'in *Ne Yapmalı?* adlı kitabından örnekler verip Sovyet insanını ve Stalin'i övdüğünü, ayrıca yine yurt dışında Stalin'i öven Nâzım Hikmet'i kendisine karşı "Hazret ne yaptığını bilir" diye savundüğünü anlatır. Mihri Belli bunları, Aybar'ın 1978'de Leninist Parti Modeli üzerine yazdığı yazıları "antileninizmin bayraktarlığı" olarak gördüğü için anlatmaktadır.⁴⁰²

Aybar, Belli'nin iddialarına⁴⁰³ cevap verirken, bu görüşmeyi "hiç mi hiç ansıma" dığını, kırk yıldır aynı sosyalizm anlayışını savundüğünü söyler ancak, Stalin'in gerçek yüzünün de büyük ölçüde Kruşçev'in 1956 yılında yaptığı ünlü konuşmasından sonra ortaya çıktığını belirtir.⁴⁰⁴ Gerçekten de Kruşçev'in, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin XX. Kongresi'nin kapanış oturumunda yaptığı "gizli" konuşma, 1956 yılında olan ve dünya solunu derinden etkileyen iki önemli olaydan biridir. Kruşçev konuşmasında özetle, Stalin döneminde yapılan bütün yanlışlıkların ve gaddarlıkların Stalin'in kişiliği yüzünden olduğunu söylemiş, bunun yanında Lenin'in kişiliğini ve dehasını övmüştür. Kruşçev'in bu ünlü konuşması hiçbir ciddi tarihsel analiz içermemesine rağmen, sol partileri ve solcu aydınları derinden etkilemiştir. Ne de olsa bu konuşma, sosyalist dünyanın lider ülkesinde uzun yıllar çok yanlış işler (hatta belki de geri dönölmesi çok zor

401 Aybar'ın 1950'lerde de sık sık görüştüğü yakın arkadaşı Müzehher Va-Nu ise, yaptığımız görüşmede (1 Mayıs 2000'de, ses bandı), Aybar'ın hiçbir zaman Stalinci olmadığını söylemiş ve şakayla karışık, "Kendisinden başkasının otoritesine tahammülü yoktu" demiştir.

402 Belli, *a.g.e.*, s. 371-372; Mihri Belli'yle Görüşme, 4 Mayıs 2000 (ses bandı). Benzer bir anı için bkz. Burhan Oğuz, *Yaşadıklarım, Dinlediklerim; Tarihi ve Toplumsal Anılar*, Simurg Yay., İstanbul, 2000, s. 147.

403 Mihri Belli bu iddialarını bildiğimiz kadarıyla ilk defa 1978'de imzasız bir yazısında yazmıştır. Adem Kalfa (Mihri Belli), *Türk Solu; Dünü, Bugünü, Förfat-tares* Bokmashin, Stockholm, 1986, s. 127-133.

404 Mehmet Ali Aybar, *Marksizmd e Örgüt Sorunu; Leninist Parti Burjuva Modelinde Bir Örgüttür*, Yaylacık Mat., İstanbul, 1979, s. 140-141 (bu önemli kitaba ileriki sayfalarda ayrıntısıyla değinilecektir). Aybar benzer polemiklerin yaşadığı 1989 sonbaharında ise, Stalin'e II. Dünya Savaşı sırası dışında hiçbir zaman yakınlık duymadığını söyler. Mehmet Ali Aybar, "Belli, Hiçbir Yazımı Okumamış", *Milliyet*, 3 Ekim 1989.

işler)⁴⁰⁵ yapıldığının bir itirafıdır; suçun bir insanın kişiliğine yüklenmesi ise solcu aydınları başka şüphelere itmiştir. “Kişi kültü”nün eleştirisi, birçok solcu aydını Stalinist dogmatizmin eleştirisine götürür. Bu, aydınlarda bir “kurtuluş” olarak yaşanır ve onları tekrar “özgürlük”, “insan” ve “yabancılaşma” gibi kavramlara yöneltir.⁴⁰⁶ Aybar da, kendisinin ve birçok arkadaşının, Sovyet Rusya’da devlet tarafından işlenen cinayetleri, uygulanan baskıları uzun yıllar “kapitalist dünyanın, burjuvaların uydurması” olarak düşündüklerini, ancak Kruşçev’in konuşmasıyla beraber bunların yalan olmadığını ortaya çıktığını anlatır. Aybar 1950’lerin sonlarında Kruşçev’in raporunu okuduklarından, yapılan açıklamaların onları tatmin etmediğinden ve uzun uzun tartıştıklarından da bahseder.⁴⁰⁷

1956’da Dünya solunu etkileyen ikinci bir olay da, Sovyet ordusunun demokratik değişimlerin yaşandığı Macaristan’a Ekim ayında müdahale etmesi ve kontrolü eline geçirmesiydi. Bu olay hem kapitalist ülkelerdeki düzen savunucularına bir koz daha verdi, hem de yine birçok solcu aydını sol içinde başka arayışlara itti.⁴⁰⁸ Zaten olay fiili olarak da sosyalistleri ikiye bölmüştü. Macaristan işgalini destekleyen İngiliz Komünist Partisi’nden on bin kadar üye ya ihraç edildi ya da istifa etti;⁴⁰⁹ bu rakam İtalya’da 500.000’di.⁴¹⁰ İngiliz Marksist tarihçi E.P. Thompson’ın “1956 ruhu” dediği bir akım güçleniyordu; artık birçok solcunun kafasındaki temel soru, insa-

405 Kruşçev konuşmasının bir yerinde şöyle der: “Kitle baskısı partinin moral ve politik durumu üzerinde olumsuz bir etki yarattı; bir güvensizlik ortamı yarattı; sağlıksız bir kuşkuculuğun yayılmasına yol açtı ve komünistler arasında güvensizliği besledi. Her türden iftiracı ve kariyerist işini yürütüyordu.” N.S. Kruşçev, *XX. Kongre Gizli Raporu: Kişi Kültüne Karşı*, çev. Ahmet Fethi, Pencere Yay., İstanbul, 1991, s. 38.

406 Louis Althusser, *For Marx*, Verso, London, 1996, s. 10.

407 Aybar, *TIP Tarihi*, cilt 3., s. 24, 34, 128.

408 Hammond (ed.), *a.g.e.*, s. 294.

409 Serdar Turgut, “Karşı Koyma’cı Gelenegın Aydını: E.P. Thompson”, *Toplum ve Bilim*, sayı 24, Kış 1984, s. 84.

410 Tellal, *a.g.e.*, s. 108.

nın baskı altında olmadığı, hümanist bir sosyalizmin nasıl kurulacağı idi.⁴¹¹

Aybar'ın o yıllarda sık görüştüğü arkadaşlarından Moris Gabbay,⁴¹² 1956'da bir görüşmelerinde kendisinin Macaristan'a yapılan müdahaleyi bazı yönleriyle savunduğunu, Aybar'ın ise karşı çıktığını anlatmaktadır.⁴¹³ Dolayısıyla muhtemelen, Aybar'ın Sovyet Rusya'ya olan sempatisi 1956 yılıyla beraber kaybolmaya başlamıştır. "1956 ruhu" bundan sonra Aybar'ı da tümüyle içine alacaktır; zaten o ruh Aybar'da bir şekilde, 1945 yılında "fertçi sosyalizm" derken de vardır.

Bu noktada tekrar Yalçın Küçük'ün tahlillerine dönelim. Küçük, Aybar ve Boran'ın soğuk savaş aydını olduklarını, "uzun yıllar soğuk savaş mikroplarını taşıyan rüzgârları ciğerlerine doldurduk"larından bahseder.⁴¹⁴ "Türkiye'nin, 1960 sonrası 'sosyalist kadroları', büyük ölçüde bu demokrat hareketleri (1950'lerdeki, B.Ü.), 1945-1947 dönemi terörünün ezikliği ve soğuk savaş ideolojisinin baskısı altında, seyredenler arasından çıktı."⁴¹⁵ "Aybar ve Boran, on yıllık denize açılmanın verdiği enerjiyle, arkadan geliyorlar ve öne geçiyorlar (*Forum*'cu Feyzioğlu ve Yalçın'ın önüne, B.Ü.). Bunun için 27 Mayıs Anayasasını abartmaya mahkumlar. Abartmadıkları sürece, on yıllık balık avını anlatmaları mümkün olmuyor".⁴¹⁶

Küçük, *Forum*'un Anglo-Amerikan usullerine uyarak, okuyucu mektuplarını hiçbir zaman küçümsemediğini de yazar.⁴¹⁷ Belki gerçekten de küçümsemiyorlar ama, bazılarının korktukları gözüküyor. Bunun nedeni ise, *Forum*'un, soğuk savaşın çizdiği sınırlar dışına çıkmama anlamında tam da bir soğuk savaş dergisi olmasıdır. Dergi, egemen dış politika anlayışının (tümüyle batıya dönük, milli bağımsızlık haçe-

411 Turgut, a.g.m., s. 84-86.

412 Moris Gabbay, "Başkanım Mehmet Ali Aybar", M.A. Aybar Özel Eki, *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995, s. 23.

413 Moris Gabbay'la Görüşme, 26 Şubat 2001 (ses bandı).

414 Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler*, cilt 5, s. 544.

415 Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, cilt 2, s. 438.

416 Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler*, cilt 5, s. 581.

417 Yalçın Küçük, a.g.e., cilt 5, s. 582.

ketlerinin aleyhinde, Sovyet düşmanı) tümüyle yanındadır ve bunun dışındaki görüşleri yayımlamaz; yayımlanırsa sınır dışı kalınacağı bilinmektedir. Dolayısıyla, Aybar'ın 1950'lerde hiçbir şey yapmamasının nedeni, "soğuk savaşının mikroplarını taşıyan rüzgârları ciğerine doldurması" değil, dolduranların (*Forum*'cular) ve doldurtanların (siyasal iktidarlar ve basın) izin vermemesidir. Daha açık söylemek gerekirse, 1940'lı yılların solcu aydınlarına 1950'lerde yaşam alanı (kastettiğimiz "aydın"ın yaşama alanlarıdır; yani, dergi, gazete, üniversite vb.) bırakılmamıştır; bırakılan yaşama alanları hapisane ya da yurtdışıdır. Bu yüzden de, 27 Mayıs Anayasası'nı "abartmaları" anlaşılır bir şeydir. Ayrıca 1940'lı yılların aydın hareketleri, devletin Kürt meselesi dışında bütün politikalarını eleştirebildikleri için, "aydın" sıfatına *Forum*'dan çok daha fazla la-yıktırlar. 27 Mayıs Anayasası ve sonrasındaki döneme ise, belki de, tekrar o tip aydın hareketlerinin ortaya çıkmasına izin verdiği için, düşünce ve eleştiri zenginliğine önem veren herkes tarafından "sempatiyle"⁴¹⁸ bakılmaktadır. Zaten, o "soğuk savaş mikroplarını" gerçekten içinde taşıyan Aydın Yalçın sonraki yıllarda en ünlü anti-komünistlerden biri olacak, Turhan Feyzioğlu da 1973 yılında, Mecliste Aybar'a şöyle bağıracaktı: "Aybar'lar, kendilerine sosyalist diyen aşırı solcular, komünist olduklarını gizlemeye çalışanlar!.." ⁴¹⁹

Ancak elbette ki, herkes gibi Aybar da soğuk savaştan etkilenmiştir. Aybar'da bu etkilenme, söylediklerinde ve yazdıklarında daha ölçülü (yasaları ve soğuk savaş toplumunu dikkate alma anlamında ölçülü) olmak biçiminde dışa vurulmuştur. Bunun dışında, Aybar'ın en önde gelen kimliği her zaman sosyalistlik olacaktır: Demokratik ve bağımsız bir sosyalizm.

Çalışmanın bu aşamasında aydın konusu açılmışken, bir aydının dramını ve içinde bulunduğu toplumu nasıl gördüğünü, belki de en içten anlatan kaynak olan mektuplara bakalım.

418 "Sempati" sözcüğünü bilhassa kullandık, çünkü burada bahsedilen ve doğal görülen şimdilik sadece "sempati" duygusu.

419 "Aybar, Solculara Küfreden Feyzioğlu'nu Azarladı", *Yeni Ortam*, 26 Mayıs 1973.

Aybar'dan Zekeriya Sertel'e mektuplar

Çok sevdiği dostu Zekeriya Sertel'e 1956 Mayıs'ında yazdığı bir mektupta hayat pahalılığından şikâyetçi olan Aybar,⁴²⁰ özellikle 1950'den sonra servetlerini ölçsüz arttıran büyük tüccarlar ve toprak sahiplerinden, tarım ve ticaret sektörlerindeki sermaye birikiminden ve DP dönemindeki iktisadi gelişmelerden uzun uzun bahseder; iktidar partisinden farklı olarak ciddi kalkınma, yatırım ve adaletli gelir dağıtımı gibi politika önerilerine sahip olması gereken muhalefet partilerinin de varsa yoksa "çift meclis, anayasa mahkemesi, falan filan..."la uğraşmasını eleştirir.

Aybar'ın bir konuda endişesi vardır: "Dini duyguların istismarı partiler arasında bir yarış halini aldı. Taassup memlekette aldı yürüdü." Ramazan nedeniyle kapanan meyhanelerden, gören olur diye müşteriye şarabı cebine koymasını söyleyen bakkaldan hayretle bahseden Aybar'a göre, "Partilerin fikirsizliği; dini taassuba tavizler verilmiş olması; zaten pek dar olan demokratik hürriyetlerimizin büsbütün daralması gibi sonuçlar yanında", son yıllarda olumlu bazı gelişmeler de olmuştu: "...daha uzun zaman demagoglar halkı aldatacaktır; fakat halkın kendi kaderini kendisi tayin edeceği fikri, daha bulanık bir şekilde de olsa, en uzak köylerimize kadar gitmiştir."⁴²¹

Aybar 1958'de, Sertel'e son yıllarda hızla artan yobaz baskısından, üç dört yıldır tatil yaptıkları Armutlu'da artık rahatça şortla bile gezilemediğinden yakınır: "Memleket tanınmayacak hale geldi. İstanbul'da bile kara çarşafa çok sık rastlanıyor. (...) İktisadi ve politik sıkıntıların yanında, bir de yobazların baskısı altında olmanın azap ve ıstırabı var."⁴²²

420 Aybar şöyle söyler: "Gelgelelim, hayat öyle hızla pahalılaşıyor ki, insanın aklına geldikçe, gelmediği an da yok hınzırın, güzel bir yaz geçirmenin umut ve sevinci uçuyor."

421 Zekeriya Sertel'e 8 Mayıs 1956 tarihli mektup, M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A. Aybar'a Gelen Mektuplar ve Cevapları 1 (1946-1967) Dosyası. Aybar mektupta, o sıralar çok okuduğunu da söyler. Mektuptan Sertel ve Aybar'ın birbirlerine kitaplar gönderdikleri anlaşılıyor.

422 Zekeriya Sertel'e 27 Ekim 1958 tarihli mektup, M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A.

6 Mart 1959 tarihli mektubunda ise, Aybar kendi dramını, yani hiçbir şey yapamayan bir aydının dramını, gayet açık ve çarpıcı bir şekilde anlatır:

“Biz ise burada bitkiler gibi yaşıyoruz. Hep aynı yerde, aynı hareketsizlik içindeyiz. Kendimi boşa akan bir musluğa benzetiyorum. Bunun ıstırabını tahmin edersin. Edebiyat değil. Bir ekmek parası için, günlerimi pis bir mesleğin girdisi çıkıtısı içinde, boşuna harcıyorum. Bir faydalı iş göremeden göçüp gideceğim. Olayların sessiz seyircileriyiz. Oysa bir diyeceğimiz vardır elbet; az buçuk biz de aydın sayılırız. Ama şartlar bizi böyle eli ermez, gücü yetmez hale getirmiştir. Dayan, dayanabilirsen. Manda yüreği gerek. Ama dayanıyoruz işte. Hani rüyada koşmak istersin, bacakların gitmez; bağırarak istersin, sesin çıkmaz. Her günümüz işte o kabuslu rüyaların sıkıntısı içinde geçmektedir.”

Aybar’a göre ülkenin durumu, Sertel’lerin bıraktığından çok daha kötüydü; on yıl öncesine göre her bakımdan daha zor, daha kötü yaşıyorlardı. Bir zamanlar zaruri ihtiyaçlar arasında saydıkları, tiyatro, konser, sinema gibi birçok şeyden vazgeçmişlerdi; kitap bile alamıyorlar, toplanıp içkili bir akşam yemeği yiyemiyorlardı. “Sekiz on yıl önce, gazete dergi çıkarabiliirdik; şimdi mümkün değil. Kanunlar çok daha ağır. Kaldı ki dört sayfalık bir dergi bile, çok büyük sermaye işi oldu. Sonra kanun dışı baskılar da eskisine kıyasla çok arttı: Kâğıt vermez; bastırmaz; dağıttırmaz. Bütün bu engelleri aşsan, toplatır okuturmaz. Solculuk damgasıyla okuyucuyu ürkütüp, korkutmak da cabası. Forum’a bir yazı yolladım, basmadılar.”⁴²³

Aybar’a Gelen Mektuplar ve Cevapları 1 (1946-1967) Dosyası. Mektubunda geçim sıkıntısından da bahseden Aybar, 4 Nisan 1957 tarihli mektubunda ise demokrasinin gelişmemesinden yakınır (aynı arşiv dosyası).

423 Zekeriya Sertel’e 6 Mart 1959 tarihli mektup, M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A. Aybar’a Gelen Mektuplar ve Cevapları 1 (1946-1967) Dosyası. Aybar bu mektupta, Osmanlı-Türk toplumsal yapısında kapitalizmin gelişmesi hakkındaki (kapitalizme neden geç geçildiği ve ticaret kapitalizmi düzeyinde kaldığı, milli burjuvazinin gayrimüslim burjuvazinin yerine geçme çabaları, sanayi gelişmeyince rasyonel düşüncenin de gelişmemesi, ticaret burjuvazisinin derebeyliğe karşı bir mücadeleye girişmemesi gibi konular) ba-

Aybar bir başka mektubunda ise şöyle der: “Bizim dramımız da işte bu: Bu memleketin aydınları olarak yapacağımız hizmetler vardır; biliriz, yapamayız.”. Bilimsel çalışmalar yapmak istediğini de söyler ama yapamaz (Boran’ın gazete bile okuyamamaktan şikâyetçi olduğunu söyler): “Ama rahat değilim. Bir yolunu bulmalıyım diyorum; geceleri çalışmalıyım; kütüphanelere mahkemeden çıkınca gitmeliyim diyorum ve kendimi yiyip duruyorum.”

Yalçın Küçük’ün eleştirdiği Aybar’ın 1959’daki ruh hali işte böyleydi. Ancak bu arada bir dönemin de sonu geliyordu. Yeni dönemde ise Aybar, “boşa akan bir musluk” olmaktan kurtulacaktı.

zı görüşlerine yer verir; daha sonra şunları söyler: “... bugün hâlâ bir candar ma onbaşısının önünde tir tir titriyorsak, baladan (yukarıdan, B.Ü.) gelen her emre boyun eğiyorsak, bu psikolojik haletin bizi başka milletlerden ayıran tarihimizden gelme bir hususiyet teşkil ettiğini mutlaka bilmemiz ve bunu hesaba katmamız gerekir. Tarihimizin çok ciddiyetle tetkik edilmesi zurettine inanıyorum.” Aybar tarih çalışmalarının yapılması gerektiğini belirtir; ama “büyük sentezlerden” önce, “küçük monografiler” yapılmalıdır. Aybar’ın istediği çalışmalar 1960 sonrası artacak ve ardından “büyük sentezler” yapılacaktır.

Türk Sosyalist Hareketi İçinde Aybar (1960-1995)

Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Aybar (1960-1969)

Aybar'ın 1960'lı yıllara damgasını vuran kimliği, en başta şüphesiz ki Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanlığı kimliğidir. Ancak bunun yanında, siyasal ve toplumsal düşüncesi de, onu Türk sosyalist hareketinin en tartışmalı isimlerinden birisi yapacaktır. Bu alt dönem, Aybar'ın siyasal ve entelektüel hayatının en yoğun biçimde kesiştiği dönemdir.

Askerî yönetim, Aybar'ın Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e mektubu, basın toplantısı ve hakkında açılan davalar

Milli Birlik Komitesi (MBK) hemen 27 Mayıs 1960 günü, İ.Ü. Rektörü Sıddık Sami Onar başkanlığında bir komisyonu yeni anayasayı hazırlamakla görevlendirdi. Ertesi gün de büyük ölçüde sivillerden oluşan bir Bakanlar Kurulu kuruldu. Devlet Başkanı, MBK Başkanı ve Bakanlar Kurulu Başkanı Cemal Gürsel'di. 12 Haziran'da geçici bir anayasa kabul edilerek, 1924 Anayasası'nda Meclise verilen tüm yetkiler MBK'ye devre-

dildi. Aynı gün, o güne kadar gizli tutulan MBK üyeleri de açıklandı. Darbe, emir ve komuta zinciri içinde yapılmamıştı; MBK genelde, rütbeleri yüzbaşı ve albay arasında değişen subaylardan oluşuyordu. Ayrıca komitede iki karşıt eğilim vardı; birinci eğilim ülke yönetiminin bir an önce sivillere devredilmesini savunurken, ikinci eğilim askerî yönetimin daha uzun sürmesini ve birtakım reformlar yapmasını istiyordu. Bu ikinci eğilimin 14 temsilcisi 13 Kasım'da MBK'den tasfiye edilip yurtdışı görevlerine verildiler. Bu gelişme, sivil yönetime geçişin yollarını büyük ölçüde açmıştır.¹

İşte bu tasfiyeden birkaç gün sonra (19 Kasım 1960), Aybar, Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e bir mektup gönderecektir. Aybar mektubuna, 27 Mayıs İhtilali'nin ilerici bir karakter taşıyan görüntüsüne rağmen, sol ve solcu aydınlar üzerindeki baskıların devam ettiğini söyleyerek başlar. Aybar'a göre MBK'deki tasfiyeden sonra demokratik rejimin tekrar kurulacağı anlaşılmıştı. Ancak bu iki türlü yapılabilirdi: Birincisi, sol kanat olmadan seçime gidilirdi ki bu, 1946-1960 denemesinin yenilenmesi demektir. İkincisi ise, sol kanadın bir kuvvet olarak ortaya çıkabilmesi için gerekli şartlar sağlanır ve seçimlere öyle gidilirdi; demokratik rejimi kurmanın ve yaşatmanın zaten başka yolu yoktu. Sermaye ve ona bağlanan türlü zümrelerden oluşan sağ kanat karşısında, emek gücünün ve ondan yana olan türlü zümrelerin kurduğu sol kanat kanun güvencesi altında politik bir kuvvet olarak örgütlenebiliyorsa, bir ülkede demokrasi var demektir. Batı demokrasisi denge rejimiydi; bu denge toplumsal sınıflar arasında (sağ ve sol) kurulmuş, ve boyuna sola doğru değişip dönüşen bir dengeydi. Sol kanat baskı altında tutulduğu müddetçe, toplum gelişmesini normal olarak yapamaz, "hürriyetler rejimi işleyemez" di.

Türkiye'nin çağdaş medeniyete ancak sosyalizm yoluyla ulaşabileceği meydandayken, Ceza Kanununda 141 ve 142. maddeler hâlâ yürürlükteydi; Marks ve Engels'in kitaplarını satmak ve okumak yasaktı; "Marksizmin kanun dışı olduğu

1 Olayların kronolojik ve özetlenmiş anlatımı için bkz. Ahmad, *a.g.e.*, s. 161-170; Ahmad ve Ahmad, *a.g.e.*, s. 215-225; Eroğlu, *a.g.m.*, s. 133-136.

bir memlekette, bilim hürriyetinden, düşünce ve inanç hürriyetinden söz açılabilir mi”ydi? Solu yasaklayan kanunlar toplum hayatını zehirliyordu; politika, bilim ve sanat hayatı “felçli durumda”ydı. Oysa “... yüzyılımızda hürriyet kavramının özü sol”du ve dünya da sola doğru gitmekteydi. “... baskı ve ezgi metotlarında ısrar etmek, ancak bu sefer kanlı olacak ihtilalleri hazırlar”dı ve “Milletimizi ihtilale zorlamaya kimse-nin hakkı yoktu”.

Aybar’a göre, “... mutlaka sol kanadı olan bir demokrasi kurulmalıdır. Sol aydınlar da artık paryalıktan kurtulmalıdırlar. Onlar da görüşlerini açıklamak hak ve hürriyetine artık sahip olmalıdırlar. İşçiler, emekçi halk yığınları kendi partilerini serbestçe kurup yaşatabilmelidir. Grev hakkı, hem de kısıntısız olarak, tanınmalıdır. Sol gazete ve dergi çıkabilmelidir. (...) Tersine tutulacak yol, mutlaka ama mutlaka, hem de on yı-la varmadan iflas etmeğe mahkumdur.” Ayrıca bu intikal devresinde sol aydınlara görüşlerini açıklama imkânı verilmeliydi, böylece çizilmekte olan yol çok daha doğru olurdu. “Sol aydınların piyasada görünmemesi, yokluklarına delalet etmez”di: “Ödeve çağrılacak sol aydınların adlarını ve adreslerini Emniyet dosyalarından öğrenmek kabildi.”²

Aybar, Cumhurbaşkanlığı’ndan bir yanıt gelmemesi üzerine, 14 Aralık 1960’ta Ankara’da bir basın toplantısı yapar. Basın toplantısında yapılan açıklamalar Cemal Gürsel’e yazılanların bir özeti gibidir.³ Basın toplantıya ilgi gösterir ancak, ertesi gün hiçbir gazetede tek satır bile çıkmaz, çünkü yayın yasağı konmuştur. Zaten Aybar birkaç gün sonra Sıkıyönetim Komutanlığı’na çağrılır ve sorguya çekilir.⁴ Muhtemelen basın toplantısında olan bazı kişilerce ihbar edilmiştir.

Savcı, Emniyet Müdürlüğü 1. Şube’nin 15/12/1960 tarihli fezlekesi üzerine (fezleke, Aybar’ın Nâzım Hikmet’in ak-

2 Mehmet Ali Aybar, “Cemal Gürsel’e Mektup (19 Kasım 1960 tarihli)”, *Seçmeler* içinde, s. 179-188.

3 14/12/1960’ta “Ankara’da Yapılan Basın Toplantısında Verilen İzahatın Metni”, M.A. Aybar Özel Arşivi, ‘Devlet Aleyhine Propaganda’ Davası (1961) – Evraklar ve Basın Haberleri Dosyası.

4 Aybar, *TIP Tarihi*, cilt 3, s. 82-83.

rabası olduğu ve yapmadığı halde, avukatlığını yaptığı yazılmıştır. Aybar bu fezlekeyi duruşmalarda, 'adi bir jurnal' olarak niteler) Aybar hakkında dava açar. Aybar'ın basın toplantısında okuduğu yazılı metinde ve gazetecilere verdiği cevaplarda, "devletin siyasi ve hukuki nizamını yok etmek maksadıyla propaganda yaptığı" ve "komünizm propagandası yaptığı" iddialarıyla açılan dava, Ankara 2 No'lu Sıkıyönetim Mahkemesi'nde görülür. Aybar'ın Türk Ceza Kanunu'nun 142/1'inci maddesine göre cezalandırılması talep edilir. Duruşmalarda bazı tanıklar Aybar'ın lehine ifade verirken, bazıları da Aybar'ın "aşırı solcuyum" ve "komünizm zararsızdır" gibi sözler söylediğini belirtmişlerdir. Aybar, 12 Haziran 1961 tarihli savunmasında da kendi geleneğini bozmayarak, savunma yapmaktan çok, savcıya, yargıçlara ve polise, demokrasinin, sağın solun ne demek olduğunu anlatmıştır. Aybar savunmasını "Savunma sözü bile bana ağır geliyor. En tabii hakkı çiğnenmiş bir kimsenin, suçluymuş gibi kendisini savunma zorunda bırakılması, karşılaşılacak muamelelerin en ağırıdır. Usulden olduğu için beraatimi istiyorum." diyerek bitirmiştir.⁵

Yargılama sonucu, Aybar beş yıl ağır hapse mahkum olur ve kararı temyiz eder.⁶ Aybar'ın temyiz için verdiği dilekçeden, Sıkıyönetim Mahkemesi'nin kararında, "Maznunun bu maddelerin (141, 142, 161. maddeler, B.Ü.) değiştirilmesindeki asıl maksadı komünist partisinin kurulmasını sağlamaktır. Komünist partisinin gayesi ise, Devletin siyasi ve hukuki nizamlarını topyekün yok etmek ve müesses iktisadi ve siyasi temel nizamları devirmek bulunduğuna göre, bu partinin kurulmasını sağlayacak kanuni zeminin hazırlanması yolunda yapılan propagandalar dolayısıyla temel nizamların devrilmesi için yapılmış propaganda mahiyetindedir." gibi ifadelerin olduğunu anlıyoruz. Mahkemenin kurduğu bu ilişkiyi, Aybar dilekçesinde

5 Aybar'ın 12/06/1961 tarihli savunması, M.A. Aybar Özel Arşivi, 'Devlet Aleyhine Propaganda' Davası (1961) – Evraklar ve Basın Haberleri Dosyası

6 Aybar, a.g.e., cilt 1, s. 85; Zekeriya Sertel'e 16 Ekim 1961 tarihli mektup, M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A. Aybar'a Gelen Mektuplar ve Cevapları (1946-1967) Dosyası.

'bulutla ördek arasında' kurulan ilişkiye benzetmiştir. Mahkeme kararında, Aybar'ın Nâzım Hikmet'in avukatı olduğu hakkındaki yalan bilgi de dikkate alınmıştır.⁷ Sonuçta karar bozulur ve sıkıyönetim kalktığı için davaya yeniden bakan Ankara 3. Ağır Ceza Mahkemesi tek celsede beraat kararı verir. Bu arada Aybar hakkında, Cumhurbaşkanı'na mektup yoluyla komünizm propagandası yaptığı iddiasıyla da dava açılır ama sonuç yine tek celsede beraattir.⁸

Aybar'ın başına bunlar gelirken, bir yandan da iktidarın tekrar sivillere devredilmesi çalışmaları devam ediyordu. Yeni anayasa için halkoylaması 9 Temmuz 1961'de yapıldı ve anayasa %61.5 evet, %38.5 hayır oyuyla kabul edildi.⁹ Eylül ayında Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan idam edildi. 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerde ise, CHP oyların %36.7'sini, kapatılan DP'nin mirasçıları olan Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP), sırasıyla %34.7'sini ve %13.7'sini, Cumhuriyet Köylü Millet Partisi ise %13.9'unu almıştı (dolayısıyla, DP hareketi bastırılmamıştı). Cemal Gürsel'in demokratik olmayan yöntemlerle Cumhurbaşkanı seçilmesi ve İsmet İnönü'nün CHP-AP koalisyon hükümetini kurmasıyla da iktidarın sivillere devri biçimsel olarak tamamlandı ancak,¹⁰ artık ordu, Türk siyasal hayatına belirleyici, olası bir müdahalesiyle bazılarını korku bazılarını umut veren bir aktör olarak yerleşmişti. Olası veya gerçekleşen darbeler, bundan böyle "Türk demokrasisi"nin alışıldık özellikleri olacaktı.

27 Mayıs'ın en olumlu özelliği ise hiç şüphesiz, getirdiği demokratik anayasaydı. Klasik demokrasilerdeki hak ve özgürlüklerin (kişi dokunulmazlığı, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme, seyahat ve yerleşme, vicdan ve inanç, düşünce, bilim ve sanat, basın ve yayın, toplantı ve gös-

7 Aybar'ın 29/08/1961 tarihli dilekçesi, M.A. Aybar Özel Arşivi, 'Devlet Aleyhine Propaganda' Davası (1961) – Evraklar ve Basın Haberleri Dosyası.

8 Aybar, a.g.e., cilt 1, s. 85.

9 Tanör, a.g.e., s. 371-377.

10 Ahmad, a.g.e., s. 170-178.

teri, dernek kurma, kişi güvenliği, hak arama, mülkiyet, çalışma ve sözleşme, grev, sosyal güvenlik vb.) tamamını kapsayan “1961 Anayasası, haklar ve ödevler bakımından, özgürlüğü temel, sınırlamayı ise istisna olarak” almakta¹¹ ve devleti değil, “... İnsan ve Birey’i yüce bir değer saymakta, bunların ve Toplum’un hak ve özgürlüklerinin uzlaştırılıp geliştirilmesini ana hedef bellemektedir.” Çoğulcu değil çoğunlukçu bir demokrasi tasarlayan 1924 Anayasası’ndan sonra, yeni anayasa “çok odaklı bir demokrasi” hedefliyordu.¹²

Bülent Tanör’ün belirttiği gibi, 1961 Anayasası, toplum üzerinde harekete geçirici etkilerde bulunmuştu. Birincisi, aynı düşüncedeki ya da benzer konumdaki bireyleri birbirlerine yakınlaştıran, bütünleştiren ‘sosyalleştirici’ etkidir; yeni anayasa toplu hak ve özgürlüklere güvenceler getirmiş (izin almaksızın, sadece bildirim yoluyla sendika, dernek, siyasal parti kurulabiliyor, kitap, gazete ve dergi yayımlanabiliyor, gösteri yürüyüşü yapılabilirdi –ayrıca toplu sözleşme ve grev hakkı da vardı–) ve bu güvenceler kitleleri toplu eylemlere yöneltmiştir. İkincisi, demokrasiyi sadece oy verme işi veya devlet katında cereyan eden bir olay olmaktan çıkaran siyasileştirici etkidir; siyasetin eski aktörleri “‘siyasal’ üzerinde kurdukları tekeli ve ipoteği kaybetmişler” ve Türkiye, “baskı grupları, siyasileşen kamuoyu, yeni siyasal partileri ile katılımcı demokrasinin kapısından içeri” girmiştir. Üçüncüsü de, toplum içi ilişkilerde ve toplum ile devlet ilişkilerinde hak arama yollarını güvenceye alan ‘hukukileştirici’ etkidir; bu durum, toplumda hak ve hukuk duygusunu, hukuki düşünme alışkanlığını geliştirmiştir.¹³

1961 Anayasası Türkiye’ye, tarihindeki en demokratik on yılını (1961-1971) yaşatacaktır. Önceki on yılların tersine bu dönem, siyaset, yayın, düşünce, sendika vb. faaliyetleri bakımından, küçümsenemeyecek bir zenginliğe sahiptir. Oysa, ne or-

11 Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yay., İstanbul, 1997, s. 68.

12 Tanör, *a.g.e.*, s. 378, 408.

13 *A.g.e.*, s. 426.

du, ne AP, ne CHP ne de egemen sınıflar bundan memnun olacaktır. Yeni dönemin bu çelişkisini ise, egemen güçler 12 Mart 1971’le başlayacak olan dönemde aşacaktır.

Yön bildirisi ve Aybar’ın bildiri hakkındaki düşünceleri

İlk sayısı 20 Aralık 1961’de çıkan Yön dergisi, 1960’lı yıllarda oluşan görece demokratik ortamda, gerek sayfalarında yürüyen tartışmalarla, gerekse siyasal iktidarı amaçlayan bir hareket oluşuyla, Türk aydınlarını ve solunu uzun yıllar öyle (hareketin yanında olarak) veya böyle (hareketin karşısında olarak) etkilemiştir. Yön bir dergi olarak, sayfalarını açtığı konularla (sosyalizm, sosyal demokrasi, üretim tarzı, Kemalizm, sınıflar, Kürt sorunu, kadın sorunu, Üçüncü Dünya, planlama, kalkınma, Nâzım Hikmet vb.), sütunlarında bu konuların farklı görüşlerce ele alınmasına gösterdiği hoşgörüy-le, teknik özellikleriyle (kapak tasarımı, sayfa düzeni vb.) ve ulaştığı tirajla (ortalama 20.000) şüphesiz önemli bir başarı sağlamıştır.

Ancak Yön sadece bir dergi değildi, hatta belki de başyazarlarından İlhan Selçuk’un dediği gibi “... Yön bir dergi değil, bir akımdı”.¹⁴ Bir akım (bu akımın önde gelen temsilcileri başta derginin imtiyaz sahibi Doğan Avcıoğlu olmak üzere, başyazarlar Mümtaz Soysal ve İlhan Selçuk’tu) olarak Yön’ün temel tezleri, Türkiye’nin az gelişmiş, yarı-feodal bir ülke olduğu, birçok sorununu aşması için hızlı bir iktisadi kalkınma yaşaması gerektiği, bunun da planlı yeni bir devletçilikle olabileceğiydi. Aslında hedef sosyalizmdi ancak, varolan gelişmişlik düzeyinde bunun motoru işçi sınıfı olamazdı ve varolan kültür (eğitim) ortamında hedefe parlamenter yollardan varılamazdı. Sosyalizme gidecek, anti-feodal, anti-emperyalist, devletçi kalkınma hamlesi için siyasal iktidarı ele geçirmek gerekiyordu ve bunun esas gücü ara tabakalar olacaktı; ara tabakaların vurucu gücü de vatansever subaylardı; teorik gücü aydınlar

14 İlhan Selçuk, “Gerçeklerin Yönü”, Yön, sayı 78, 25 Eylül 1964.

olan bu hareketin müttefikleri arasında milli burjuvazi de olabildi; işçiler ve köylüler ise bu akımı ancak destekleyebilirlerdi. Yön akımı siyasal iktidarı hiç zaman kaybetmeden, hemen ele geçirmek istiyor, bunun için de gerekli olan “milli cepheyi” hem oluşturmaya, hem de cephenin unsurlarını (subayları, aydınları vb.) etkilemeye çalışıyordu. Siyasal iktidar ele geçirildikten sonra, bahsettiğimiz devletçi kalkınma hamlesiyle adım adım, sınıf karşıtlıklarını derinleştirmeden sosyalizme gidilecekti, yani devrim iki aşamalı olacaktı. Yön akımının en önemli ismi Doğan Avcıoğlu şunları yazıyordu: “... memleketin bugünkü iktisadi gelişme safhasında, sosyalizm yolu, demokratik milli kurtuluş hareketinden geçmektedir. Sosyalistler, her türlü dogmatizmden ve ayırıcılıktan sıyrılarak, toplumun çeşitli sınıflarında mevcut, gerçek demokrasi taraftarı vatanseverleri toplayabilecek olan milli kurtuluş cephesini gerçekleştirmeye çalışmalıdır.”¹⁵

İşte bu milli cepheyi kurmaya çalışan Yön’ün ilk sayısında, geniş bir aydın çevresinin imzasını taşıyan bir bildiri yayımlanmıştır.¹⁶ Bildiride imzacılar, “Atatürk devrimleriyle amaç edilen çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmanın, eğitim davasını sonuçlandırmanın, Türk demokrasisini yaşatmanın, sosyal adaleti gerçekleştirmenin ve demokrasi rejimini sağlam temeller üzerinde oturtmanın, ancak iktisadi alanda hızla kalkınmak”la mümkün olabileceğine inandıklarını ve bunun için de topluma “yön verebilmek durumunda bulunan öğretmen, yazar, politikacı, sendikacı, müteşebbis ve idareci gibi kimselerin, belli bir kalkınma felsefesinin ana hatları üzerinde” anlaşmaya varmalarını gerektiğini vurgulamıştır. İmzacılara göre hızlı kalkınma, iktisadi hayatı bütünüyle planlayan, kilit sanayileri mutlaka dev-

15 Doğan Avcıoğlu, “Sosyalist Gerçekçilik”, *Yön*, sayı 39, 12 Eylül 1962.

16 Bildiriyi ilk anda 164 kişi, daha sonra ise 878 kişi imzalamıştır. İlk anda imzalayan ve sonraları farklı sol anlayışlara varan bazı aydınlar şunlardır: Muammer Aksoy, Çetin Altan, Sadun Aren, Doğan Avcıoğlu, Deniz Baykal, Korkut Boratav, Sencer Divitçioğlu, Süleyman Ege, Turan Güneş, İdris Küçükömer, Fethi Naci, Bahri Savcı, İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Mümtaz Soysal, Kemal Tahir, Taner Timur vb. İmza listeleri için bkz. Hikmet Özdemir, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Bilgi Yay., Ankara, 1986, s. 301-333.

letin eline alan, ağırlık merkezini özel teşebbüsün oluşturmadığı bir iktisadi sistemi yaratan yeni bir devletçilik anlayışıyla mümkün olabilirdi. Bildirinin sonunda ise aydınlar, bu düşünceler üzerinde tartışmaya çağrılmaktaydı.

Aydın çevrelerinde beklenenden fazla ilgi gören bu bildiri, görüşlerini açıklaması için Aybar'a da gönderilmiştir. Aybar cevap yazısına, "Bildirinizi imzalamasak da, görüşlerimizi açıklamaya çağrılmış olduğumuz için, düşündüklerimi özetliyorum." diye başlar. Aybar'a göre devletçilik ve plan, halk sınıflarının yararına da olabilirdi zararına da. Planın ve devletçiliğin, geri kalmış bir toplumu kurtarması ve halkın yararına olması için, "... sosyalist bir özde olması ve çalışan halk sınıflarının temsilcileri tarafından uygulanması, hiç değilse denetlenmesi şarttır. Oysa bu noktaya bildiride hiç ilişilmemiş"ti. Bildiride "... günümüzün birinci derecede önemli konusu olan, çalışan halk sınıflarının bağımsız bir politik kuvvet olarak, mesela büyük bir Emek partisi içinde ortaya çıkmaları sorunu" örtbas edilmiş olduğundan, "kalkınma ve kurtuluş eski sömürücü sınıflardan beklenmiş oluyor"du. Sonuçta, devletçiliği de, planı da bu sömürücü sınıflar uygulamış olacaktı. Oysa Türk demokrasisinin yaşar hale gelmesi de, kalkınmamız da halk sınıflarının politik bir kuvvet olarak ortaya çıkmalarına bağlıydı.

Aybar, bildiride "Türkiye boşlukta asılıymış gibi" uluslararası duruma hiç değinilmemesini de eleştirmektedir: "Oniki yılda 3 milyar 600 milyon dolar yardım görmüş ve yardım gördükçe daha çok batmış olduğumuz noktasına dokunulmamış. Bu durumu böyle sürdüren ve ağırlaştıran koşullara dokunmadan, yani Türkiye'nin dış ilişkileri ele alınmadan bir kalkınma yönü belirlemeye kalkışmak boş işlerle uğraşmaktır."¹⁷

Aybar'ın Türkiye İşçi Partisi Başkanlığı'na getirilişinden yaklaşık yirmi gün önce yazılan bu cevap yazısında, ileriki yıllarda iyice su yüzüne çıkacak olan, Yön hareketi ve Aybar arasın-

17 Yön dergisine 26 Aralık 1961 tarihli cevap yazısı, M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A. Aybar'a Gelen Mektuplar ve Cevapları 1 (1946-1967) Dosyası. Bu yazının taslak olarak kalıp Yön'e gönderilmemiş olması yüksek ihtimaldir.

daki sosyalizm ve demokrasi anlayışı farklılıklarını ana hatlarıyla bulmak mümkündür: Aybar için önemli olan, emekçilerin siyasal partisi ve yine emekçilerin iktisadi hayatta söz sahibi ve karar alıcı olmasıydı. Yöncülere göre ise önemli ve gerçekçi olan, aydınların ve subayların öncülük edeceği bir hareketti ve iktisadi hayatı da uzmanlar yönetebilirdi. Aşağıda daha ayrıntılı değineceğimiz bu farklılıklar, demokrasi ve sosyalizm anlayışıyla olduğu kadar, Türk tarihine ve toplumsal yapısına nasıl bakıldığıyla da ilgiliydi.

Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluşu ve Aybar'ın genel başkanlığa getirilişi

Aybar'la “büyük ağabey küçük kardeş olarak niteleyebileceği” bir yakınlığı olan Nihat Sargın, 1950'li yılların sonlarında “... genel olarak yeni insanlar, hatta yeni biçimlerle yeni oluşum olanakları yaratmak düşüncesi”nin Aybar'ın devamlı gündeminde olduğunu anlatır: “O sıralarda hep birşeyler yapmak isteyen ve bunun yolunu, yordamını arayan insandı Aybar.”¹⁸ Bu istek Aybar'ı bir grup arkadaşıyla beraber, 1960 yılında (27 Mayıs sonrası), Aybar'ın sonradan “Olaçak şey değildi zaten” diye yorumladığı bir girişime itmiştir; bu, bir sosyalist parti kurma girişimidir. Bu grup tüzük çalışmalarını bile epey ilerletmişken, sendikacıların bir işçi partisi kurmak üzere olduklarını öğrenir ve bunun üzerine bu sendikacılarla ilişki kurmaya çalışır ancak, sendikacılar bunu kabul etmez: “Aydınlara karşı adeta alerji duyuyorlardı.” Aybar, o noktada kendilerine düşen görevin sendikacıların girişimini dışarıdan desteklemek olduğunu düşünerek kendi girişimlerini noktaladıklarını anlatır.¹⁹

Sendikacılar hazırlıklarını tamamlar ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) 13 Şubat 1961'de 12 işçi-sendikacı tarafından kurulur. Kurucular yaptıkları basın açıklamasında, “ezilen işçi sı-

18 Sargın, a.g.e., cilt 1, s. 45-49.

19 Sosyalist parti kurma girişimi ve Aybar'ın yorumları için bkz. Aybar, a.g.e., cilt 1, s. 110-116.

nının haklarını korumak için” parti kurduklarını belirtmişlerdir. Parti ilk aylarında önemli bir varlık gösteremez, yankı uyandıramaz. Kurucular bunun üzerine, fazla işçi (uvriyerist) olan tavırlarını yumuşatarak, Aybar ve arkadaşlarıyla görüşmeyi bu defa kendileri isterler. Kurucuların aydınlardan şimdilik asıl istediği partiye bir program taslağı hazırlamalarıdır. Aybar’ın içinde bulunduğu aydın topluluğu, bir taslak hazırlayacaklarını söyleseler de, bazı nedenlerden dolayı bu sözlerini tutamazlar. Ancak kurucular, Aybar’ın önerisiyle, programın başına Atatürk’ün 1 Aralık 1921’de yaptığı konuşmanın bir bölümünü koymayı kabul ederler. Bu bölüm Atatürk’ün, “Efendiler! Biz bu hakkımızı mahfuz bulundurmak, istiklalizmimizi emin bulundurabilmek için heyeti umumiyece, heyeti milliyemizece bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyeti milliyece mücadeleli caiz gören bir mesleği takip eden insanlarız.”²⁰ dediği bölümdür. Böyle başlayan ilişkiler sonucu, TİP kurucuları Aybar’ı aralıklarla Veli Alemdar Han’daki bürosunda ziyaret etmeye başlarlar ve bu görüşmeler, sohbetler, Aybar ve kurucuları birbirlerine yakınlaştırır. Aybar’ın anlatımıyla, bu sohbetler kendisine çok yararlı olur: “O güne kadar yabancıydım bir dünyanın insanlarını yakından tanımak olanağı buluyordum böylece... Onlar da beni tanımak istiyorlardı besbelli.” Aybar’a göre, Atatürk’ün 1 Aralık konuşmasını öğrenmeleri, “... işçi arkadaşlarımda, uyuklayan pek çok düşünce ipuçlarını su üstüne çıkarmıştı.” (Aybar o dönemde, çevresinde hiç kimsenin bu konuşmadan haberi olmadığını anlatır).²¹ Bu yaklaşma sonucu, sosyalizmi işçi sınıfının gerçekleştireceğini düşünen bir sosyalist olan Aybar, Türk işçi liderlerini tanıma fırsatı bulmuş, işçi liderleri de aydınlara ve sola daha sıcak bakmaya başlamışlardır.

TİP’in, çoğu Türk-İş bünyesindeki sendikaların genel başkanları olan işçi liderleri tarafından kurulması, işçilerin kendi partilerini kurması açısından önemliydi. 31 Aralık 1961’de ise,

20 Türkiye İşçi Partisi Programı, İstanbul Mat., İstanbul, 1961, s. 3.

21 Bu görüşmeler için bkz. Aybar, a.g.e., cilt 1, s. 174-178, 196-198.

gerçekleşmesinde TİP'lilerin önemli katkısı olan bir işçi mitingi yapıldı. Aralarında Aybar'ın da olduğu 150.000 kişinin katıldığı bu miting, Türk işçi hareketinde o güne kadar yapılan en kitlesel eylemdi. İşçiler sendikalaşma ve grev haklarının yasa-laşmasını istiyor, "Bizim de sözümüz var!" diyorlardı.²² Bütün bunlar, işçi sınıfının politik bir güç olarak siyaset sahnesine çıkabileceğini gösteriyordu.

İşte bu noktada, Aybar'ın "Çalışanlar Partisi Tuzağı" dediği²³ bir girişim ortaya çıkar. Başta Türk-İş Başkanı Seyfi Demirsoy olmak üzere, bir grup sendikacı TİP'i yok veya en azından başarısız sayıp "Çalışanlar Partisi"ni kurma girişimine başlamışlardır. Yayımladıkları bir bildiriye göre, parti 20 Şubat 1962'de kurulacaktır. Bu girişim, TİP'lilere ve Aybar'a göre CHP'nin (veya CHP'lilerin) tezgahladığı bir girişimdir. Girişim *Yön* dergisi tarafından da desteklenir. *Yön*'e göre TİP, aydınları dışlayarak hata etmiştir; yeni kurulacak parti aynı hataya düşmemelidir: "Çünkü ancak aydınlarla işbirliği halinde partiyi bir fikri temel ve fikir düzeni kurmak mümkündür ki, bunlar olmadıkça herhangi bir partinin uzun zaman yaşaması, diğer partilerden gelecek çeşitli tertiplere karşı koyabilmesi ve başarısızlıklara dayanması imkânsızdır."²⁴

Aslında TİP'lilerin bu söylenenlere artık bir itirazları yoktu; itirazları ikinci bir partiyeydi. 22-29 Ocak 1962'de Ankara'da toplanan Türkiye İşçi Sigortaları Kurumu'nun Çalışma Meclisi'nde, TİP'liler görüşlerini kararlılıkla savunmuşlar ve gerekli olanın partiyi canlandırmak olduğunu belirtmişlerdi.²⁵ Yeni girişimin önüne geçmenin ve partiyi canlandırmanın ilk şartı

22 A.g.e., cilt 1, s. 188-191; Sargın, a.g.e., cilt 1, s. 74 ve cilt 2, s. 1089-1090; Dimitir Şişmanov, *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi; Kısa Tarih (1908-1965)*, Belge Yay., İstanbul, 1990, s. 194; *Yön*, sayı 3, 3 Ocak 1962.

23 Aybar, a.g.e., cilt 1, s. 192.

24 "Çalışanların Partisi", *Yön*, sayı 2, 27 Aralık 1961. Ayrıca bkz. "Parti Hazırlıkları", *Yön*, sayı 5, 17 Ocak 1962.

25 Çalışanlar Partisi girişimi için bkz. Aybar, a.g.e., cilt 1, s. 192-196; Artun Ünsal, *Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2002, s. 84-87; Sargın, a.g.e., cilt 1, s. 73-74; Aren, a.g.e., s. 37-38; Doğan Özgüden, "TİP'in Kuruluşu", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 6, s. 1998-99.

ise, yeni bir genel başkan belirlemek ve partinin kapılarını aydınlara açmaktı.

1962'nin 1 Şubatı'nı 2 Şubatı'na bağlayan gece, kurucular genel başkanı belirlemek için toplanırlar. Kuruculardan bazıları Aybar'ı önerir,²⁶ bazıları da bir solcunun başkan olmasına karşı çıkar. Sonuçta, Aybar'ın başkanlığı oy birliği ile kabul edilir²⁷ ve "sonradan cayanlar olur" düşüncesiyle, bazı kurucular kararlarını bildirmek için Aybar'ın evine doğru yola koyulurlar. Evin adresini karakoldan öğrenen partililer gece yarısı evin kapısını çalar ve kararlarını Aybar'a iletirler. Aybar, hakkında komünizm propagandasından açılmış iki davanın sürdüğünü, bunun partinin aleyhine kullanılabileceğini söyler ancak, kurucular kararlıdır. Düşünmek için bir süre izin alan Aybar, danıştığı arkadaşlarının da uygun görmesiyle, TIP kurucularının teklifini kabul eder.²⁸

Kurucular, Aybar'ı genel başkan olarak seçtiklerini bir basın bülteniyle 8 Şubat 1962'de kamuoyuna duyururlar. Ancak, Aybar ve kurucuların birlikte kaleme aldıkları bültenin konusu bununla sınırlı değildir; bülten bir bildiridir ve partinin niteliklerini, amacını ve yeni programının ana hatlarını özetler. Bildiriye göre, "Herhalde en önemli davamız olan, Türkiye'yi bir an önce çağdaş medeniyet yoluna sokmak ve hızla kalkındırıp ilerletmek davası, çalışan halk kitlelerinin iştiraki olmadan gerçekleştirilemez. (...) çalışan halk kitlelerinin bu günlerini ve yarın-

26 Çeşitli kaynaklara göre başkanlık için adı geçen bazı isimler şunlardır: Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Nadir Nadi, Orhan Tuna, Orhan Arsal, Sadi Irmak, Esat Çağa, Cahit Talas, Yaşar Kemal. Ünsal, *a.g.e.*, s. 93-94; Aren, *a.g.e.*, s. 35; Belli, *a.g.e.*, s. 456; Murat Belge, "Türkiye İşçi Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 8, s. 2120.

27 Belli, *a.g.e.*, s. 456'da, diğer adayların Aybar'la kıyaslanamayacağını, bu yüzden 'arkadaşlar'ın (eski TKP'lileri kast ediyor) Aybar'ı desteklediğini, bunun da genel başkanın belirlenmesinde etkili olmuş olabileceğini anlatır.

28 Aybar, *a.g.e.*, cilt 1, s. 203-204; Sargın, *a.g.e.*, cilt 1, s. 74-75. Bu arada, 10 Ocak 1960'ta kurulan Sosyalist Parti'nin Başkanı Alaettin Tiritioğlu, 27 Mayıs'tan sonra Aybar'a partinin başına geçmesini teklif etmiş, ancak Aybar aktif politikayı düşünmediğini söyleyerek teklifi reddetmiştir. Daha önceleri CHP'li olan Tiritioğlu'nun adı, 1945'teki Tan Baskını'nı düzenleyenler arasında geçiyordu. Aybar, *a.g.e.*, cilt 1, s. 74. Aybar ve arkadaşlarının kurduğu Temel Hakları Yaşatma Derneği için bkz. *a.g.e.*, cilt 1, s. 96-101.

larını güven altına almış olmaktan ve yurt işlerinde söz ve karar sahibi bulunmaktan doğan inanlı ve şevkli çabası sağlanmadıkça, bu işin asla başarılamayacağı açık bir gerçektir.” TİP “... Türkiye’de çalışan bütün halk kitlelerini, işçi sınıfının toplumcu aydınlarla işbirliği etmesinden doğan demokratik öncülüğü etrafında toplamayı amaç bilen bir partidir.”

TİP’in amacı “... dış politika ve iç politikada bu menfaatleri (çalışan halk sınıflarının menfaatleri, B.Ü.) savunan görüş ve istekleri demokratik yoldan hakim kılmak ve böylece çalışan halk kitlelerini, kendi elleri ile insanca yaşamak şartlarına kavuştururken Türkiye’yi de ilk kurtuluş savaşını yapmış, emperyalizme ve sömürücülüğe karşıt, dünya barışının ve insanlığın hizmetinde, her bakımdan tam bağımsız, ülkesi ve ulusu ile bölünmez, halkçı, emekten yana devletçi, devrimci, laik, insan haklarına ve sosyal adalete ve güvenliğe dayanan demokratik bir Cumhuriyet olarak çağdaş medeniyet yolunda hızla ilerletmektir.”

Bülten, “Sayın Mehmet Ali Aybar’ın bu hizmeti seve seve kabul edeceğine inanıyoruz.” cümlesiyle biter. Aybar ise teklifi kabul ettiğini bir gün sonra, basın bülteniyle kamuoyuna duyurur. Aybar açıklamasında, ülkenin temel meselelerinin, ancak çalışan halk kitlelerinin yurt işlerinde söz ve karar sahibi olacak şekilde bir politik kuvvet haline gelmesiyle çözülebileceğine tekrar vurgu yapar. Aybar’a göre emekten yana bir devletçilik ve planlı bir ekonomi, emekçilerin ülke hayatında etken bir rol oynamasıyla anlamlı araçlar olabilir: “Gerçekten de medeniyet davamız, çalışan halk kitlelerinin insanca yaşama şartlarına kavuşması ve yurt işlerinde söz ve karar sahibi olması davasından ayrılamaz. Bu dava aslında tek bir davanın iki yönden görünüşüdür.”²⁹

Aybar’ın TİP başkanlığına seçilmesi, Murat Belge’nin yerinde tespitiyle, partinin gerçek tarihini başlatmış oldu.³⁰ Parti, 9 Şubat 1962’den sonra, adım adım sosyalist bir kimliğe kavu-

29 Kurucuların basın bülteni ve Aybar’ın açıklamasının tamamı için bkz. Aybar, a.g.e., cilt 1, s. 204-210.

30 Belge, a.g.m., s. 2120.

şacak, canlanacak, büyüyecek ve sonunda, Türk siyasal hayatında, büyüklüğünün ve oy potansiyelinin çok üstünde bir güce kavuşacaktı.

Bu, partinin olduğu gibi, Aybar'ın da hayatında bir dönüm noktasıydı. 1945-1950 arası, yayın yoluyla etkili bir muhalefet yapan ve mücadele veren, 1950'li yıllarda susan, ama Nihat Sargın'ın daha önce değindiğimiz sözleriyle, "... hep bir şeyler yapmak isteyen ve bunun yolunu, yordamını arayan insan" olan Aybar, artık bir işçi partisinin başkanıydı ve bir aydın olarak yapmak ve gerçekleştirmek istediği şeyleri yapabilecek, hatta yapması gereken bir konumdaydı. Aybar'ın bir aydın olarak 1960 öncesindeki işi bir yönüyle daha kolaydı çünkü, o dönemde sadece kendisinden sorumluydu; yazı yazıyor, gazete çıkarıyor, eleştiriyor, hatta meydan okuyor, bunların sonunda da türlü baskılara uğruyordu ama, cesaret ve birikimle yaptığı bu işlerden dolayı herhangi bir başarısızlığa uğramıyor, eleştirilmiyordu; çünkü yapılabilecek şeyler sınırlıydı, o ortamda yapabileceğini de fazlasıyla yapıyordu. Aybar 9 Şubat 1962'den sonra ise, artık sadece kendisinden sorumlu değildi, bir aydın olarak tek başına mücadele etme yılları bitmişti. Bundan sonra birçok insanla birlikte çalışmak ve mücadele etmek durumundaydı; partiyi ve partilileri temsil edecekti. Yapılabilecek şeyler de artmıştı: Bir işçi partisini büyütme, Meclise sokmak, hatta iktidara getirmek vb. Aybar bu görevi kabul etmekle ağır, ama şüphesiz ki kaldırmak istediği bir yükün altına girmişti.

Aybar daha sonraları, 9 Şubat'taki "Aybar"ı şöyle anlatır:

"Basın toplantısı sona erip de, parti lokalinden, arkadaşlar birer ikişer ayrıldıkları sırada, İbrahim Güzelce'nin: 'Parti sana emanet hoca!' demesi, yalnızlığımı ve sorumluluklarımı, birden tüm ağırlığı ile duymama vesile olmuştu. Ne yapacaktım? Herhangi bir derneğin yönetim kurulunda bile bulunmamıştım. Şimdi bir partinin, hem de bir işçi partisinden başındaydım. Ve de bu parti Türkiye'de, sola düşman güçlerin egemen olduğu, türlü oyunların sahnelendiği bir ülkede idi. Teorik birta-

kım bilgilerim vardı işçi partileri hakkında. Kendim de sosyalisttim, Marksisttim. Ama politikaya hiç girmemiştim. Mesleğim hocalıktı. Kaptan köşkünde, kaptanlıktan habersiz bir kişi durumunda idim. Türkiye'nin sorunlarını kalın çizgilerle biliyordum. Bu sorunların nasıl çözülebileceğini de, gene çok kalın çizgide bildiğimi söyleyebilirdim. Bu konuya ilişkin kimi şemalar vardı kafamda. Bunlar parti tüzük ve programı hazırlanırken işe yarayabilirdi. Ama partiyi yurt düzeyine yaymak, halkla diyalog kurmak, halkın güvenini kazanmak, egemen güçlerle savaşmak; kısacası baş sorumlu olarak TIP'i etkili bir siyasal kuruluş haline getirmek için, neler yapılması gerektiğini, pratik olarak bilmiyordum. Bunlar savaşımalar içinde eylemli olarak kazanılan bilgilerdi.”³¹

Özetle, kurucular partilerini kurmuş ve korumuş, hatalarını da anlayarak, genel başkanlığa tanınan ve sayılan bir aydını getirmişlerdi. Ancak TIP, o güne kadar ne ciddi bir örgütlenmeye gidebilmiş, ne de toplumda yankı uyandırabilmişti. Şimdi ise partinin başında sosyalist bir politikacı vardı. Siyasal sistemin, egemen güçlerin, toplum yapısının, hatta, partideki güçleri doğal olarak devam eden kurucuların sosyalizme ne kadar hazır olduğunu zaman gösterecekti.

TIP'in Aybar'ın genel başkanlığındaki ilk dört yılı (1962-1965)

İlk iş olarak yeni bir tüzük hazırlandı ve 19 Nisan 1962'de kurucular tarafından kabul edilerek yürürlüğe girdi. Partinin niteliğini ve amacını belirten 2. ve 3. maddeler bizzat Aybar tarafından yazılmıştı.³²

Partinin karakterini belirten 2. maddede şunlar söyleniyordu: “Türkiye İşçi Partisi Türk işçi sınıfının ve onun demokratik öncülüğü etrafında toplanmış bütün emekçi sınıf ve tabakaların (ırgat ve küçük köylülerin, aylıklı ve ücretlilerin, zanaat-

31 Aybar, a.g.e., cilt 1, s. 211.

32 Aybar, a.g.e., cilt 1, s. 214-215; Aren, a.g.e., s. 46; Sargın, a.g.e., cilt 2, s. 1091.

karların, küçük esnaf ve dar gelirli serbest meslek sahipleri ile ilerici gençliğin ve toplumcu aydınların) kanun yolundan iktidara yürüyen siyasi teşkilatıdır. TİP, Yurt ve Dünya olaylarını Türk işçi sınıfı ve emekçi halk yığınları açısından değerlendirir; onların menfaatlerini savunur; hak ve hürriyetlerinin gerçekleştirilmesi için mücadele eder.” Emekçi halk yığınları, bütün zenginliklerin ve değerlerin gerçek yaratıcısı, “sosyal gelişmenin biricik itici kuvveti”dir.³³ Görüldüğü gibi bu madde, partiye açık bir şekilde sosyalist bir kimlik veriyordu.

Aybar partinin amacını belirten üçüncü maddenin hemen başında, “emekçi halk yığınlarının yurt işlerinde söz ve karar sahibi olmaları”na tekrar vurgu yapmıştır. Büyük toprak sahiplerini ve büyük kapitalistleri, demokratikleşmeyi engelleyen, ekonomik kalkınmayı, sosyal ve kültürel gelişmeyi frenleyen zararlı güçler olarak gören TİP’in iktisat politikası şudur:

“Sanayileşmeye öncelik veren, planlı, emekten yana ve emekçi halk yığınlarının iştiraki ile işleyen bir devletçiliğin, ulusal ekonomide, sosyal ve kültürel hayatımızda düzenleyici ve yönetici temel kuvvet olmasını sağlamak; (...) Ve böylece siyasi demokrasiye ekonomik ve sosyal bir öz kazandırarak, daha ileri bir toplum düzenine, demokratik yoldan geçiş şartlarını hazırlamak.”

Aybar burada da, her zaman yapacağı gibi, devletçiliği emekçilerin katılımıyla birlikte anmıştır; sürekli vurgu yapılan bu konu, Aybar’ın düşüncesinde önemli bir yer tutan, devlet mülkiyetinin tek başına hiçbir şey ifade etmemesi meselesidir. Aybar’ın sosyalizm tasarımı, emekçilerin iktisadi hayattaki yönetimi ve denetimi vazgeçilmezdir; özet olarak, üretici, ürettiği ve üreteceği mal üzerinde söz ve karar sahibi olmalıdır.

Maddede bunun yanında, büyük üretim ve mübadele araçlarını devletleştirmek, kurulmamış temel sanayi kollarını devlet eliyle kurmak, işletmek ve toprak reformu gibi sosyalist bir partinin programında olması doğal olan hedefler vardır. Ayrı-

33 *Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü*, Başnur Mat., Ankara, 1965, s. 3-4.

ca, "... kafa işçiliği ile kol işçiliği arasındaki ayrımları kaldırarak, bütün yurttaşların kişiliklerini sonuna kadar geliştirmelerini sağlamak" da amaçlar arasındadır ki bu, bilindiği gibi, Marksist düşünceye göre toplumsal evrimin çok ileri bir aşamasını temsil eder.³⁴

"Ulusal varlığımızı ve bağımsızlığımızı her şeyin üstünde tutan (...), Birleşmiş Milletler Anayasasına bağlı, Kurtuluş Savaşı Türkiye'sine yaraşır, barışçı bir dış politika(yı) savunan" TIP, amacını şöyle noktalar:

"Ve INSANIN INSAN TARAFINDAN SÖMÜRÜLMESİ SİSTEMİNE SON VERİP, Türkiye'yi, halkı yurt işlerinde gerçekten söz ve karar sahibi olan ve kardeşçe dayanışarak, işbirliği ederek, hürriyet ve eşitlik içinde, her bakımdan insanca, dopdolu yaşayan, medeniyeti ve kültürü ileri, tam bağımsız, insanlığın hizmetinde, barışçı, tam demokratik bir ülke haline getirmektir.

Halkın oyu ile kanun yolundan iktidara gelen TIP, halkın oyunu kaybedince, yine kanun yolundan iktidardan çekilir."³⁵

Tüzüğün, gene Aybar tarafından yazılan 53. maddesi de ilginç ve önemlidir: "Partinin bütün organlarında görevli bulunanlardan yarısının, kendisi üretim araçlarına sahip olmadığı için emek gücünü üretim aracı sahiplerine satarak yaşayanlar veya işçi sendikaları yönetim organlarında görevli bulunan üyeler arasından seçilmiş olması gözetilir. Yönetim organlarıncı kongrelere sunulacak aday listeleri, bu esasa göre tertiple-

34 Marx, Gotha Programının Eleştirisi'nde şöyle der: "Komünist toplumun dâha yüksek bir aşamasında, bireylerin işbölümüne ve onunla birlikte kafa emeği ile kol emeği arasındaki çelişkiye kölece boyun eğişleri sona erdiği zaman; emek, yalnızca bir geçim aracı değil, ama kendisi birincil yaşamsal gereksinim haline geldiği zaman; bireylerin çeşitli biçimde gelişmeleriyle, üretici güçler de arttığı ve bütün kolektif zenginlik kaynakları gürül gürül fışkırdığı zaman, burjuva hukukunun dar ufukları kesin olarak aşılmış olacak ve toplum, bayrakların üstüne şunu yazabilecektir: 'Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimine göre!'" K. Marx ve F. Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, çev. M. Kabagil, Sol Yay., Ankara, 1989, s. 31.

35 *Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü*, s. 4-6 (vurgu tüzüktedir).

nir; kongreler de delege ve organları bu esastan ilham alarak seçerler.”³⁶

Kol emekçilerinin parti yönetimindeki yerini garantiye alan bu madde, emekçilerin ülke yönetiminde söz ve karar sahibi olmaları gerektiğine sürekli vurgu yapan Aybar’ın düşüncesine doğaldır ki uygundur. Ancak, tüzüğe bu maddenin konmasında, en az Aybar’ın düşüncesi kadar, kurucu sendikacıların parti üzerindeki kontrollerini aydınlara kaptırma istekleri de belirleyici olmuştur. Bu nedenle de uygulama, parti yönetimine katılma hakkını kol ekçilerinden (işçiler, ırgatlar, topraksız köylüler, demirciler, tamirciler vb.) çok, sendikacılara vermiştir. 53. madde, ileride kısaca değineceğimiz gibi, partide istifalara ve ihraçlara varan tartışmalara yol açmıştır.³⁷

Kimi yönleriyle ilerici, bu nedenle de genel çizgide solcu bir parti sayılabilecek olan TIP’in, yeni başkanı sosyalist olduğu için bugünden yarına sosyalist bir parti olması beklenemezdi; bu zaman alacaktı ancak, sosyalist bir model öneren ve yer yer Marksist bir terminoloji kullanan yeni parti tüzüğünün bu yönde önemli bir kilometre taşı olduğu da şüphesizdi.

Tüzük işi tamamlandıktan sonra, sıradaki iş partiyi canlandırmak ve büyütme idi. Basın TIP’e fazla yer vermediği için, partinin sesini duyurabilmenin en iyi yolu yurt gezilerine çıkmaktı. Aybar ve bazı partililerin ilk iki yurt gezisi, sırasıyla, Güneydoğu ve Ege illerine yapıldı. Umulanın üzerinde yankı bulan bu iki gezide örgütlenme çalışmaları da yapılmıştı. Partinin sesini duyurabilmenin diğer bir yolu, üç ayda bir toplanan Genel Yönetim Kurulu’nun, toplantılarını değişik illerde

36 A.g.k., s. 30.

37 Aybar sonraları, eleştirilmesi gereken tüzük maddesinin 52. madde olduğunu, merkeziyetçi, hiyerarşik bir örgütlenmeyi tüzüğe taşıyan bu maddeyi yazarken, henüz örgütlenme modelinin sosyalizm için çok önemli bir sorun olduğunu fark etmediğini yazmıştır. Aybar, a.g.e., cilt 1, s. 217-218. 52. madde şöyledir: “Parti organları birbirine kademeli olarak bağlıdır. Bir üst organın kararı bütün alt organları bağlar. Her organın kendi kademesinde aldığı kararlar ancak kendinden aşağı organları bağlar. Her üst kademedeki organ alt kademedeki organları denetler.” *Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü*, s. 30.

ve bazen halka açık olarak yapmasıydı. Bu arada Türkiye Sosyalist Partisi TİP'e katılmış ve Çalışanlar Partisi girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Türk-İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy 1962 Yazı'nın sonunda yaptığı bir açıklamada şunları söylüyordu: "Çalışanlar Partisi'ni kurmak için teşebbüse geçmiştik. Bundan maksadımız sendikaların yanı başında emekçilerin haklarını siyasi alanda da korumaktı. Fakat bir işçi partisi kurulduğundan ve emekçilerin hakları bu siyasi teşekkül içinde kurulacağından, bu teşebbüsümüzden vazgeçmiş bulunuyoruz. İşçi Partisi'nin bu boşluğu doldurmaması halinde böyle bir partinin kurulmasından bahsedilir."³⁸ Çalışanlar Partisi girişiminden vazgeçilmesi, Aybar başkanlığındaki TİP'in hızlı bir gelişme gösterdiğinin kanıtıydı. Sosyalist aydınların yoğun ilgisi ve katılımının gösterdiği gibi Türk solu içinde bir çekim merkezi haline gelen TİP, Yön'den de övgü almaya başlamıştı.³⁹ Ancak, parti girişiminden vazgeçen Yön çevresi bu defa da Sosyalist Kültür Derneği'nin kuruluşuna önderlik etmişti.⁴⁰ TİP'liler tarafından gene bir parti hazırlığı olarak görülen bu dernek de, önemli bir varlık gösteremeden "... silinip gitti".⁴¹

TİP'in güçlendiğinin ve büyüdüğünün diğer bir önemli göstergesi de, partiye karşı yapılan sağcı saldırılar ve protestolardı. İlk saldırı, 11 Kasım 1962'de Beyazıt'taki Beyaz Saray adlı salonda yapılan toplantıda oldu. Toplantı öncesi, Aybar'ın ilhamını Moskova'dan alan sabıkalı bir komünist olduğunu anlatan bir bildiri dağıtan sağcı saldırırganlar,⁴² daha sonra da top-

38 30 Ağustos 1962 tarihli *Vatan*'dan aktaran Sargın, *a.g.e.*, cilt 2, s. 1094.

39 Örnek için bkz. *Yön*, sayı 41, 20 Eylül 1962. Derginin bu sayısında, Aybar'ın ilericileri birleşmeye çağırmasından övgüyle söz ediliyor.

40 1963'ün ilk günlerinde kurulan bu derneğin kurucuları arasında Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal, Mümtaz Soysal, İdris Küçükömer, Sadun Aren, Ş.S. Aydemir, Seyfi Demirsoy gibi isimler vardı. Derneğin kuruluş bildirisi ve kurucular listesi için bkz. Özdemir, *a.g.e.*, s. 337-343.

41 Aybar, *a.g.e.*, cilt 1, s. 194-195. Sosyalist Kültür Derneği hakkında başka bilgiler ve farklı yorumlar için bkz. Mümtaz Soysal, "Sosyalist Kültür Derneği", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 6, s. 2022; Sargın, *a.g.e.*, cilt 1, s. 99-104.

42 Bildiri için bkz. Sargın, *a.g.e.*, cilt 2, s. 1099.

lantıyı bastılar. Durup durup okudukları İstiklal Marşı'yla, atıkları "kahrolsun komünistler", "Tanrı Türk'ü korusun" gibi sloganlarla ve bazı partilileri tartaklamalarıyla toplantıyı engellemek isteyen saldırganlar bunu başaramadılar ve "Bu, Moskova uşaklarına karşı milliyetçi gençliğin ilk tepkisidir; TIP gizli komünist partisidir" diye bağırarak, polisleri omuzlarına alarak ve jandarma komutanına bir buket çiçek vererek dağıldılar. Başbakan İsmet İnönü üç gün sonra verdiği demeçte, "Gençliğin Cumhuriyet ideallerini Atatürk emaneti olarak koruma yolundaki hizmeti takdir kazanmıştır" diyecekti.⁴³ Bu olaydan dört gün sonra, kuruculardan Ahmet Muşlu bir basın toplantısıyla TIP'ten istifa etti. Muşlu istifasında, partiye sabıkalı komünistlerin girmesine engel olamadığını söyledi (daha sonraları, Muşlu'nun MİT mensubu olduğu öğrenilecektir).⁴⁴ Yaklaşık bir ay sonra da, Şişli ilçe lokalinin açılışında saldırıya uğrandı.⁴⁵

Bu saldırılar üzerine, Aybar başkanlığında bir TIP heyeti Başbakan İsmet İnönü'yü 22 Aralık 1962'de ziyaret etmek üzere randevu alır. Ziyarete, anayasanın uygulanmasını, gerçekleşen saldırıların faillerinin bulunmasını ve gerçekleştirilecek saldırıların önüne geçilmesini isteyen heyet, İnönü'nün bazı rahatlatıcı sözlerinden sonra başbakanlıktan ayrılır. Aynı gün Ankara'da, Türk-İş'in düzenlediği bir komünizmi lanetleme mitingi vardır. Yaklaşık on gün sonra, kurulacak Sosyalist Kültür Derneği'nin kurucuları arasında olacak Türk-İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy, "... NATO ve CENTO'yu destekliyoruz!" veya "İslamiyet komünizmi reddeder!" gibi sloganların atıldığı mitingde, şu sözleri söyleyecektir: "Türk işçisinin ne hami, ne de vasiye ihtiyacı yoktur. Yeni yeni hamiler, vasilere türedi. Boy gösteriyorlar. Niyetleri başka. Fakat arzuları kursaklarında kalacaktır. (...) Komünistlerin (...) adetlerinin

43 Aybar, *a.g.e.*, cilt 1, s. 222-224. Aybar, Türkiye'deki şiddet olaylarının 1962 yılında bu saldırıyla beraber başladığını düşünmektedir.

44 Ünsal, *a.g.e.*, s. 96.

45 Şişli saldırısı için bkz. Aybar, *a.g.e.*, cilt 1, s. 224; Sargın, *a.g.e.*, cilt 1, s. 120-123 ve cilt 2, s. 1102-03. Saldırıları için ayrıca bkz. Darendelioglu, *a.g.e.*, s. 344-371.

artmasına göz yumacak değiliz. Ya sinerler, ya da Nâzım Hikmet gibi defolup giderler.” Türk demokrasi kültürüne ve tarihine uygun bir miting düzenleyen Türk-İş’in, açıkça söylenese de, hedefi komünizm değil TİP’tir. Bunu sadece Türk-İş yöneticilerinin düşünüp, planlayıp, gerçekleştirmiş olduğunu düşünmek sanırsanız gerçekçi olmaz. Aybar’a göre “... taşlı sopalı saldırılar, Türk-İş’in anti-komünist mitingi ve Erakalın’ın istifası (kuruculardan Avni Erakalın da TİP’ten istifa etmişti, B.Ü.), TİP’e karşı tezgahlanan komplo zincirinin birbirine bağlı halkaları idi. Paşanın randevuyu bugün için vermesi de elbette rastlantı sayılamazdı...”⁴⁶

Gerçekten de, TİP’e karşı bir oyun oynandığı açıktı. Amaç, partiyi sindirmek veya, partilileri benzer eylemlere çekerek, kapatmaktı. Çünkü ilk defa bir parti, belli bir güce de ulaşmaya başladığı için, egemen güçlerin çizdiği Türk demokrasisinin sınırlarını zorlamaya başlamıştı. Bunların bilincinde olan TİP yöneticileri, uzun yıllar türlü baskılar karşısında hem sinmemeye hem de oyuna gelip partilerini kapattırarak eylemlerde bulunmamaya çalıştılar; ileride göreceğimiz gibi, bu zor işte cesaret, akıl ve kararlılık göstererek büyük ölçüde başarılı oldular. Ancak bu başarıya elbette, bazı iç (demokratik anayasa, artan toplumsal hareketlilik vb.) ve dış koşullar (kapitalizmin hızla genişlediği ve yüksek büyüme oranları yakaladığı bir dönem olması, Soğuk Savaş’ın bir yumuşama dönemine girmesi gibi) da yardımcı oldu. Aksi takdirde TİP’nin kaderi, DP’nin tersine uygun koşulları yakalamayan Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kaderine benzerdi.

Anayasa Mahkemesi’nin kurulmasından önce çıkarılan yasaların, anayasaya aykırılığı gerekçesiyle iptali için dava açma süresi 28 Şubat 1963’te bitiyordu. Ancak TİP, Parlamento’da herhangi bir temsilcisi olmadığı için Anayasa Mahkemesi’ne başvuramıyordu. Bu sorun, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) Senatörü Niyazi Ağırnaslı’nın TİP’e girmesiyle çözüldü (bir süre sonra Kontenjan Senatörü Esat Çağa da partiye girecekti) ve sürenin son günü, 23 yasanının 65 maddesinin ana-

⁴⁶ Aybar, a.g.e., cilt 1, s. 226-228.

yasaya aykırılığı gerekçesiyle, iptal istemiyle mahkemeye başvuruldu. İptali istenen maddeler arasında, TCK'nın 141 ve 142. maddeleri de vardı.⁴⁷

Örgütlenmesine hızlı bir şekilde devam eden TİP, 17 Kasım 1963'teki yerel seçimlere 9 ilde katılmış ve 35.507 oy almıştır. Bu seçimin önemi, alınan oydan çok, partinin radyo yoluyla sesini bütün ülkeye duyurmasındadır. TİP'lilerin, halka "İşçim, köylüm, esnafım, dar gelirli kardeşim, genç arkadaşım" diye seslendikleri bu çarpıcı konuşmalar, partinin kitleleşmesinde önemli bir yer tutar.⁴⁸

19 Mart 1963'te *Sosyal Adalet* adlı bir dergi yayımlamaya başlayan TİP,⁴⁹ bir yandan da yeni programı hazırlama çalışmalarını yürütüyordu. Büyük ölçüde Etüd ve Araştırma Bürosu'nca⁵⁰ yürütülen çalışmalar yaklaşık bir yıl sürdü. Parti içi ilk ciddi tartışmalar da programın hazırlanma sürecinde, Türkiye'de milli burjuvazinin olup olmadığı, varsa çıkarlarının kimlerle uyduğu, yoksa neden yok olduğu, Türk işçi sı-

47 Anayasa Mahkemesi 26 Eylül 1965'te 141 ve 142. maddelerin anayasaya aykırı olmadıklarına karar vermiş, gerekçeli kararını da 25 Temmuz 1967'de yayımlamıştır. Bkz. Aren, a.g.e., s. 91-92; Sargın, a.g.e., cilt 1, s. 136-144 ve cilt 2, s. 1108; Özek, a.g.e., s. 199-237.

48 Sargın, a.g.e., cilt 1, s. 181'de, bu seçim günlerinde bir manavın önünde yaşadığı bir anısını anlatır: "Arsal'ın sesini duyunca durup dinlemeye başladım. İlk anda, bir iki dakika bir şey olmadı. Biraz sonra sıra 'işçim, köylüm' seslenişlerine geldiğinde ben heyecan içinde dinlemeye çalışırken, birden ok gibi fırlayıp gelen manav radyoyu kurcaladı, sesini sonuna kadar açtı. Şimdi benimle birlikte manav ve tanıdığı da dinliyordu. Derken yanıma caddeden geçen biri daha geldi, onun yanına da bir başkası, sonra bir başkası daha. 8-10 kişilik bir grup oluşturmuştuk radyoyu dinleyen. (...) Ben susuyor, sadece dinliyordum. Hayır, hayır; kimse karşı çıkmamıştı; biri, bir tek kişi 'onlar zaten...' diye başlayacak olmuş, lafı ağzına tıkayıvermişlerdi." Sargın, o dönemde birçok kişinin benzer olaylar yaşadığını duyduğunu da belirtir. Genel Sekreter Orhan Arsal'ın konuşmasının özeti için bkz. a.g.e., cilt 1, s. 179-180. Aybar'ın konuşması için bkz. Aybar, *Seçmeler*, s. 301-307

49 Derginin imtiyaz sahibi Cemal Hakkı Selek, yazı işleri müdürü ise Turhan Tükel'dir. *Sosyal Adalet*, sayı 1, 19 Mart 1963.

50 Büro üyeleri arasında, Fethi Naci, Behice Boran, Adnan Cemgil, Arslan Başer Kafaoglu, Kenan Somer, Selahattin Hilav, Sadun Aren, Nebil Varıy, Enver Aytekin, Demir Özlü, Rasih Nuri İleri, İsmet Sungurbey gibi isimler vardı. Sencer Divitçioğlu da partili olmamasına rağmen program çalışmalarına katılmıştı. Fethi Naci, *Dönüp Baktığımda*, Adam Yay., İstanbul, 1999, s. 91.

nifinin niteliği ve öncülüğü üzerine olmuştur.⁵¹

Partili partisiz birçok aydının görüşleri de alındıktan sonra şekillenen nihai metin, TİP'in 9-10 Şubat 1964'te İzmir'de toplanan Birinci Büyük Kongre'sinde kabul edilmiştir. Giriş ve 4 ana bölümden oluşan program 166 sayfadır ki bu, bir parti programı için oldukça uzundur. Bunun başlıca nedenleri, Sadun Aren'in belirttiği gibi, programın sadece parti görüşlerini açıklamakla yetinmeyip bunların ülke yararına ve yasalara uygun olduklarını göstermeye çalışması (özellikle Aybar, partinin kapatılma ihtimaline karşı her zaman çok dikkatli olacaktır) ve aynı zamanda partililer için eğitim amaçlı olmasıdır (gerçekten de program bir kitabı andırmaktadır, zaten de kitapçılarda satılmış ve üç baskı yapmıştır).⁵²

Programın başına, Büyük Millet Meclisi'nin 21 Ekim 1920 tarihli beyannamesi ve Atatürk'ün daha önce değindiğimiz 1 Aralık 1921 tarihli konuşması konulmuştur.⁵³ Açık bir şekilde anti-kapitalist ve anti-emperyalist olan bu metinlerin üzerinde ısrarla durulmasının nedenleri arasında, Aybar'ın Kurtuluş Savaşı dönemi romantizmi, TİP'in Kuva-i Milliye ruhunu temsil ettiğini vurgulamak ve Atatürk'ü partinin arkasına alarak, suçlamalara ve toplumdaki şüphelere daha kolay göğüs gerebilmek isteği olabilir.

Giriş bölümünde partinin, Aybar'ın çok önem verdiği ama örneğin Sadun Aren'in fazla önemsemediği bir özelliğine değinilir: "Bu tarihî görevi (emekçilerin örgütlenerek bağımsız bir siyasi kuvvet haline gelmesi, B.Ü.), 13 Şubat 1961 günü oniki sendikacı tarafından kurulan ve tarihimizde doğrudan doğruya emekçi halkın kurduğu ilk parti olan TİP yerine getirecektir."

51 Bu tartışma büyük ölçüde, Behice Boran (işçi sınıfına vurgu yapıyordu) ve Fethi Naci (ara tabakalara vurgu yapıyordu) arasında yürümüş ve sonunda ilişkilerin bozulmasına varacak kadar ilerlemiştir. Naci, *a.g.e.*, s. 89-95; Mumcu, *Bir Uzun Yürüyüş*, s. 47; Sargın, *a.g.e.*, cilt 1, s. 144-152; *Sosyal Adalet*, sayı 1, 19 Mart 1963 ve sayı 2, 26 Mart 1963.

52 Aren, *a.g.e.*, s. 56.

53 *Türkiye İşçi Partisi Programı*, Ersat Mat., İstanbul, 1964, s. 9-11. Çalışmamızın parti programıyla ilgili bu bölümünde, bundan sonra dipnot vermeyip, sadece gerekli yerlerde parantez içinde sayfa numarasını vereceğiz.

TİP'in "... Türk işçi sınıfının ve onun tarihi, bilime dayanan demokratik öncülüğü"nde toplanan bir örgüt olduğuna ve emekçilerin iktidara gelince başta Meclis çalışmaları olmak üzere, bütün ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerde söz ve karar sahibi olacaklarına, işlerini kendi elleriyle yürütüp doğrudan doğruya kendilerinin denetleyeceklerine giriş bölümünde tekrar vurgu yapılır. TİP'in bir de sloganı vardır: Emekçileri "Bir numaralı yurttaş" yapmak (s. 13-15).⁵⁴

Programın "Türkiye'nin Maddi, Sosyal ve Politik Yapısı" başlığını taşıyan birinci bölümü, adı üstünde, partinin Türkiye'yi (üretim yapısı, egemen, orta ve sömürülen sınıfların yapıları vb.) nasıl gördüğünü anlatır (s. 17-61). Birçok ayrıntılı açıklamadan sonra, varılan sonuç şudur: "*Türkiye'de bu nitelik (üretim sistemi ve tekniği az gelişmiş, hammaddecı, kişi başına geliri düşük, tarımsal ekonomilere bağımlı bir toplum olma, B.Ü.), derebeylik kalıntısı bir tarım temeli üzerine aşılanmış, gelişmemiş bir kapitalizm (özellikle ticaret kapitalizmi) biçimini almıştır.*" (s. 68, vurgu programdadır). "Kalkınma Yolu" başlıklı bölümde ise, emekten yana ve emekçilerin yürütümüne ve denetimine katıldığı planlı bir devletçilik olan "Kapitalist olmayan kalkınma yolu" önerilmektedir (s. 61-67).⁵⁵

Programın "Vatandaşlara neler getireceğiz" adlı ana bölümünde (s. 85-166), TİP'in iktidara geldiğinde neler yapacağı anlatılır; vaatleri sosyalist bir partiden beklenilebilecek vaatlerdir: Toprak ve tarım reformu, emekten yana devletçilik, dış ti-

54 Bu sloganı Aybar 1962'den beri kullanmaktadır. Örnek için bkz. Aybar, *Seçmeler*, s. 209.

55 Sayfa 37-38'de, devlet sektörünün Türkiye'de, özel sermayenin güçsüzlüğünden doğmuş olduğu ve bugüne kadar onu güçlendirmeye çalıştığı belirtilir. Devlet kapitalizmi, "... ekonomik gücü ve politik gücü elinde tutan bir bürokratik tabaka meydana" getirmiştir. Sayfa 159-160'ta da şöyle denir (bunları Aybar yazmıştır): "... bu devletçilik sistemi, özel teşebbüs çevreleriyle geniş anlamda menfaat beraberliği halinde bulunan bir *yüksek memurlar tabakası* (vurgu programdadır, B.Ü.) meydana getirmiştir. İhaleler, lisanslar, permiler ve daha nice yollarla korunan toprak ağaları ve yabancıya aracılık eden tüccarlar, müteahhitler, bankacılar, sigortacılar, sanayiciler, servetlerini, nüfuz ve hakimiyetlerini yavaş yavaş artırmışlardır."

caretin, bankacılığın ve sigortacılığın devletleştirileceği, basın, söz, yazı ve düşünce özgürlüğü, köy enstitülerinin yeniden kurulması, bağımsız bir dış politika vb. “Dış politika ve milli savunma” bölümünü yazan Aybar’ın anlatımıyla, TIP “... Kurtuluş Savaşı Türkiye’sine yaraşır, kıskançlıkla bağımsız, emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı, Birleşmiş Milletler ilkelerine bağlı, barışçı bir dış politika izler.” TIP, sömürge halklarının, bağımlı milletlerin milli kurtuluş hareketlerini de destekleyecektir (s. 161-163, vurgu programdandır). Program açık bir şekilde anti-emperyalisttir ancak, örneğin NATO’ya ve ABD’yle olan ikili anlaşmalara hiç değinilmemiştir. Sadun Aren bunu, dış politika sorunlarının o günlerde henüz tabu olmaktan çıkmamış olmasına bağlamaktadır.⁵⁶

Programda doğu (Kürt) sorununa da yer verilir. Doğu ve güneydoğu illerinin ekonomik ve kültürel açıdan bir mahrumiyet bölgesi olduğu, buralarda yaşayan vatandaşlardan Kürtçe ve Arapça konuşanların ve Alevi mezhebinden olanların bu durumları nedeniyle ayırımı uğradıkları belirtilir. Her türlü bölgeciliği ve bölücülüğü kesinlikle reddettiğini vurgulayan program, ihtiyatlı bir dil kullansa da, doğu sorununun önemli yönlerine genel çizgileriyle değinmiştir (s. 110-111).

Konumuzu asıl ilgilendiren bölüm ise “Temel İlkeler” başlığını taşıyan üçüncü bölümdür, çünkü bu bölümdeki bazı başlıkları Aybar’ın yazdığı bilinmektedir.⁵⁷ Aybar’ın yazdığı “Halkın günlük hayatında gerçekleşen demokrasi” başlıklı bölümde gene, emekçilerin toplum hayatının her kesiminde, bütün kademelerinde söz ve karar sahibi olması gerektiğine vurgu yapılır: “Devletin ve toplum işlerini yürüten her türlü merkezi teşkilatın halktan kopmuş, katılaştı, kırtasiyeciliğe boğulmuş bir hal almaması için halkın her kesimde, her kademede aktif iştiraki kaçınılmaz bir zorunluluktur.” Demokrasi ancak böyle “... biçimde kalan bir rejim olmaktan çıkar, ekonomik ve sosyal bir öz kazanarak tam anlamında gerçekleşir.” (s. 68-70). İçlerinde ne yazıldığı adlarında özetlenen, “Emekçi hal-

56 Aren, a.g.e., s. 67-68.

57 Aybar, *TIP Tarihi*, cilt 3, s. 130-131.

kın, yürütümüne doğrudan doğruya katılıp denetlediği, emekten yana planlı devletçilik” (s. 70-77) ve “Her türlü sömürücülük ve sömürgeciliğe karşı olmak, barışçılık” (s. 80) bölümlerini de Aybar yazmıştır. “Her şey insan için” adlı bölümde ise, Aybar şunları söyler:

“Her şey insan için olduğu gibi, maddi ve manevi bütün zenginliklerin yaratıcısı da insandır, onun üretici emeğidir; bunun için emek toplumda en yüce değerdir (...).

Emeğin en yüce değer tanınması; insanın kendine özgü kabiliyetlerini tam geliştirememesi, her yönüyle bütünleşmiş olgun bir kişiliğe kavuşamaması, dış sosyal ve ekonomik şartların baskısı altında maddi bakımdan olduğu kadar, manevi bakımdan da ezilmesi ve insanlığından kaybetmesi haline, insanın ‘yabancılaşması’na son verecektir. Emeğimizin ürünleri, bize karşıt, bize yabancı şeyler, bizi köleleştiren şeyler olmaktan çıkacaktır; işimiz, bizi köleleştiren, bize yabancı, sevmeydiğimiz bir faaliyet olmaktan çıkacaktır. (...) Ve yabancılaşmaktan kurtulan insan, kişiliğini serbestçe geliştirmek imkânına kavuşacaktır. *Emek, sadece ekonomik bir değer değil, aynı zamanda ahlaki bir değerdir.*” (s. 83-84, vurgu programdadır).

TİP programı, sol içindeki teorik ve politik tartışmaların henüz ciddi boyutta olmadığı, düşünce birikiminin sınırlı olduğu bir dönemde, anti-kapitalist ve anti-emperyalist ideolojisi, emekten yana ve emekçilerin yönetiminde olan devletçilik yaklaşımı, işçi sınıfının öncülüğüne yaptığı vurgu, vaatleri ve kullandığı Marksist terminolojiyle, partinin sosyalist kimliğini açık bir şekilde belirtmiştir. Aybar’ın yazdığı bölümler ise, sosyalizm tasarımı ve vazgeçilmez unsurlarını bize tekrar göstermektedir. Siyasal ve iktisadi hayatta neredeyse öz yönetime kadar varan demokratik, her şeyin, kendine, topluma ve emeğinin ürününe yabancılaşmamış insan için olduğu ve bağımsız bir sosyalizm.

Programın kabul edildiği Birinci Büyük Kongre’de, tüzüğün daha önce değindiğimiz 53. maddesinin uygulanma şekline göre, partide tasfiyeye varacak ilk ciddi bölünme yaşanmıştır.

Kongrede seçimlere geçildiğinde, sendikacı kurucular bu madenin nasıl uygulanacağını sormuşlar, Aybar da bunun üzerine, işçi olanların ve olmayanların ayrı listeler üzerinde (çift liste, çift sandık) seçilmelerini önermiştir. Aybar'ın önerisi kabul edilir ve seçimler de bu karara göre yapılır. Dolayısıyla kongrede, Genel Yönetim Kurulu'nun (GYK) yarısı işçi olanlar, yarısı işçi olmayanlar arasından seçilmiştir. Ancak kongre sonrasında, aralarında Fethi Naci, İsmet Sungurbey, Selahattin Hilav, Doğan Özgüden, Edip Cansever, Muzaffer Buyrukçu, Demir Özlü'nün de bulunduğu 22 kişi, parti yönetimine bir muhtıra verir. Muhtırada, çift sandık-çift liste uygulamasının faşizan bir uygulama ve aydınların işçi olmayanlar listesinden aday gösterilmelerinin hata olduğunu (aydınları fikir işçisi olarak adlandırmışlardır) belirten imzacılar, maddedeki 'gözetilir' ve 'ilham' sözcüklerinin bir zorunluluk olarak yorumlanmasının yasaya ve parti tüzüğüne aykırı olduğu gerekçesiyle kongrenin tekrar toplanmasını istemişlerdir. Muhtıra parti yönetiminin yanıtlanırsa da, imzacılarından bazıları parti yönetimiyle restleşmeye devam etmiştir. Sonuçta, ihraç ve istifa yollarıyla birçok aydın partiden uzaklaşmıştır.⁵⁸ Bu tartışma, bir parti içi sendikacı-aydın çatışması olarak yorumlanabilir. Sendikacılar, kendilerinin kurduğu partideki güçlerini kaybetmek istememişler, kimi aydınlar da, işçi adı altında yüksek gelirli sendikacıların parti yönetiminde yer almalarından rahatsız olmuşlardır. Behice Boran'a göre, imzacı aydınların asıl itirazı işçi sınıfı öncülüğüdür.⁵⁹

Bu arada partiye karşı yapılan saldırılar da devam ediyordu. Bu saldırıların en önemlilerinden biri, Aybar'ın 10 Mayıs 1964'te, GYK toplantısında yaptığı ve Kıbrıs sorununa değindiği bir konuşmasından sonra başlatılmıştı. Siyasal gücün iki tarafta da "şahinler"nin elinde olduğu ve daha ılımlı olan muhaliflerin büyük ölçüde susturulduğu Kıbrıs'ta milliyetçilik bilhassa körükleniyor, şiddet olayları artıyor ve iki toplum ara-

58 Bkz. Sargın, a.g.e., cilt 1, s. 211-220; Aren, a.g.e., s. 95-96; Özgüden, a.g.m., s. 1999.

59 Mumcu, a.g.e., s. 47.

sındaki gerginlik büyüyordu.⁶⁰ Var olan çeşitli anlaşmazlıklara çözüm bulunamayınca, Türk hükümeti Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmaya karar verdi ve ABD'yi haberdar etti. Bunun üzerine ABD Başkanı Johnson'dan Başbakan İsmet İnönü'ye Türk dış politikasında etkileri çok fazla olacak önemli bir mektup iletildi. Mektupta, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale hakkı olmadığı, eğer müdahale edilirse, olası bir Sovyet müdahalesine karşı NATO'nun Türkiye'yi savunmak zorunda olmayacağı, 1947'de imzalanan Türk-Amerikan anlaşmasına göre de ABD'den alınan askerî yardımın ancak izinle kullanılabilceği bildiriliyordu.

Bu mektup, ABD'nin samimi bir müttefik olduğuna ve NATO'nun her koşulda Türkiye'yi destekleyeceğine inanan siyasal iktidar üzerinde soğuk bir düş etkisi yarattı. Kıbrıs sorununun yararı da buradaydı; bir tabu olan Türk dış politikasının gözden geçirilmesine ve sorgulanmasına neden oldu. Başbakan İnönü, Batı ittifakının yıkılabileceğinden, yeni şartlarda yeni bir dünya kurulabileceğinden ve Türkiye'nin bu dünyada yerini bulacağından bahsederken, mecliste ilk defa gerekirse NATO'dan çekilebileceği söyleniyordu. Türkiye'nin SSCB'yle olan ilişkileri de 1960'ların ikinci yarısıyla beraber yumuşama sürecine girecekti. Türk solu ise, dış politika konularındaki anti-emperyalist söylemini ve radikal eleştirilerini, kamuoyunda ve politikacılarda Kıbrıs sorunu sırasında NATO ve ABD'ye karşı oluşan tepkiden yararlanarak daha kolay dile getirmeye başlamıştı.

Kıbrıs sorununun ada insanlarına çektirdiklerinin dışında

60 Melek Fırat'ın bu konudaki yorumu şöyledir: "Kıbrıs halkının kendi eseri olmayan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yaşayabilmesi, uzun yıllar boyunca karşı karşıya getirilmiş olan Kıbrıslı Türklerin ve Rumların devleti işletme konusunda ortak arzu göstermelerine, Türklük ve Rumluk niteliklerini kültürel bir kimlik olarak saklayıp, Kıbrıs vatandaşlığı siyasal kimliğini ön plana çıkarmalarına bağlıydı. Oysa, devleti kuran anlaşmalar Kıbrıs halkının değil, bu halkın tarihsel ve kültürel bağlarla bağlı oldukları üç devletin (İngiltere, Türkiye ve Yunanistan, B.Ü.) çıkarlarını en iyi biçimde koruyacak hukuksal belgeler olarak hazırlandıkları için, ortaklıktan çok ayrılık üzerine oturtulmuştu. Ayrıca, garantör devlet olma hakkını kazanmış olan bu üç devletin Kıbrıs halkına bakışında da ağırlıklı eğilim Türk ve Rum unsurları öne çıkarmaktı." Melek Fırat, 1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s. 115.

belki de en büyük zararı güçlendirdiği milliyetçilik oldu. Hükûmete, kamuoyundan ve siyasal partilerden sürekli askerî müdahale yapılması yönünde baskı gelen ve “Vatandaş Türkçe konuş” kampanyalarının başladığı Türkiye’de, 1964-1965’te 12.592 Yunan uyruklu kişi sınır dışı edildi.⁶¹ İşte Aybar ünlü konuşmasını milliyetçiliğin iyice körüklendiği böyle bir ortamda (Johnson mektubundan ise önce) yaptı. Bunu fırsat bilen bazı gazeteler, Aybar’ın konuşmasında Türkiye’nin sınırları dışında bir davası olmadığını söylediğini, Enosis’i savunduğunu iddia ediyor, Makarios ve Papandreu ağzıyla konuştuğunu yazıyordu.⁶² Bu yalan haberler üzerine, birçok kesimden (mecelisten, sıkıyönetim komutanlığından, derneklerden vb.) partiye karşı saldırılarda bulunuldu. Partinin iki senatöründen birisi, Esat Çağa, TIP’ten bu konuşmayı gerekçe göstererek istifa etti. Aybar özetle şunları söylemişti:

Başbakan İnönü’nün Kıbrıs için savaşabileceğimizi veya Batı ittifakının çökebileceğini söylemesi heyecanla ve duygularla söylenmiş sözlerdir. Türkiye ne Batı ittifakından çıkabilecektir ne de Batı ittifakı Türkiye’nin çıkışı ile çökecektir; çünkü ittifakın bağları sadece hükümetleri değil, ekonomik, mali ve ticari alanlarda büyük menfaat gruplarını da birbirlerine bağlamaktadır. Üsler verip yardım almak şeklinde özetlenebilecek, Kurtuluş Savaşı Türkiye’sine hiç de yaraşmayan bir dış politika anlayışına ise bizim devlet adamlarımız bağlı kalsalar bile, böyle bir pazarlığın yakında müttefiklerimiz için cazibesi kalmayacaktır. Kıbrıs Rumlarının kuşaktan kuşağa gelişmiş bir Enosis davaları vardır. Aşırı milliyetçi, faşist bir terör örgütü olan EOKA bu amaç için faaliyettedir; son kanlı olayların EOKA’cılar tarafından çıkarılmış olma ihtimali fazladır. Kıbrıslı Türklerin ise tarihten bugüne, “Ana vatana ilhak” gibi bir ülküleri olmamıştır. Adada halen devam eden çözümsüzlük ve kargaşa durumu ada üzerindeki hakimiyetini kaybetmek istemeyen İngiltere’nin işine gelmektedir. Bunlar nesnel

61 A.g.e., s. 152-153.

62 *İftiralara Cevap Veriyoruz: TIP Gözü ile Kıbrıs, Genel Başkan Mehmet Ali Aybar’ın 10 Mayıs 1964 tarihli Bursa konuşması*, Önder Mat., İzmir, 1964, s. 4.

durumlardır. Adada yapılacak ilk iş ise kanlı olayların durdurulmasıdır; BM Barış Gücü bu iş için adadadır. Kıbrıslı Türkler can mal emniyetine, insanca yaşamanın şartı olan temel haklara kavuşturulmalıdır. Ayrıca Kıbrıs sorununun içerideki huzuru kaçırmamasına izin verilmemelidir; ülkemizde yaşayan gayrimüslimlerin Türkiye'ye olan bağlılıklarından şüphe etmeğe hakkımız yoktur. Fakat bütün bu işler ancak, Misakı Milli ışığı altında yürütülen, kişiliği olan bir politika ile başarılabilir. "Bugünkü sınırlarımız dışında hiçbir toprak üzerinde iddiamız yoktur, olmamalıdır." Kıbrıs'ta içine düşülen çıkmaz, "...son bir tahlil ile, temellerini Atatürk'ün attığı Kurtuluş Savaşı Türkiye'sinin MISAKI MİLLÎCI politikasından uzaklaşmış olmasının sonucudur."⁶³

Görüldüğü gibi, özetlemeğe çalıştığımız konuşmada, söylendiği iddia edilen sözler yoktu. Zaten, TIP'in zaman içinde gelişecek "Bağımsız, bağlantısız, üslerden arındırılmış iki toplumlu Federal Devlet" şeklinde özetlenen Kıbrıs tezi, resmi devlet görüşüne çok da aykırı değildi. Ancak güçlenen milliyetçilik ortamında ve zaten varolan sol düşmanlığında, birkaç provokasyon veya yalan, TIP'e karşı saldırıların başlamasına yetmekteydi. 1960'larda NATO'ya ve ABD'ye karşı çıkmak daha kolay ve tehlikesizdi ama Türk dış politikasının yeni tabu konusu da Kıbrıs sorunuuydu. TIP'in Moskova'dan emir aldığı, vatan haini olduğu, ulusal çıkarları düşünmediği şeklindeki iftiralar, halkı sosyalist bir partiden uzak tutmak için kullanılan düzey-siz ancak etkili araçlardı. Özellikle Aybar, partiyi halktan koparma gayretlerine ve olası bir parti kapatılması ihtimaline yönelik bu tip suçlamalara karşı her zaman çok hassas oldu. Örneğin, 1964 yazında Macaristan'da TKP lideri Zeki Baştımar'la görüşen TIP senatörü Niyazi Ağırnaslı, yurda dönüşünde bundan Aybar'a bahsetmiş, sonra da Aybar'ın isteğiyle partiden istifa etmek zorunda kalmıştı.⁶⁴ Soğuk Savaş'ın kültürel etkile-

63 A.g.k., s. 4-11.

64 Bu olayda Aybar'ın davranışı belki biraz sert bulunabilir ancak, sanırım doğru olanı yapmıştır. Ağırnaslı'nın Türkiye'nin nasıl bir ülke olduğunu hesaba katmadan yaptığı bu iş, "basireti bağlanmış" denilecek kadar açık bir yanlıştır. Konuyla ilgili bkz. Aren, a.g.e., s. 91; Sargın, a.g.e., cilt 9, s. 253-258.

rini dünyada en çok hissedenden birkaç ülkeden biri olan Türkiye’de solculuk, büyük bir özen, çaba ve kararlılık gerektiriyordu. Aybar’ın Kıbrıs konuşmasına ve sonrasında başlatılan saldırı kampanyasına vurgu yapmamızın nedeni ise, TIP’in ne zorluklar içinde yaşamaya çalıştığını, yüzlerce örnek içerisinde bilinen bir örneği kullanarak hatırlatmaktır.

7 Haziran 1964 kısmi senato seçimlerine katılma hakkı bulamayan TIP, bütün gücüyle 1965’te yapılacak genel seçimlere hazırlanmaya başlamıştı. Ancak şartlar ağırdı; parasal zorluklar ve illerde yapılan örgütlenmelerin kimi zaman parti görüşlerini paylaşmayan kişilerce yürütülmesi zorunluluğu gibi sorunların yanına, 20 Şubat 1965’te Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında AP ağırlıklı, CHP’nin olmadığı bir koalisyon hükümetinin kurulması eklenmişti. Gençliğinde Tan Baskını’na katılmış olan Başbakan Yardımcısı Süleyman Demirel’in liderliğindeki AP, TIP’i hem bir tehdit hem de bir avantaj (komünizm umacısı sayesinde oy toplamak anlamında) olarak algılıyordu. Ağırlıkta oldukları hükümet döneminde TIP’e karşı yapılan saldırıların artması tesadüf değildi. İşçileri orduya karşı kışkırtmakla suçlanan, Aybar dahil linç edilme tehlikesiyle sık sık burun buruna gelen TIP’liler,⁶⁵ 10 Ekim 1965 seçimleri öncesi tam bir baskı altındaydılar. Aybar artan saldırılar üzerine şöyle diyecekti: “Partimize saldırıların böylesine şiddetlenmesinin yakın hedefi, önümüzdeki seçimleri bir terör havası içinde yapıp Adalet Partisi’ne % 50’nin üstünde oy sağlamaktır. Menfaat münasebetleri doğru tahlil edilip değerlendirilince, bu olayların tertiplenmesi zincirinin, baş halkasının yurt dışında olduğundan asla şüphe edilemez.”⁶⁶ Demirel seçim meydanlarında Türkiye’de nasıl % 50 oy alınacağını gerçekten de gösteriyordu: “Biz komünist düşmanınız. Komünizmle yılmadan mücadeleye kararlıyız... Biz aşırı sol cereyanlarla mücadeleye kararlıyız... Nüfusumuzun yüzde 98’i Müslüman olduğu için komünizm Türkiye’ye gire-

65 Bu fiziksel saldırı olaylarının ünlü bir örneği için bkz. 5-6 Mart Akhisar Olayları, *Kimler Niçin ve Nasıl Yaptılar?*, (TIP Yayınları), 1965.

66 Aybar, a.g.e., cilt 9, s. 247.

mez. Kendimize Müslüman diyebilmeliyiz.” Bu yüzde hesabına göre korkulacak bir şey olmaması gerekirdi ama, mücadeleye devam ediyorlardı. Demirel bir başka toplantıda sınıf mücadelesine izin vermeyeceklerini söyleyecekti. Aybar’ın buna cevabı şöyle oldu: “Başbakan Yardımcısı sınıf kavgasını önlemek mi istiyor? O halde, hemen petrolü millileştirsin, topraksıza toprak versin, herkesten gücüne göre alınmasını sağlayacak vergi kanunları çıkarsın, işsizlik sigortası kanunu getirsin. Kısacası, Anayasayı eksiksiz, tastamam uygulasin. Yoksa, ‘sınıf kavgasını önlemek’ sözünün altında yatan gerçeğin bugünkü bozuk düzeni ayakta tutmak çabasından başka bir şey olmadığı ortaya çıkar...” Bu demecin yayımlandığı gün, Bakanlar Kurulu “aşırı sol”a karşı yeni önlemlerin alınması kararını verdi.⁶⁷

TİP, bu sol karşıtı histeri ortamında taşlı sopalı saldırılar ve “Komünistler Moskova’ya” sloganları eşliğinde seçimlere hazırlanırken, CHP de, TİP ve AP karşısında yeni bir ideolojik duruş ihtiyacı hissetmiş ve bizzat başkanı İsmet İnönü’nün ağzından “ortanın solunda” olduğunu ilan etmiştir; böylece, belki milyonlarca insan bir gecede “solculuşmuştır”. Bununla aynı zamanda TİP’in önünü kesmeyi de hedefleyen CHP, kendi yarattığı bir silahı (anti-komünizm histerisi, sol düşmanı ve solu olmayan çok partili hayat)⁶⁸ tarihin bir cilvesi olarak kendine

67 Ahmad, a.g.e., s. 190-191. Türkiye solunun “eleştirel” tarihini yazan iki yazar, bu sözleri ele alarak, Aybar’ın sınıf mücadelesinin doğrudan doğruya sınıfların varlığından doğduğunu görmezlikten geldiği ve hatta Demirel’in yapacağı reformlarla bile sınıf mücadelesinin ortadan kalkacağını düşündüğü sonucuna varmışlardır. İlhan Akdere ve Zeynep Karadeniz, *Türkiye Solu’nun Eleştirel Tarihi-1*, Evrensel Basım Yay., İstanbul, 1996, s. 271. Oysa Aybar, elbette ki sınıf mücadelesinin ne olduğunu ve Demirel’in bunu ortadan kaldıramayacağını biliyordu; yaptığı sadece bir politikacı olarak, tipik bir anti-komünist ve soğuk savaş politikacısı olan Demirel’e seçim arifesinde cevap vermek ve onu girdikleri polemiklerde zor durumda bırakmaktı. Aybar, sözgelişi bir Doğan Avcıoğlu veya Behice Boran’la tartışmıyordu; bu solcular arası bir tartışma değildi. Yazarların yaptığı ise tam da budur.

68 Timur’un, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, s. 249’da kullandığı şu sözlerle ve sözcüklere katılmamak zordur: “Türkiye demokrasiye, daha doğrusu çok partili hayata gardını alarak giriyordu. Bu bayağılığın bayraktarları, hayatlarının hiçbir aşamasında en küçük bir pişmanlık belirtisi göstermediler; en basit bir özeleştirisi girişiminde bulunmadılar.”

doğru çevrilmiş bulacaktır. Artık CHP de, “Ortanın solu, Moskova yolu” gibi sloganlar ve suçlamalar karşısında kendini savunmak zorunda kalacak, solun aslında kötü bir şey olmadığını anlatmaya çalışacaktır.

Dünyada soğuk savaş bir yumuşama dönemine girmiş ve bu durum Türk dış politikasına da yansımıştır. Ancak kültürel ortam, doğaldır ki, değişime karşı dış politikadan çok daha dirençlidir. Solun nasıl bir ortamda siyaset yapmaya çalıştığını, TIP’in seçim çalışmaları nedeniyle yüz binin üzerinde bastırdığı ve bazı iftiraları cevapladığı bir broşür çok iyi anlatmaktadır. Broşürde şu üç suçlama cevaplandırılır: 1) Dinsiz ve Allahsız olmak, 2) Aileyi tanımamak, ırza ve namusa önem vermemek, 3) Komünistlik ve memleketi Ruslara satmak.⁶⁹

TIP’in seçimlerdeki en büyük avantajı ise, değişen seçim kanunuydu. Milli Bakiye sistemine göre, her parti aldığı oy oranıyla orantılı sayıda milletvekili çıkarabilecekti. Örneğin bir parti ülke genelinde % 5 oranında oy almışsa, meclisteki temsil oranı da aşağı yukarı aynı oranda olacak, alınan oylar boşa gitmeyecekti.

CHP, 10 Ekim 1965 Milletvekili Genel Seçimleri’nde %29 oranında oy alarak ağır bir yenilgiye uğradı. AP ise, Aybar’ın tahminlerini de doğrulayarak % 53 oranında oy aldı ve tek başına iktidar oldu. Bu büyük zafer, halkın çoğunluğunun 27 Mayıs’ı benimsemediğinin de göstergesiydi.

TIP ise türlü engellemelere rağmen, başarılı yönetici ve haptipleri, mitinglerde ve radyo konuşmalarında halka farklı sesleniş ve yurt gezileriyle başarılı bir seçim kampanyası geçirmiş ve ülke genelinde %3 oy (276.101 oy) alarak meclise 15 milletvekili sokmuştur. Milletvekilleri şu isimlerdir: Mehmet Ali Aybar (İstanbul), Çetin Altan (İstanbul),⁷⁰ Sadun Aren (İstanbul), Behice Boran (Urfa), Rıza Kuas (Ankara), Şaban Erik (Malatya), Muzaffer Karan (Denizli), Yunus Koçak (Konya), Adil Kurtel (Kars), Tarık Ziya Ekinci (Diyarbakır), Yusuf Ziya Bahadan-

69 “TIP İftiraları Cevaplandırıyor”, *Yön*, sayı 128, 10 Eylül 1965.

70 Çetin Altan TIP İstanbul listesinden bağımsız aday gösterilmiş, milletvekili seçildikten yaklaşık bir ay sonra partiye katılmıştır. Sargın, a.g.e., cilt 2, s. 1155.

lı (Yozgat), Yahya Kanbolat (Hatay), Ali Karcı (Adana), Kemal Nebioğlu (Tekirdağ), Cemal Hakkı Selek (İzmir).⁷¹

Bu, Türkiye tarihinde bir sosyalist partinin ilk (ve son) defa meclise girmesi demekti. Her ne kadar Nihat Sargın Aybar'ın %3 oranındaki oyu bir başarısızlık ve yenilgi olarak gördüğünü ve bundan dolayı seçimin ertesi günü kimseyle görüşmek istemediğini söylese de,⁷² bu önemli bir başarıydı. Çok partili hayatta, o güne kadar Meclise girebilmiş tek gerçek muhalefet partisi TİP'ti. Çetin Altan'ın dediği gibi, kapitalist hükümetin artık sadece kapitalist bir muhalifi olmayacaktı.⁷³ Vehbi Koç'un da, 1965'in en önemli iki olayından birisinin TİP'in Meclise girmesi olduğunu söylemesi, konunun önemini sınıf bilinciyle anladığını gösteriyordu. Gerçekten de TİP, bundan sonraki beş yılda, yurt genelinde ve Mecliste milletvekili sayısının çok üzerinde bir etki yaratacaktı.

TİP'in seçimlerdeki bu başarısına, Türk solunun henüz ciddi bir bölünme yaşamamış olması da yardımcı olmuştu. Yön hareketi, özellikle kendi hakimiyetinde etkili bir siyasal parti kurulamayacağını anladıktan sonra, TİP'i, kısmen de olsa desteklemeye başlamıştı. Türk solunun teori ve strateji üzerine olan tartışmaların ve farklılaşmaların henüz önemli ölçüde ortaya çıkmamış olduğu bu ilk yıllarında, Aybar'ın "Türkiye'nin kurtuluşunun kapitalist olmayan yoldan" geçtiğini söylemesi Yön tarafından "sosyalizmden önce Atatürkçülük" tezine yaklaşıldığı şeklinde yorumlanıyor, politik bağımsızlıktan, sosyalizme giden yolların çeşitli olacağından ve sosyalizmin asla bir ithal malı olmayacağından söz etmesi "çok güzel" bulunuyordu.⁷⁴ "Anayasa açıkça çiğnenmeden TİP'in seçimlere katılması önlenemez" başlığını kapak yapan Yön,⁷⁵ bir sayısında da Aybar'ın 1947'de Zincirli Hürri-

71 Sargın, a.g.e, cilt 2, s. 1155; Aren, a.g.e., s. 99-103; Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları (1961-1977), DİE Yay., Ankara, 1998.

72 Sargın, a.g.e, cilt 1, s. 319-320.

73 13.10.1965 tarihli Akşam'dan aktaran Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s. 299.

74 Yön, sayı 74, 15 Mayıs 1963.

75 Yön, sayı 107, 16 Nisan 1965.

yet'te çıkan "Her şeyden evvel ve her şeyin üstünde istiklal" adlı yazısını yayımlamıştı.⁷⁶ Yön seçim döneminde ise, kimin desteklenmesi gerektiğine dair bir yazıda şunları söyleyecekti: "Yön, 'tarafli'dır ve ilk sayısından itibaren Türkiye'de sosyalizmin başarısı yolunda mücadele etmektedir. Sosyalist Yön, Türkiye'nin tek sosyalist partisi olan TIP'in önümüzdeki seçimlerde en büyük başarıyı sağlaması için, elinden gelen çabayı şüphesiz gösterecektir." Yazının burasına kadar TIP'i destekleyecekmiş gibi görünen Yön, ilerleyen satırlarda bugünkü meselenin sosyalizmi kurma meselesi değil bağımsızlık meselesi olduğunu söyleyerek, konuyu CHP'ye getirmiş ve çeşitli yönleriyle överek aslında desteklediği partinin CHP olduğunu belli etmişti. Daha doğrusu, CKMP'nin de içinde milliyetçi ve ilerici unsurları barındırdığını söyleyen Yön,⁷⁷ muhtemelen, bu üç partiden birine (başta CHP) oy verilmesi gerektiğini söylemek istedi. Yön, her zamanki gibi, bir cephe kurmaya çalışmaktaydı. Ancak her şeye rağmen, derginin seçim döneminde TIP'e destek verdiği bir gerçektir.⁷⁸ TIP de Yön'ün başyazarlarından İlhan Selçuk'a milletvekilliği adaylığı önererek,⁷⁹ iki hareket arasında, 1961-1962'de ortaya çıkan sorunların şimdilik aşıldığını ya da unutulduğunu göstermek istemişti. Fethi Naci'nin o günlerin coşkusu içinde yazdığı bir yazıda dediği gibi, "Türkiye'de 'Sol' ilk defa 10 Ekim seçimlerinde birleşti, hep bir ağızdan konuştu, kişisel kırgınlıkları, küskünlükleri, anlaşmazlıkları bir yana bıraktı; bir büyük ve yüce amaç uğruna birçok şeyi unutmak gereğini duydu."⁸⁰

76 Yön, sayı 127, 3 Eylül 1965.

77 "Seçimler ve Yön", Yön, sayı 128, 10 Eylül 1965.

78 Örnek için bkz. Yön (Sayı 130, 24 Eylül 1965- sayı 131, 1 Ekim 1965- sayı 132, 8 Ekim 132).

79 Alpay Kabacalı (haz.), *Aydınlanma Bilgesi İlhan Selçuk*, Çınar Yay., İstanbul, 1996, s. 109. İlhan Selçuk'un anlattığına göre, Aybar, Çetin Altan ve kendisini çağırarak partinin kendilerine milletvekili adaylığı teklif edilmesi yönünde karar verdiğini söylemiş, ancak bu teklifi, Altan'ın kabul etmesine rağmen, Selçuk kabul etmemiştir (köşe yazarlığını bağımsız olarak sürdürebilmek gereğiyle).

80 Fethi Naci, "Sosyalizmin Türkçe'si", Yön, sayı 135, 29 Ekim 1965.

Aybar'ın genel başkanlığının ilk dört yılında, daha önce belirttiğimiz gibi, Türkiye tarihi, Türk toplumsal yapısı, iktidara ulaşmak için gerekli olan strateji vb. konularda henüz ciddi boyutta teorik ayrışmalar başlamamıştır. Böyle bir dönemde Aybar'ın yaptığı, sola aşırı bir kuşkuyla bakan/baktırılan ve bu konuda çok az şey bilen bir toplumda, sosyalist bir politikacının sosyalizmi, demokrasiyi ve ülkenin içine düştüğü bağımlılığı kolay anlaşılır bir dille anlatmaya ve bu arada partisini büyültmeye ve kapatılmaya kadar varabilecek çeşitli saldırılara karşı korumaya çalışmasıdır. Dolayısıyla Aybar, ayrışmaların belirginleşmediği yıllardaki yazılarında ve konuşmalarında genelde basit bir dil kullanmağa çalışmış, tüzük ve programa yansıyan bazı temel düşünceleri ve hedefleri çeşitli vesilelerle, elinden geldiğince çarpıcı bir şekilde anlatmıştır. Konumuz ise ağırlıklı olarak, bir siyasal düşünür ve aydın olarak Mehmet Ali Aybar olduğu için, Aybar'ın bu yıllarda söylediklerine ayrıntılı bir şekilde değinmek sanırız gereksiz bir tekrardan öteye geçmeyecektir. Ancak yine de, bir kopukluluk olmaması için, bazı önemli konuşmalara, yazılara ve vurgulara kısaca değinmekte fayda görüyoruz.

Aybar'ın vurgu yaptığı konuların başında, “faşist kanunlar” (141 ve 142. maddeler) ve anayasanın “eksiksiz, tastamam uygulanması” vardır.⁸¹ Bunun nedeni, her türlü saldırı karşısında, anayasaya bağlı olanın TIP, bağlı olmayanın diğer partiler olduğunu söyleyerek partiyi korumaktır.⁸² Gerçekten de bunlar Aybar tarafından o kadar çok tekrar edilmiştir ki, egemen güçler hiç de hoşlanmadıkları TIP karşısında, meşruiyetlerini korumak açısından biraz olsun “demokratik” ve “kibar” olmak zorunda kalmışlardır. Parlamento'da temsil edilen beş partinin 27 Mayıs'a bağlılıklarını ilan etme-

81 Sadece birkaç örnek için bkz. Aybar, *Seçmeler*, s. 197, 239-247, 286-288, 312-314.

82 Örneğin, daha önce bir dipnotta değindiğimiz parti tarafından yayımlanan Akhisar Olayları ilgili broşürde, taşlananın anayasa olduğu (kapak ve s. 8), saldırganların hedefinin anayasa düzenini yıkmak olduğu belirtilmiştir (s. 11). Aybar Başbakan Ürgüplü'ye çektiği telgraflarda da vurguyu hep anayasaya yapmıştır (s. 12-13). Ancak dedikimiz gibi, bunlar yüzlerce örnekten sadece birkaç tanesidir.

si ve “kızıl tehlike”den bahsetmesi üzerine, Aybar’ın 27 Mayıs’a gerçekten bağlı olanın TIP olduğunu açıklayan bir bildiri yayımlaması⁸³ veya Başbakan İnönü’nün TIP Başkanı’nı diğer parti başkanlarını çağırdığı Kıbrıs sorunuyla ilgili bir toplantıya çağırmasını (bu toplantı Aybar’ın ünlü Kıbrıs konuşmasından sonra yapılmıştır) Aybar’ın hemen bir telgrafla protesto etmesi gibi örnekler,⁸⁴ TIP’i siyasal düzenin dışında saymak veya dışına itmek oyununu bozma çabası bağlamında değerlendirilmelidir.

Aybar 1962 yılında şunları söyleyecektir: “Yalnız birinci meselemiz bütün ilerici elemanları ve toplumcu aydınları bir tek cephe halinde toplamaktır. Çünkü toplumumuzun bugün için temel çelişmesi, ilericilik ile gericiliğin çelişmesidir. Toplumdaki temel çelişme olan işçi-işveren çelişmesi zaman zaman ikinci plana geçebilir (...) Mesela Avrupa’da faşizm çok büyük tehlike olduğu zaman derhal cephe birlikleri kurulur ve Cumhuriyetçi, demokrasiye inanmış insanlar bir cephe de birleşirler. Böylece işçi ve işveren çelişmesi kısa bir zaman için de olsa ikinci planda kalmış olur. Bizde de öyle görünüyor ki, bugün toplumumuzun asıl temel çelişkisi, ilericilik ve gericilik arasındaki mücadeledir.”⁸⁵ Aybar’ın “cephe” sözcüğünü kullanması, ilericilik ve gericilikten bahsetmesi, Yön’ün gözüyle olumludur.⁸⁶ Ancak Aybar, yukarıdaki sözlerinin ardından Yön’ün temel felsefesine aykırı olan şu cümleleri eklemiştir: “Bu, yine işçi sınıfının öncülüğü etrafında teşkilatlanmak suretiyle etkin olur. Bir toplumcu aydınının meseleyi böyle koyması lazımdır.”

Aybar’a en çok sorulan sorulardan biri de zaten bu işçi sınıfı öncülüğü meselesiydi. TIP’in 12 sendikacı tarafından aşağıdan yukarıya kurulmuş ilk parti olduğuna sürekli vurgu yapan Aybar’a göre, Türkiye’de en ilerici sınıf işçi sınıfıydı. İşçi sınıfına öncülük tanımak veya tanımamak da zaten kimsenin elin-

83 Aybar, *Seçmeler*, s. 229-233.

84 Sargın, *a.g.e.*, cilt 2, s. 1129; Aren, *a.g.e.*, s. 98.

85 Aybar, *a.g.e.*, s. 199.

86 Yön, sayı 41, 26 Eylül 1962.

de değildi. Tarihsel gelişmeye öncülük edecek kıvama gelen sınıf, kimseden izin almadan öncülüğünü yapardı. Türk işçi sınıfı da 27 Mayıs'tan bu yana, en büyük mitingleri, grevleri, gösteri yürüyüşlerini yaparak, en ilerici partiyi kurarak öncülüğünü ortaya koymuştu. Özetle bunları söyleyen Aybar, aydınlara şöyle sesleniyordu: "İşçi sınıfımızı küçümsemeyelim; ona güvenelim. Toplumcu aydınlar olarak onun tarihsel öncülüğünde toplanalım. Onun dışında köksüz kaldığımızı, boşa dönen bir vida olduğumuzu anlayalım. Nazari bilgimizi onun hayattan gelen bilgisiyle yoğurmadıkça, yaratıcılığa ulaşamayacağımızı bilelim."⁸⁷

Aybar'a göre, sosyalizm bir ekonomik doktrin olduğu kadar, bir hayat felsefesi ve emekçi halkın yaşantısında kendini bulan yeni bir ahlaktır. Sömürülenler insanlığını kaybetmiş, kendi kendine yabancı düşmüş insanlardır, emeğinin ürünüyle çekişme halindedirler. Çalışma şartlarını kendisinin dışında tayin ederler. Çalışma kendisine zehir olur, en güzel tarafına yabancılaşır. Sosyalizmin asıl amacı yabancılaşmayı önlemek, insanın kendisini bulmasını sağlamaktır. Üretim araçlarının kamulaştırılması gibi hususlar sadece araçtır. Bu bağlamda, sosyalizmin teknik görünen işlerine emekçilerin "doğrudan doğruya" katılıp işlerin yürütümünde söz ve karar sahibi olması gerekmektedir: "İşçimiz, köylümüz, küçük esnafımız, memurumuz, yeni toplum düzeninin kendilerinin düzeni olduğuna inanmadıkça ve kendisi işleri bizzat ele almadıkça ve böylece sistemin kendisi için işlediğini günlük deneyleriyle görmedikçe toplumcu amaçlara ulaşamaz. Hele bizim gibi yüzyıllarca yukarıdan aşağı yönetilmiş, halkı, yukarıdan her gelene sakınca ile bakan toplumlarda, toplumcu düzeni halka zorla benimsetmek ve tam verimle işletmek asla mümkün değildir."⁸⁸ Aybar'ın, (sosyalizmden önce bir kalkınma aşamasını anlattığı ve dolayısıyla işçi sınıfının geri planda olabileceği anlamına gelebileceği için)

87 Aybar, *a.g.e.*, s. 223.

88 Aybar'ın toplumcu düzen dediği, elbette ki sosyalist düzendir. Bu dönemde daha çok "toplumcu" sözcüğünün kullanılması, sanırım daha az korkutucu olması içindir.

Yön'ün hoşuna giden "kapitalist olmayan yol" formülasyonunda da motor güç işçi sınıfıdır: Emekten yana, planlı ve emekçinin yürüttüğü bir devletçilik. Türkiye'de ise devletçilik, o güne kadar sermayedarları, toprak ağalarını halkın sırtından daha zengin etmek için kullanılmıştır.⁸⁹

Aybar, sonraları "Türkiye'ye özgü sosyalizm" olarak kavramsallaştıracığı düşüncelerini, bu yıllarda, her milletin bilim ışığında kendi şartlarına uygun bir sosyalist düzen kuracağı şeklinde ifade etmiştir. Sosyalizm asla bir ithal malı olmayacaktır. Doğu Bloku'nda başgösteren ideolojik anlaşmazlıklar da, yeni dönemde "mahalliliğin" ağır basacağını, sosyalist ülkeler arasındaki ilişkilerin, içişlere karışmama, eşitlik ve karşılıklı saygı ilkelerine göre yürüyeceğini göstermektedir. Üçüncü Enternasyonal'in öngördüğü tek merkezden yönetim anlayışı artık bitecektir. "Ulusal bağımsızlık ve ulusal bağımsızlığa yüzde yüz saygı, asıl toplumcu bir düzenin temel ilkelerinden biri olmak gerektir."⁹⁰ Aybar, sosyalist düşüncenin en büyük ideallerinden biri olan "enternasyonalizm" in gerçekte nasıl işlediğinin ve aslında nasıl işlemesi gerektiğinin farkında olduğu için bunları söylemektedir.

Türk dış politikasının Kıbrıs sorunuyla birlikte daha rahat tartışılabilir ve eleştirilebilir hale geldiğine daha önce değinmiştik. Bunu, "Kıbrıs buhranının bazı yan sonuçları da oldu. Bu yan sonuçlar, Kıbrıs buhranının, bir bakıma kendisinden önemlidir. Kıbrıs buhranı dolayısıyla Amerika ile münasebetlerimizin gerçek yüzü ortaya çıkıverdi. Halkımız öğrendi ki, Türkiye bağımsız bir politika izleyememektedir; Amerika'ya bağımlıdır. Bunu öğrenmiş olmaktan halkımızın nasıl bir isyan duyduğunu hep gördük." sözleriyle dile getiren Aybar, 1964'ten itibaren, en hassas olduğu konu olan bağım-

89 A.g.e., s. 253, 258, 283, 308, 390-395. Fethi Naci'ye göre, "Kapitalist olmayan yol, sosyal gelişme kanunlarının kapitalizme ayırdığı tarihî rolü oynar; ama bunu kapitalizmin kendine özgü sıkıntılarından kaçınarak ve kısa bir süre içinde gerçekleştirir." Fethi Naci, "İleri Türkiye'ye giden yol", Yön, sayı 82, 23 Ekim 1964. Aybar'a göre de, geri kalmış toplumlarda sosyalizme giden bir köprü vazifesi görür. Aybar, a.g.e., s. 394.

90 A.g.e., s. 278, 354-355.

sızlık meselesine daha fazla ve rahat değinmeye başlamıştır. Değinilen konular arasında Amerikan yardımı ve üsleri, NA-TO, ikili anlaşmalar vardır.⁹¹ Tam bir Amerika karşıtı söylem kullanmaya başlayan Aybar,⁹² 1965 seçim kampanyasının açılış konuşmasının hemen başında şunları söylemiştir: “Kardeşlerim, 1947 yılından beri ABD, yardım bahanesiyle yurdumuza adım adım girmiş ve yerleşmiştir. Bugün 35 milyon metrekarelik vatan toprağı işgal altındadır. (Sürekli alkışlar). Bu üslerde Amerikan bayrağı dalgalanır ve bu üsler birer küçük Amerika’dır. Bu üslere Türk polisi giremez. Bu üslere Türk hakimi giremez. (Alkış ve üsler aleyhinde tezahürat) Arkadaşlar, önce yardım heyetleri altında gelip, başkente yerleştiler. Bugün hemen her devlet dairesinde, hemen her bakanlıkta uzman adı altında ajanları vardır. Bugün hiçbir devlet işi yoktur ki, Amerika’nın haberi olmasın. Amerika’nın her yerde gözü, kulağı ve eli var (Yatak odalarımızda bile var sesleri, kahrolsun sesleri).”⁹³

Aybar konuşmalarında, toplumcu aydınlarla birlikte Atatürkçü aydınlarla da seslenmiş,⁹⁴ 1962 yılında TIP’in Atatürkçülükten hareket ettiğini de söylemiştir.⁹⁵ Benzer sayısız örnek vardır. Aybar’ın Atatürkçülükten hep olumlu bahsetmesinin altında ise sanırız iki neden vardır: Birincisi taktikseldir; bütün partilerin, ordunun (ve ordunun içindeki çeşitli cuntacı eğilimlerin) “Atatürkçü” olduğu, halkın büyük kesiminin Atatürk’ü çok sevdiği, sol hakkında çok az şey bildiği ve bir sürü iftira duyduğu bir ülkede, TIP’i sürekli legal alanda tutmaya ve bir kitle partisi yapmaya çalışan Aybar, “Biz Atatürkçü değil,

91 A.g.e., s. 322-343, 376-380, 396-401.

92 Bu arada Aybar’ın sloganları arasına “Ne Amerikan himayesi, ne de Sovyet peykliği” de girmiştir. A.g.e., s. 334, 393. Tabii buradan Aybar’ın anti-Sovyetik olduğu çıkarılmamalıdır; aksine, SSCB’yle olan ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini söyler. Aybar’ın yaptığı daha çok, “Sovyet uşağı” gibi suçlamaların önüne set çekmektir; yoksa zaten, Türkiye’nin SSCB’yle herhangi bir bağımlılık ilişkisi yoktur.

93 A.g.e., s. 402-403. Bu sözlerin çok benzeri seçim bildirisinde de vardır. Sargın, a.g.e., cilt 1, s. 303.

94 1963 yerel seçimlerindeki radyo konuşması için bkz. Aybar, a.g.e., s. 301-307.

95 A.g.e., s. 222.

sosyalistiz” dememiş, daha çok, Atatürkçülüğün sol bir ideoloji olduğu üzerinde durmuştur. İkinci neden de zaten buradadır: Aybar Atatürkçülük konusunda samimidir, ancak bu Atatürkçülük, 1930’lardaki, 40’lardaki veya 50’lerdeki Atatürkçülük değil, Kurtuluş Savaşı Türkiye’sinin “anti-kapitalist, anti-emperyalist, kıskançlıkla bağımsızlıkçı, halkçı ve devrimci” Atatürkçülüğüdür. Aybar’ın yoğun bir Kurtuluş Savaşı Türkiye’si romantigi olduğunu daha önce görmüştük. 1962-1965’te de sık sık Kurtuluş Savaşı Türkiye’sinden ve felsefesinden, ve Kuvay-ı Milliye ruhunun yeniden canlanmasından bahseden Aybar, 1963 yılında yaptığı bir konuşmada şunları söylemiştir: “Kurtuluş Savaşı Türkiye’sinin toplum felsefesini, politik ve ekonomik görüşünü bugün işlenmemiş, değerlendirilmemiş ham şekliyle ancak Birinci Büyük Millet Meclisi’nin bazı tartışmalarında, bazı kararlarında ve ölümsüz Atatürk’ün özellikle savaş günlerindeki demeç ve söylevlerinde bulabiliyoruz. Bu emekçi halkı toplumda yönetici, itici kuvvet kabul eden ve sosyal kardeşlik ve yardımlaşma esasları üzerine kurulmuş, kapitalizm ve emperyalizme karşı, çağdaş uygarlığa yönelmiş, laik, demokratik, barışçı bir toplum düzeni ve yaşayış anlayışıdır.”⁹⁶ Özetle, Aybar’ın Atatürkçülüğe olan yaklaşımı hem taktiksel hem de samimidir.

Aybar Doğu sorununa da, 12 Mayıs 1963’te Gaziantep’te basına açık bir toplantıda değinmiştir. Doğu ve Güney Doğu illerinde yaşayan, daha çok Kürtçe ve Arapça konuşan ve Alevi mezhebinden olan milyonlarca vatandaşa, bugüne kadar genel olarak vergilerini vermiş, yurt savunmasında kanını akıtmış olmalarına rağmen, eşit yurttaş muamelesi yapılmadığını söyleyen Aybar, anayasanın yurttaşlar arasında din, mezhep, dil, ırk, sınıf ve zümre ayırımı gözetilmeyeceğini belirten 12. maddesinin harfi harfine yerine getirilmesi gerektiğini vurgular; yani, bu insanlara sırf Kürt, Arap ve Alevi oldukları için farklı davranıldığının altını çizer. Aybar bu bölgenin ayrıca bir mahrumiyet bölgesi olduğuna değinir: “Şimdiye kadar ihmal edildiklerini de göz önünde bulundurarak okulun, fabrikanın,

96 Bu ve bazı başka örnekler için bkz. *a.g.e.*, s. 251, 326-327, 383.

hastanenin, kütüphanenin, tiyatronun, yolun en çoğu bu illerde açılmalıdır. Memurun en iyisi, en insancılı ve yurtseveri bu illere gönderilmelidir.” Ancak ardından da şunu ekler: TIP, “... bölgeciliğin, bölücülüğün her çeşidini kesinlikle reddeder.”⁹⁷ Kürt kökenli partili Tarık Ziya Ekinci’nin dediği gibi, Aybar bunları Türkiye’de söyleyen ilk siyasal parti lideridir: “Türkiye’nin düşünce bakımından en kısır olduğu ve Kürt sorununa değinmenin tehlike oluşturduğu 32 yıl önceki bir dönemde Aybar büyük bir cesaretle Kürt sorununu ortaya atmış ve çözümünü de göstermiştir.”⁹⁸

Gerçekten de Aybar, o güne kadar legal partiler tarafından söylenmemiş birçok şeyi (bunlara, iktidara geldiği ilk gün, dış ticareti, bankacılığı, sigortacılığı, büyük üretim araçlarını devletleştirileceği de dahildir)⁹⁹ kimi zaman dikkatli kimi zaman sert bir üslupla söylüyordu. Bunu yaparken de kalkan olarak anayasayı kullanıyor, yığınlara anayasayı anlatarak benimsetmeye çalışıyor ve bunları elbette ki TIP adına yapıyordu. Parti için, 27 Mayıs demokratik anayasa, anayasa da TIP demekti. İşte bu (AP’lilerin “iki kişi girseler bile Meclis çalışmaz” dedikleri) TIP, 15 kişiyle birlikte 1965 yılında Meclise girmişti.

Türk solunda 1965 yılında başlayan teorik tartışmalar

Türk sol düşüncesinin en önemli gelişme ve yaygınlaşma gösterdiği dönem, çeşitli baskıların ortadan kısmen kalktığı

97 A.g.e., s. 281-282; *Sosyal Adalet*, sayı 9, 14 Mayıs 1963.

98 Tarık Ziya Ekinci, “Kürt Sorunu ve Aybar”, Mehmet Ali Aybar Özel Eki, *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995. Ekinci bazı gözlemlerini de aktarır: “1963’te Diyarbakır’da TIP’i kurmak için bir araya gelen aydınlar İstanbul sosyalist camiasının meçhulüydü. Ahalik kurumunun egemen olduğu bir ilin aydınlarına güvenmenin doğru olmadığı, partinin bir provokasyona maruz kalabileceği endişesini açığa vuran arkadaşların önerilerine itibar göstermemiş ve yasal bir partinin il örgütünü kurmak isteyen bu insanlara güvenmenin sosyalizmi meşrulaştırmanın ilk koşulu olduğunu vurgulayarak, bizleri hiç tanımadan ve hakkımızda hiçbir bilgiye sahip olmadan, bize Diyarbakır il örgütünü oluşturmak için yetki belgesi göndermişti.”

99 Bkz. a.g.e., s. 222, 361, 391.

1960'lı yıllardır.¹⁰⁰ Böylece belli bir birikim oluşmaya başlamış, Marksist düşüncenin bazı kavramlarının tartışıldığı ilk ciddi ve devamı gelen teorik tartışma da, Aralık 1965'te *Yön* sütunlarında, Roger Garaudy'nin *Sosyalizm ve İslamiyet* adlı kitabı üzerine açılmıştır.

Garaudy'nin kitabının ana tezi, İslâm dini ve uygarlığından sosyalizme varılabileceğidir. Düşünürün söylediği özetle, Batının sosyalist ve hümanist değerlerin tek yaratıcısı olmadığı, Müslüman ülkelerin, dinlerine, kültürlerine, tarihlerine dayanarak ve değerlerini koruyarak kendilerine özgü bir sosyalizm kurabilecekleri ve bunun evrensel boyuttaki sosyalist hümanizmaya çok şey katacağıdır.¹⁰¹

Fransız Marksist Garaudy, eserinde genelde İslâm uygarlığından bahseder ama asıl etkilendiği, Fransız sömürgeliğinden kurtulmuş ve bağımsızlığını kazanmış Cezayir'dir. Garaudy'nin etkilendiği noktalardan biri şudur: "Osmanlılar elindeki Cezayir rejimi henüz kapitalist değildi. Ama bu ne bir kölelik düzeniydi, ne de tipik bir feodal düzendi. Tarihin bu özelliğinden, sadece üretim araçlarının özel mülkiyetinin kaldırılmasının (toprakların devlet mülkiyetinde olması kastediliyor, B.Ü.) otomatik olarak insanın yabancılaşmasına engel olacağını ve onun her bakımdan gelişip açılacağını garanti etmediği yolundaki, Cezayir'lilerin sosyalizm hakkında karakteristik görüşleri çıkmaktadır." Bu bağlamda, Cezayir sosyalizminin "Normları kim tespit eder? Üretimi kim yönetir? (...) Ancak emekçiler kolektif olan bir soruna kolektif bir çözüm yolu getirebilirler. İşte autogestion'un (kendi kendini yönetme, B.Ü.) anlamı budur." ilkesini, Garaudy coşkuyla karşılar.¹⁰²

Ancak bu kitabın Türk solunda tartışma yaratmasının nede-

100 Kısmendir çünkü, hâlâ, Sartre'ın eserlerini çevirenler kovuşturmaya uğrayabiliyor veya Babeuf'ten alıntı yapanlar 7.5 yıl ağır hapse mahkum olabiliyorlardı. Ahmad, a.g.e., s. 216; *Yön*, sayı 140, 3 Aralık 1965 – sayı 141, 10 Aralık 1965.

101 Roger Garaudy, *Sosyalizm ve İslamiyet*, çev. Doğan Avcıoğlu ve E. Tüfekçi (Mihri Belli, B.Ü.), Yön Yay., İstanbul, 1965, s. 19-37, 43, 47-49.

102 A.g.e., s. 77-83, 85-86.

ni sadece Garaudy'nin söyledikleri değildi. Kitabın çevirmenleri, Türk solunun iki önemli ismi Doğan Avcıoğlu ve Mihri Belli'nin¹⁰³ ayrı ayrı yazdıkları önsözler olmasaydı, kitap bu kadar tartışılmazdı.

Doğan Avcıoğlu, Garaudy'nin "Sosyalizm, Doğu ülkelerinin katkılarıyla zenginleşecek ve gerçek bir hümanizma haline gelecektir." sözlerini, kültürümüzün kendine özgü kaynağını ve büyüklüğünü bize hatırlatan bir çağrı olarak görür. Avcıoğlu'na göre, Türk sosyalistleri ekonomik bağımsızlık savaşıyla birlikte, kültürel bağımsızlık savaşı da vermek durumundadırlar; sosyalizmi seçmenin yabancı değerleri seçmek demek olmadığı gösterilmeli, kendi büyük entelektüel kaynaklarımıza dönüşmelidir.¹⁰⁴

Sosyalizmin evrensel niteliğinden bahseden Mihri Belli'ye göre de, "Türk olarak; ataları Asya'nın göbeğinden göç etmiş bir ulus olarak; bugün de ulusal dili Türkçe, Asya'da anadil olarak konuşulan, İslâm kültürü ile 1000 yıldır haşır neşir olmuş, kök salmış, tüm üstyapı kurumları doğulu bir ulus olarak, Batıya karşı ilk muzaffer bağımsızlık savaşını vermiş bir ulus olarak, kısaca doğulu bir ulus olarak bizi, sosyalizmi gerçekten evrensel bir kültürel temele dayatma çabası çok derinden ilgilendirir" di.¹⁰⁵

Garaudy'nin söyledikleri Müslüman ülkelere bir çağrıyken, Türk solunun bu iki önemli ve etkili isminin yazdığı önsözler de Türk aydınına bir çağrıdır. İlk tepki Niyazi Berkes'ten gelir. Berkes daha çok, Garaudy'nin İslâmiyet ve İslâm uygarlığı hakkındaki yazdıklarının yanlış bilgilere ve dolayısıyla yorumlara dayandığı üzerinde durmuş, İslâmiyet'in sosyalizmle neden uyuşamayacağını anlatmıştır. Yazıdan sezilen, Türkiye'nin Batıya veya Doğuya değil, değişim ve oluşum halinde olan "ulusal varlığına" bakması gerektiğidir.¹⁰⁶ Melih Cevdet Anday'a göre de Türkiye

103 Mihri Belli, bu kitapta ve *Yön*'de yazdığı yazılarda "E. Tüfekçi" takma adını kullanmıştır.

104 A.g.e., s. 5-6.

105 A.g.e., s. 7-8.

106 Niyazi Berkes, "Sosyalizm ve İslamiyet' Üzerine...", *Yön*, sayı 140, 3 Aralık 1965.

ulusal değerlerine bakmalıdır; Türkiye’de sosyalizme veya çağdaş uygarlığa Arap-İslâm uygarlığından gidilemez.¹⁰⁷

Bu iki yazı üzerine Mihri Belli’nin bir yazısı yayımlanır. Belli, Garaudy’nin kitabının, emperyalist propagandanın, bütün hümanist değerlerin Batının ürünü olduğu iddiasını yalanladığı ve Türkiye’deki komprador-ağa ittifakının ideolojik silahlarından biri olan dine farklı bir rol verdiği için önemli olduğunu söyler. Belli’ye göre, Batı ülkeleri gelişmiş, kapitalist ve emperyalist ülkelerdir. Doğu denen şey ise, kapitalist gelişme olanağına kavuşmamış olan, emperyalist Batı tarafından doğrudan ve dolaylı olarak sömürülen ve halen milli kurtuluş savaşı görevi ile yükümlü bulunan, ekonomik ve sosyal yapıca birçok ortak yanları olan Doğu ve Güney uluslarıdır. Doğunun bu özelliklerine uyan, Orta Asya’dan Anadolu’ya göç etmiş bulunan ve Batı’ya karşı ilk muzaffer bağımsızlık savaşını vermiş olan Türkiye, Doğulu bir ulustur. Türk aydınının görevi de, sosyalist hümanizmayı Batı kültürü sınırları içinden kurtararak, onu tüm insanlığın öz malı haline getirmeye çalışmaktır: “Türkiye bilim ışığında ve kendi gerçeklerine derinliğine girerek, kendisine özgü sosyalizm yolunu bulmayı bilecektir.”¹⁰⁸

Tartışma bu eksenle ilerlemeye devam eder; ana konu, Doğu ve Batının ne olduğu ve Türkiye’nin nerede bulunduğu. Anday, ikibin beşyüz yıllık Batı kültüründen övgüyle söz ederken, Mihri Belli buna karşı çıkar ve içinde iyi ve kötü şeyler barındıran bu kültürden bir bütün olarak olumlu bahsedilemeyeceğini söyler.¹⁰⁹ Türkiye’nin ne Batılı ne de doğulu olduğunu düşünen Berkes ise, doğu ve doğuculuk modasının başlamasına karşı çıkar; Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) üzerinde tartışılmasının daha yararlı olacağını düşünmektedir.¹¹⁰

107 Melih Cevet Anday, “Değişik Üzüntüler; Sosyalizm ve İslamiyet’in Düşündürdükleri”, *Yön*, sayı 142, 17 Aralık 1965.

108 E. Tüfekçi (Mihri Belli), “Açık ve Sağlam Bir Tutum”, *Yön*, sayı 143, 24 Aralık 1965.

109 Melih Cevdet Anday, “Gelelim Emperyalist Kültüre”, *Yön*, sayı 145, 7 Ocak 1966; E. Tüfekçi (Mihri Belli), “Gene ‘Sosyalizm ve İslamiyet’ Üzerine”, *Yön*, sayı 146, 14 Ocak 1966.

110 Niyazi Berkes, “Doğu ve Doğuculuk Modası”, *Yön*, sayı 147, 21 Ocak 1966.

Bu tartışmanın temelinde, Avcıoğlu ve Belli'nin Türk sosyalizminin nasıl bir sosyalizm olması gerektiği ile ilgili yazdıkları vardır; bu yazılanlar önemlidir çünkü, bu iki aydın aynı zamanda siyasal iktidarı ele geçirmeyi hedefleyen hareketlerin de başındadır veya başında olacaktır. Özetle, bu iki aydının asıl amacı ve sürekli kafalarını meşgul eden şey “devrim” yapmaktır. Aslında, tartışmacılar arasındaki temel fark da buradadır. Berkes ve Anday'ın kaygıları daha çok teorikken, Belli'nin kaygısı ise pratiktir, meseleyi “Türk devrimci açısı”nın veya “gerçek sosyalist tutum”un nasıl görmesi gerektiği ile ilgilidir.¹¹¹

Selahattin Hilav ise, Garaudy'nin kitabında ve tartışmalarda geçen üç önemli kavramı (din, ATÜT ve yabancılaşma) Marksist düşünce açısından ele alıp incelemenin okurlar için faydalı olacağını düşünerek Yön sütunlarındaki tartışmaya katılır. Hilav'ın daha çok öğretici olan yazılarının ilki din, ikincisi ise ATÜT üzerinedir.¹¹² ATÜT kavramı Türk solunun gündemine 1965 yılında girmiş ve solu uzun yıllar, belki de en çok ilgilendiren teorik sorun olmuştur. Bu nedenle, sol üzerindeki etkileri çok çeşitli olacak bu kavramın gelişme sürecini ve genel hatlarıyla neleri ifade ettiğini, bazı kaynaklara başvurarak kısaca anlatmaya çalışacağız. Bunu yaparken, ATÜT'ün Marx'ın incelediği diğer kapitalizm öncesi üretim tarzlarıyla olan bütün farklılıklarına ve nasıl doğmuş olduğuna ya da gerçekten farklı bir üretim tarzı olarak ele alınmasının ne kadar doğru olduğuna değinmeyeceğiz; konumuz açısından önemli olan, ATÜT kavramının genel hatlarıyla ifade ettiği temel karakteristiklerin Türk solunu ve Aybar'ı nasıl etkileyeceğidir.

Marx ve Engels, ATÜT hakkında 1853 yılında yazmaya başlamışlardır. Marx, 2 Haziran 1853'te Engels'e yazdığı bir mektubu şöyle bitirir: “Bernier haklı olarak, doğudaki tüm feno-

111 E. Tüfekçi (Mihri Belli), “Doğu’da Olmak Nedir?”, Yön, sayı 147, 21 Ocak 1966. Ayrıca bkz. Niyazi Berkes, “‘Sosyalizm ve İslamiyet’ Tartışmaları”, Yön, sayı 151, 18 Şubat 1966; E. Tüfekçi (Mihri Belli), “Sosyalizmde Metod Meselesi”, Yön, sayı 152, 25 Şubat 1966.

112 Selahattin Hilav, “Bilim Açısından Din”, Yön, sayı 149, 4 Şubat 1966; Selahattin Hilav, “Asya-Tipi Üretim Nedir? (1)”, Yön, sayı 150, 11 Şubat 1966 ve “Asya-Tipi Üretim Nedir? (2)”, Yön, sayı 151, 18 Şubat 1966.

menlerin temelinde toprakta özel mülkiyet olmayışını görür ve Türkiye, İran ve Hindistan'a atıfta bulunur. Gerçek anahtar, hatta doğu cennetinin anahtarı da budur." Bu mektuba cevabında, Engels de şunları yazar: "Toprak mülkiyetinin olmayışı, gerçekten de Doğunun tümü için anahtar. Doğunun siyasal ve dinsel tarihi de buna dayanıyor. Ama nasıl oldu da doğulular, feodal biçiminde de olsa toprak mülkiyetine varmadılar? Bu, sanırım iklimle ve onunla bağlantılı olarak, özellikle Sahra'dan Arabistan'ı, İran'ı, Hindistan'ı ve Tatarya'yı geçerek yüksek Asya platosuna ulaşan büyük çöl parçalarıyla kaplı toprağın yapısıyla ilgili. Burada yapay sulama tarımın ilk koşulu; bu da ya komünlerin, illerin ya da merkezi hükümetin işi."¹¹³ Marx ve Engels'in bu mektupları, konuyla "Doğu"nun hangi özelliği üzerine ilgilenmeye başladıklarını gösterir: ATÜT'ün temel karakteristiği, toprakta özel mülkiyetin olmayışdır.

Marx, bu mektuplarda tartıştıkları konuyu, 10 Haziran 1853'te *New York Daily Tribune*'de yayımlanan bir yazısında ele almıştır: "Çok eski zamanlardan beri Asya'da, genellikle üç hükümet bakanlığı olagelmıştır: Maliye, ya da iç yağma; savaş (Harbiye), ya da dış yağma; ve nihayet bayındırlık. İklim ve coğrafi koşullar, (...) kanallar ve su şebekeleri ile yapılan yapay sulamayı Doğu tarımının temeli yapmıştır. Mısır'da ve Hindistan'da olduğu gibi, sel suları, Mezopotamya, İran, vb. toprakların bereketini arttırmakta kullanılmıştır; sulama kanallarını beslemekte bunlardan büyük çapta yararlanılmıştır. (...) suyun bu biçimde ekonomik ve ortaklaşa kullanılması zorunluluğu, (...) uygarlığın çok düşük düzeyde kaldığı ve coğrafi boyutların çok geniş olduğu doğuda, hükümetin merkezi gücünün müdahalesini zorunlu kılmıştır. Böylece bütün asyatik hükümetlere yerine getirmeleri gereken bir iktisadi işlev, bayındırlık hizmetleri sağlama işlevi düşmüştür."¹¹⁴

Sencer Divitçioğlu'nun Marx yorumuyla, "Marx'a göre, top-

113 K. Marx ve F. Engels, *Seçme Yazışmalar 1 (1844-1869)*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yay., Ankara, 1995, s. 88-91.

114 K. Marx ve F. Engels, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, çev. Mihri Belli, Sol Yay., Ankara, 1992, s. 144-150.

rakları sulama zorunluluğu nasıl toprak mülkiyetsizliğini doğuran bir etkense, ordu beslemek ve ona bağlı olarak ulaştırma şebekesi kurmak da diğer bir etken olabilir.” ve bu tip gereksinimler, ekonominin tek elden güdümlü bir şekilde idaresini gerektirdiğinden, toprak üzerinde özel mülkiyet ortaya çıkmamıştır; işlerin yürütülmesini sağlayan yüksek otorite, toprak mülkiyetine dayanan özel otorite ile çatışmamalıdır.¹¹⁵

Marx, 1857-1858 yıllarında *Ekonomi Politikin Eleştirisi'ne Katkı ve Kapital'e* hazırlık amacıyla kaleme aldığı ancak yayımlamadığı el yazmalarının bir bölümünde, kapitalizm öncesi ekonomik yapıları ve bunların içinde ATÜT'ü incelemiştir. Marx'a göre ATÜT'te toprak mülkiyeti, “Asyatik temel biçimlerin çoğunda olduğu gibi, bu, bütün bu küçük toplulukların üstünde duran ve herkesi kapsayan birliğin en yüksek ya da tek mülk sahibi” diye tarif ettiği devlete aittir. “Despot, burada, bütün sayısız alt toplulukların babası gibi, böylece de tümünün ortak birliğini gerçekleştiren biri olarak görünmektedir. Bundan çıkan sonuç şudur ki, artı-ürün, bu en üst birliğe aittir.” diyen Marx, bu devletlerin bazı şartlara göre daha despotik ya da daha demokratik olabileceğini belirtir. ATÜT'teki toprak üzerindeki devlet mülkiyeti, temelini, manifaktür ve tarımın birleşmesiyle kendi kendine yeterli hale gelen köy topluluklarında bulmaktadır. Bu köy toplulukları üretimin ve artı-ürünün bütün koşullarına sahiptir. Artı-ürünün bir kısmı, “sonuçta bir kişi olarak ortaya çıkan üst topluluğa aittir. Bu artı-emek, hem vergi vb. olarak, ve hem de birliğin, kısmen despotun, kısmen de tanrının, hayali kabilesel varlığın yüceltilmesine yönelik ortak çalışma olarak sağlanır.”¹¹⁶ Aralarındaki iktisadi bağların çok zayıf olduğu köy topluluklarından alınan artı-ürünün devlete aktarılmasının altında yatan meşruiyet ise, devletin üzerine aldığı kamu işlerini yapmasıdır.

Marx, ATÜT'te şehir ve köy arasındaki işbölümünden de bahseder: “... asyatik tarih, kent ve kırsal bir tür farklılaşmış birliği-

115 Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay., İstanbul, 1967, s. 8-9.

116 Marx ve Engels, *a.g.e.*, s. 63-65.

dir (tam anlamıyla büyük kent, yalnızca gerçek ekonomik yapının üzerine oturtulmuş bir hükümdarlık karargahı olarak görülmelidir).”¹¹⁷ Divitçioğlu’na göre, “.. Asya üretim tarzı galiba temelinde ‘ikili ekonomi’ özelliği gösterir. Bir yandan kendini-destekler köy topluluklarının hakim olduğu kır kesimi, öte yandan, devleti temsil edenlerin talepleri ile beslenen ticaret ve dolayısıyla kalıplaşmış bir şehir kesimi.”¹¹⁸

ATÜT, Marx’ın dikkat çektiği gibi, bireyin topluluktan bağımsız olmaması, tarımla el sanayinin birliği ve kendine yeterli köy toplulukları vb. nedenlerle, kapitalizm öncesi diğer üretim biçimlerine oranla değişime karşı daha dirençlidir.¹¹⁹ Bu bir durağanlık halidir.

ATÜT’te birey, toprağın tasarruf hakkına sahip olduğundan dolayı hür, toprağın mülkiyetine sahip olamayışından dolayı ise “genelleşmiş köle”dir. Marx bu noktada şöyle der: “... bu biçim içerisinde birey, hiçbir zaman bir mülk sahibi haline gelmeyip, yalnızca bir zilyed olduğuna göre, kendisi, au fond (temelde, aslında), topluluğun birliğini içeren şeyin mülkü, kölesidir. Kölelik burada ne emeğin koşullarını ortadan kaldırır, ne de temel ilişkiyi değiştirir.”¹²⁰ ATÜT’te köylünün toprak üzerindeki tasarruf hakkı, sömürünün dolaylı bir sömürü olmasına yol açar; sömürme bireysel değil kolektiftir (genelleşmiş kölelik).¹²¹

Asya tipi üretim tarzı sınıflı bir toplumu anlatır. ATÜT’te sınıflar, devleti temsil eden yönetenler (bürokrasi) ve doğrudan üreticileri temsil eden yönetilenler olmak üzereye ikiye ayrılır.¹²² Zaten Marx’ın, Osmanlı, Hindistan ve İran gibi ülkelerdeki toplumları sınıfsız olarak düşünmesi beklenemezdi:

“Eğer doğrudan üreticiler özel bir toprak sahibi ile karşılaşmıyıp, Asya’da olduğu gibi, toprak beyleri ve aynı zamanda hü-

117 A.g.e., s. 71-72.

118 Divitçioğlu, a.g.e., s. 17.

119 Marx ve Engels, a.g.e., s. 76.

120 A.g.e., s. 84. Marx s. 87’de, doğudaki “genel kölelik”ten bahseder.

121 Divitçioğlu, a.g.e., s. 24-25.

122 Divitçioğlu, “metbu” ve “tabi” terimlerini kullanmıştır. A.g.e., s. 25-26.

kümdarları olarak başlarında duran bir devletin doğrudan emri altında iseler, o zaman rant ve vergiler çakışır ya da daha doğrusu, burada, toprak rantının bu biçiminden farklı hiçbir vergi bulunmaz. Böyle koşullar altında, bu devlete bağlı herkes için geçerli olandan daha güçlü bir siyasal ya da iktisadi baskının varlığına gerek yoktur. Devlet, bu durumda en yüksek beydir. Burada, egemenlik, ulusal çapta yoğunlaşmış olan toprağın sahipliğinden oluşur. Ama öte yandan, toprağın gerek özel, gerek ortaklaşa zilyedliği ve tasarrufu olmasına karşın, toprağın özel mülkiyeti yoktur.

Ödenmemiş artı-emeğin doğrudan üreticilerden çekilip alınmasının özel iktisadi biçimi, doğrudan üretimin kendisinden doğan ve kendisi de belirleyici bir öge olarak onu etkileyen, yönetenler ile yönetilenlerin ilişkisini belirler.”¹²³

Marx ATÜT’ü, kapitalist toplumları incelediği ölçüde elbette ki incelememiştir ancak, bu kavramı kullanmayı da bırakmamıştır. Marx, tarihî maddeciliğin formülasyonunu yaptığı *Katlıkı*’nın ünlü önsözünde, asya üretim tarzını toplumsal-ekonomik ilerlemenin aşamalarından biri olarak anar,¹²⁴ Marx’ın ölümünden sonra Engels’in yayımladığı *Kapital*’in 2. ve 3. ciltlerinde de, ATÜT’le ilgili açıklamalar vardır.¹²⁵

Marx’ın ölümünden sonra da zaman zaman tartışılan bu kavramın, 1929-1931’de SSCB’de tartışılmış olması ve bu kavramın bağımsız bir üretim tarzı olarak ele alınamayacağına karar verilmesi, konunun bir süre için geri planda kalmasına yol açtı. Stalin de kesin bir dille sıraladığı, tarihte görülmüş olan beş üretim tarzı (ilkel komünal, kölecilik, feodalizm, kapitalizm ve sosyalizm) arasında ATÜT’ü saymıyordu.¹²⁶ E. Varga’nın sözleriyle o yıllarda, “... ATÜT kavramı, marksist edebiyatımızdan

123 Karl Marx, *Kapital*, cilt 3, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yay., Ankara, 1997, s. 695.

124 Karl Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yay., Ankara, 1993, s. 24.

125 Marx, *Kapital*, cilt 3, s. 291’de, artı ürünün belli başlı sahipleri arasında (köle sahipleri, feodal beyler) devleti (doğulu despot) de sayar.

126 Josef Stalin, *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm*, çev. Mustafa Şentürk, Yorum Yay., İstanbul, 1993, s. 44.

silinmiştir, ne ekonomi, ne de marksizm-leninizm kitaplarında adı geçmektedir. Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin 51. cildinde 'ATÜT' başlığı yoktur. Marksist doktrinin bu önemli sorununun ne öğretimde, ne de literatürde ele alınmayışının nedeni hiçbir zaman açıklanmamış, mahkum edilen ve unutulan bu sorun sessizce geçirilmiştir."¹²⁷

Selahattin Hilav'ın son yazısı "yabancılaşma" kavramı üzerinedir.¹²⁸ Hilav'ın özetlemesiyle, "Marksist felsefe açısından, 'yabancılaşma', her şeyden önce, insanın pratik faaliyetleri ile ortaya koyduğu ürünlerin kendi elinden ve denetiminden kaçarak, ona yabancı ve düşman bir gerçeklik kazanması, yani apayrı bir varlık haline gelmesidir."¹²⁹ Hilav'a göre, Marksizm sadece işçi sınıfının ideolojisi olarak görülemez, çünkü bu düşüncenin temelinde yabancılaşma kavramı vardır ve Marx'a göre, meta üretimi hakim sınıfları da insanlıktan çıkarmakta, hakim sınıflar da kendilerine yabancılaşmaktadır (ama bu sınıflar, yabancılaşmanın kendi öz güçleri olduğunu bilirler). Bundan ötürü Marksizm, bir hümanizma olarak sadece işçi sınıfı-

127 E. Varga, "Asya Tipi Üretim Tarzı", *Asya Tipi Üretim Tarzı* içinde, Ant Yay., İstanbul, 1970, s. 69. Bu derleme eserde bazı batılı Marksistlerin makaleleri vardır.

128 Selahattin Hilav, "Yabancılaşma Kavramı", *Yön*, sayı 153, 4 Mart 1966.

129 Marx, özel mülkiyeti insanın kendine yabancılaşmasının ta kendisi olarak görür ve özel mülkiyetin olumlu şekilde aşılmasının, insanın yabancılaşmasını ortadan kaldıracığını ve insanın kendi tümel özüne tümel bir tarzda, yani bütün bir insan olarak sahip çıkmasını sağlayacağını söyler. Marx'a göre insan, ürününden önce faaliyetine yabancılaşır: "Bir kere, çalışma işçinin dışındadır, yani onun özsel varlığına ait değildir. Onun için çalışırken kendini olumlamaz, yoksar (inkâr eder), mutlu değil mutsuzdur, fiziksel ve zihni enerjisini serbestçe geliştiremez, bedenini harcar ve zihnini yok eder. Onun için işçi ancak çalışma dışında kendine gelir ve çalışırken kendisinin dışındadır. Onun için çalışması gönüllü değil, zorlamadır; zorla çalıştırılır. Dolayısıyla bir gereksinimin doyurulması değildir; sadece, çalışmanın dışındaki bazı gereksinimleri doyurmak için bir araçtır. Yabancı özelliğini gösteren bir olgu da fiziksel ya da başka türlü zorlamalar ortadan kalkar kalkmaz, vebadan kaçarcasına kaçırlır işten. Dışsal emek, insanı kendine yabancılaştıran emek, kendini kurban etme, alçaltmadır. Son olarak, çalışmanın işçi için dışsal özelliğini gösteren bir başka olgu, işin işçiye değil başka birine ait olması, işçinin çalışırken kendine değil başkasına ait olmasıdır." İşte bu faaliyet sonucu, emeğin ürettiği nesne emeğin karşısına yabancı bir şey, kendini üretenden bağımsız bir güç olarak dikilir. Bkz. Karl Marx, 1844 *El Yazmaları*, çev. Murat Belge, Birikim Yay., İstanbul, 2000, s. 75-78, 111-115.

nın değil, bütün insanların kurtuluş yollarını gösteren bir felsefedir. “Başka bir deyişle, ancak yabancılaşma kavramına dayanarak işçi sınıfının ve emekçilerin sömürülmekten kurtuluşu, bütün insanlığın kurtuluşu olarak gösterilebilir.” Sosyalist hümanizmanın temeli yabancılaşma kavramıdır.

Hilav’ın, bu yazısından ve yaptığı bir çeviriden, benzer görüşleri düşüncesinin odağına koyan Garaudy’den (ve yabancılaşma kavramını Marksizmin temeli gören diğer Marksistlerden) etkilendiği sonucunu çıkarabiliriz. Garaudy’e göre, yabancılaşmanın gelişmesi ve meta fetişizmi, insanlar arası ilişkilere, nesneler arası ilişkilerin özelliğini vermiş ve insanoglundu bir nesne haline getirmiştir. Bundan ötürü sosyalizm, sadece işçi ve emekçi sınıfların insani bir hayata kavuşmaları demek değil, aynı zamanda evrensel bir insani kurtuluştur. Her gerçek hümanizma için, ahlakın konusu ve amacı yabancılaşmaya son vermek, sosyalizmin manevi amacı da bütünsel insanı ortaya çıkarmaktır.¹³⁰

Gördüğümüz gibi, 1950’lerde ve 60’larda Batı solunun gündemine oturan ATÜT, yabancılaşma ve sosyalist hümanizma gibi kavramlar, 1965 yılında Türk solunun da gündemindeydi. Garaudy’nin bir kitabı aracılığıyla başlayan bu tartışma, bugün derin ve anlamlı gözükmeyebilir ancak, o günlerde Türkiye’nin en önemli sosyal bilimcilerinden Niyazi Berkes tarafından, “Toplumcu düşünümüzde ağırbaşlı ve ciddi tartışma dönemine” girilmesi olarak yorumlamıştır. 1965’ten itibaren Türk sosyalizminin hangi kültürlere, sınıflara ve stratejiye dayanması gerektiği yoğun biçimde tartışılmaya başlanacaktır. Tabii bunlar için de, Osmanlı’dan bugüne gelen toplum yapısını öğrenmek ve çözümlemek gerekmektedir ki, toplum yapısının neye hazır ve gereksinimi olduğu anlaşılabilir. Bu kıvama gelinmesinin altında yatan, belli bir entelektüel birikimin oluşması ve Türk solunun belli bir güce kavuştuğuna inanılması, dolayısıyla da “devrim” umutlarının artmasıdır. İktidarın ele geçirilebileceği inancının doğması ise, farklı stratejileri

130 Roger Garaudy, *Sosyalizm ve Ahlak*, çev. Selahattin Hilav, Gerçek Yay., İstanbul, 1965, s. 32, 57, 87.

gündeme getirecek ve böylece, Türk sosyalist hareketi bölünmeye başlayacaktır.

Türk solunda teorik ve politik ilk ciddi bölünme

Türk solundaki bahar havası 1965 seçimlerinden sonra değişmeye başlamıştı. TIP'in aldığı %3'lük oy Türkiye ölçeğinde bir başarıydı belki ama, bu Yön hareketi için asla yeterli ve umut verici değildi. TIP'in oyu bir yana, "cephe"nin önemli kolu CHP de ağır bir yenilgiye uğramış ve emperyalizm-ağa-komprador egemenliğinin siyasal partisi AP %50'nin üzerinde oy almıştı; önde gelen Yön'cülerden İlhan Selçuk'un deyişiyle, emperyalizm sandıktan çıkıyordu.¹³¹ "Devrim"den başka bir şey düşünmeyen ve bu konuda çok da sabrı olmayan Yön hareketi, sosyalizmin veya kendi jargonlarıyla "sosyalizmden önce Atatürkçülüğün" sandıktan çıkmasını bekleyemezdi.

Bu noktada, Yön sütunlarında TIP'e karşı bir eleştiri ve muhalefet dönemi başlayacaktır. Bu tartışmaların özünde, Türkiye'nin nasıl bir ileri adıma (sosyalizm mi, milli demokratik devrim mi?) hazır olduğu, buna göre hangi sınıflara ve tabakalara dayanması gerektiği ve siyasal iktidara en çabuk nasıl ulaşılacağı soruları vardır. Öncü yazı, Doğan Avcıoğlu'nun 17 Haziran 1966'da yayımlanan yazısıdır. Avcıoğlu'nun kafasında, TIP'e dair iki önemli sorun vardır: Birincisi, parti organlarına seçileceklerin yarısının işçilerden olması zorunluluğu, sosyalizmden habersiz, oportünist küçük burjuvalar olan sendika yöneticilerine yaramış, bu arada değerli unsurlar feda edilerek, gençlik küçümsenmiştir. TIP, işçi-işçi olmayan gibi yapay ayrımları bırakmalı, parti kademelerinde ve Parlamentoda en güçlü unsurları ("en iyi sosyalistler meclise") ile temsil edilmelidir. Avcıoğlu'nun kafasındaki ikinci sorun ise daha önemlidir ve uzunca bir alıntı yapmayı gerekli kılmaktadır:

"Türkiye'nin 1 numaralı meselesinin, bugünkü bağımlı durumdan kurtulmak olduğu noktasında, sanırız, bütün sosya-

131 Özdemir, a.g.e., s. 199-200.

listler birleşmişlerdir. Bu görüşün gerektirdiği antiemperyalist milliyetçi mücadele, henüz sosyalizme hazır olmayan, fakat sağlam Atatürkçü geleneği ile, antiemperyalist mücadeleye açık olan önemli çevrelerde destek bulmaktadır. Milliyetçi mücadele, bu çevrelerin bilinçlendirilmesi ve kazanılması ile ancak gerçek bir ağırlığa kavuşacaktır. Ne var ki TIP, bir yandan antiemperyalist mücadeleyi 1 numaralı mesele sayarken, öte yandan klasik bir proleter-burjuva mücadelesinin sloganlarını ön plana çıkararak güçleri dağıtmakta ve zayıflatmaktadır. Başka bir deyişle, TIP, aynı anda iki meydan muharebesi vermekte, üstelik ikinci muharebe yüzünden, ilk muharebeye hazır güçlerin azalmasına ve amaçların dağılmasına yol açmaktadır. Çok güçlü ve bilinçli kütlelerin bulunduğu ülkelerde iki mücadelenin birlikte yürütülmesi mümkündür. Türkiye’de durum böyle olmadığına göre, emperyalizme ve işbirlikçilerine karşı milletçe mücadeleye kesin öncelik tanımak ve onu proleter-burjuva mücadelesinden dikkatle ayırmak, kanımızca, hayati bir meseledir. Bu konuda teorik vuzuhsuzluk, zararlı olmaktadır.”¹³²

Avcıoğlu’nun yazısını takip eden diğer etkili ve gündem belirleyici yazı, Mihri Belli’nin 5 Ağustos 1966’da yayımlanan yazısıdır. Belli’nin düşünceleri özetle şöyledir: Türkiye, ekonomisi, politikası ve kültürüyle emperyalizmin baskısı altındadır ve bu yüzden Türk ulusu kendi kaderini tayin edememektedir; ayrıca feodal güçler ekonomik güçleri ve ideolojileriyle Türk toplumsal hayatını her yönden etkileyebilmekte, Türk ulusunun gerçek birliğini engellemektedir. Bu ortamda, Türk toplumunun önündeki devrimci görev Türk milli bağımsızlığını gerçekleştirmek ve feodalizmi tüm izleriyle ortadan kaldırmaktır. Türkiye’yi sosyalizme götürecek, geçilmesi zorunlu olan bu aşama “Demokratik Devrim”dir. Peki bu devrim kimlerle beraber yapılacaktır? Hem demokratik devrim, hem de onu izleyecek sosyalist devrim aşamasında, pro-

132 Doğan Avcıoğlu, “TIP’e Dair..”, *Yön*, sayı 168, 17 Haziran 1966. Avcıoğlu yazısının sonunda, bu konu üzerine *Yön* sütunlarında bir tartışma açılabileceği çağrısını yapar.

letarya en devrimci sınıf olarak yerini alacak ve tarihsel gelişmeye damgasını vuracaktır. Özellikle 1945'ten beri, komprador, ağa ve işadamı karşısındaki eski gücünü yitiren asker-sivil aydınların, bu egemen sınıflar ittifakıyla uzlaşması için bir neden yoktur. Tanzimat'tan bu yana ülkenin kaderini elinde tutmuş olan asker-sivil aydınlar zümresinin ideolojisinin bugünün şartlarına uydurulmuş bir Kemalizm olduğu söylenebilir. Bunlar kesinlikle demokratik devrimden yanadır ve sosyalist bir devrime karşı olmaları için sınıf açısından bir neden yoktur. Türk sosyalistleri bu zümreyi komprador-ağa ittifakıyla aynı sepete koymamalıdır. Ayrıca, sınırlı bir dönem için de olsa, milli burjuvazi demokratik devrim hareketi içinde yer alabilir. Sosyalistlerin görevi bu sayılan güçler arasında bir güç birliği kurmaktır.¹³³

Mihri Belli ile Doğan Avcıoğlu'nun söyledikleri arasında fazlaca fark yoktu.¹³⁴ İkisi de, bağımlılık ve feodalizm kıskacından kurtulamayan Türkiye'nin milli demokratik devrimini tamamlayamadığını, 1945'ten sonra yaşanan karşı devrimin, olumlu işleri de geriye götürdüğünü, ciddi bir sanayi kapitalizminin ve ulusal ekonominin oluşamadığını, dolayısıyla, henüz sosyalist bir devrim aşamasına gelinmediğini, bu aşamaya gelmek için anti-emperyalist ve anti-feodal bir milli demokratik devrim (MDD) yaşanması gerektiğini söylüyorlardı. Türk toplum yapısına bakışları da benziyor, ideolojileri Atatürkçülük olan asker-sivil aydın zümreye bu devrimde (Avcıoğlu'nda gayet açık, Belli'de örtük bir şekilde) en önemli rolü veriyorlardı. Bu zümre zaten anti-emperyalist bir gelenekten gelen, Türkiye tarihinde ilerici adımları attıran bir zümreydi. Siyasal iktidarın nasıl ele geçirileceğini ise doğal olarak açıkça yazmıyorlardı ama, bunun parlamenter yollardan olmayacağı belliydi (çünkü olabileceğine inanmıyorlardı). İleriki yıllarda eylemleri gösterecektir ki, Avcıoğlu daha çok ordudan ge-

133 E. Tüfekçi, "Demokratik Devrim: Kimle Beraber, Kime Karşı?", *Yön*, sayı 175, 5 Ağustos 1966.

134 "Söyledikleri" derken, Avcıoğlu'nun daha önce yazdıklarını ve Belli'nin daha sonra yazacaklarını hesaba katıyoruz. Ancak bu iki yazıda da, iki aydının temel düşüncesini bazen açık bazen örtük olarak bulmak mümkündür.

lecek bir sol darbe için çalışacak, Belli ise gençlik içinde etkili olacaktı (gençlik 27 Mayıs öncesinde olduğu gibi bir rol üstlenebilirdi). Bu iki aydın arasındaki bir diğer fark ise, Avcıoğlu'nun vurguyu açıkça ve samimi olarak asker-sivil aydınlara, Belli'nin ise proletaryaya yapmasıydı. Aslında bu, Murat Belge'nin doğru teşhisiyle, Marksizmden yararlanan bir "sol Kemalist" ile, Kemalizmden yararlanmaya çalışan bir "Marksist" arasındaki farktı.¹³⁵

Soldaki 1965 sonrası belirginleşen diğer önemli teorik ve politik çizgiyi incelemeye başlarken ise, Sencer Divitçioğlu'nun 1966 ve 1967 yıllarında yayımlanan ve ATÜT üzerine olan iki çalışmasında neler söylediğine kısaca bakmak gerektiğini düşünüyoruz. Divitçioğlu'na göre, ATÜT modelinde, kapıkulu ve halk sınıfı olmak üzere iki sınıf vardır.¹³⁶ Devlet yüzyıllardan beri kamu hizmetlerini yerine getirmekle görevlidir. Bu devlet Batı kapitalist medeniyeti ile temas haline gelince, bazı reformlar yapmak gerektiğini anlamıştır. Bu durumda, ağırlıklı olarak toprakta olan devlet mülkiyeti, genişleyen kamu hizmetlerine ve sanayiye doğru kaymaya başlamıştır. Devlet bu yeni kamu hizmetlerinde, iktisadi faaliyetlerini iki koldan yürütür; bazen kendisi yatırımlara gider, bazen de kapıkuluna dahil ettiği bir zümreyi kullanır. Bu son şekliyle, devlet, kimilerine imtiyaz vererek ("bugün Asya tipi az-gelişmiş ülkelerin çoğunda gözüken ihale, kredi ve lisans mekanizması ile") onları kapıkulu sınıfı içine dahil eder. Bu kapitalist zümre iktisadi faaliyetleri devlet adına ancak kendi yararına yürütür. Bu artık bozuk-ATÜT sistemi olmuştur. Sistem üzerindeki Batı kapitalizminin etkisi ise, dış ticaret ve yabancı sermaye yatırımları yolu ile olur. Ulema, asker ve memur zümrelerin-

135 Belge, a.g.m., s. 2123. Avcıoğlu ve Belli'nin düşünsel anlamdaki yakınlaşmalarının sanırım önemli bir kanıtı, *Yön*'ün MDD'cilere sütunlarını olabildiğince açmasıdır.

136 Aslında Divitçioğlu, devlet ve halk sözde-sınıflarından bahsetmektedir. Sencer Divitçioğlu, *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler*, Elif Yay., İstanbul, 1966, s. 11. Bu "sözde" sözüyle ne kastedildiği ise kanımızca çok açık değildir. Muhtemelen, özel mülkiyete dayanmayan bir sınıflaşma oluştuğu için böyle kullanılmıştır.

den oluşan kapıkulu sınıfına, kapitalist zümre de eklenmiştir. Demokratik idare tarzını benimsemiş bozuk-ATÜT toplumlarında kapitalist zümrenin devleti ele geçirme şansı daha kuvvetlidir. Bunun nedeni, bu zümrenin (yüzyıllardan beri süren) devlet ve halk sözde-sınıflaşmasından doğan çatışmadan yararlanmasıdır. Eski kapıkulu sınıfı içinde herhangi bir zümre bu gelişimi geri çevirmek isteyebilir (“Kerim Devlet”e dönüş) ancak, bu mümkün değildir, çünkü hâlâ devlet-halk zıtlığı vardır. Ayrıca Kerim Devleti ihya etmeyi istemek, bir “üstün insan” varsayımına dayanır ki bu, mutlaka oligarşi ya da diktatörlük şeklini alacaktır. Bu “üstün insanlar” kendilerini, hem halk hem de devletle özdeş kılmaya çalışır. Ekonomide kaynakların dağılımı bu üstün insanın refah fonksiyonuna göre yapılır. Bozuk-ATÜT tipolojisinin kapıkuluna dahil ettiği kapitalist zümrenin hakimiyetine de tam olarak son verilemez. Bu nedenle üretim araçlarındaki özel mülkiyet ve piyasa mekanizması, Kerim Devlet kurumları ile birlikte yaşar. O zaman devlet, faşist ya da nasyonal sosyalist bir hüviyete bürünür. Halk sosyalizminde ise, ekonomide kaynakların dağılımı ve dolayısıyla gelirin yeniden bölüşümü, artık ne bir kapitalist zümrenin ne de bir üstün insanın refah fonksiyonuna göre yapılacaktır.¹³⁷

Sencer Divitçioğlu, bize göre, bu çalışmasında ATÜT kavramını biraz fazla geniş bir zaman dilimi için ve sanki kafasında tam anlamıyla oturmamış bir dönemde kullanmıştır; ancak gene de, bu kitapçık temel bir tartışmayı gündeme getirmektedir. Çünkü anladığımız kadarıyla, Divitçioğlu’nun bozuk-ATÜT diye bahsettiği ülkelerden birisi, açıkça söylenmese de Türkiye’dir (Türkiye ve Osmanlı Devleti adı hiç anılmamaktadır). Dolayısıyla Divitçioğlu’nun soyut planda söylediklerini, somuta döküp Osmanlı-Türkiye’ye uyarlarsak şunları söyleyebiliriz: Osmanlı ATÜT tipolojisi içinde kapıkulu ve halk sınıflarından oluşan bir toplumken, kapitalist Batıyla kurulan ilişkiler ve içeride yapılan reform hareketleriyle birlikte, kapıkulu sınıfına yeni bir zümre eklenmişti. Bu kapitalist zümre, hem

137 A.g.e., s. 17-18, 22, 24, 28-30.

Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde, devletten aldığı bazı imtiyazlarla (devletçilik) güçlendi. Türkiye çok partili hayata geçtiğinde ise, kapitalistlerin devleti ele geçirme şansı daha fazlaydı (DP ve AP hareketinin gösterdiği gibi, öyle de oldu); çünkü egemen sınıfların daha eski temsilcisi olan bürokrasi (kapıkulu) ile halk arasındaki yüzyıllardan bu yana gelen karışıklık, halkın kapitalistleri desteklemesi sonucunu getiriyordu. Devletin eski sahipleri bürokratlar, tekrar devleti ele geçirmeye çalışsalar da, bu halk tarafından benimsenmeyecek ve yeterince güçlenen kapitalizm de tasfiye edilemeyeceği için, sonuç faşizm olacaktı.

Divitçioğlu'nun bu son yazdıklarının hedefi, açıktır ki, Yön hareketiydi. Osmanlı ve Türkiye'yi ATÜT etrafında analiz etmek, Yön'ün en büyük umut beslediği bürokrasiyi egemen sınıflar içinde değerlendirmek demektir. Dolayısıyla Yön hareketinin yapacağı devrim, egemen sınıflar içinde geri plana düşen bürokrasiyi, tekrar en büyük güç haline getirmekten başka bir şey olmayacaktı. Bunun adı ister sosyalizm ister Kemalizm olsun, sonuçta kapitalizm tasfiye edilemeyeceği ve halkın da desteği alınamayacağı için, faşizmin kucağına düşülecekti.

Avcıoğlu'nun bu kitap üzerine hemen bir yazı yazması ve "üstüne alınmadan", kitabı daha çok kavramların özensiz kullanıldığı ve sosyalist metodu doğru kullanmadığı yönünde eleştirmesi ilginçtir. Avcıoğlu ayrıca, ATÜT kavramının, bazı Batılıların doğu toplumlarını daha düşük bir uygarlık seviyesinde görmesinin ve kendilerine uygarlık götürme misyonu biçmelerinin (oryantalizm) teorik aracı olduğunu, SSCB ve Çin'in de bu kavramı kullanmayı reddettiğini söylüyordu.¹³⁸

Divitçioğlu gecikmeyen cevabında, az-gelişmiş ülkelerde üç ayrı sınıf olduğunu belirtir: Kapıkulu, kapitalistler ve halk (işçi sınıfı henüz önemli bir güç değildir). Kapıkulu sınıfının devleti devam ettirmeğe çalışması doğaldır. Devam ettiriş üslubu ise,

138 Doğan Avcıoğlu, "S. Divitçioğlu'nun Kitabı Üzerine...", *Yön*, sayı 169, 24 Haziran 1966.

kapıkulu sınıfı içinde iktidarı alan öbeklerin eğilimlerine göre değişebilmektedir. Bu üslup, statükonun muhafazasından, bir iki üstün insanın zihnindeki “sosyalizm”e kadar değişebilir. Kapitalist sınıfın çıkarı da bu devletin devamına bağlıdır. Ancak yine de, bu devletin kerim olmasından çok kapitalist olmasını tercih ederler, çünkü kerim devleti kuracak olanlar, sınıf ilişkilerinden ötürü kapitalist zümreyle birlikte yaşamak zorunda olsalar bile, milliyetçi hisleri körüklemek amacıyla emperyalizme karşı geçici bir cephe alabilirler. Halk ise, bir sınıf olarak, kerim devlete (kapıkuluna) karşıdır; kapitalist zümreye de karşı olması gereken halk, devleti değiştirme söz konusu olunca, kapitalistlerle birleşmeye hazırdır.

Divitçioğlu yazısını, ATÜT tartışmaların özünü ortaya koyan şu sözlerle bitirir: “Gerçekten, doğrulandıktan sonra bir teori bazıları için tehlikeli olabilir. Şöyle ki: Türkiye’nin sınıf yapısı hakkında kurulacak teoriler ve yapılacak araştırmalar kapitalist zümre ile karışık kapıkulu sınıfı karşısında halk diye belli başlı bir sınıfın varlığını ortaya koyarsa, demokratik yoldan sosyalizmi kurmaya çalışan sosyalist bir partinin halka daha fazla inmesini kolaylaştırırken, öte yandan, demokratik sosyalist harekete karşı olan güçlerin belirmesine yarar. Belirlenen bu güçler, emperyalizm ile birleşik kapitalizm ve kerim devletçiliktir. Hele kerim devletçiliğin özel bir türü olan kapıkulu sosyalizminin (!) gerçek niteliği muhakkak teşhis edilmeli ve sosyalist harekete karşı çıkan bir güç olduğu bütün çıplaklığı ile ortaya konmalıdır.”¹³⁹

Divitçioğlu bahsettiği türden ve Türk düşün hayatında o yıllarda çok etkili olacak bir araştırmayı, bir yıl içinde tamamlayacaktır. Araştırma üç bölümden oluşur. Birinci bölümde ATÜT kavramı anlatılmaktadır.¹⁴⁰ İkinci bölümde ise Osmanlı toplum yapısı ele alınır (XIV.-XV. Yüzyıllar arası). Divitçioğlu’nun vardığı sonuçlara göre, Osmanlı toplumu sınıflı bir toplum-

139 Sencer Divitçioğlu, “D. Avcioğlu’nun Yazısı Üzerine”, *Yön*, sayı 171, 8 Temmuz 1966.

140 Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, s. 6-26 (bu bölüme ATÜT kavramını incelerken değinmiştik).

dur. Hakim sınıf, asli üretim aracı toprağın sahibi devleti temsil eden saray (sultan), asker ve ulemeden oluşmaktadır. Toprak mülkiyetinden yoksun olan üretici ve sömürülen sınıf ise reayadır. Bu toplumda, zaman içinde kamu yatırımları ne kadar artarsa reayanın refah fonksiyonu o kadar yükselir; aksine, devletin askerî harcamaları ve devlet ricalinin yoğaltımı ne kadar artarsa, reayanın refah fonksiyonu o kadar bozulur. Osmanlı toplumu birinci durumdan ikinci duruma doğru, ister istemez bir kayış göstermiştir. Üçüncü bölümde ise ilk iki bölüm birlikte ele alınır ve yazar, Marx'ın genel ve soyut ATÜT teorisinin Osmanlı toplumunun tikel ve somut modeline genel hatlarıyla uyduğu sonucuna varır.¹⁴¹

Bu çalışmada özgün olan diğer bir yan “yabancılaşma” ve “bireyin yetişmesi” konularında yazılanlardır. Divitçioğlu'na göre Osmanlı insanı, toprakla kendisi arasındaki tasarruf ilişkisinden dolayı hürdür ancak, devletle ilişkisinde sömürülen sınıfın bir üyesi olarak sömürülen sürüye dahildir; böyle olunca, sömürmeyi içkin bir olay olarak göremez. Osmanlı insanın yabancılaşması da buradadır; kendisi anonim sömürülürken, bireysel olarak, sömürü olayını idrak edemez; sömürü onun için dışkın, yaşanılmayan bir olgudur. Bundan dolayıdır ki, Osmanlı toplumunda sömüren devlet her zaman meşru olmuştur: “Mesela, Osmanlı insanı, her insan gibi, maddi hayatla temas halinde olduğu halde ‘iktisat’ yaşayamaz. Onun için iktisadi hayat saydam değildir. O, devletin yüce otoritesi ve sultanın ulu kişiliği altında reaya denilen insan sürüsünün bir üyesidir. Devlet, din ve töre ile yabancılaşan Osmanlı insanının gerçek iktisadi hayatı görme imkânı yoktur. Osmanlı insanının fetişizmi maddi iktisadi hayattan, devlet ve Müslümanlığa doğru kaymıştır.” Bu durum, toplum içinde birey-insanın yetişmesini engellemiştir; Osmanlı toplumunun devlet ve reaya arasındaki birlik yaratan düzeni, bireyin toplum içinde özel ve bağımsız olarak ortaya çıkmasını önlemiştir.¹⁴²

141 A.g.e., s. 38-39, 44, 63-65, 89.

142 A.g.e., s. 47, 94, 98.

Divitçioğlu Osmanlı toplumu hakkında yazmıştır ancak, bu söyledikleri elbette ki 1960'ların Türk toplum yapısına da ışık tutuyordu. Zaten o dönemde Türk solcularının Osmanlı toplum yapısına ilgi duymaları, özellikle Cumhuriyet tarihini ve o günkü Türk toplum yapısını anlamak içindi.

Aybar'ın 1965-1968 arası, sosyalist devrim/ MDD ve üretim tarzı tartışmaları içindeki duruşu

Aybar, Avcıoğlu'nun "TİP'e Dair" adlı yazısından hemen sonra sosyalist devrim/MDD tartışmalarına girmeye başlamıştır. Toplumsal yapı tartışmalarına da, 1966 Ağustosunda kullanmaya başladığı "Osmanlı Tipi Devlet Yönetimi" (ceberut ve yukarıdan aşağı bir yönetim) kavramı ile girmiş sayılır.¹⁴³ "Girmiş sayılır" diyoruz çünkü, Aybar bu konulara genellikle konuşmalarında değinmiş olduğu için, fazlaca ayrıntıya girmemiştir. Aybar'ın konumuz olan siyasal düşünür yönünü, bu konuşmalardan takip etmek yetersiz olacaktır. Ancak Aybar'ın 1968 başında yazdığı bir makale, bu konulardaki görüşlerini derli toplu ve sistematik bir şekilde yansıtmaktadır. Dolayısıyla biz burada ilk önce bu makaleye ayrıntısıyla değineceğiz, daha sonra da, eğer önceki konuşmalarında bu yazısında olmayan önemli hususlar varsa, onlara yer vereceğiz.

Aybar'ın Osmanlı-Türk toplumsal yapısına ve tarihine bakışı şöyledir:

BÜROKRAT SINIF

Osmanlılarda devlet, sınıflaşmış bir yönetici "kadro"nın temsil ettiği, halkın dışında ve üstünde, merkezci, tekelci, ceberut bir varlıktı. Başlıca üretim aracı olan topraklar, çeşitli tasarruf biçimlerine bağlanmış olmakla beraber, genellikle devlete aitti. Bunlardan bir kısmı mülkiyeti devlette kalmak ve vergi alınmak üzere kişiler tarafından işletilmek üzere dağıtılırdı; büyük kısmı ise, Sultanlara, Vezirlere, Beylerbeyilere, sancakbey-

143 Örnek için bkz. Aybar, *Seçmeler*, s. 488, 474, 502.

lerine ve yüksek rütbeli memurlara, yararlılığı görülmüş askerlere ve imtiyazlı kişilere Has, Zeamet ve Tımar olarak dağıtılırdı. Has memuriyetle sınırlı olduğu halde, Zeamet ve Tımar çocuklara kalabilirdi. Devletin olması gereken en büyük gelir kaynağı Aşar ve bazı Resimler, Dirlik olarak Has, Zeamet ve Tımar sahiplerine bırakılmıştı.

Başta padişah, şehzadeler ve vezirler olmak üzere, İlmiye, Seyfiye, Kalemiye, yani sarıklı, asker ve mülkiye sınıflarına mensup yöneticilerden meydana gelen kadro, bu iki dereceli sömürü sisteminde toprak rantından en büyük payı almaktaydı. Yönetici “kadro”, Narh, Gedik gibi mekanizmalarla tüm ekonomik faaliyetleri düzenlemek ve çalışma şartlarını belirlemek yetkilerine de sahipti.

Bu yetkileri yüzyıllarca kendisinde toplamış olan bu kadro, devletle adeta bütünleşen “sui generis” (kendine özgü) egemen bir sınıf haline gelmiştir. Üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olmak, egemen sınıf niteliklerinin başında geldiğine ve Osmanlı Devleti’nde yönetici kadro üretim araçlarına sahip olmadığına göre, sınıf teriminin kullanılmasına itiraz edilebilir. Ancak, bir toplumsal sınıfın egemen oluşu, asıl, çalışma şartlarını kendi yararına düzenleyerek artı-değeri ele geçirme olanaklarına hukuken sahip olmasından doğar (mülkiyet hakkı kişiye bu yetkiyi verdiği için, egemen sınıf kavramının bir unsuru sayılmıştır). Osmanlı’da yönetici kadro bu yetkilere fazlasıyla sahiptir.

Üstelik bu yönetici kadro, bu yetkilerin yanında, politik kararlar alma yetkisine de sahipti. Osmanlı Devleti’nde, yönetici kadronun yetkileri, kapitalist bir toplumda burjuvazinin yetkileriyle kıyaslanamayacak kadar genişti.

Sınıf teriminin kullanılmasına bir itiraz da, bu yetkilerin miras yoluyla çocuklara geçmemesi olabilir. Bu da geçerli bir itiraz sayılmaz çünkü, yönetici kadroya mensup olanlar çocuklarını okumak, yetiştirmek olanaklarına sahiptiler ve bu çocuklar zamanı gelince, dayanışma mekanizmasının da yardımıyla, genellikle devlet katında yüksek bir yer elde ederdi. Ayrıca Tımar ve Zeamet çocuklara kalabiliyordu.

Tarihin zorunlu kıldığı ayarlamaları yapa yapa günümüze kadar gelen, bugün ağa ve komprador sınıfları yanında yeri olan, hatta yakın tarihe kadar bu sınıfları açıkça vesayeti altında tutmuş ve hâlâ devlet yönetiminde önemli bir rol oynayan “bürokrat” sınıfın, Osmanlı Devleti yöneticiliğinden Türkiye Cumhuriyeti yöneticiliğine nasıl geldiği önemlidir.

Avrupa kapitalizmi 19. Yüzyıl başlarından itibaren, ülkeyi tam boyunduruğu altına almış ve koca imparatorluğu yarı-sömürge haline getirmiştir. Üst üste gelen yenilgiler, isyanlar bu çöküşü ve mali iflası daha da hızlandırmıştır. Bu durumdan yönetici kadronun gelirleri son derece olumsuz etkilenmiş, Tımar sistemi yozlaşmıştır. Böylece yönetici kadro mensupları arasında, reformlarla devleti kurtarma fikri doğmuştur.

Bürokrat sınıfın Batı’ya dönük mensupları arasında genellikle iki görüş hakimdi: Jön Türklerin Paris’te toplanan ilk büyük kongresinde (1902), bu görüşlerin birisini Prens Sabahattin ve arkadaşları temsil ediyorlardı. Bunlar özel teşebbüsçü ve ademi-merkeziyetçi idiler. İkinci görüşü temsil eden Ahmet Rıza ve arkadaşları ise, “son tahlilde merkezci, tekelci, ceberut Osmanlı Tipi Devlet”ten yana idiler. Elbette ki onlar da kapitalizmden yanaydılar ancak, devlet vesayeti altında bir Müslüman-Türk burjuvazisi geliştirmeyi düşünüyorlardı. Aslında görüş ayrılığı komprador burjuvazinin devlet yönetimine katılımı sorununda düğümleniyordu. Prens Sabahattin grubu klasik liberal bir devlet kurulmasını istiyordu; böylece komprador burjuvazi devlete hakim olacaktı.

Başka bir anlaşmazlık ta Abdülhamid’in nasıl düşürüleceği ile ilgiliydi. Sabahattin grubu, bunun büyük devletlerin yardımıyla başarılabileceğini söylerken, ikinci grup buna kesinlikle karşıydı:

“Bürokrat sınıf mensupları arasında beliren bu görüş ayrılıkları, temsil ettikleri çıkarlara paralel olarak günümüze kadar gelen iki politik akıma yol açmıştır:

Osmanlı Tipi Devleti temsil eden akımlar, ‘liberal’ devleti temsil eden akım...

Birinci akımı Meşrutiyette İttihat ve Terakki; Cumhuriyette Cumhuriyet Halk Partisi temsil etmiştir. Her ikisi de merkezci, tekelci, ceberut Osmanlı Tipi Devlet anlayışı ve yönetimin mirasçısı olmuştur. Her ikisi de 'Bürokrat' sınıfın yönetiminde partiler olarak Devletin ekonomik gücü ile komprador burjuvaziye 'vesayet'leri altında geliştirmeye çalışmıştır. Her ikisi de devlet kapitalizmi politikası uygulamışlardır.

İkinci akım, yani 'liberal' devleti savunanlar, Meşrutiyette özellikle Ahrar ve Hürriyet ve İtilaf partilerince temsil edilmiştir. Cumhuriyette, Terakkiperver Partisi, Serbest Parti, Demokrat Parti ile Adalet Partisi bu akımın temsilcileriydiler."

Komprador-ağa ittifakı 1950'de, halkta ceberut Osmanlı tipi devlet yönetimine karşı yüzyıllardır birikmiş olan hırslı duygulardan ve tepkilerden yararlanarak, bürokrat sınıfın yerine iktidara geçmiştir. Bürokrat sınıfın ilerici kanadı, 27 Mayıs'ta bu ittifakı zorla devirmiş ve anayasaya koyduğu bazı hükümlerle, devlet yönetiminde söz ve karar sahibi olmasını teminata bağlayan bazı kurumlar (tabii senatörlük, MGK gibi) yaratmıştır.

Bu aşamada iki noktaya işaret etmek gerekmektedir: CHP'nin 1950'ye kadar izlediği devlet kapitalizmi politikası, bürokrat sınıfın ekonomik temelini oluşturan "devletçi üretim ilişkilerini" büyük ölçüde geliştirerek bu sınıfın politik-ekonomik-sosyal ağırlığını artırmıştır. İttihat ve Terakki'nin çok sınırlı ölçüde başlattığı devlet kapitalizmi, Osmanlı'nın Tımar, Gedik ve Narh gibi araçlarla yürüttüğü devletçi üretim ilişkilerinin bir devamı idi. CHP bu sistemi geliştirerek bürokrat sınıfı büyüyen komprador sınıf karşısında ayakta tutmuştur.

İkinci nokta da şudur: Ağa-komprador ittifakının bürokrat sınıfa karşı mücadelesi, bürokratların tasfiyesi hedefini gütmüyordu. Hedef ağa-komprador sınıflarını vesayetten kurtarmak ve devlet yönetiminde doğrudan doğruya söz ve karar sahibi yapmaktı; bürokrat sınıfın kendi emirlerine girmesini istiyorlardı. DP ve AP hareketinin "partizan" politikasının bir sebebi budur.

TİP'in kurulmasıyla beraber, bürokrat sınıf içinde önemli değişiklikler olmuştur. Bürokrat sınıf Amerikancılar ve Atatürkçüler olarak gitgide ikiye bölünmüştür. Böylece Amerikan emperyalizmiyle çıkar ve kader birliği halinde olan komprador-ağa-Amerikancı bürokrat üçlüsü meydana gelmiştir.¹⁴⁴

KOMPRADOR BURJUVAZİ VE AĞA SINIFI

Bugünkü komprador sınıfı, Osmanlı Devleti'nde Müstemen, Avrupa Tüccarı ve Hayriye tüccarı olarak doğmuştur. Osmanlı'da Avrupa'yla ticaret "Müstemen" denen yabancı uyruklu kimseler eliyle başlamış, daha sonra buna, berat alarak Avrupa'yla ticaret yapma imtiyazı elde eden gayrimüslim Osmanlı tüccarları (Avrupa tüccarı) ve Müslüman tüccarlar (Hayriye tüccarı) da eklenmiştir. Hayriye tüccarları İran ve Hindistan'la ticaret yapma yetkisine de sahiptiler.

Avrupa ticaretinin Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde gelişmesi tesadüf değildi. İkili ticaret anlaşmalarıyla da imtiyazlar ele geçiren Avrupa kapitalizmi Osmanlı'nın ekonomik yaşantısını alt üst etmiş, onu ham madde ve tarımsal ürünler ihracatçısı bir yarı-sömürge haline getirmişti. Bu şartlar altında (ithalat resmi de çok düşükken) Avrupa kapitalizminin aracısı olarak yapılan dış ticaret karlı bir iş haline gelmişti.

Avrupa sermayesiyle ilişkiler kurmakta daha avantajlı olan Müstemenler ve Avrupa tüccarları iç pazarı tekellerine geçirmişlerdir. Ancak Müslüman-Türk burjuvazi güçlendikçe, yönetici bürokrat sınıfın da desteğiyle, iç pazarı gayrimüslimlerin elinden almaya ve uluslararası kapitalizmin aracılığını ele geçirmeye çalışacaktır.

Türk kapitalizminin yapısal eksikliğinin kökeni de buradadır. Türkiye'de tüccar sınıfı, komprador sınıf olarak doğduğu için Avrupa'dakine paralel bir gelişme gösterememiş, sanayi

144 Bize göre, Aybar'ın "Atatürkçü-Amerikancı bürokrat" ayrımı taktikselidir, ileriki yıllarda böyle bir ayrım kullanmayacaktır. Aybar, oy toplamak amacıyla olan ve sürekli kapatılma tehdidiyle karşı karşıya olan bir partinin başkanı olarak, bürokratları ikiye ayırmış olabilir. Zaten bu yazının başka bir bölümünde, bu sınıfın ilerici kanadının ikinci milli kurtuluş ve sosyalizm mücadelesinde yerini alacağını söyleyecektir.

burjuvazisi aşamasına ulaşamamıştır (gelişme olsa bile, komprador niteliğini koruyarak olmuştur). Türk kapitalizminin İttihat ve Terakki iktidarından bu yana, aldığı bunca devlet desteğine rağmen bir türlü ileri kapitalizm aşamasına gelemeyişinin nedeni bu iç yapı sakatlığındadır.

Bugünkü ağa sınıfının kökleri, toprak mülkiyetinin genellikle devlete ait olması nedeniyle, Osmanlı toplumunun derinliklerine uzanmaz. Doğu ve güneydoğuda bugün uygulanan feodal töreler, Tımar usulünün kalıntısıdır. Tımar ve zemet sahiplerinin hak ve görevlerinin miras yoluyla çocuklarına geçmesi kabul edilmiş olduğuna göre, bazı hallerde bugünkü ağaların eski “sahib-i arz”ların torunları olması mümkündür, araştırılması gerekir. Hazine topraklarının yağması, Tımarın kaldırılması (1848) ve Arazi Kanununun ilanından sonra (1857) başlamış ve bugünkü ağa takımı o tarihlerden sonra türemiştir.

Ağa ve komprador sınıfları, Amerikan emperyalizmiyle ortaklık ve işbirliği döneminde, yani 1947’den sonra hızla gelişmişlerdir. Tarımın makinalaşması, toprak mülkiyetinde ve işletmecilikte yoğunlaşma ve merkezleşmeye yol açmış, tarımsal yapıda büyük değişiklikler meydana getirmiştir.

Bir yandan da komprador burjuvazi, karlı bir ithalat biçimi olan montaj sanayine yönelmiştir. Böylece komprador kapitalizminin kıra uzanması ve montaj sanayine el atması sonucunda, bu sınıflar arasındaki çelişilerin yumuşadığına, sınırların silinmesi olayına tanık olunmaktadır.

Amerikan emperyalizminin aracılık payı olarak dağıttığı nimetlerin mutemedi durumunda olan Amerikancı bürokrat burjuvazi ile ağa-komprador ikilisi, aynı çıkarlar etrafında birbirlerine yaklaştılar ve aralarındaki çelişiler iyice yumuşamıştır. Bunlar artık müttefik egemen sınıflar haline gelmişlerdir. Türkiye’de komprador burjuvaziden ayrı, Amerikan emperyalizmine karşı olan sanayici bir milli burjuvazi yoktur.

EMEKÇİ SINIF VE TABAKALAR

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda işçi sınıfı, Avrupa kapitalizminin nüfuz ve etkisine girildikten sonra doğmuştur. Burjuvazinin komprador oluşu ise, sanayileşme hareketinin çok sınırlı kalmasına, dolayısıyla da işçi sınıfının nicelik ve nitelik olarak tam anlamıyla gelişmemesine neden olmuştur.

Ancak, Osmanlı'da çalışma şartlarının çok ağır ve sömürü haddinin çok yüksek olması, işçiler arası dayanışmayı erken gündeme getirmiştir. Bilinen ilk grev 1872'te Haliç tersane işçilerinin giriştiği grevdir. İşçi hareketlerinin görülmedik bir genişlik kazanması ise, II. Meşrutiyet sonrasıdır. İşçi sınıfına karşı bir iktidar olan İttihat ve Terakki hükümeti, bunları zorla bastırmış, grevi yasaklamış ve Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kapatmıştır. Cumhuriyet dönemi de işçi sınıfı için daha anlayışlı ve şefkatli olmamıştır (141 ve 142. maddeler, Cemiyetler Kanunu, Takrir-i Sükun, sosyalist partilerin kapatılması, Amerika destekli sendikacılığın gelişmesi vb.). Emekçi sınıflar devlet yönetimine ağırlıklılarını koymadıkça, sömürenlerden yana olan iktidarlardan anlayış ve şefkat beklemek boşunadır.

İşçi sınıfının bilinçlenmesini engelleyen etkenler arasında, Amerikancı sendikaların yanında, işçilerin bir ayaklarının hâlâ köyde oluşu, küçük işletme ve süreksiz çalışan işletme sayısının hâlâ çok kabarık olması da vardır. İşçi sınıfının bu özgül yapısı, işçi-köylü işbirliğinin ortamını doğal olarak yarattığından, bu sosyalizm mücadelesi için yararlı da olmaktadır. Topraksız veya az topraklı köylüler ise, özellikle Osmanlı Tipi Devlet'i devirmiş olmanın ve oy hakkına kıskançlıkla sahip çıkmanın bilinci ve gururu ile, sosyalizm mücadelesinde çok önemli bir yere sahiptirler.

Ancak işçi sınıfı her şeye rağmen hızla bilinçlenmektedir. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kuruluşu bunun somut bir işaretidir.¹⁴⁵ Türkiye'de dış sömürden sağlanan ve bir kısmı işçilere "sus payı" olarak dağıtılan üst-

145 DİSK'in 13 Şubat 1967'de, TIP'in 6. Yıldönümünde kurulması elbette ki tesadüf değildir. Bkz. Sadun Aren, a.g.e., s. 110-113.

karlar da olmadığı için, işçi sınıfının sosyalizm için yürütülen mücadeleye fiilen ağırlığını koyması engellenemeyecektir.

TÜRKİYE’NİN TEMEL ÇELİŞİSİ

Osmanlı toplumunun özgül toplumsal yapısında, sömürücü sınıfla sömürülen topluluklar kalın bir çizgiyle ayrılmıştır: Yukarıda, merkezci, ceberut, tekelci devletle adeta bütünleşmiş yöneten sınıf, aşağıda köylüsü ve kentlisi ile feodal düzenin çektiği duvarlar arasında birbirinden ayrılmış, fakat aslında bir tek sömürülen kütle oluşturan emekçi halk vardır. Has¹⁴⁶ ve Avam sözcükleriyle bu gerçek dile getirilir.

Komprador kapitalizmi bu durumu temelden değiştirememiştir. Sömürülen sınıflar arasındaki çizgiler, Batı toplumlarında olduğu gibi keskin bir hal almamıştır. Bu, sınıfların ekonomik ve sosyal varlıklar olarak istikrarlı ve nispeten bağımsız bir duruma gelememiş olmalarının sonucudur. Uyumsuz ve dengesiz ekonomik gelişme, toplumu gitgide daha açık ve seçik olarak, sömürenler ve sömürülenler olarak iki sınıfa ayırmıştır. Amerikan emperyalizmine bağlı bir ülke haline geldikten sonra, bu doğrultudaki gelişme daha da hızlanmış, Osmanlı toplum modeline yaklaşılmıştır (iki sınıftan oluşması anlamında).

Türk toplumunun türlü çelişileri vardır: İşçilerle patronlar, küçük esnafla aracılar, küçük üretici ile tefeciler, kiracılarla mülk sahipleri, ağalarla kompradorlar ve her ikisiyle bürokratlar, köylülerle şehirli, mahrumiyet bölgesi doğu ve batı, Alevilerle Sünniler, okumamışlarla aydınlar arasında sayısız çelişiler vardır. Ancak, Amerikan emperyalizmi ve yerli ortakları ile tüm emekçi sınıf ve tabakalar arasındaki çelişi, yani bir avuç işbirlikçi ve patronları ile milletin tümü arasındaki çelişi, bütün öteki çelişileri gölgeleyen bir nitelik kazanmıştır.¹⁴⁷

146 Bu sözcüğün “Has” değil “Havas” olması gerekir. Osmanlıca’da “havass ü avam”, “ileri gelenler ve halk” demektir. Ancak belki de, “havass” sözcüğünün türediği “has” sözcüğü de aynı anlamda kullanılıyor olabilir. Bkz. Ferit Develioglu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Altın Kitabevi Yay., Ankara, 2001, s. 336, 344.

147 Aybar, “Türkiye Sosyalizmi”, *Seçmeler* içinde, s. 645-657.

Murat Belge, Türkiye analizlerinde ortodoksi dışında değerlendirmelere girişen Aybar'ın, bürokrasiyi ara tabaka değil de bir egemen sınıf olarak görmesinde, "ceberut, tepeden inme" devlet kavramını işlemesinde, Osmanlı Devleti'nin Asya üretim tarzına yakın bir sistem içinde olduğunu savunan İdris Küçükömer ve Sencer Divitçioğlu gibi düşünürlerin de katkıları olduğunu söyler.¹⁴⁸

Bu tespitin doğru olması muhtemeldir ve bize göre bu etkileşim karşılıklıdır ancak, Aybar'la Küçükömer'in¹⁴⁹ Osmanlı tarihine bakışları arasında önemli bir ayrılık da vardır. Bu ayrılık, Küçükömer'in Osmanlı bürokratlarını ve padişahı bir sınıf olarak görmemesidir (bürokrasi-halk karşıtlığında ise yakın düşünürler).¹⁵⁰

Aybar'ın, Divitçioğlu'nun düşüncelerinden etkilenip etkilendiğini bilemesek de, ATÜT tartışmalarından etkilendiği kesindir, ki bu konuyu ayrıntılı ve yetkin bir şekilde gündeme getiren de Divitçioğlu'dur. Aybar'la Divitçioğlu, Osmanlı'dan bugüne gelen bürokrasiyi egemen sınıf saydıkları için 1950 seçim sonuçlarını olumlu karşılarlar. Olumlu karşılanan DP'nin iktidara gelmesi değil, halkın oylarıyla en eski egemen sınıfı iktidardan düşürmesidir. Umutları, halkın oylarıyla diğer egemen sınıf olan kapitalistleri de iktidardan düşürüp bir sosyalist partiyi iktidara taşımasıdır, ancak bunu yapamasa bile, 1950 gene de bir sıçramadır. Kapıkulu sosyalizmine karşı çıkarlar. ATÜT'ün en karakteristik özelliği olan güçlü ve merkezi bir devletin, halkı yüzyıllardır baskı ve sömürü altında tuttuğunu

148 Belge, *a.g.e.*, s. 2127. Artun Ünsal da böyle düşünür. Ünsal, *a.g.e.*, s. 9-10.

149 Fethi Naci, Aybar'ın Küçükömer'in partiye girmesi için kendisinden öneride bulunmasını istediğini anlatır. Naci, *a.g.e.*, s. 143.

150 İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, Ant Yay., İstanbul, 1969, s. 11, 37. Aybar'ın özel kitaplığındaki "Düzenin Yabancılaşması"nın 37. sayfasının kenarına Aybar şöyle yazmıştır: "Padişahın üretim gücü ne demek? Belli başlı üretim araçları devletin ya mülkü ya da denetimi altındadır. Devlete sahip olanlar (padişah ve yöneticiler) egemen sınıftır." (bu sayfanın fotokopisi elimizdedir). Küçükömer'in düşüncesi için bkz. Nuray Mert, "İdris Küçükömer ve 'Düzenin Yabancılaşması' ", *Doğu Batı*, sayı 11, Temmuz 2000.

düşündükleri için sosyalizm anlayışlarında halkı ve demokrasiyi odak yaparlar.¹⁵¹

Doğan Avcıoğlu o günlerde, Aybar'ın son zamanlardaki Osmanlı tipi ceberut devlet teorisi ve terminolojisiyle, temel çelişkiyi kapıkulu ve halk sınıfı arasında gören Divitçioğlu'nun görüşlerini geliştirmeye başladığına dikkat çeker. "Tabii ki bu mantıkla, İttihat ve Terakki'yi, Mustafa Kemal hareketini ve 27 Mayıs'ı karşı devrim saymak gerekecektir" diyen Avcıoğlu'na göre, sosyalist teoride tepeden inme, sandıktan çıkma gibi bir ayrım yoktur. Şu ya da bu yolla iktidara gelenlerin sınıf karakterini esas alan bir ayrım vardır.¹⁵² Aybar ve Divitçioğlu ise, zaten bu yüzden generallerin ve albayların "devrim" yapmasına karşıdır.

Divitçioğlu'nun bu yazıdan bir süre sonra, "Tepeden inme sergüzeştçilere, tepeden inme sosyalistlere ve tepeden inme Amerikan emperyalizmine karşı, sizler gibi savaşmak için partiye girdim" deyip TİP'e üye olması,¹⁵³ Türk solundaki bölünmelerin hangi yoldan takip edilmesi gerektiği açısından önemli bir ipucudur.

Gerçekten de, Doğan Avcıoğlu ve Mihri Belli'nin benimsedikleri devrim stratejileriyle ATÜT'ü benimsemeleri ve bürokrasiyi bir egemen sınıf olarak görmeleri beklenemezdi. Nitekim Doğan Avcıoğlu ilk baskısı 1968'de çıkan ünlü *Türkiye'nin Düzeni* adlı kitabında, Osmanlı'nın ATÜT olmadığı sonucuna varmıştır.¹⁵⁴ Mihri Belli de yazdığı bir makalede, Marx'ın ATÜT'ü yeterince incelememiş olması, kavramın bazı oryantalistlerin,¹⁵⁵ anti-komünistlerin teorik ara-

151 Sencer Divitçioğlu, ATÜT'ü çalışmalarına esas olarak alan birkaç yazar arasında Aybar'ı da saymıştır (değindiğimiz makale). Sencer Divitçioğlu, *Markсист "Üretim Tarzı" Kavramı*, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1971, s. 43.

152 Doğan Avcıoğlu, "Bir Sosyalist Stratejinin Esasları", *Yön*, sayı 185, 14 Ekim 1966.

153 *Yön*, sayı 187, 28 Ekim 1966.

154 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yay., cilt 1, Ankara, 1971, s. 9-31, 329-334.

155 Aslında ATÜT konusunda klasik bir oryantalist bakışı, "İngiltere'nin Hindistan'da yerine getirmesi gereken ikili bir görevi vardır: biri yıkıcı, öteki yenileyici - eski asyatik toplumun ortadan kaldırılması, ve Asya'da batı toplumunun

cı haline gelmesi, devrim tarihi önünde kötü sınav vermesi, SSCB ve Çin gibi ülkelerin bu kavramı reddetmiş olması gibi nedenlerle, ATÜT'e iltifat etmeme eğilimini belli etmiştir. Mihri Belli bilim anlayışını da zaten açıklamıştır: "AÜT, ya da herhangi bir ideolojik konuyu ele alırken, teorinin gerçeği yansıtip yansıtmamasının ölçüsü, o teorinin devrimci mücadeleden ideolojik bakımdan devrimcileri gerektiği gibi silahlandırıp silahlandırmamasıdır. Marx, 'gerçek, devrimcidir' der. Devrimci sonuçlara varmayan, kafaları karıştıran, etkili bir teorik silah niteliği taşımayan bir teori bilimsel gerçekle bağdaşmaz."¹⁵⁶

Bu arada şunu belirtmek gerekir ki, Aybar, Osmanlı'nın ATÜT içine girdiğini hiç söylememiştir; hatta 1968 Ekiminde yaptığı bir konuşmada, Marx'ın bu kavram hakkındaki görüşlerinin çok sınırlı bilgilere dayandığından,¹⁵⁷ biraz önce incelediğimiz makalesinde de, Osmanlı'daki feodal düzenden bahseder.¹⁵⁸ Bize göre Aybar, ATÜT'ü kavram olarak yeterince geliştirilmiş bulmamış ve bilimsel ihtiyat göstererek açıkça kullanmamıştır. Ama gene de, daha 1945 yılında "ceberut ve zorlu bir memur sınıfı"ndan bahseden Aybar için, bu kavram en azından, düşünmesi ve kavramsallaştırmaları için ufuk açıcı teorik bir araç olmuştur. Böylece, eskiden beri "ceburut" bulduğu devleti ve bürokrasiyi, karşı olduğu cuntacı solu, yanında olduğu çok partili hayatı vb. daha iyi çözümleyebilmiştir.

O dönemlerde, devrim stratejisine göre mi üretim tarzı seçildiği, yoksa üretim tarzına göre mi strateji belirlendiği ilginç ve

maddi temeli atılması" diyen Marx'ta bulmak mümkündür. Marx ve Engels, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, s. 152. Edward Said Marx'ın bu sözlerini haklı olarak standart bir oryantalist girişim olarak yorumlar. Edward W. Said, *Şarkiyatçılık; Batının Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner, Metis yay., İstanbul, 1999, s. 165. Hilmi Yavuz da ATÜT'ü benzer kaygılarla terk etmiştir. Hilmi Yavuz, *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*, Boyut Kit., İstanbul, 1999, s. 59-61.

156 Mihri Belli, *Yazılar: 1965-1970*, Sol Yay., Ankara, 1970, s. 322-332, 331.

157 Aybar, *TIP Tarihi*, cilt 3, s. 152.

158 Aybar, *Seçmeler*, s. 656. Ancak Aybar bu makalede (s. 641.), ATÜT'e toplumların gelişme aşamalarından biri olarak da değinir.

tartışmalı bir konudur. ATÜT'ün ne kadar geçerli bir kavram olduğu ve Osmanlı'ya ne kadar uyduğu da tartışılabilir. Ancak bize göre, ATÜT'çülerin, sosyalizm anlayışlarının odağına genellikle demokrasiyi ve “yabancılaşma” kavramını koydukları ve mücadelenin TIP içinde yürütülmesi gerektiğini düşündükleri söylenebilecekken,¹⁵⁹ Osmanlı toplumunun feodallığını savunanların da genellikle, sosyalizm anlayışlarının odağına “devrim”i koydukları ve parlamenter yolun dışındaki mücadele yollarını benimsedikleri söylenebilir.

Osmanlı-Türk toplumsal yapısına nasıl baktığını aktarmaya çalıştığımız Aybar, “Her çelişi özgüldür; çözümü için özgül yöntem ister.” düşüncesiyle, bu toplumsal yapı ve Türkiye'ye özgü şartlar üzerinde kurulacak sosyalizme “Türkiye Sosyalizmi” ve “Türkiye'ye Özgü Sosyalizm” demektedir.¹⁶⁰ Aybar'a göre, sosyalizm, kapitalizmden sonra gelen üretim tarzı ve sömürüye son veren ve insanı gerçekten özgürlüğe kavuşturan toplum düzeni olarak “tek”tir. Komprador kapitalizminin çöküşünün ve Türkiye'nin sosyalizme gidişinin kaçınılmaz olduğunu da “Genel Teori” göstermektedir. Ancak genel teori, Türkiye'de sosyalizm için mücadelelerin somut yolunu göstermemekte, nasıl kurulacağına dair bir reçete önermemektedir; verdiği şey sadece, kapıları açmak için bir anahtardır: “Kitaplarda yazılanları masa başında, birbirimize tekrarlamakla sosyalizmin kurulamayacağını sosyalizmi kurmanın son derece zahmetli ve ciddi bir iş olduğunu bilmemiz şarttır. (...) Türkiye sosyalizminin KİTABINI, bilime dayanarak (a) dan (z) ye

159 Taner Timur'un belirttiği gibi, “Türkiye'de de klasik Osmanlı düzenini ATÜT çerçevesinde değerlendirenlerin büyük çoğunluğu, buna karşı cephe almışlar ve ‘sivil toplum’ kavramıyla bir özgürlük sahası arayışına girmişlerdir”, ama bundan, Kemal Tahir gibi, Osmanlı Devleti'nin adil ve sınıfsız olduğu sonucunu çıkaranlar da olmuştur. Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, AFA Yay., İstanbul, 1991, s. 199-207. Kemal Tahir'in Marksizme “katkısı” için bkz. Hilmi Yavuz, “Kemal Tahir ve Marksizm”, *Toplum ve Bilim*, sayı 2, Yaz 1977.

160 Türkiye sosyalizmi, “Sosyalizmin Türkiye'ye özgü tarih koşulları içindeki uygulanışına ve bu koşullarla, bu koşullar içindeki uygulanışının-teoride değerlendirilmesinden meydana gelen Türkiye'ye özgü sosyalist teori-eylem sisteme” denir. Aybar, a.g.e., s. 488-489, 502-505.

kadar, her günkü mücadelemizle bizler, yani T P'liler, hep beraber yazacağız.”¹⁶¹

Aybar değindiğimiz toplum yapısı üstünde, Türkiye'ye özgü sosyalizmin kurulacağını söyler. Temel  eli i Türkiye'ye özgü olduğuna göre, çözümü de Türkiye'ye özgü olacaktır. Türkiye'de işçi sınıfının köylüleri sürükleyerek iktidarı alması söz konusu değildir; iktidara emekçi sınıfların “koalisyonu” gelecektir. I  i sınıfı bu koalisyonu, demokratik ve bilimsel öncülüğü etrafında toplayarak, daha etkili bir hale getirmeye çalışacaktır. Aybar'ın 1965 seçimlerinden sonra, “köylü”ye daha fazla vurgu yapmaya ba ladığını söylemek mümkündür. Bu ileriki sayfalarda daha iyi anlaşılacaktır.

Aybar 10 Temmuz 1966'da yaptığı bir konuşmada, mese-
lenin önce milli kurtuluş sonra sosyalizm şeklinde konması-
nın temelden yanlış olduğunu söylemiştir. Aybar'a göre, bu
iki davayı birden kaybettirir; ABD'nin yurt içindeki ara ı ve
ortakları zararsız hale getirilmezse, emekçi halk kitleleri, top-
rak ağalığı ve yabancıyla ortak sermayecilik düzenini değiş-
tirmek amacıyla, haklarına sahip çıkararak siyasi bir g   halin-
de  rg tlenmezlerse, yani milli kurtuluş mücadelesine sos-
yalist bir öz kazandırılmazsa, ABD'ye aracılık edenlerin onun
desteğiyle milli kurtuluş mücadelesini yozla tıracakları ke-
sindir.¹⁶²

Aybar'a göre, bu ikili mücadelede elbette ki sosyalist aydın-
lar da yerlerini alacaktır, hatta liderlik de yapabilirler; ancak
bu, ya bir halk hareketi içinde olarak ya da sosyalist bir te ki-
lat içinde görev alarak olur. Iktidara bir hükümet darbesiyle
gelinirse veya halk yönetimin dışında bırakılırsa, bunun  ti-
keti ne olursa olsun, tekrar emperyalizmin kucağına d   le-
cektir. Bunun nedeni, küçük burjuva aydınların, mensup ol-
dukları sınıf bakımından, bireyci ve genellikle kapitalizme ve
onun ideolojisine dönük olmalarıdır. Bunlar ancak, halkın
ağırlığını koyduğu bir politik hareket içinde olumlu hareket
ederler. Yalnız kaldıkları zaman, halka karşı olmasalar da, ona

161 A.g.e., s. 479, 639-642, 667.

162 A.g.e., s. 463.

tepeden ve dışarıdan bakma eğilimindedirler. Ayrıca halk, yüzyıllardır tepeden inme yönetimin acısını çekmiş ve ancak 1950’de, kendisine tepeden bakan, ayak takımı sayan, bu ceberut yönetim şekline kurtulmak fırsatını bulmuştur ve o günden beri, bu yönetim şeklinin mirasçısı saydığı CHP’ye iktidar şansı tanımamıştır. Dolayısıyla, yeni bir 27 Mayıs’la sosyalizmin kestirmeden kurulacağını sananlar varsa, bunlar yanlışlıktadır; halk, hiç değilse pasif kalarak bu tepeden inme yönetime karşı koyacaktır: “Osmanlı tipi ceberut yönetimini, sosyalizm etiketi altında yürütmek mümkün değildir” Kaldı ki halka dayanmadan iktidara gelenler, ne kadar iyi niyetli olurlarsa olsunlar, iktidarda kalmak kaygısı ile bir takım tavizler de vereceklerdir.¹⁶³

Aybar, milli kurtuluş mücadelesini ABD emperyalizmine karşı bir mücadele olarak görüp mücadeleye katılacak olan milli cephenin sınıfsal karakteri görmezlikten gelirse ve buna sosyalist bir öz verilmezse, bunun büyük bir hata olduğunu belirtir. Bu hata birinci milli kurtuluş savaşında yapıldığı için bugün ikinci bir kurtuluş mücadelesini vermek gerekmektedir: “Milli Kurtuluş Savaşı ile sosyalizm, madalyonun iki yüzü gibidir. Geri kalmış toplumlarda kurtuluş savaşlarının kesin zafere ulaşması, ancak içerde toprak ağalığı ve yabancıya aracılık eden kapkaç kapitalizminin tasfiyesi ile mümkündür.”¹⁶⁴

Sosyalist Devrim (SD)/MDD tartışmalarında, TIP’in varsayımı, Türkiye’nin burjuva demokratik devrimini büyük ölçüde tamamlamış ve az gelişmiş de olsa, kapitalist bir ülke olduğuydu. Dolayısıyla önümüzdeki aşama sosyalizmdi. Türkiye’de ise sosyalizm ancak, halkın oyuyla, halkın güvenini kazanarak ve halk tarafından kurulabilirdi. Bu elbette ki zordu, mücadele gerektiriyordu, ama olmayacak bir şey değildi. Aybar, TIP’lilerin seçimden sonra neden daha çok “sosyalizm” sözcüğünü kullandıklarını soran bir gazeteciye ise şöyle cevap vermişti: “TIP yöneticilerinin son zamanlarda ‘sosyalizm’ sözcü-

163 A.g.e., s. 474, 487, 507.

164 A.g.e., s. 465.

günü daha sık kullanmaya başlamış olmaları, bazı kişi ve kuruluşların TİP'in paralelinde görünen, fakat kapitalist ilişkileri muhafaza eden görüşleri, halka telkin etmeğe çalışmış olmalarından ileri gelmektedir. Zihinlerin bulandırılmasını önlemek istiyoruz.”¹⁶⁵

MDD'cilerin varsayımına göre ise, Türkiye burjuva demokratik devrimini tamamlamamış, büyük ölçüde feodal bir toplumdur.¹⁶⁶ İktidara parlamenter yollardan gelinemezdi. Yapılacak milli demokratik devrimde, asker-sivil aydın zümre öncülüğü üstlenecekti. Aslında Belli, yapılacak devrimde “hegemonya”nın proletarya ve yoksul köylüde olacağını söylüyordu,¹⁶⁷ ancak, bize göre bu sadece kâğıt üstündeydi. Belli'nin gözünde, Türkiye'de “Filipin demokrasiciliği” (çok partili hayat), karşı devrimci sınıfların ağır basmasının üst-yapıdaki tezahürüydü; 27 Mayıs'ı izleyen kısa bir dönem hariç, 1946'dan beri bir anti-Kemalist karşı devrim yaşanmaktaydı.¹⁶⁸ Hedef MDD'yi gerçekleştirip kesintiye uğrayan Kemalist devrimi daha da ileri bir aşamaya götürmekti. Elbette ki, Mihri Belli tersini söylese de, çok partili hayatın kısa bir süre içinde kesintiye uğrayacağı bir devrimde, işçi ve köylülerin hegemonik güç olması beklenemezdi.

Yön hareketi, sol bir darbe beklentisini açıkça ortaya koymuş ve bunun için çalışmıştır. İlhan Selçuk, konunun devrim stratejileri ve diğer konuşmacıların Behice Boran (yani TİP) ve Mihri Belli (yani MDD) olduğu bir açık oturumda, devrimin hukuk düzenine karşı olduğunu ve anayasa çerçevesinde yapılamayacağını söyledikten sonra eklemiştir: “Nerede ordu sos-

165 *Ant*, sayı 7, 14 Şubat 1967. Bir MDD'cinin Aybar'ın sosyalist devrim derken aslında MDD'yi anlattığına dair görüşleri için bkz. Muzaffer Erdost, “Türkiye Sosyalizmi” ve *Sosyalizm*, Sol Yay., Ankara, 1969.

166 MDD tezlerinin genel çizgileriyle doğru olduğunu savunan bir görüş için bkz. Halil Berktaş, “DP Tarihine Bakışlar”, *Tarih ve Toplum*, sayı 53, Mayıs 1998. MDD hakkında nitelikli bir makale için bkz. Suavi Aydın, “MDD'den ‘Ulusal Sol’a Türk Solunda Özgücü Eğilim”, *Toplum ve Bilim*, sayı 78, Güz 1998.

167 Mihri Belli, *Milli Demokratik Devrim*, Aydınlık Yay., Ankara, 1970, s. 24, 70.

168 *A.g.e.*, s. 25, 67.

yalist akımın yanında ise orada sosyalizm gerçekleşir.”¹⁶⁹

Aybar'ın parlamenter geçişi savunması ise, bir siyasal parti-
nin başkanı olduğu için gayet doğal, ama daha önemlisi, Tür-
kiye tarihine bakışının ve sosyalizm anlayışının gereği idi.¹⁷⁰

SD/MMD tartışması bütün kâğıt üstündeki tartışmaların dı-
şında, biraz parlamenter geçiş/sol darbe ve biraz da sosyalizm/
Kemalizm meselesidir. Bu tartışmayla birlikte, Türk solu ilk ve
çok önemli bölünmesini yaşamıştır.

1965-1967 döneminde Türkiye İşçi Partisi

Nihat Sargın, 1966 yılında bir parti üst organı toplantısında
tanık olduğu bir olayı şöyle anlatır:

“Aybar, ‘Ben İtilaf donanmasının gelişini, topları saraya çevrili,
boğaza demir atışlarını gördüm, İstanbul’u zaptedişlerini gör-
düm; o günü yaşadım’ diye söze başladı. ‘Henüz 12 yaşınday-
dım. Çocuk sayılırdım, ama bunun ne demek olduğunu ayır-
dına varacak kadar büyümüş bir çocuk.’

Sözlerinin sonunu getiremedi. Gözleri doldu, boğazı dü-
ğümlendi, sesi kısıldı, boğuklaştı. Herhalde aynı günü yeniden
yaşamaktaydı o sırada.

Sonra kendini topladı ve sözlerini tamamladı. ‘O günü hiç
unutmadım, unutmak da istemem. Sizler, çoğunuz, o zaman
henüz yoktunuz, dünyaya gelmemiştiniz, bilmeyebilirsiniz.
Bense işgalin, istiklalini kaybetmenin ne demek olduğunu bi-
liyorum.’

Aybar böyle söylemişti. Bildiğini de yaşamı boyunca kanıt-
lamaktan geri durmadı.”¹⁷¹

169 Ant, sayı 56, 23 Ocak 1968. Sol-Kemalizm ilişkisi hakkında nitelikli söyleşiler için bkz. Levent Cinemre ve Ruşen Çakır (röp.), *Sol Kemalizme Bakıyor*, Metis Yay., İstanbul, 1991. Sol Kemalizm hakkında özgün bir makale için ise bkz. Faruk Alpkaya, “Bir 20. Yüzyıl Akımı: ‘Sol Kemalizm’”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Kemalizm* içinde, cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

170 Aybar da dahil, 1945 sonrası Türk siyasal düşünce hayatını özetleyen bir çalışma için bkz. Sina Akşin, “Düşünce Tarihi (1945 ve sonrası)”, *Türkiye Tarihi (1980-1995)* –5 içinde, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yay., İstanbul, 1997.

171 Sargın, a.g.e., cilt 1, s. 336-337.

Gerçekten de Aybar'da bağımsızlık meselesi bir tutku-düşünce halindedir ve bu hassasiyetini genel başkanlığını yaptığı süre içinde, Türkiye İşçi Partisi'ne yansıtmıştır. TIP'in 1965-1967 döneminde de, sosyalizmle birlikte vurgulanan konuların başında bağımsızlık meselesi vardır.

Daha Meclisin ilk günlerinde (7 Kasım 1965), Aybar'ın AP hükümetinin programını eleştirirken sarf ettiği "Bugün Türkiye'de 35 milyon metrekaarelik vatan toprağı ABD'nin egemenliği altındadır" sözleri, Meclisi bir anda karıştırmıştır. Aybar 10 Temmuz 1966'da Mersin'de yaptığı bir konuşmasında da ABD'ye karşı "pasif direniş" çağrısı yapıyordu: "Halkımız yurdumuzdaki Amerikanlarla her türlü münasebeti keserek onları tecrit etmeli, gittikçe daralan bir nefret çemberi içine almalıdır. Hiçbir vatandaşımız Amerikalıların yanında çalışmamalıdır. Amerikalı ile hiçbir alışverişte bulunmamalıdır. Amerikalıdan hizmet kabul etmemeli, Amerikalıya yardım etmemelidir. Bu pasif direniş, Milli Kurtuluş hareketimizin ilk adımı olacaktır. Türkiye İşçi Partisi bugünden itibaren Amerikalıya karşı pasif direnme savaşı açıyor. Ve resmi görevliler dışında bütün vatandaşların bu savaşa katılmaya çağırıyor." Bu kampanyayı 1967'de "NATO'ya Hayır" kampanyası izlemiştir.¹⁷²

TIP üyelerinin ve Aybar'ın çeşitli mekânlarda usanmadan bıkmadan, ABD üslerinden, emperyalizmden, ikili anlaşmalardan, NATO'dan vb. bahsetmesi, açılan kampanyalar, halkın önemli bir kesimine şüphesiz ki anti-emperyalist, bağımsızlıkçı bir bilinç kazandırmıştır. 1965'ten sonra, sağda yer alan insanların ve kurumların bile, ABD ve NATO'ya karşı daha çekingen olmaya başladıklarını veya en azından öyle görünmeye çalıştıklarını söylemek yanlış olmaz. Bunda Kıbrıs sorununun olduğu kadar, TIP'in de etkisi vardır.¹⁷³

TIP'in bir takım demokrasi dışı tepkiler görmesi de gecikmemiştir. Genelkurmay Başkanı Cemal Tural, bütün silah-

172 Aybar, a.g.e., s. 433-442, 464, 623-624, Aren, a.g.e., s. 113-115, Sargın, a.g.e., cilt 1, s. 554-559; Ünsal, a.g.e., s. 190-191.

173 Fırat, a.g.e., s. 254-257.

lı kuvvetlerde “Komünizme Karşı Mücadele Metodları” adlı kitabın okunması gerektiğini bildiren bir genelge yayımladıktan sonra, 21 Kasım 1966’da bir emirname yayımlamıştır. Emirnamede, devrim yapmak isteyen komünistlerle mücadele edilmesi emrediliyordu. Tural’a göre çok partili hayatta birlikte, anayasanın hürriyetçi niteliğinden de yararlanan komünist faaliyetleri, sosyalizm perdesi altında artmıştı; aynı zamanda “Türk erkek neslinin Rusya steplerine” sürülme ihtimali de vardı. Başbakan Demirel ve Adalet Partisi Meclis Grubu da emirnameyi benimsediklerini duyurdular. CHP ve İnönü ise, örtük olarak Tural’ın yanında yer aldılar.¹⁷⁴ İçişleri Bakanı Faruk Sükan, TİP’in Moskova’dan emir aldığını söylüyor ve bazı “belge”ler gösteriyor, Aybar ise Meclis kürsüsünde bu iddiaya cevap veriyordu: “Sayın milletvekilleri, oturduğu koltuğun sorumluluğunu idrakten aciz bir kişi, bizler için ‘Moskova’dan emir alırlar’ demiştir. Bu sözleri sahibinin yüzüne bir tokat gibi çarparım.”¹⁷⁵ Bunlara Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın anayasanın sosyalizme kapalı olduğunu söylemesi eklendi.¹⁷⁶ Çetin Altan, Meclis kürsüsünden yoğun provokasyonlar üzerine, “En büyük şair idi Nâzım Hikmet” diyor, ve bunun üzerine kalabalık bir AP’li milletvekili grubu TİP’lilere saldırıyor, Çetin Altan ve Yunus Koçak hayatlarını zor kurtarıyorlardı.¹⁷⁷ TİP’e karşı yeni bir oyun oynandığı açıktı. Türk “demokrasisi”nin 1945’ten beri yerinde sayması açısından bu olaylar eskiydi ama, yeni olan, artık saldırıların en az milletvekili düzeyinde olmasıydı.

Aybar’a göre, bu olayların büyük ölçüde 1967’te başlamış olması tesadüf değildir. Hızla güçlenen, daha önemlisi, oy oranının üstünde bir etkisi olan TİP, ABD’nin değişmekte olan Ortadoğu’yla ilgili güvenlik politikasını tehdit eder hale gelmiş ve bu nedenle TİP’in saf dışı edilmesi kararı verilmiş-

174 Ahmad, a.g.e., s. 196-198; *Milliyet*, 23 Ocak 1967.

175 Aybar, a.g.e., s. 543.

176 Aybar, *TİP Tarihi*, cilt 2, s. 106-108.

177 Çetin Altan, *Ben Milletvekiliyken*, Bilgi yay., Ankara, s. 345-365. Bu paragrafta sıraladığımız olaylar için bkz. Aybar, a.g.e., cilt 2, s. 12-127, 160-259.

tir.¹⁷⁸ Faşizme ortam hazırlandığından sık sık bahseden Aybar'ın¹⁷⁹ en büyük silahı ise hâlâ anayasadır.¹⁸⁰

Saldırıların artmasının bir nedeninin de, TIP'in 1967'de Ağrı, Van, Diyarbakır, Siirt, Hakkari, Kars, Erzurum, Tatvan, Erziş, Patnos, Iğdır, Ardahan, Posof ve Sarıkamış'ta düzenledeğı Doğu Mitingleri¹⁸¹ olması muhtemeldir. Aybar Ağrı'da şunları söylemiştir: "Doğulu emekçi kardeşlerimiz üstelik doğulu olmanın çilesini de çekiyorlar. Doğulu olarak ayrıca horlanıyorlar. Dillerinden, mezheplerinden, inançlarından dolayı farklı muamele ile karşılaşılıyorlar. (...) Doğ'u'ya 'mahrumiyet bölgesi' adı takılmış. Mahrumiyet sadece yoldan, sudan, okuldan, hastaneden, ya da fabrikadan yoksun olmayı değil, aynı zamanda insana bağılı vazgeçilmez, devredilmez temel haklardan yoksun bırakılma anlamını da taşıyor. Doğ'u mitingleri bu insanlık dışı durumu protesto ediyor."¹⁸² O günlerin Başbakanı Demirel ise yirmi yıl sonra, "Yalnız bir doğ'u mitinglerini izah edemezsiniz. Kimse izah edemez. Doğ'u mitingleri çok büyük sıkıntılar çıkarmıştır Türkiye'nin başına." diyecektir.¹⁸³ 1987'de bile böyle düşünen Demirel'in, 1967'de neler düşündüğünü ve yaptırdığını tahmin etmek zor değildir.

TIP, 5 Haziran 1966 Kısmi Senato Seçimleri'nde oylarını % 3.9'a yükseltmiş ve bir Senatör çıkarmıştır.¹⁸⁴ Bu ve benzeri seçim sonuçlarının bazı sol hareketlere yetmediğine ve bir muhalefet hareketi başlattıklarına ise değinmiştik. Yöncülerin ve eski TKP'lilerin katıldığı bu muhalefeti,¹⁸⁵ MDD ha-

178 A.g.e., cilt 2, s. 105-106, 115, 161-162.

179 Örnek için bkz. Aybar, *Seçmeler*, s. 529, 551.

180 Mehmet Ali Aybar, "Anayasa, Asıl Bugünkü Kapkaç Düzenine Kapalıdır", *Ant*, sayı 23, 6 Haziran 1967.

181 Ünsal, a.g.e., s. 194.

182 Mehmet Ali Aybar, "TIP'in 1967 Doğu Mitingleri", *Yeni Gündem*, sayı 50, 15-21 Şubat 1987.

183 "Demirel'e Baskın", *Yeni Gündem*, sayı 46, 18-24 Ocak 1987.

184 Ünsal, a.g.e., s. 440-441; Sargın, a.g.e., cilt 1, s. 364-369 ve cilt 2, s. 1169-70. Seçilen Senatör, Kocaeli'den Fatma Hikmet İşmen'dir.

185 Muvaffak Şeref'in bir yazısında aktardığına göre, Aybar, 1950 yılında dergi çıkarma hazırlığında olan bazı solculara, düşüncelerini yazdığı bir mek-

reketi, TİP'in 1966 Kasımı'nda Malatya'da yapılan II. Büyük Kongresi'ne de taşımıştır. Aybar Kongrenin açış konuşmasında, TİP'in daha önceki sosyalist partilerin sadece tarihî gelişmenin bir halkası olarak devamı olduğunu, bu partilerin başarı ve başarısızlıklarıyla artık tarihe mal olmuş olduklarını, isteyen olursa bu partileri yeniden kurulabileceğini söylemiş ve eklemiştir: "Fakat herhalde tarihe mal olmuş bu hareketleri yeniden denemek için TİP'in elverişli bir ortam olacağını düşünmek kesin olarak yanlıştır. Bu gibi heveslere kapılanlar varsa hevesleri kursaklarında kalacaktır. Bunun böyle bilinmesini isterim."¹⁸⁶

Aybar'ın genel başkanlığa tekrar seçildiği kongrenin ertesinde,¹⁸⁷ bu muhalefet hareketinden olduğu düşünülen birçok partili partiden ihraç edilmiştir.¹⁸⁸ Aybar, Behice Boran ve Sadun Aren'e göre, MDD'ciler partiyi ele geçirmek istemişler ancak başaramamışlardır.¹⁸⁹ Yalçın Küçük de, Mihri Belli'nin

tup göndermiş (istek üzerine). Aybar mektubun bir yerinde şunları söylüyor: "Marx'ın doktrini, sınıf çelişkisinin teori ve pratiğini çözülmez bir bütün haline getirdi. Objektif bir durumu yalınlığına ortaya koyan bir teoriyi, olanı meşrulaştırmak amacıyla deforme eden, hareketteki geçici her yumuşamaya mümkün olan hızla intibak etmek istemeye kadar varan, 'devrimci hayaller'i cüz'i ama 'gerçekleşebilir' hayaller uğruna bir yana bırakan kişi Marksist değildir." Muvaffak Şeref, "Belirli Bir Ülkenin İncelenmesinde Metodlar ve Teoriler", *Yön*, sayı 181, 16 Eylül 1966 Mektubu yayımlayan M. Şeref, Aybar'ın artık Marksist olmadığını söylüyor olsa gerek.. Aybar'la ilgili, Erdoğan Başar (Berktaş) da şöyle bir imada bulunmuştur: "... Bay Mehmet Ali Aybar'ın 1950-1960 arasındaki düzgün ve sakin hayatını ve bugünkü itibarını borçlu bulunduğu bir avuç namuslu insanın, siyasi amaçlı, ama ahlaki bakımdan çok adi bir iftiraya uğradıkları anlaşılır." Erdoğan Başar, "Yeter Artık!", *Yön*, sayı 189, 11 Kasım 1966. Biz burada Berktaş'ın, Aybar'ın TKP'li olup onlar sayesinde hapse girmediğini mi, yoksa Aybar'ın utanılacak bir şey yapıp da, yine onlar sayesinde bunun açığa çıkmadığını mı ima ettiğini anlayamadık.

186 Aybar, *Seçmeler*, s. 501.

187 Kongre kararları için bkz. *TİP II. Büyük Kongresi; Alınan Kararlar ve Yapılan Seçimlerin Sonuçları*, Alfabe Mat., İstanbul, 1966.

188 Bu süreç için bkz. Rasih Nuri İleri, *Türkiye İşçi Partisi'nde Oportünist Merkezizyetçilik (1966-1968)*, Yalçın Yay., İstanbul, 1987; Sargın, a.g.e., cilt 1, s. 404-447; Belli, *İnsanlar Tanıdım*, s. 462-484

189 Aybar, *TİP Tarihi*, cilt 3, s. 62-63; Mumcu, *Bir Uzun Yürüyüş*, s. 48-49; Aren, a.g.e., s. 219.

iç-TKP'yi örgütlemek ve TIP'i denetim altına almak için çalıştığını düşünmektedir.¹⁹⁰ Sonuç olarak, SD/MDD tartışmaları, Türk soluyla beraber partiyi de bölmüştür. Ancak belirtmek gerekir ki, partinin bu seferki bölünmesini, TIP'in önde gelenleri pek de kayıp saymamışlardır.

1966 yılında, ünlü filozof Bertrand Russell'in girişimleri sonucu, Amerika'nın Vietnam'da işlediği suçları araştırmak ve hukuka göre karar vermek üzere kurulan ve Russell'in onursal başkanı olduğu Milletlerarası Savaş Suçları Mahkemesi (Russell Mahkemesi), Aybar'ı yargıçlarından biri olarak seçmiştir. Mahkemenin diğer 14 yargıcı arasında, Lelio Basso, Simone de Beauvoir, Isaac Deutscher, Jean-Paul Sartre, Gunther Anders gibi isimler vardır. Aybar, Vietnam'a gönderilen iki heyetten birine başkanlık etmiş ve Vietnam'da bir ay kalmıştır (1967 Ağustos). Aşağı yukarı bir yıl çalışan mahkeme, 1 Aralık 1967'de en önemli kararını açıklayarak son bulmuştur: Amerika, Vietnam'da soykırım suçu işlemiştir.¹⁹¹

Aybar'ın mahkeme yargıcı olarak görevlendirilmesi, şüphesiz ki Aybar ve TIP için bir prestij kaynağı olmuştur. Bunun yanında, ABD'yi soykırım suçundan mahkum eden bir mahkemede bulunması, muhtemelen egemen güçleri ve ABD'yi iyice kızdırmıştır. Mahkemeye ilişkin bir başka ilginç nokta ise, Jean-Paul Sartre'ın kendi raporunda tarihteki soykırımlardan bahsederken andığı "Ermeni Soykırımı"nı, Aybar'ın bunun soykırım olmadığını açıklaması üzerine raporundan çıkarmasıdır.¹⁹²

190 Küçük, *Aydın Üzerine Tezler*, c. 5, s. 697.

191 Bkz. Aybar, *a.g.e.*, cilt 2, s. 131-145; *Tribunal Russell*, 2 Cilt, Gallimard, (1967-1968); www2.prestel.co.uk/littleton/v1tribun.htm (bu internet sayfası konuyla ilgilenenler için iyi bir kaynaktır). Aybar'ın Vietnam izlenimleri için bkz. *Ant* (Sayı 35, 29 Ağustos 1967- sayı 36, 5 Eylül 1967- sayı 40, 3 Ekim 1967- sayı 41, 10 Ekim 1967- sayı 43, 24 Ekim 1967- sayı 44, 31 Ekim 1967). Ayrıca, Aybar'ın Vietnam'da tuttuğu günlüğü, M.A. Aybar Özel Arşivi'nde vardır. Mahkemede görev alan Tarık Ali'nin izlenimleri için bkz. Tarık Ali, *Sokak Savaşı Yılları*, İletişim yay., çev. Osman Yener, İstanbul, 1995, s. 129-171.

192 Aybar, *a.g.e.*, cilt 2, s. 146-161. Burada ilginç olan başka bir şey de, Aybar'ın kitabında Ermeni meselesine sayfalarca yer vermesidir. Mahkemedeki tavrının doğru olduğunu göstermek istemiş olabilir.

TİP ve işçi hareketi için 1967'de olan önemli başka bir olay ise, 13 Şubat 1967'de, yani partinin kuruluşunun 6. yıldönümünde Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun kurulmasıdır. Bu, işçi sınıfının artık gerçek bir konfederasyonu olduğu anlamına gelmektedir.¹⁹³

Bize göre bu dönemde, TİP'in ideolojisi ve genel tavrıyla çelişki oluşturan iki eylemi vardır. Birincisi, TİP'in Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak hükümete verilmesi görüşülen savaş yetkisi lehine oy vermesi ve daha sonra, Demirel hükümetine neden hâlâ bu yetkiyi kullanmadığının sorulmasıdır.¹⁹⁴ Bu, Aybar'ın ve TİP'in milliyetçi rüzgârlardan veya en azından baskılardan biraz fazla etkilendiğini düşündürmektedir.¹⁹⁵

İkincisi ise, TİP'in eski DP'lilere siyasal haklarını geri veren af yasasının iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurusudur.¹⁹⁶ Bu hiç değilse, 1950'yi halkın bürokrat sınıfı devirmesi anlamında olumlu karşılayan, halkın oy hakkına kıskançlıkla sahip çıktığını ısrarla söyleyen Aybar için bir çelişkidir.¹⁹⁷

Dünyada ve Türkiye'de 1968 öğrenci hareketleri ve Çekoslovakya olayı

1968'e damgasını vuran ve bu yılı, 1789 ve 1917 gibi, adı geçtiğinde çoğu insana ortak çağrışımlar yaptıran olaylar, Ba-

193 Bkz. *a.g.e.*, cilt 2, s. 173-176; Aren, *a.g.e.*, s. 110-113; Ünsal, *a.g.e.*, s. 261-268.

194 Aybar, *Seçmeler*, s. 615. Behice Boran, bunu anti-emperyalist bir mesele olarak gördükleri için lehte oy verdiklerini söylemiştir. Bkz. *Ant*, sayı 52, 26 Aralık 1967.

195 O dönemde (1960-1971) "gerçek milliyetçi"lerin sosyalistler olduğunu söylemeyen solcu sayısı parmakla sayılacak kadar azdır ve bu gayet anlaşılır bir şeydir. Ancak bu son tavır, bununla da açıklanamaz.

196 Ahmad ve Ahmad, *a.g.e.*, s. 379.

197 Kurtuluş Kayalı bunu, TİP'in "Kemalizmin bir varyantı olan sosyalizmi savunduğunun" bir göstergesi olarak yorumlar. Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset; 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim yay., İstanbul, 2000, s. 93. Buna katılmak bizim açımızdan olanaksızdır. TİP'in eylemlerinde ve sosyalist ideolojisinde Kemalist motifler bulunabilir ancak, partiye on yıl boyunca damgasını vuran Kemalizm değil, sosyalizmdir.

tı Avrupa ülkelerinde kendiliğinden başlayan ve birbirlerini de etkileyerek büyüyen öğrenci hareketleriydi. İlki, Mayıs ayında Fransa'da patlayan öğrenci hareketleri, yeni bir Marksist ve devrimci anlayışla, eşzamanlı olarak iki hedefe birden başkaldırıyordu, ki bu hareketlerin merkezi özelliği de bu noktadaydı. Bir yandan uluslararası kapitalizm ve egemen güçler hedef alınırken, bir yandan da zayıf, yozlaşmış, kibirli, egemen güçlerle uzlaşmacı olduğu, yoksul katmanları ihmal ettiği suçlamaları yöneltilen "eski sol"a (Batıda sosyal demokratlar, Doğuda komünistler ve Güneyde ulusal kurtuluş hareketleri) karşı başkaldırılıyordu.¹⁹⁸ Hareketler, kapitalist ve sosyalist devletlere, bunların güdümündeki ve bunları tekrar tekrar üreten partilere karşı bir protestoydu. Gençler, kendi ülkelerindeki Stalinist gelenekten kopamayan komünist partilere de karşıydılar. Avrupa'daki bu yeni sol hareketin odağında, kuşkusuz ki özgürlükçülük vardı; devlet, parti, ortodoks Marksizm, kapitalizm, tüketim toplumu vb. karşısında özgürlükçülük... Kurulmasını istedikleri sol düzen, insanların kendi kaderlerinde (üretim ve bölüşüm süreçlerinde de) çok daha fazla belirleyici olduğu, bürokratik devlet, parti ve sendika baskısının kalktığı, otoriter kurumların olmadığı ve cinsel ayrımcılık, çevre, ırkçılık gibi, eski solun genelde küçümsediği sorunların hemen çözümleneceği bir düzendi.¹⁹⁹

Dünyanın birçok yerine yayılan, radikalliği ve eleştireliliğiyle egemen güçleri oldukça korkutan öğrenci hareketlerinin Türkiye'de yankı bulması gecikmedi. Üniversitelerde boykot ve işgal eylemleri başlamış, Amerikan 6. Filo askerleri denize dökülmüştü. Türkiye'deki öğrenci hareketinin ana özelliği anti-

198 G. Arrighi, T.K. Hopkins ve I. Wallerstein, *Sistem Karşıtı Hareketler*, çev. C. Kanat, B. Somay, S. Sökmen, Metis Yay., İstanbul, 1995, s. 100-101, 115.

199 Fransa öğrenci hareketinin önemli ismi Cohn-Bendit şöyle diyor: "Kapitalizme ve devlete karşı girişilen mücadele bir özgürlük ve kendi kendini yönetme mücadelesi olduğuna göre, yapısı itibarıyla özgürlük ve kendini yönetime karşı olan örgütlerin yardımıyla bu mücadelenin hedeflerine ulaşması beklenemez. Eğer işçiler toplumu yönetmek istiyorlarsa, önce kendi savaşlarını vermeyi öğrenmelidirler." Daniel Cohn-Bendit, *Anarşizm; Komünist Bürokrasiye Karşı*, Ant Yay., çev. Sermet Çağan, Ant Yay., İstanbul, 1969, s. 59.

emperyalizmdi. Hareketin Sovyet Sosyalizmi, Stalinizm ve Kemalizm gibi, Türk solunu 1920'lerden itibaren etkileyen ege-men ideolojilere, uygulamalara karşı olan bir düşüncesi, tavrı yoktu. Batıdaki öğrenci hareketlerinin, anti-otoriter, eleştirel, özgürlükçü duruşları Türkiye'ye gelememişti. Bu tabii tarihsel bir sorunun ve eksikliğin yansımasıydı.

1967'de TIP'in insiyatifiyle kurulan Fikir Kulüpleri Federasyonu, devrimci gençleri 1968 yılına kadar TIP'in denetimi altında tutabilmişti. Ancak öğrenci hareketinin ivme kazanması ve radikalleşmesi, kapatılma ihtimaline karşı legal alanda kalmaya büyük özen gösteren TIP'i zor durumda bırakıyordu. TIP bu olaylarda çoğu zaman pasif kalacaktı. Parlamenter yollardan iktidara gelme stratejisi de gençliğe yetmemeye ve bir "Parlamento dışı muhalefet" sloganı yayılmaya başlamıştı. Böylece TIP'in gençlik üzerindeki etkisi hızla azaldı. Etkisi artan ise, MDD'nin en önemli ismi, "eski tüfek" Mihri Belli'ydı. "Eski sol"u eleştirecek birikime sahip olmayan gençlik, "eski solcu"ların yanında yer almakta gecikmedi. MDD hareketi böylece toplumsal tabanını bulmuş oldu. "Ordu-Gençlik elele; Milli Cephede" sloganı artık daha fazla duyulur olmuştu.²⁰⁰

1968'de Dünyayı derinden etkileyen ikinci bir olay da Çekoslovakya'daydı. Çekoslovakya, 1968'in Ocak ayından başlayarak, Aleksander Dubçek²⁰¹ önderliğinde yeni bir sosyalizm anlayışına yönelmeye başlamıştı. Dubçek'e göre, her vatandaşın kişisel özgürlüğünün ilk şartı, kamu hizmetlerinin görüşülmesinde ve karar alınmasında katılımcı olmasıydı.²⁰² Sosyalizm üstün bir toplum biçimiydi ama, kişiliği alabildiğine geliştirmenin temeli de olmalıydı.²⁰³ 5 Nisan 1968'de kabul edilen "Parti Çalışma Programı"nda Çekoslovakya şartlarına uygun bir sos-

200 Avrupa ve Türkiye'de yaşanan 1968'lerin bir çözümlemesi için bkz. Murat Belge, *Türkiye Dünyanın Neresinde?*, Birikim Yay., İstanbul, 1997, s. 55-84.

201 Bkz. "Aleksander Dubçek", *Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*, c. 2, İletişim Yay., s. 566-590.

202 Aleksander Dubçek, "Yapmak İstediklerimiz", *Prag 1968* içinde, çev. Aydil Balta, E Yay., İstanbul, 1968, s. 31.

203 Aleksander Dubçek, "Sosyalist Demokrasi", *a.g.e.* içinde, s. 48.

yalist toplum modelinin ortaya çıkarılmak istendiği söyleniyordu. Bu sosyalizmde, iktisadi ve siyasal demokrasi uygulanacaktı (“kendi kendini yönetme”).²⁰⁴

İnsanın özgürleşmesine ve bir çeşit doğrudan demokrasiye vurgu yapmaya başlayan Çekoslovak sosyalizminin, öğrenci hareketlerinin savunduğu birçok şeyi uygulamaya başlaması Dünya solunu etkilemişti. İngiltere’deki öğrenci liderlerinden Tarık Ali’nin sözleriyle “1968 Martı’ndan itibaren Çekoslovakya’da gerçekleşen değişimler, demokrasi ile sosyalizmin gerçekte kapitalizm ve özgürlüklerden çok daha bağdaşabilir olduklarını savlamayı mümkün kıldı.” Çekoslovakya fazla popüler olmuştu²⁰⁵ ve bunun bedelini 21 Ağustos 1968’de SSCB’nin (Varşova Paktı) işgaliyle ödedi.

Batılı kapitalist ülkelerin içten içte sevinmiş gibi gözüktüğü bu olay, Batıda yaşanan 1968’in ruhuna tamamen tersti. Türkiye’de yaşanan 1968’in ruhuna ne kadar ters olduğunu ise, önmüzdeki sayfalarda göstermeye çalışacağız.

Aybar’ın yeni kavramsallaştırmaları ve TİP’in bölünmesi

Aybar 1968 Şubatı’nda yazdığı “Türkiye Sosyalizmi” adlı makalesinde, “Demokratik Sosyalizm ve Somut İnsan Gerçeği”nden bahseder. Aybar’a göre halk, toplum hayatının her kesiminde, bütün müesseselerinde söz ve karar sahibi olmadıkça, gerçek sosyalizm ve demokrasi kurulamaz; sosyalizm bir ekonomi sisteminden ibaret olmayan, mihverî somut ve gerçek insan olan bir hayat felsefesidir: “İnsan sosyalizm için değil, sosyalizm insan içindir.”²⁰⁶ İç dünyası, inançları, düşünceleri, zevkleri, hayalleri, acıları, sevinçleri, sonu-

204 A.g.e., s. 56-73, 84.

205 Ali, a.g.e., s. 274-276.

206 Aybar, bu formülasyonun kafasında Vietnam gezisinde tanık olduğu olumsuz olaylardan sonra netleşmeye başladığını anlatır. Aybar, *TİP Tarihi*, cilt 2, s. 137-145. Yaşar Kemal ise, Aybar’ın bu sözü Vietnam’da General Giap’a söylemiş olduğunu aktarır. Yaşar Kemal, “O’nun Aydınlığında”, Mehmet Ali Aybar Özel Eki, *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995.

na kadar mutlu, sonuna kadar özgür olma hakları ile somut ve gerçek insan, bir dakika olsun gözden uzak kalmamalıdır. Emekçi sınıfların iktidara gelip sömürüye son vermesi, aslında insanı yabancılaşmaktan kurtarmak, insanın işi ile, emeğin ürünleri, kısacası kendisiyle düşman kesilmesini önlemek, onu en üst planda ve daima daha özgür yapmak içindir. Emekçi sınıfların iktidarı amaç değil araçtır.”²⁰⁷ Aybar’ın, Mayıs ayında Fransız öğrenci lideri Daniel John-Bendit’in de söyleyebileceği bu sözleri, Çekoslovakya’da yapılmak istenen işlerin de bir özeti idi. Avrupa’nın yaşayacağı 1968 ruhunu zaten öteden beri yaşayan Aybar’ın bu ve benzeri sözleri daha sık kullanır olması ve en önemlisi bazı tavır alışları ise, kısa bir süre içinde TIP’i geri dönüşü olmayan bir bölünme sürecine sokacaktı.²⁰⁸

Aybar, öğrenci hareketlerinde psiko-sosyal nedenlerin ağır bastığını ve kendi toplumlarında yabancılaşmanın, gençleri üst planda halkla bir bütünleşmeye ittiğini düşünmekteydi. Aybar’a göre, sömürü düzeninin tasfiyesini isteyen bu hareketler, merkezci bürokratik ve otoriter bir sosyalizm uygulamasının da karşısındaydılar. Bu sözler Avrupa için şüphesiz doğrudu ancak, Türkiye için geçerli değildi. Belki de Aybar, Türk öğrenci hareketine olması gerekeni göstermeye çalışıyordu: “Sosyalist ülkelerde de benzer hareketler görülüyor. Polonya’lı gençler, Çekoslovakya’lı gençler, Yugoslav gençler, merkezci bürokratik ceberut yönetime karşı başkaldırıyorlar, hürriyetçi bir sosyalizm istiyorlar.”²⁰⁹ Aybar bu yazıda SSCB’yi de sosyalist ülkelerle olan ilişkisinde “büyük devlet olma alışkanlığından vazgeçmelidir” diye eleştiriyordu. Ancak SSCB, Çekoslovakya’yı işgal ederek alışkanlıklarından vazgeçmeyeceğini göstermişti.

207 Aybar, *Seçmeler*, s. 661.

208 Parti 2 Haziran 1968 kısmi senato seçimlerinde oy oranını % 5 civarına taşımıştır. Aren’in aktardığına göre, bu oran Aybar’ı hoşnut etmemiş ve seçim sonuçlarını birlikte izledikleri Aren’lerin evinden öfkeyle ayrılmış. Aren, *a.g.e.*, s. 126.

209 Mehmet Ali Aybar, “Dolmabahçe Direnişi ve Sosyalizm”, *Ant*, sayı 83, 30 Temmuz 1968.

Aybar hemen bir basın bülteniyle işgali kınamış, birkaç gün sonra yayımlayacağı basın bülteninde de, Çekoslovakya olaylarının bir başka askerî ittifakın küçük üyesi olan Türkiye'ye ders olması gerektiğini söylemiştir; SSCB'ye olan eleştirilerini de sertleştirmektedir.²¹⁰ Behice Boran da bir yazıyla SSCB'yi eleştirmiştir.²¹¹ Ancak Aybar'a bu kınama ve eleştiri yetmemiş, bu vesileyle bazı konulara vurgu yapma ve daha detaylı bir Sovyet sosyalizmi eleştirisi getirme gereği duymuş, bunu da Genel Yönetim Kurulu'na taşımıştır.

Aybar'a göre, insanlar binlerce yıldan beri hep hürriyet için savaşmışlardır. Sosyalizm için mücadele de, hürriyete kavuşulacağı için yapılır; hürriyeti çıkarırsanız, sosyalizm teorileri iskambil kâğıdından yapılmış şatolar gibi çöküverir.²¹² Sosyalizm, teorisiyle ve bütün mücadeleleriyle hürriyetçidir ve son amacı somut insanı kurtarmaktır; somut insanı yalnız ekonomik değil, bütün yabancılaştırmalarından kurtarmaktır (s: 41). İnsanlığının bilincinde olmayan, kendi düzenlerinin tutsağı olan burjuvalar da aslında özgür değildir. Sosyalizm bütün insanlığı kurtaracaktır, zaten amacı ve güzelliği buradadır. Sosyalizmin güzel yüzü derken, hürriyetçi sosyalizm derken bunlar düşünülmektedir. Türkiye sosyalizmi, halkına sosyalizmi sevdirmek için, hürriyetçi olmayan sosyalist rejimlerle arasında önemli farklar bulunduğunu belirtmek zorundadır (s. 47-48).

Aybar sözü Sovyet sosyalizmine de getirir: Çarlıkla mücadelesinde gizli bir teşkilat olarak çalışmak zorunda kalan parti, o zamanın yöntemlerini ve sistemini, devrimden sonra devlet sistemi haline getirmiştir. Parti devlete hakimdir, devlet de tıpkı parti gibi çalışmaktadır.²¹³ 1921'den sonra bütün hürriyetler ortadan kaldırılmıştır (s. 29-33). Yöneticiler Sovyet Rusya'nın politik ve ekonomik hayatına hakim durumdadırlar ve bunların sınıf olup olmadığı sorunu önemlidir. Bu

210 Aybar, *TIP Tarihi*, cilt 3, s. 18-19; Sargın, *a.g.e.*, cilt 2, s. 661-663.

211 Behice Boran, "Çekoslovakya Olayları", *Milliyet*, 27 Ağustos 1968.

212 Mehmet Ali Aybar, *a.g.e.*, cilt 3, s. 21-22. Bu aşamada Aybar'ın adı geçen kitabına dipnot verilmeyecek, parantez içinde sayfa numarası belirtilecektir.

213 Aybar Leninist parti hakkındaki görüşlerini 1970'lerde geliştirecektir.

yönetici kadro, partinin ve ordunun çeşitli kademelerinde görev yapan kimselerdir ve milli gelirden imtiyazlı bir pay aldıkları gerçektir. Bu durum, Osmanlı Devleti'ndeki, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayan ancak daha önce değinilen nedenlerle bir sınıf olan yönetici kadronun durumuna benzetilmektedir (s. 35-36).

Aybar o sıralar, GYK toplantısındaki bu sözlerinin bazı arkadaşları tarafından SSCB eleştirilerinde fazla ileri gidilmiş olduğu, bir protestoyla yetinilmesi gerektiği şeklinde tepki almış olabileceğini düşündüğünü anlatır (s. 20). Ancak Aybar bu eleştirilerin devamında karardır. 13 Ekim 1968'te yaptığı bir konuşmada, sosyalist bir düzen kurulduğunda, yani üretim araçlarının kamulaştırılmasıyla birlikte, despotluğun kendinden son bulacağını sanmanın yanlış olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, Türkiye İşçi Partililerin, kendi iktidarlarında kuracakları sosyalist düzenin Rus Bolşevizmine benzemeyeceğini, bu düzende emekçilerin, sömürülen, horlanan, ezilen ikinci sınıf vatandaşlıktan kurtulup devleti yöneten ve denetleyen vatandaşlar durumuna geleceklerini anlatmaları gerekmektedir (s. 121-122).

Aybar bu konuşmaları yaparken, parti üst yönetiminde olan bazı kişilerde olumsuz bir tepki oluştuğuna, Sadun Aren ve Nihat Sargın'ın kendisiyle yaptıkları özel konuşmalarda tanık olmuştur. Bu konuşmaların ilkinde Sadun Aren Aybar'a, "hürriyetçilik" üzerinde fazla durmamasını, bunun partili gençlerde tepki yarattığını söylemiştir. Aybar anılarında, dünya gençleri hürriyetle bütünleşmiş bir dünya için ayaklanırken, Türk gençliğinin bunlara tepki duymasına ilk başta şaşırıldığını anlatır, ancak düşününce, bunun doğal ve anlaşılır bir şey olduğu sonucuna varır: "Aynı döneme rastlayan bizdeki gençlik hareketi ise, bambaşka bir kültür zemini üzerine çiçeklenmiş ve o günün koşullarına yanıt veren bir hareketti: Amerika ve işbirlikçilerini hedef alan ve Marksizm-Leninizm'den esinlenen bir hareketti. Oysa Batıdaki gençler her iki süper devlete de karşıydılar; yani hem burjuvaziye, hem Sovyet bürokrasiciliğine..." (s. 142-143).

Aren'in anlatımıyla da, bu ilk toplantıda Aybar Aren'e, söylediklerinin yanlış olduğunu kanıtlarsa bu konuşmalarından vazgeçeceğini söylemiş, ama Aren bunun faydasız olacağını düşünerek görüşmeyi bitirmiştir. Nihat Sargın'ın da katıldığı bir başka görüşmede yine benzer konuşmalar olurken, Aren Aybar'a "Siz toplumsal olayların belli yasalara göre geliştiğine ve buna göre kapitalizmden sonra sosyalizmin geleceğine inanıyor musunuz?" mealinde bir soru sorar ve Aybar bu soruyu "Hayır, gelir de, gelmez de" diye cevaplayınca, Aren ve Sargın artık karşı karşıya olduklarını söyleyerek Aybar'ın yanından ayrılırlar. Daha sonra konuyu Merkez Yönetim Kurulu'na taşıyan Behice Boran, Sadun Aren, Nihat Sargın, Minnetullah Haydaroglu ve Şaban Erik, meşhur "Beşli Önerge"yi verirler (16 Ekim 1968). Aybar'ın "kişisel yönetimi"nden, Türkiye'de sosyalizmin "Genel sosyalist ilke ve gelişme kanunları çerçevesinde" gelişeceğinden ve örtük olarak, Aybar'ın söylediklerinin artık partiyi değil, sadece kendini bağlayacağından bahseden önergeciler, toplantıdaki konuşmalarında da Aybar'ın artık sosyalist olmadığı, yaptığı konuşmalarla partiyi de sosyalist çizgiden çıkardığını söylüyorlardı.²¹⁴ Aybar bunun üzerine, 28 Ekim'de GYK'yı olağanüstü olarak toplantıya çağırır.

Önergeciler tarafından yöneltilen suçlamalar arasında, Aybar'ın bilime, bilimsel sosyalist nitelikteki kitaplara karşı olduğu, sosyalizm uygulamasında daha çok çeşitlilik yönüne ağırlık verdiği, hürriyet değerlendirmelerini sınıf açısından ele almadığı, soyut bir hürriyet savunuculuğu yaptığı gibi suçlamalar da vardır.

Aybar yaptığı konuşmada bu suçlamaları cevaplandırır: "Bilimsel bilgi, yani bilimsel bilgi dediğimiz hamule sonsuza kadar daima kendisini gençleştiren, kendisini tamamlayan bir şeyse, o zaman bizzat bilimin içinde de diyalektik bir hareket var. Yani bir zaman bilim olan veriler, zaman içinde kendi zıt unsurları haline gelmektedir. Yani bilimsel birtakım veriler bir süre sonra bilimsel veri olmaktan çıkmaktadır bir ölçüde. Bir ölçüde

214 Bkz. Aybar, *TIP Tarihi*, cilt 3, s. 122-128, 141-143; Aren, *a.g.e.*, s. 126-130; Sargın, *a.g.e.*, cilt 2, s. 668-687.

de bilimsel veri olma niteliğini muhafaza etmektedir. (...) İnsan kafasının yapısında ve bilimsel faaliyetinde, faaliyeti içinde itiraz, diyalektik çelişinin bir unsuru olarak hep var olacaktır. (...) şu da muhakkaktır ki, bugün diyalektik dediğimiz düşünce metodunun, mantığının ve araştırma, bilimsel araştırma metodunun da, mutlaka kendi içinde yenileşeceğinden benim hiç şüphem yoktur.” (s. 146-148). Aybar Marx’ın, kapitalist toplumun çelişileri yüzünden infilak edeceğini ve sosyalist düzene geçileceği yönündeki tezlerinin varsayım olduğunu söylemektedir: “Varsayım diyorum çünkü, bilimlerde henüz ispatlanmamış şeyler varsayımdır.” (s. 151).

Aybar SSCB’de sosyalist demokrasinin kurulamamasının ilk nedenini de Leninist parti yapısında görmektedir. Leninist partinin dar, kapalı, profesyonel devrimcilerden oluşan niteliği, ister istemez işçi sınıfının üstünde ve onu yönetecek bir kuruluş niteliğini vermektedir (s. 157-158).

Aybar işçi sınıfının kendi haline bırakılınca, bilincinin yalnız ekonomik düzeyde kalacağı, politik düzeye geçemeyeceği düşüncesine katılmamaktadır: “Bilimsel sosyalizmden ayrılmaktır deyin isterseniz ama katılmıyorum.” (s. 161).

Analizlerinde üstyapıya fazla vurgu yaptığı için de eleştirilen Aybar, altyapı-üstyapı meselelerine değinmiştir. Aybar’a göre, tarihi son kertede değiştirecek ekonomik temel, üst yapı müesseselerinin etkisinde o derece kalabilir ve etki altında kalması da bizzat kendi temelini öylesine değiştirebilir ki, tali çelişiler temel çelişinin iktidara gelmesini engelleyebilir. Üstyapıda olan ikincil denilen çelişilerin temel çelişiye etkisi ve temel çelişinin yukarıya etkileri somut olarak tespit edilmedikçe, diyalektik çok kaba hatlarıyla kullanılıyor demektir (s. 166-167).

4 gün süren GYK toplantıları sonucunda, 29 lehte, 4 çekimser, 4 aleyhte oyla, “Genel Yönetim Kurulu’nun Çekoslovakya’nın işgalini kınayan Genel Başkanın demeç ve bildirileri ile beraberliğini ve bu konuda hiçbir görüş ayrılığı olmadığını” kamuoyuna duyurulmuştu. Ancak önergeciler artık ipleri koparmıştı. Konu 9 Kasım 1968’de Ankara’da toplanan III. Olağan Büyük Kongreye taşındı.

Aybar kongreyi açış konuşmasında birçok farklı konuya değindikten sonra, Türkiye Sosyalizmi meselesine gelmiştir. Aybar gene üstyapı sorunlarına değinir: “Temel çelişiyi mutlaka tarihî dediğimiz, ikinci derecede dediğimiz çelişkiler etkiler. Üstyapı müesseseleriyle temel çelişi mütemadi bir alışveriş, etki-tepki münasebeti içindedir. Ve bir bakıma temel çelişi de ‘üst belirlenmiş’²¹⁵ durumdadır.” (s. 198). Aybar, doğuda propaganda yapan TİP’lilerin bir köylüye, “Sana ağanın elindeki toprağı vereceğiz” demesi üzerine, köylünün “Sen bize şerefimizi, haysiyetimizi verebilecek misin? Sen bizi zulümden kurtarabilecek misin?” diye cevap vermesinin altını çizer. Aybar’a göre, bu işler tarım reformuyla hallolur demek, sorunu görememek demektir: “Horlanmak, itilmek, adam yerine konmamak, bir numaralı problemdir. Buna eğilip, buna çözüm getirmek mecburiyetindeyiz. Sosyalizmin insancıl yönünü, özündeki hürriyetçi yüzü bunca cefa çekmiş halkımıza göstermek ödevi bize düşüyor.” (s. 202).

Aybar’ın ardından Beşli Önerge sahipleri sırayla konuşmalarını yaparlar. Sadun Aren, Aybar’ın sosyalizmin bilimselliği, sosyal bilimlerin kesinliği meselelerinde şüphe belirttiğini olumsuz anlamda aktarır; hatta Aybar, sosyalizmin bilimselliğinden şüphe eden ve ettirici kitapları partililere tavsiye etmiştir ki (Aybar bir toplantıda partililere sadece Marx, Engels veya Lenin’le yetinmemelerini, örneğin bir Proudhon, bir Rosa Luxemburg da okumalarını tavsiye etmiştir, B.Ü.) bu kabul edilemez, çünkü partiye gelen insanlar artık şüpheden arınmış olmalıdırlar. Aren’e göre, emekçi halk kendiliğinden ancak sendikal bilince varabilir, bilinç ona dışarıdan “şırınga” edilir. Hürriyetçi sosyalizm meselesine gelince, “... bir hürriyetçi, sosyalizm vardır, bir de hürriyetçi olmayan vardır” gibi bir ayırım yapmak gereksizdir, ayrıca halkın siyasi hürriyetleri de vardır. Tarihi hürriyet mücadeleleri olarak görmek ise, maddeci felsefeye aykırı düşmektir. Aybar sosyalizmin bize özgülüğünü, çeşitliliğini fazla vurgulayarak (her toplumun kendine özgü bir

215 Aybar burada Louis Althusser’in “üst belirlenme” kavramını kullanmaktadır. Buna ileriki sayfalarda değineceğiz.

sürü yönü vardır), temel meseleyi, üretim araçlarının kamu-
laştırma meselesini geri plana itmektedir. Parti yönünü kaybet-
mektedir (s. 203-209).

Behice Boran'ın ilk itirazı, hürriyetçi sosyalizmin üzerinde
fazla vurgu yapılmaya başlanmasının, o güne kadar partinin
hürriyetçi olmadığı gibi bir kanının doğmasına yol açabilece-
ği yönündedir. Boran'a göre, sosyalizmin çok ileri safhalarında
gerçekleşebilecek bir özgürlüğü sosyalizm teorisyenleri tartışa-
bilir; partinin ise özgürlük meselesini, iktidara gelindiğinde öz-
gürlük ve demokrasinin halka somut olarak nasıl yaşatılabilece-
ği şeklinde görmesi ve tartışması gerekir. Boran, Aybar'ın bilim
hakkında söylediklerine katılmaktadır ancak, fizik bilimi kimi
tezlerinde yanıldı diye, fizik bilimi yoktur denilemeyeceğini de
vurgulamak ihtiyacı duyar. Bugünkü bilim seviyesinde, bilimsel
gerçekleri (bunların değişebilme ihtimalini unutmadan) kullan-
mak gerekmektedir. Türkiye'ye özgü yönler elbette vardır ama,
bu her ülkede vardır ve ayrıca farklılık denilen şeylerin birçok
ülkede benzer oldukları görülmektedir: "Eğer çeşitlilik üzerine
çok fazla ağırlık verir, onları çok ön plana alır, müşterek, ortak
ve zorunlu münasebetler kanadını ihmal edersek o zaman haki-
katen uygulamada çok yanlışlıklar yaparız. Hatta yönümüzü bi-
le şaşırabiliriz." Boran Aybar'a altyapı-üstyapı ilişkisi meselesin-
de de katılmaktadır. Horlanan, ezilen insana elbette ki ilk ön-
ce bu sorunuyla yaklaşılabacaktır, bu da doğrudur ancak, mesele-
yi sadece "... biz seni bu ezintiden bu eşitsizlikten kurtaracağız,
mutlu kılacağız, bizde insan sevgisi vardır" gibi sözlerle yaklaşı-
lırsa, Adalet Partisi'nden daha ileri gidilemez. Bu üstyapı sorun-
larını adım adım sınıf meselesine bağlamak, ezilenlere, horlan-
nanlara bunu anlatmak şarttır: "Ve sınıfları bilinçlendirmek de
bundan başka bir şey değildir." (s. 230-243).

Şaban Erik de, "Sosyalizmi hürriyetçi sosyalizm, esaretçi sos-
yalizm gibi dallara ayırmak hatadır. Hürriyet sosyalizmin ken-
dinde vardır, şeklinde değil. Sosyalizm sosyalizmdir, hiçbir sı-
fat götürmez.", eğer hürriyetçilikten bahsedilirse, "... esaretçi
sosyalizm çeşitleri vardır sanılır." türünden itirazlar getirmiştir
(s. 213, 216).

Beşli Önerge sahiplerinin konuşmalarından sonra, Aybar tekrar kürsüye gelir. Önceki konuşmalarında olduğu gibi gene altyapı-üstyapı ilişkisi Aybar'ın en önem verdiği konuların başındadır: "Öteden beri hep biliriz alt yapı üst yapıyı belirler. Üst yapı da alt yapının gelişmesini ya hızlandırır, ya yavaşlatır. (...) Hemen söyleyeyim ki, bu şekliyle hiç de yeterli değil. Bir kere tecrübe gösterdi ki bize, alt yapı değişiklikleri olduğu halde, uzun zamanlar üst yapı müesseseleri değişmiyor. Yani 50 yıl, 51 yıl gibi bir süre geçiyor da, alt yapı değiştiği halde üst yapı müesseseleri değişmiyor. (...) Şimdi yeni yeni bu meseleler üzerine düşünürler, sosyalist düşünürler eğiliyorlar. (...) Bir nevi bağımsız olarak mütalaa edilmiş olan alt yapının aslında kendisin de belirlenmiş olduğu gerçeği ortaya çıkıyor. Yani üst yapı tarafından alt yapı belirleniyor. (...) Üst yapı müesseseleri alt yapıyı da etkiliyor ve alt yapıya bir üst, alt yapı üzerinde bir 'üst belirlenme' meydana getiriyor." (s. 260-262).

Aybar'a göre insanların her şeyden çok haysiyetlerine önem verdikleri Türkiye'de, hürriyetçilik meselesine ağırlık vermek şarttır. Ayrıca, temel yapı değiştirildiği zaman, hürriyetin geleceğini sanmak yanılgıdır, altyapı değiştirilirken üst yapı kurumları da hürriyet getirecek doğrultuda değiştirilmelidir. "Hürriyet sosyalizm içinde mündemiçtir" gibi sözler yeterli kalmamaktadır (s. 268-270). Bilinç meselesi de, emekçilere yukarıdan bilinç verme olarak ortaya konulursa, bu, bilinç veren kadroyu bir süre sonra bürokratik bir devlet yapar, emekçi sınıflarla temsil edenler arasında ister istemez bir kopma olur (s. 273).

Kongreden Aybar büyük bir zaferle çıkar. GYK'ye Beşli Önerge sahiplerinden sadece Sadun Aren ve Şaban Erik seçilebilmiştir. Ancak bu sonuçlar partinin o güne kadar yaşadığı en önemli bölünmenin önüne geçememiştir. İki ay sonra, parti içi muhalefetin topladığı imzalarla TIP'in II. Olağanüstü Kongresi toplanır ve bu kongreden de zaferle çıkan gene Aybar olmaktadır (sendikacı ve Kürt kökenli partililer genelde Aybar'ı destekliyorlardı). Ancak parti, tarihindeki en ciddi bölünmeyi yaşamaktadır ve çok yıpranmış olarak girdiği 2 Ekim 1969 Genel

Seçimleri'nde ise % 2.7 (243.631 oy) oranında oy alacaktır.²¹⁶ 1965 seçimlerine göre oy oranı ve oy sayısı düşmüş, değişen seçim kanunu nedeniyle de, sadece Mehmet Ali Aybar ve Rıza Kuas milletvekili seilebilmişlerdir (Milli Bakiye sistemi yrlrkte olsaydı gene 10 civarında milletvekili çıkarılabilirdi).

Seçim sonuçlarından sonra iyice yıpranan Mehmet Ali Aybar 15 Kasım 1969'da Genel Başkanlık görevinden istifa etmiştir. TİP 1968 sonbaharından sonra bir daha toparlanamamış, sürekli bir çalkantı içinde yaşamış, Aybar'dan sonra bir yıl içinde üç genel başkan değişirmiştir (Mehmet Ali Aslan, şaban Yıldız ve Behice Boran). Aybar, bir arkadaşına yazdığı 7 Kasım 1970 tarihli mektupta şunları söyler: "Sekiz yıl elbirliği ile uğraştık, sosyalizmi Tanzimat taklitçiliği ile yorumlayanların elinden kurtarıp emekçi yığınlara götürmek için. Sonuç, mutaassıp kadrocu bir kliğin partiyi tekeline alması oldu. Bir yıllık yönetimlerinde parti halktan tamamıyla koptu."²¹⁷ Bu arada parti yönetimine ağır bir mektup gönderen Aybar, kesin ihraç istemiyle haysiyet divanına verilmiş ve 14 şubat 1971'de partiden istifa etmiştir.²¹⁸ TİP 4. Büyük Kongresi'nde aldığı bir karar nedeniyle (Doğu'da Kürt halkının yaşamakta olduğunu kabule dair bir karar), 20 Temmuz 1971 günü, Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmıştır.²¹⁹

Daha ne belirttiğimiz gibi, devrimci gençler zaten büyük ölçüde TİP'in denetiminden çıkmıştı. Fikir Kulüpleri Federasyonunu 9-10 Ekim 1969'da yapılan kongresinde, adını Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) olarak değiştirdi. MDD hareketinin lideri Mihri Belli'nin Dev-Genç zerindeki etkisi tartışmasızdı. 15-16 Haziran 1970'te ise, MDD'nin tezlerini çürütebilecek kadar büyük bir işçi yürüyüşü (100.000'in üzerinde işçinin katıldığı) olmuştu ancak, parlamenter yollardan ikti-

216 *Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları (1961-1977)*, T.C. DİE Yay., Ankara, 1998, s. 7.

217 Aybar'dan "Samim"e (S. Kocagöz olmalı, B..) 7 Kasım 1970 tarihli Mektup, M.A. Aybar zel Arşivi, M.A. Aybar'a Gelen Mektuplar ve Cevapları 7 (1970-1971) Dosyası.

218 Mehmet Ali Aybar, *Bürokratik Sosyalizme Hayır*, Töyko Mat., (?), 1971.

219 Bkz. Aren, a.g.e., s. 138-165, 286-294; Sargın, a.g.e., cilt 2, s. 1065-74, 1396-98.

dara gelme fikri artık tartışmaların içinde bile yoktu. TİP'in sadece gençlik üzerinde değil, Türk solu üzerindeki etkisinin de çok zayıfladığı 1970-1971 yıllarında, Doğan Avcıoğlu'nun *Devrim* dergisi sol bir darbenin düşünsel temelini hazırlamaya çalışıyor, MDD hareketi bölünmesine rağmen çeşitli kollarıyla gençlik üzerindeki etkisini devam ettiriyordu. Bu arada bazı gençlik grupları, farklı anlayışlarla, şehir ve kırsal gerillacığına soyundu. Bir yandan gençliğin silahlı mücadelesinden devrim, bir yandan da silahlı kuvvetlerin içinden sol bir darbe bekleniyordu. Şiddet eylemleri hızla artmıştı. Bütün bunlar bir askerî müdahalenin zeminini hazırlıyordu ve beklenen oldu, 12 Mart 1971 Muhtırası'yla bir ara döneme girildi. Türk solunda askerî müdahaleyi solcu zannedenler az değildi. 16 Mart 1971 tarihli *Devrim*'in manşeti şuydu: "Ordu, anti-kemalist gidişe 'artık dur' dedi."²²⁰ Ordunun gerçekte dur dediği ise, farklı stratejilere sahip devrimci anlayışlardı. 12 Mart'la başlayan faşist baskıcı dönemde, devrimci gençlerin bazıları idam edildi, bazıları öldürüldü, binlercesi işkence gördü; sol darbenin teorisyenleri ise hapis yattılar, bazıları işkenceye uğradı.²²¹ Türk solu için ilk defa büyük umutların yaşandığı bir dönem, büyük yenilgiler ve acılarla sona ermişti.

TİP'in bölünmesinin altında yatan gerçek neden neydi?

TİP'in 1968'de yaşadığı bölünmenin nedenleri, Türk solunun önemli tartışma konularındandır. Yaygın olan görüşlerden birisi, Aybar'ın Çekoslovakya'nın işgaline sert tepki göstermesi ve bununla yetinmeyip Sovyet sosyalizmini eleştirmeye başlamasıdır. Bölünmenin bir kanadında olan Beşli Önerge'ciler buna karşı çıkarlar. Bu noktadaki kanıtları da, Behice Boran'ın işgali kınayan yazısıdır. Önergecilere göre bölünme-

220 *Devrim*, sayı 73, 16 Mart 1971.

221 Yön hareketinin önemli isimlerinden İlhan Selçuk'un bu dönemde yaşadıklarını anlatan ilginç bir kitap için bkz. İlhan Selçuk, *Ziverbey Köşkü*, Çağdaş Yay., İstanbul, 1998.

nin asıl nedeni, Aybar'ın bilimsel sosyalizmden sapması, sosyalizmi farklı yorumlamaya başlamasıdır, ki bu da diğer yaygın görüştür.²²²

Gerçekten de Aybar ile Boran ve Aren'in sosyalizm anlayışları arasında büyük farklar olduğunu zaman daha iyi gösterecektir ancak, bu farklılıklar Çekoslovakya'nın işgalini takip eden aylara kadar hiç ortaya çıkmamıştır. 1968 Ağustosunda Aybar'la ciddi hiçbir ayrılığı olmayan Boran, Sargın ve Aren birdenbire Aybar'a karşı tavır almışlar ve bundan asla vazgeçmemişlerdir. Bunun nedeni olarak Aybar'ın bazı kavramları yeni yeni kullanmağa başlaması söylenebilir. Oysa Aybar "Türkiye'ye özgü sosyalizmi" ve bu sosyalizmin kitabını (a) dan (z) ye kadar TİP'lilerin yazacağını iki yıldır savunuyordu.²²³ Behice Boran da 1968 Mayıs'ında basılan kitabının birçok yerinde "Türkiye'ye özgü sosyalizmi" savunuyor, bir yerinde de şunu söylüyordu: "Ve nihayet sosyalizm, Aybar'ın da birçok konuşmalarında belirttiği üzere, yalnız bir ekonomi tekniği değildir. Bütün bir sosyal değerler sistemi ve sosyal-kültürel müesseseleriyle bir toplum düzeni ve felsefesidir. Temel ilkesi ve amacı insana, somut kişi olarak insana saygı ve onu mutlu etmektir."²²⁴ Geriye hürriyetçi ve güler yüzlü sosyalizm kavramları ve üst yapıya olan artan vurgu kalmaktadır. Bunlar da şüphesiz, meseleyi teorik bir ayrılık olarak görenler için geçerli bir gerekçe her zaman olabilirler.

Ancak bize göre gerçek neden, Aybar'ın Çekoslovakya işgalini kınamakla yetinmeyip bunu bir Sovyet sosyalizmi eleştirisi şeklinde sürdürmesinin bazı önde gelen partililerin tepkisini çekmiş olmasıdır. Bu görüş elbette kanıtlanmaya muhtaçtır ve bu yönde bir ipucu, bir iddia ve belki bir de kanıt vardır.

Birincisi, Aren ve Sargın'ın bu görüşe karşı kanıt olarak gösterdikleri Boran'ın Çekoslovakya işgalini eleştiren yazısı, sonraları yazarı tarafından bir yanılğı olarak görülmüştür. Boran'a

222 Aren, *a.g.e.*, s. 237; Sargın, *a.g.e.*, cilt 2, s. 660-666.

223 Aybar, *Seçmeler*, s. 479.

224 Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Gün Yay., 1968, İstanbul, s. 60, 134, 271, 332.

göre SSCB Afganistan'ı da işgal etmemiş, Afganistan hükümeti SSCB'den yardım istemiştir.²²⁵ Burada önemli olan nokta, Boran'ın bu konudaki fikrinin 10 günde mi, yoksa 10 yılda mı değiştiğidir. Boran'ın fikri eğer 10 günde değiştiğiye, bu, görüşümüzü güçlendirecektir. Ama bu sadece bir ipucudur.

İkincisi, Sovyetler Birliği çizgisinde bir parti olan TKP'nin Dış Büro lideri Zeki Baştımar'ın, 1940'ların ikinci yarısından beri tanıdığı Boran, Aren ve Sargın'a,²²⁶ Aybar'ın tasfiyesi yönünde telkinde bulunmuş olabileceği yönündeki iddiadır.²²⁷ Bunun ispatı ise mümkün değildir.

Sadun Aren'le 16 Ocak 2001 tarihinde yaptığımız söyleşiden ise, bazı kanıtlar çıkarmak mümkün olabilir. Aren'e göre, dünya, bir tarafta kapitalist sistem bir tarafta sosyalist sistem olarak ikiye bölünmüştü ve bu ortamda bir sosyalist olarak tarafsız kalamazdınız. Sosyalizm o zamanlar Sovyetler Birliği demek, bir sosyalistin SSCB'ye karşı çıkması da ister istemez kapitalist sisteme hizmet etmek demektir. Savaşta, kavgada tarafsız kalınamazdı. Kalınsa bile, bu parti içinde değil, kişi olarak yapılabildi. Doğruyu söylemek de kapitalist sistemin işine yaramamalıydı, o zaman yanlış içinde olunurdu. Aybar da Çekoslovakya işgaline ve akabinde Sovyet sosyalizmine karşı çıktığı için, dünyadaki pek çok örneği gibi "tasfiye, aforoz" edilmişti. Aybar'ın söyledikleri doğru olabilir ve bu onun artısı olarak düşünülebilirdi. Ancak, "O zaman doğru olan o yanlışlığı yapmaktı. Doğru olan o yanlışın içinde olmaktı." Aybar, doğru içinde olarak yanlış yapmıştı.²²⁸

225 Mumcu, *Bir Uzun Yürüyüş*, s. 56-57, 62-63.

226 Behice Boran eski bir TKP'li olduğuna dair eski TKP'lilerin iddiaları için bkz. Akar, *a.g.e.*, s. 45, 117. Sadun Aren 1940'lı yılların sonlarında TKP'ye girmiştir. Sadun Aren'le 16 Ocak 2001 tarihinde yapılan görüşme (ses-kaydı). Nihat Sargın 1948'te TKP'ye girmiştir; aynı zamanda Zeki Baştımar'ın uzaktan akrabasıdır. Sargın, *a.g.e.*, cilt 1, s. 39, 49. Aybar'ın en yakınlarından olan Uğur Cankocak yaptığımız bir görüşmede, Aybar'ın Nihat Sargın'a böyle bir telkinde bulunulduğuna, onun da diğer önergecileri ikna ettiğine inandığını söylemiştir. Uğur Cankocak'la 23 Şubat 2001 tarihinde yapılan görüşme (ses-kaydı).

227 Bkz. Küçük, *Aydın Üzerine Tezler*, c. 5, s. 699; Akar, *a.g.e.*, s. 137-138.

228 Sadun Aren'le 16 Ocak 2001 tarihinde yapılan görüşme (ses-kaydı).

Sadun Aren'e göre Çekoslovakya işgal edilmemiş, geri alınmıştır. O zamanlar bu konuda, SSCB yandaşı gibi gözükmemek için sessiz kalmak durumunda kalınmıştır. Aren, Aybar'ın tasfiyesinde en ufak bir telkin almadıklarını da vurgulamıştır. Bunlar parti içinde kendiliğinden olmuştur. Behice Boran da, SSCB'yle ilgili olarak "Zaten bize direktif vermek veya telkinde bulunmak isteyenler olmadı hiç" demiştir.²²⁹ Aybar'ın söylediği gibi: "Aynı çizgide olduğunuz sürece sorun olmaz elbet. Sorun çizgide değişiklik çıkınca başlar."²³⁰

Batıda 1968 yılında öne çıkan değerlere ve ideallere tümüyle zıt olan Çekoslovakya işgali olayında, Türk solcularının çoğu nasıl tavır alacağına karar verememiştir. MDD hareketi, işgal öncesi Çekoslovakya'daki olayları karşı devrim olarak görmüş ve işgali örtük olarak kabullenmiştir²³¹ (Türkiye'de 1946'dan sonra bir karşı devrim başladığını savunan bu akım MDD'yi yapabilseydi, herhalde en çok korkulması gereken şey birilerinin karşı devrim yapması olacaktı). Örneğin *Ant* dergisi de ilk başta işgali eleştirmiş,²³² ancak daha sonra fikrini değiştirmiş gibidir.²³³ Öğrenci hareketlerinden de herhangi ciddi bir tepki gelmemiştir.

Behice Boran, Sadun Aren ve Mihri Belli'nin bu olay karşısındaki tavırlarını, TKP ve Stalinist geçmişleriyle açıklamak mümkündür. Öğrenci hareketlerinin tepkisizliği ise, sanırız düşünsel birikimlerinin azlığı ve etkisi altında kaldıkları kimselerle açıklanabilir.

229 Mumcu, *a.g.e.*, s. 74.

230 Aybar, *TİP Tarihi*, cilt 3, s. 292.

231 Aydınoglu, *a.g.e.*, s. 130; Kalfa (Mihri Belli), *a.g.e.*, s. 118. Ergun Aydınoglu, MDD'cilerin tavrını yanlış bir yörüngede buluyor ancak, sol kadrolara dar mahalli çıkarlar açısından değil, evrensel çıkarlar açısından tutum alma konusunda bir ders verdiğini söylüyor. Aydınoglu'nun Çekoslovakya işgalinde veya SSCB'nin eleştirilmemesinde nasıl bir evrensel çıkar gördüğünü anlamak bizim açımızdan mümkün olmamıştır.

232 *Ant*, sayı 87, 27 Ağustos 1968.

233 *Ant* (Sayı 102, 17 Aralık 1968-Sayı 104, 24 Aralık 1968-Sayı 105, 31 Aralık 1968).

Ara değerlendirme

Aybar'ın 1960'larda düşünsel anlamda yaşadığı en büyük değişiklik, muhtemelen 1967'den başlayarak üst yapı kurumlarına vermeye başladığı ağırlık olmuştur. Oysa TİP'in ana tezlerinden biri, Türk toplum yapısının büyük ölçüde sosyalizme hazır olduğu, sosyalizmin emekçi sınıflara anlatılması ve bunların sınıf bilincine kavuşmasıyla birlikte, parlamenter yollardan iktidara gelinebileceğiydi. Aybar 1968 yılında ise, sınıf vurgusunu geri plana iterek, toplumun en önemli meselesi olarak özgürlüğü vurgulamaya başlamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta "hürriyet" kavramının "yabancılaşma" kavramıyla birlikte düşünüldüğüdür. Basit bir formülasyonla söylersek, insan çeşitli yabancılaşmalarından ne kadar sıyrılabilirse, o kadar özgürleşecektir.

Aybar'ın vurguyu "hürriyet"e kaydırmasının teorik temellerinden birini ATÜT tartışmalarında bulmak mümkündür. Aybar'ın bu tartışmayla birlikte, Osmanlı-Türk toplum yapısı hakkındaki görüşleri netleşmiş, bürokrasiyi en eski egemen sınıf olarak kabul edip "ceberut, tepeden inmecî" devlet kavramını geliştirmiştir. Aybar'a göre halk, bu devletin altında yüzyıllardan beri sömürülmekte ve ezilmektedir. Bu noktada, Sencer Divitçioğlu'nun, sömürülmeyi idrak edemeyen Osmanlı insanının, iktisadi hayatı saydam olarak göremediği, fetişizminin de iktisadi hayattan, devlet ve Müslümanlığa kaydığı yönündeki özgün tezi, Aybar'ın kafasındaki bazı sorunları netleştirmiş olabilir. ATÜT kavramından, halkın büyük bir çoğunluğun ceberut devlet altında tarihten gelen bir özgürlük, yani yabancılaşma sorunu olduğu, horlanmayı ve ezilmeyi, sömürülmekte olduğundan daha net gördüğü ve ona daha çok önem verdiği ancak bir yandan da devlet fetişizmi yaşadığı sonucuna varılmıştır. Louis Althusser'in "üst belirlenme" kavramına²³⁴ Aybar ve Divitçioğlu'nun²³⁵ özellikle önem

234 Bkz. Althusser, "Contradiction and Overdetermination", *For Marx* içinde, s. 87-128.

235 Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, s. 91-92.

vermesi sanırız tesadüf değildir. Aybar'a göre, toplumdaki temel çelişki olan sınıf çelişkileri bir üst yapı sorunu olan özgürlük sorunu tarafından üst belirlenmekte ve özgürlük sorunu diğer çelişkilerin önüne geçebilmektedir. Hürriyetçi sosyalizm kavramı bir yönüyle temelini burada bulmaktadır. Ancak Aybar bunları söyleyerek, yıllardır örtük olarak kabul ettiği Türkiye'nin batılılaşmış bir toplum olduğu varsayımını da terketmiş olmaktadır (horlanma ve ezilmeyi çokça vurgulamasının bir nedeni de, Alevi ve Kürt oyuna yönelik bir taktik anlayış olabilir).

ATÜT kavramı, Asaf Savaş Akat'ın belirttiği gibi, devlet mülkiyetinin tek başına sömürüyü ortadan kaldırmadığı yönündeki teziyle, bazı solcuların Sovyetler Birliği'ni daha kolay analiz edebilmesinde faydalı olmuştur.²³⁶ Aybar'ın SSCB'yi eleştirirken bürokrasinin bir sınıf olup olmadığı sorununun önemli olduğunu, bu bürokrasinin Osmanlı'dakine benzediğini söylemesi bu açıdan bir örnektir. Yalçın Küçük'ün o günlerde, Aybar'ı (isim vermeden) "Marcuse'ci sapma"yla suçlaması belki de,²³⁷ Herbert Marcuse'ün de Sovyet bürokrasisini sınıf olarak görmesindendir.²³⁸ Aybar'ın "hürriyetçi sosyalizm" kavramını kullanmasının bir nedeni de, gerçek sosyalizmin Sovyet sosyalizminden farklı, özgürlükçü bir sosyalizm olduğunu vurgulamak istemesidir. Aybar sosyalizmin amacını, somut insanın bütün yabancılaşmalarından kurtulması olarak görmektedir; 'sosyalizm son tahlilde bütün insanlığın kurtuluşunu amaçlar' diyerek de Marksist hümanizmaya adını anmadan değinmiş olur. Aybar somut insan demektedir çünkü, kitaplarda yazdığı şekliyle, yabancılaşmaların sosyalizmin çok ileri bir aşamasında ortadan kalkacağı sözlerini kabul etmez. Üst yapı kurumlarını, insanları iktisadi, siyasi, kültürel faaliyetlerde söz ve karar sahibi

236 Asaf Savaş Akat, "İdris Küçükömer'in Mirası", İdris Küçükömer, *Anılar ve Düşünceler*, Bütün Eserleri 6 içinde, Bağlam Yay., İstanbul, 1994, s. 30-31.

237 Yalçın Küçük, "TIP'teki Bunalımın Nedeni", *Ant*, sayı 104, 24 Aralık 1968.

238 Herbert Marcuse, *Sovyet Marksizmi*, çev. Seçkin Çağan, May Yay., İstanbul, 1969 (?), s. 119.

yapacak şekilde hemen değiştirmek gerekmektedir. Yöneticilerin gerçek seçimlerle işbaşına gelip düşmeleri, kuvvetler ayrılığı, hukuka bağlı devlet, yargı bağımsızlığı, kişisel temel hakların dokunulmazlığı, Anayasa Mahkemesi, Danıştay, basın özgürlüğü, sendikal özgürlükler, çok partili rejim, muhalefetin hakları, referandum gibi vatandaş iktidarların keyfiliğine karşı koruyan kurumlar, burjuva düzeniyle birlikte çöpe atılacak şeyler değildir.

Bu vurgular tabii Batıda yükselen özgürlükçü sol akımla da örtüşmektedir. Aylin Özman, konumuz açısından yol gösterici olan makalesinde, “En genel anlamıyla ... Marksizm içerisindeki ayırt edici konumu Sovyet sosyalizmine ya da Stalinizme ilişkin olarak sosyal demokrat ve sağ kanatlardan farklı olarak geliştirdikleri eleştirel tavır” olan “Yeni Sol” hareketin temel vurgularının Aybar’da görüldüğünü yazmıştır. Gerçekten de Yeni Sol hareketin, bireyin özgürleşmesine, ekonomik determinizmin eleştirisine, bürokrasi sorununa, kültürün sınıf egemenliği üzerindeki etkilerine, üst yapı konularına vb. vurgu yapan düşüncesini, Aybar’ın düşüncesinde rahatlıkla görmek mümkündür.²³⁹

Aybar Türkiye’ye özgü sosyalizmi ise, hem Türkiye’nin kendine özgü şartların bunu gerektirdiğinden, hem de Sovyet sosyalizminden farkını, bağımsızlığını vurgulamak için kullanmaktadır. Aybar’ın sosyalizm anlayışında bağımsızlık meselesinin çok önemli olduğu bilinmektedir. Bize göre, Çekoslovakya olayları göstermiştir ki, örneğin bir MDD hareketi, stratejilerinin odağına koyduğu bağımsızlık konusunda yeterince samimi değildir veya bağımsızlıktan başka bir şey anlamaktadır. Aynı şeyi Behice Boran ve Sadun Aren için de söylemek mümkündür. “Eski sol”cular, bağımsızlık meselesini büyük ölçüde ABD emperyalizmine karşı önemsemişlerdir. SSCB’nin herhangi bir ülkeye olan müdahalesine ise daha farklı bakılmaktadır. Aybar için ise özde hiçbir farkı yoktur. Bağımsızlık mesele-

239 Aylin Özman, “Yeni Sol, Hümanizma ve Mehmet Ali Aybar Düşüncesi: Ortodoks Marksizme Bir Başkaldırı”, *Doğu Batı*, sayı 11, Mayıs Haziran Temmuz 2000.

sindeki bu anlayış farklılığı, Türk solunun yaşadığı sıkıntıların önemli bir kaynağıydı.

Burada şunu hatırlatmak gerekir ki, Aybar'ın düşüncesinde, yeni yeni kullandığı bazı kavramsallaştırmalar, eskiden beri hiç değilse sezgisel olarak vardır. Aybar'ın 1945'te kullandığı "fertçi sosyalizm", hürriyetçi sosyalizmin temeliyken, 1946'da söylediği "Sovyetizm, sosyalizmin gerçekleşen bir şeklidir; fakat gerçekleşebilecek tek şekli değildir" sözleri de "Türkiye'ye özgü sosyalizm"ın temelidir. Aynı şekilde Aybar'ın 1945'te yazdığı "Cemiyet ve hükümet fert içindir, yoksa fert cemiyet için değil" sözlerinde ve TIP programındaki "Her Şey İnsan İçin" bölümünde, "Sosyalizm insan içindir, insan sosyalizm için değil"i bulmak mümkündür. Aybar'ın üretim araçlarının kamulaştırmasının tek başına bir şey ifade etmediğini, önemli olanın, emekçilerin kendilerini ilgilendiren işlerde söz ve karar sahibi olması gerektiğini ısrarla söylemesi de, üst yapı kurumlarına yapılan vurgudur.

Aybar Türk solunda, sol kamuoyunun buna henüz hazır olmadığı yıllarda, Sovyet sosyalizmini eleştirebilen ender sosyalistlerden birisi olmuştur. Bunu, Batı Marksizmini yakından takip ediyor olmasına, kendisini herhangi bir sosyalizm uygulamasına bağlı hissedeceği bir gelenekten gelmemesine ve bir entelektüel olarak taşıdığı bazı özelliklerine bağlamak mümkündür. Aybar'ın özellikle 1968'te vurgu yaptığı düşüncelerine, aynı düzeyde teorik bir cevap gelmemiştir. Murat Belge'nin anlatımıyla, "Örneğin 'demokrasi zaten sosyalizm içinde mündemictir' gibi görüşlerle (oysa özellikle SSCB tarihi neyin nasıl 'mündemich' olduğunu iyice sorgulanır hale getirmişti) 'güler yüzlü' kavramı reddedildi".²⁴⁰ 1945'te sağ eğilimli Fethi Çelikbaş'ın Aybar'ın "fertçi sosyalizm" kavramına karşı çıkışıyla, birçok sosyalistin "hürriyetçi sosyalizme" karşı çıkışları arasında, nitelik açısından fazla fark yoktu.

Aybar'ın bir ilçe toplantısında, dinleyicilere sadece Marx ve Engels okumakla yetinilmemesi, örneğin bir Proudhon, bir Rosa Luxemburg da okunulması gerektiğini söylemesini, ge-

240 Belge, a.g.m., s. 2128.

ne MDD'ciler²⁴¹ ve bazı TIP'liler²⁴² tepkiyle karşılaşmıştır. Toplantıyı izleyen bir MDD'li genç olan Gün Zileli, Aybar'ın o gün, Marx, Engels, Lenin, Stalin, Mao, Lin Biao, Ho Şi Mihn, Castro ve Che Guevara dışında kimin kitabını tavsiye etse, yuhalanacağına kesin olduğunu anlatır.²⁴³

Aybar şüphesiz, Rosa Luxemburg'un Sovyet Rusya için 1918'de yazdığı, bazı uygulamalarından dolayı Lenin ve Troçki'yi "Genel seçimler, sınırsız bir basın ve toplantı özgürlüğü, özgür düşünce mücadelesi olmadan yaşam tüm kamu kurumlarında solar, bitkisel olur ve bürokrasi tek eylemli öge olarak kalır. Kamu yaşamı giderek hareketsizleşir; tükenmez bir enerjiyle ve sınırsız bir idealizmle canlanan birkaç düzine parti önderi yönetir ve hükümet eder; gerçek iktidar, içlerinden üstün zekalı bir düzinesinin elindedir, ve işçi seçkinleri yöneticilerin söylevlerini alkışlamak ve önerilen karar tasarılarını oybirliğiyle kabul etmek için zaman zaman toplantıya çağrılır; demek ki temelde, bir zümre hükümeti-bir diktatörlük elbette, proletaryanın diktatörlüğü değil, yani burjuva anlamda, Jakoben hegemonya anlamında bir diktatörlük,"²⁴⁴ sözleriyle uyardığı makalenin okunmasını istemektedir. Ancak bunu istemesi, bazılarınca kafa karıştırmaya çalışmak olarak yorumlanır. Bu olay Türk solunun nasıl bir kültürel ortam içinde olduğunu gösteren iyi bir örnektir.

Aybar bir politikacı olarak da, TIP'in içinde barındırdığı üç başat unsur olan, sendikacılar, sosyalist ve doğulu aydınları bir çatı altında birleştirebilmiş ve bu heterojen yapı, partinin hem zenginliği olmuş hem de büyümesini sağlamıştır. Bu parti Türk sosyalist hareketinin, tarihten bugüne, en önemli partisi olacaktır. Bunun yanında, Aybar'ın ulusal bağımsızlığa olan aşırı hassasiyeti parti politikasına da yansımış, bu da Türkiye'de belli bir anti-empyrist bilincin oluşmasına önem-

241 Aydınoglu, *a.g.e.*, s. 194.

242 Aren, *a.g.e.*, s. 127; Aybar, *a.g.e.*, cilt 3, s. 272.

243 Gün Zileli, *Yarılma (1954-1972)*, Ozan Yay., İstanbul, 2000, s. 267-269.

244 Rosa Luxemburg, *Siyasal Yazılar (1917-1918)*, çev. Zafer Üskül, Verso Yay., Ankara, 1989, s. 90.

li katkıda bulunmuştur. Genel Başkan Aybar 1960'ların ikinci yarısında ise, soldan gelen teorik ve politik saldırılar sonrası, kendini biraz da yapay bir tartışma (SD/MDD) içinde zorunlu olarak bulmuştur. Selahattin Hilav'ın dediği gibi, "{Bölünmenin nedeni} aslında sol hareketin hiçbir zaman tabana oturmaması, halka erişememesi sonucudur. Yani, problemler halka işlemeyince bir nevi sahte problemler haline gelip bu işi yürütmek isteyen insanlar arsında suni bir takım çelişkiler çıkarır."²⁴⁵ Aybar bir politikacı olarak en önemli hatasını ise, 1968'de yükselen öğrenci hareketleri karşısında takındığı ürkük, pasif tavrıla yapmıştır. Aybar'ın parti kapatılmasına karşı ve legal alanda kalmaya yönelik aşırı hassasiyeti, parti içi eğitimi ciddi olarak hiçbir zaman uygulamaması, yükselen öğrenci hareketini bir şekilde yok sayması, gençleri parti içindeki muhalif gruba teslim etmiştir. Sonra bu hareketler, hem TIP'e açık bir şekilde karşı olmuşlar, hem de "en sağ ideoloji olan MDD'yi daha sol bir eylem uğruna" benimsemişlerdir.²⁴⁶ Artık Türk solu, Luxemburg'un okunmasının da fayda etmeyeceği bir ortamın içine girmiştir. Aslında TIP'in 1968'teki temel sorunu, Beşli Önerge'cilerin muhalefeti değil, bu önemli toplumsal hareketi kaybetmesi olmuştur. Ancak buradan, Aybar'ın pasif kalmadığı takdirde öğrenci hareketini mutlaka kontrol edebileceği sonucu da çıkarılmamalıdır. Sorun, Aybar'ın yeterince çaba göstermemesidir. Kaldı ki Aybar, Lenin, Mao, Guevara, Stalin vb. kitaplarının, nasıl bomba yapıldığını anlatan kitapların peynir ekmek gibi satılmasını ve devletin buna müsaade etmesini bir Amerikan planı olarak görmektedir;²⁴⁷ Aybar'ın ABD'ye atfettiği plana göre, gençlerin kimi Leninci, kimi Maocu, kimi Guevaracı olacak, bunların karşısına sağcı komandolar yetiştirilip çıkarılacak ve solcu gençler silahlanmaya itilecektir; amaç, faşizme zemin hazırlamaktır. Meseleyi böyle

245 Çetin Yetkin, *12 Mart 1971 Öncesinde Türkiye'de Soldaki Bölünmeler*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1998, s. 248.

246 Murat Belge, "Ömür Sezgin'e Cevap Dolayısıyla TIP", *Birikim*, sayı 50/51, Nisan-Mayıs 1979, s. 90-92 (s. 82-93).

247 Burada Aybar'ın kastettiği elbette ki, bu kitapların okunmaması veya yasaklanması gerektiği değildir.

gören Aybar'ın, hiç değilse biraz daha gayretli olması gerekirdi. Öğrenci hareketi eski solun hakimiyeti altına girince, Aybar'ı ve özgürlükçü sloganlarını "sahiplenmek" de, Türk solunun bir çelişkisi olarak, sağcılara düşmüştü.²⁴⁸

Burada son olarak belirtmek istediğimiz ilginç bir nokta, Osmanlı-Türk bürokrasini bir sınıf olarak gören Aybar'ın, 1961'de kurulan ve on yıl içinde dev bir holding haline gelen Ordu Yardımlaşma Kurumu'na (OYAK) hiç değinmemiş olmasıdır. Aybar muhtemelen, gene partisini koruma anlayışıyla hareket etmiştir.²⁴⁹

Aybar'ın Marksizm üzerine yoğunlaştığı yıllar (1970-1995)

Çalışmamızın bu aşamasına kadar, Aybar'ın sosyalizme, Türk toplum yapısına, Türk demokrasisine, bazı üst yapı kurumlarına, ulusal bağımsızlık ve özgürlük meselelerine nasıl yaklaştığını büyük ölçüde gördük. Bu alt bölümde üzerinde duracağımız konu ise genellikle, Aybar'ın Marksizm ve Leninizm üzerine olan yorumları olacaktır. Bunun nedeni Aybar'ın 1970'ten sonra ağırlığını entelektüel faaliyetlere vermiş olmasıdır. Aslında Aybar Sosyalist Devrim Partisi Genel Başkanı olarak siyaset içinde aktif olarak bulunacaktır ama, bize göre, Türk siyasal hayatında bir ağırlığı olmayacak bu partinin önemi, Aybar düşüncesinin parti tüzüğüne nasıl yansıdığındadır. Dolayısıy-

248 "Burjuva Basını Aybar'ı Destekliyor", *Ant*, sayı 150, 11 Kasım 1969. Mihri Belli, bir anti-komünistin kitabında Aybar'ın fotoğrafının büyükçe bir yer, kaplamasını (yarın sayfa), bu çevrenin Aybar tipi sosyalisti yeğ saydığı şeklinde yorumlamıştır. Belli, Reşat Fuat Baraner gibi emekçi davasının en yiğit ve en yetenekli savunucularından birinin fotoğrafına sayfanın dörtte birinin ayrıldığını söyleyerek görüşünü "güçlendirmektedir". Belli'nin ilginç yorumunu devam ettirirsek, ki herhalde Mihri Belli de bunu istemektedir, egemen sınıfların en tehlikeli olarak gördüğü sosyalistlerden birisi, fotoğrafına sayfanın yaklaşık beşte biri ayrılan Mihri Belli'dir. Belli, *Yazılar*, s. 82; Sayılğan, a.g.e., fotoğraf bölümü.

249 Konuya Doğan Özgüden ve Idris Küçükömer değinmiştir. Doğan Özgüden, "Türkiye'de Sermaye ve Militarizm", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 6, s. 2026-27; Aybar, a.g.e., cilt 3, s. 252-253 (Idris Küçükömer'in bir konuşması).

la, bu uzun dönemi Aybar'ın entelektüel yönünün ağır basacağı yıllar olarak incelemek yanlış olmayacaktır.

Aybar'ın 1970 yılındaki forum yazıları

Aybar'a göre sosyalizmin evrensel boyutta geçerli olan üç temel ilke ve kanunu vardır:

“1- Belli başlı üretim, ulaşım, kredi, değiş-tokuş araçlarının özel mülkiyet konusu olmaktan çıkarılıp, toplum mülkiyeti haline getirilmesi. Böylece ekonomik sömürü ve yabancılaştırmaya son verilmesi;

2- Sosyalist hümanizmayı gerçekleştirerek düşünsel ve moral bütün yabancılaştırmalara son verip, üstyapı devrimlerinin yapılması; bilim ve kültür hazinelerinden herkese yararlanma olanakları sağlanması;

3- Yukardaki amaçları gerçekleştirmek üzere işçi ve emekçi sınıflarının politik iktidarı gerçekten ele almaları, hakim ve yönetici sınıflar durumuna gelmeleri...”

Aybar, genel kanunların bundan ibaret olduğunu, elde bir de, kullanmasını bilene her kapıyı açabilen diyalektik materyalizm adlı bilimsel yönteminin bulunduğunu belirtir. Bu yöntemle dayanarak, her ülkenin somut “durum tahlili” ortaya konmalı ve buna göre, sosyalizme giden yolda en geçerli mücadele şekli tespit edilmelidir. Türkiye’de kurulacak sosyalizm de, bu anlamda kendine özgü olacaktır. “Şu veya bu toplumda denenmiş yollara sarılmak bilimsel sosyalistlik değil, Tanzimat taklitçiliğidir.”²⁵⁰

Her toplumun çelişileri farklıdır. Çelişiler somut ve özgül olarak karşımıza çıkarlar. Şüphesiz ki bunları genel kavramlar halinde kategorilerde toplamak ve giderek evrensele yükseltmek zorunludur. Özgülden evrensele geçilmedikçe, tarihin akışı bütünüyle kavranamaz. Zaten bilim, genel ve soyut kavramlarla çalışır. Ama esas olan özgül olandır; evrensel, özgülün

250 Mehmet Ali Aybar, “Sosyalizm Meseleleri:1, Yollar ve Modeller”, *Forum*, sayı 374, 16 Şubat 1970.

içinde gizlidir. Pratik olmasa, teori olmaz. Bilginin başı pratiktir, yani somut olan, özgül olandır. Bu bağlamda, diyalektiği “kerrat cetveli” haline getiren dogmacılar, özgül olana bakmadan, çelişileri önemlerine göre önceden sıralarlar. Gerçi ekonomi son tahlilde ağır basar ama, bu ağır basış çelişiler demetinin hiç değilse en önemlilerinin devrim doğrultusunda kaynaşmasıyla gerçekleşir. Önemli olan, bize özgül şartlar içinde, bize özgül devrimci yolu bulmaktır. Lenin, Rusya’ya özgül yolu bulduğu için devrimi başarıya ulaştırabilmiştir.²⁵¹

Aybar’ın bir solcu olarak, ABD’ye karşı olan bağımsızlık vurgusunu anlamak kolaydır. Ancak aynı bağımsızlık vurgusunun SSCB’ye karşı da vurgulanması, kimilerinin aklında Aybar’ın milliyetçi olduğu düşüncesini doğurabilir. Bu mesele sanırsız, Aybar’ın Enternasyonalizm üzerine düşündüklerini gördükten sonra kısmen çözülecektir:

Toplumunun özgül çelişilerini en iyi kavrayacak kişi, o toplumun sosyalistidir. Çelişilerin özgüllüğü bağımsızlığı gerektirirken, çelişilerin evrenselliği de sosyalistler arası dayanışmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Emperyalizme karşı koyabilmek, emekçi halkların dayanışmalarını, işbirliği etmelerini, yani dünya ölçeğinde bir güç haline gelmelerini zorunlu kılmaktadır: “Buna kimsenin itirazı olamaz: Sermaye milli sınırları aşıp, dünya pazarı ile Enternasyonal bir nitelik kazanınca, emekçilerin de birleşerek sermayenin karşısına Enternasyonal bir kişilikte çıkmaları gerekmiştir.”

Dayanışma, tarafların özgürlüğünü ister istemez sınırlar; bağımsızlığının korunması için bu sınırlamanın bütün taraflara eşit uygulanması gerekir. 1. ve 2. Enternasyonal’ler dönemihde böyle olmuş,. 3. Enternasyonal’de ise durum değişmiştir. ‘

Üçüncü Enternasyonal, ilk sosyalist devletin kurulmasına yol açan devrimi gerçekleştiren partinin kurduğu bir örgüttür. İktidara gelmiş, devleti ele geçirmiş bir partiyle, öbür sosyalist partiler artık aynı ağırlıkta varlıklar değillerdir. Buna bir de Sovyet devriminin yarattığı hayranlığı eklemek gerekir.

251 Mehmet Ali Aybar, “Sosyalizm Meseleleri:2, Çelişilerin Özgüllüğünden Yolların Çeşitliliğine”, *Forum*, sayı 375, 2 Mart 1970.

Diğer ülkelerin sosyalist partileri arasında, devrimin gerikalmış bir ülkede yapılabilmesini Bolşevik partisinin kışla disiplini üzerine kurulmuş merkeziyetçi yapısıyla açıklayanların sayısı artıyordu. Bir yandan da Sovyet modeli, bizzat Sovyet Rusya tarafından dayatılmaya, böylece Üçüncü Enternasyonal bu modeli benimseyen partilerin merkeziyetçi teşkilatı olarak çalışmaya başlıyordu. Enternasyonal'e bağlı partiler, merkezin kararını yerine getirmekle görevliydi. Her partinin merkezde temsilcileri, merkezin de her partide yetkili temsilcileri vardı. Genel politika, taktik ve strateji merkezde tayin edilir, partiler bu politikayı uygulardı. Strateji sorunları bir yana, komünist partilerin yöneticileri bile Enternasyonal'in Merkez İcra Komitesi'nce kararlaştırılırdı. Ortak politikanın tespitinde ise Rus Komünist Partisi her zaman ağır basmıştı. Zaten içten gelen bir itaatle, Rus partisinin otoritesini tartışmak kimse'nin aklına gelmiyordu. Özellikle, belli zorunluluklar sonunda "tek ülkede sosyalizm"den başka seçenek kalmadığı zaman, tarihin ilk sosyalist devletini ne pahasına olursa olsun yaşatmak tek hedef haline gelmişti. Stalin'in uzun iktidarına rastlayan bu dönemde Enternasyonal, özellikle Batı Avrupa'daki komünist partileri frenleyen, onları adeta sosyal-demokrat partiler haline getiren bir politika izlemişti. Enternasyonal'in yerine kurulan Kominform da aynı politikayı devam ettirdi. 50 yıldan fazla bir süredir uygulanan bu politika, her toplumun kendisine özgü sosyalizmi kuracağı gerçeğinin, çelişilerin özgüllüğü ilkesinin kenara itilmesi demektir. Oysa bu gerçekleri hiçe sayan bir politika er-geç tepkilere yol açacaktı. Dünya sosyalizminin bugünkü bunalımı bu çarpık tutumun, SSCB'nin hegemonyasını sağlamak biçiminde beliren bir Enternasyonalizm anlayışının ürünüydü.²⁵²

Aybar'a göre, "Üçüncü Enternasyonal'in ne amaçla kurulduğu, mekanizmasının ne olduğu, nasıl çalıştığı, strateji ve taktiğinde ne gibi gelişmeler olduğu, neden lağvedildiği, ve daha sonraki gelişmeler bilinmezse, sosyalizmin bugünkü so-

252 Mehmet Ali Aybar, "Sosyalizm Meseleleri:3, Bağımsızlık ve Enternasyonalizm", *Forum*, sayı 376, 16 Mart 1970

runları kavranamaz”dı.²⁵³ Aybar’ın Sovyet sosyalizmine karşı sürekli kendine özgü ve bağımsız sosyalizmi vurgulamasını, bu reel-Enternasyonalizm eleştirisi çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

Aybar bu makale dizisinde Sovyet sosyalizmini eleştirmeye devam eder: Lenin öldükten sonra rejimin bürokratlaşması baş döndürücü bir hızla gelişmişti. Stalin’in “Bir ülkede sosyalizm kuruldukça, sınıf mücadelesi keskinleşir; bunun için proletarya diktasını sertleştirmek, devleti güçlendirmek zorunludur” biçimiyle ifade edilen sahte tezine dayanılarak, bir kişinin diktatörlüğü çevresinde ağır aksak dönen bir bürokratik yönetim kuruldu. Sosyalizm asıl anlamını kaybederek, planlı hızlı büyümeyi sağlayacak bir ekonomi tekniğine dönüştü; insanlara piyon gözüyle bakıldı. Bu yönetimi ayakta tutabilmek için, gizli polis ceberut devletin tek silahıydı. “Tek ülkede sosyalizmi korumak”, “Sovyet bürokrasisini korumak” biçimini almıştı. “Halk cephesi” kararları, İspanya İç Savaşı’nda Cumhuriyetçilerin kendi kaderleriyle başbaşa bırakılması, Hitler’le yapılan saldırmazlık anlaşması, Enternasyonal’in lağvedilmesi, Yalta’daki nüfuz bölgeleri pazarlığı, gerikalmış ülkelere önerilen milli demokratik devrim stratejisi, kendi nüfuz bölgesindeki en küçük özgürlük kıpırdanışını amansızca ezmesi vb. hep bu bağlamda değerlendirilmeliydi.

Aybar yazısının bitiminde Türk sosyalistlerine seslenir: “Hele biz Türk sosyalistleri çok, belki herkesten çok uyanık olmak zorundayız. Türkiye’de sosyalizm bağımsız ve aşağıdan yukarı, insana saygılı ve sevgili bir hareket olarak gelişmelidir. Bizim sosyalizmimiz bağımsız, altını çiziyorum, bağımsız ve güler yüzlü olacaktır. Bunun için hepimizin çok, çok dikkatli olmamız gerekmektedir.”

Aybar’ın *Forum* yazılarındaki Sovyet sosyalizmi eleştirisinde, ağırlıklı olarak Stalin dönemi ele alınmıştır. Tabii bu arada Rusya’nın bazı tarihsel sorunlarına değinilmektedir ama, sonuç olarak fatura büyük ölçüde Stalinizme çıkarılmaktadır. Le-

253 Mehmet Ali Aybar, “Sosyalizm Meseleleri:4, 3. Enternasyonal ve Sonrası...”, *Forum*, sayı 377, 30 Mart 1970.

nin'in geçici olarak gördüğü birçok durumu, Stalin ilke haline getirmiştir.²⁵⁴

Lenin'in önemi, gerek devrimci eylemi, gerekse bu eylemin teorik dayanaklarını ortaya koyuşu ile, diyalektiğin "somut durumun, somut tahlili"nde kullanılan bir yöntem olduğunu ispatlamasındadır: "Lenin, Marksizmi donmuş bir doktrin olarak görmedi. Marksizmin esprisini kavradı."

Proletarya devrimini ve Çarlık rejiminin şartlarını eksiksiz kavradığı ve bu somut ortama göre bir devrim stratejisi tespit ettiği için başarıya ulaşabilen Lenin, bu tutumuyla bütün devrimcilerin kendi toplumlarının özgül şartlarını kavramaları zorunluluğunu ortaya koymaktadır ki, Leninizmin evrensel değeri buradadır.²⁵⁵

Aybar bu yazı dizisinde, özgül çelişilerin, özgül çözümler gerektirdiğini, bunu da en iyi kavrayanın Lenin oluşunu söyleyerek, Lenin düşüncesinin evrensel geçerliliğin tam da Türkiye'ye özgü sosyalizmi gerektirdiğini anlatmıştır. Ama kendi deyişiyle, bunu görüşünü ispatlamak için değil, dogmacılarla mücadele etmek için yapmıştır. Aybar'ın bu yazılarında sanki, diğer sol hareketlerin Lenin'i yanlış yorumladığını gösterme çabası vardır.

Aybar'ın 1970 yılındaki düşüncesinde, SSCB'deki yanlışların büyük ölçüde sorumlusu olan Stalinizm, birkaç yıl içinde sorumluluğunu Leninizmle paylaşacaktır.

Aybar'ın 12 Mart 1971 sonrası milletvekilliği ve Yeni Ortam yazıları

12 Mart günlerinde Aybar, baskıcı uygulamalara ve Mec-listen geçirilen anti-demokratik düzenlemelere tek başına,²⁵⁶ gücünün yettiğince karşı çıkan bir milletvekili portresi çizmiştir. Anayasa değişikliklerine, toplum zabıtası kurulması-

254 Mehmet Ali Aybar, "Sosyalizm Meseleleri:5, Tek Ülkede Sosyalizm Kurma Teşebbüsü ve Stalinizm", *Forum*, sayı 378, 13 Nisan 1970.

255 Mehmet Ali Aybar, "100 Yıl Sonra Lenin", *Forum*, sayı 379, 28 Nisan 1970.

256 Rıza Kuas hastalandığı için Meclis çalışmalarına katılamıyordu.

na dair yasaya, sıkıyönetim yasasına, iç tüzük değişikliklerine vb. ısrarla karşı çıkan, bunlarla ilgili kendi değişiklik önerge-lerini veren Aybar, bu yaptıklarından doğal olarak hiçbir so- nuç alamamıştır.

Aybar Meclis kürsüsünde, eskilerden beri üçüncü sınıf va- tandaş muamelesi gören Kürt vatandaşlara komandolar tara- fından işkence, eziyet ve hakaret edildiğini söylüyor, doğuda bir devlet terörü uygulandığını ima ediyor, “Arkadaşlar, bir va- tandaşımıza anadilinden dolayı hor bakılır ayrı seçi yapılırsa, o vatandaşın bu topluluğa bağlı olması ihtimali gittikçe zayıf- lar” diyor, yani Türk “demokrasisi”nin dokunulmayan konula- rından birine değiniyor, ama sonuç olarak bol hakaret alıyor- du.²⁵⁷ Benzer tepkileri İrfan Uçar gibi devrimci gençlere işken- ce yapıldığını söylediğinde de alan Aybar, 12 Mart Rejimi’nin niteliğini, “Solu yasaklayan rejimin adı faşizmdir” diyerek özet- lemişti.²⁵⁸ Aybar, doğal olarak, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın idamlarına da karşı çıkmıştı ama 12 Mart faşiz- minin önüne geçmek mümkün olmadı.²⁵⁹

Aybar, İsmet Paşa’nın “... parti gibi çalışıyorsun” dediği bu dönemde,²⁶⁰ sosyalistlerin ve sosyal-demokratların birlikte ya- zı yazdığı sol bir gazete olan *Yeni Ortam*’da 80 civarında ya- zı yazmıştır. Bunların bir bölümü Osmanlı’nın geri bırakılmış- lık ve yarı-sömürgeleşme tarihi,²⁶¹ bir bölümü demokrasi-sol ilişkisi,²⁶² bir bölümü amacı solu tasfiye etmek olan Devlet Gü-

257 Mehmet Ali Aybar, *12 Mart’tan Sonra Meclis Konuşmaları*, Sinan Yay., İstan- bul, 1973, s. 37-57. Bu eserde Aybar’ın Meclis görüşmelerinde getirdiği deği- şiklik önergeleri de mevcuttur.

258 A.g.e., s. 115, 218, 302. Yalnız şunu belirtmek gerekir ki, Aybar Nihat Erim’in “Anayasayı değiştirmeye değil, tastamam uygulamaya geldim” demesine inan- dığını ve hükümete güvenoyu verdiğini söylemiştir. Bkz. Mumcu, *Aybar ile Söyleşi*, s. 32.

259 Aybar, a.g.e., s. 310-353.

260 Mumcu, a.g.e., s. 32.

261 Bkz. *Yeni Ortam* (19 Ocak 1973, 20 Ocak 1973, 25 Ocak 1973, 26 Ocak 1973, 27 Ocak 1973, 22 Şubat 1973, 25 Şubat 1973, 3 Mart 1973, 5 Mart 1973, 8 Mart 1973, 10 Temmuz 1973, 12 Temmuz 1973, 13 Temmuz 1973, 15 Tem- muz 1973, 17 Temmuz 1973).

262 Bkz. *Yeni Ortam*, (28 Eylül 1972, 19 Ekim 1972, 23 Ekim 1972, 1 Kasım 1972, 2 Kasım 1972)

venlik Mahkemeleri'nin İstiklal Mahkemeleri gibi siyasal mahkemeler olduğu,²⁶³ bir bölümü TIP'in tarihi ve kapatılma kararının yanlışlığı,²⁶⁴ bir bölümü de ortanın solu ve sosyal demokrasi üzerinedir.²⁶⁵

Aybar'ın *Yeni Ortam*'da yazdığı bazı yazılar, iki farklı kesimin tepkisini çekmiştir: Birincisi, 12 Mart'ın sola vurduğu ve bu nedenle burjuvazinin silahlı kuvvetlere şükran borcunu ödemeğe hazır olduğunu söyleyen yazıdır²⁶⁶ (Gene Aybar'ın dediği gibi, "... burjuvazi 27 Mayıs'tan sonra daha da güçlenmiş ve burjuvazi-bürokrasi ilişkileri, artık kesinlikle kapitalist bir nitelik kazanmıştır").²⁶⁷ Bu yazı İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı'nın tepkisini çekmiş ve Aybar hakkında soruşturma açılmıştır.²⁶⁸ İkincisi, sosyalist bir partinin yokluğunda gidilen seçimlerde, Aybar'ın CHP'nin desteklenmesini savunan sosyalistlere karşı çıkan yazılarıdır.²⁶⁹ Bunun nedeni Aybar'ın CHP'yi, Osmanlı Tipi Devlet'in zamana uydurularak devamını benimseyen ve kapitalizme karşı olmadığı için de sol olmayan²⁷⁰ bir parti olarak görmesidir. Bu yazı ise, Tektaş Ağaoğlu ve Oya Baydar gibi sosyalistlerin tepkisini çekmiştir.²⁷¹

Aybar 1970'lerin başında bazı arkadaşlarıyla birlikte bir par-

263 Bkz. *Yeni Ortam*, (11 Şubat 1973, 15 Şubat, 15 Haziran 1973, 17 Haziran 1973, 19 Haziran 1973).

264 Bkz. *Yeni Ortam*, (6 Mayıs 1973, 7 Mayıs 1973, 9 Mayıs 1973, 11 Mayıs 1973, 12 Mayıs 1973, 13 Mayıs 1973).

265 Bkz. *Yeni Ortam*, (7 Haziran 1973, 9 Haziran 1973, 10 Haziran 1973, 12 Haziran 1973).

266 Mehmet Ali Aybar, "Çıkılmaz", *Yeni Ortam*, 25 Aralık 1972.

267 Mehmet Ali Aybar, "İki Fotoğraf, Anayasayı Geciktirme Çabaları ve Tarihsel Gelişmelerin Yasalarına Dair", *Yeni Ortam*, 2 Nisan 1973.

268 *Yeni Ortam*, 7 Şubat 1973.

269 Mehmet Ali Aybar, "Sol ve CHP", *Yeni Ortam*, 16 Ekim 1972; "Bizim Partiler", *Yeni Ortam*, 30 Aralık 1972; "Soldaki boşluk ve CHP", *Yeni Ortam*, 19 Nisan 1973.

270 Bu görüş Aybar'ın o günlerde söyleyip geçtiği bir görüş değildir. Aybar, kapitalist rejime son vereceğini açıklamayan, sadece onun sivriliklerini törpülemeyi amaçlayan hareketleri hiçbir zaman sol saymamıştır. Ona göre sol sosyalizm demektir. Bkz. Mumcu, a.g.e., s. 16.

271 Bkz. *Yeni Ortam*, (26 Temmuz 1973, 28 Temmuz 1973, 29 Temmuz 1973, 30 Temmuz 1973).

ti kurma hazırlığı içine girer ve bu partinin tüzüğüne “... bürokratik sosyalizmi önleyeceğini düşündüğü”²⁷² hükümlerin konmasını bile kararlaştırmışken, Behice Boran ve arkadaşlarının hapse girmesi üzerine, doğru olmayacağını düşünerek bu işten vazgeçer.²⁷³

Siyasetin içinde olmaya kararlı olan Aybar ve 7 arkadaşı, 1973 Milletvekili Genel Seçimlerine, Türkiye Birlik Partisi (TBP) listelerinden bağımsız aday olarak girmeye karar verirler. Aybar bu işbirliğinin seçim gecesi biteceğini söylemiştir.²⁷⁴ O günlere kadar daha çok Alevi vatandaşların desteklediği bir parti görünümünde olan TBP (bu açıdan Aybar’a yakın olmaları doğaldır), bazı çevrelerce “12’ye beş kala” sosyalist olmakla suçlanır.²⁷⁵ Ancak bunlara aldırmış etmeyen TBP Genel Başkanı Mustafa Timisi, Aybar’la birlikte yaptıkları açıklamada, amaçlarının sosyalist mücadeleyi mecliste sürdürmek olduğunu açıklarlar.²⁷⁶ Seçimlerde ise, ülke genelinde %1.1 oranında oy alabilen TBP meclise sadece başkanını sokabilmiş, İstanbul 1. sıra adayı olan Aybar milletvekili seçilememiştir.²⁷⁷

Bürokrasi ve Marksist hümanizma

Aybar 1974 yılında, *Olay* dergisinde “Sosyalizm Üzerine Düşünceler ve Modeller” üst başlıklı, 15 yazıdan oluşan bir yazı dizisi yayımlamıştır.²⁷⁸ İlk yazılarında, Marx’ın öğretisini ve ge-

272 Aybar’dan Argun Müceldili’ye 16 Nisan 1971 tarihli mektup, M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A. Aybar’a Gelen Mektuplar ve Cevapları Dosyası 7 (1970-1971).

273 Uğur Cankocak’la 23 Şubat 2001 tarihli görüşme (ses-kaydı); Oral Çalışlar, “Sosyalizm ve Demokrasinin 87 Yıllık Uzun Koşusu”, M.A. Aybar Özel Eki, *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995.

274 *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1973.

275 *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1973.

276 *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1973.

277 *Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları*, s. 7; Ahmad, a.g.e., s. 311.

278 Ayrıca bkz. Mehmet Ali Aybar, “Anayasa Gene de Sola, Sosyalizme Açık”, *Olay*, sayı 1, 4 Şubat 1974; “Program: Kalkınma ve Özgürlükler”, *Olay*, sayı 2, 11 Şubat 1974, “141-142”, *Olay*, sayı 3, 18 Şubat 1974; “Eylemci Gençler Af Edilmelidir”, *Olay*, sayı 4, 25 Şubat 1974.

lişimini bir ders kitabı tarzında anlatan Aybar,²⁷⁹ konuyu daha sonra düşüncesinin iki önemli eksenini olan sosyalizmde bürokrasi ve somut insana getirmiştir.

Ekim Devrimi'nden sonra, emperyalist ülkelerle ve iç savaşla boğuşmak zorunda olan Bolşevik Partisi'nin bu ortamda işçi üyelerinin üçte birini kaybettiğinden, ülkede bir kıtlık baş gösterdiğinden, fabrikaların çoğunun kapandığından, ümitlenilen Almanya devriminin başarısızlığından bahseden Aybar, ister istemez, hem de çok zor şartlarda tek ülkede sosyalizme yönelindiğini anlatır. Devrimi kurtaracak sadece, profesyonel devrimcilerden oluşan, merkeziyetçi ve kışla disiplinine tabi Bolşevik Partisi kalmıştır. İşçi üyelerinin çoğunu savaşlar ve ekonomik durum yüzünden kaybeden, devleti çalıştırmak için güvenlerinin çok az olduğu eski rejimin memurlarını kullanmak zorunda kalan ve uzak bölgelerde yaşayanların, isteklerini merkezdeki yöneticilere çoğu zaman ulaştıramamaları gibi sorunlarla uğraşan parti, zaten geri olan bir ülkede bürokratik bir kuruluşa dönüşme tehlikesiyle karşılaşmıştır. Ve bu arada ekonomi devletin eline geçmiş, yöneticiler, çalışma koşullarını, ücretleri, yatırımları saptayan, yani egemen bir sınıfın yetkilerini kullanan bir grup haline gelmiştir. Ancak bu bürokratlaşma tehlikesini, başta Lenin, üst düzey yöneticiler devrimden hemen sonra kavramış, bazı önlemler düşünmüşlerdir.

Bu noktada, "Ama partiye ilişmeden, partinin illegalite koşullarındaki özü, yeraltı çalışmaları için saptanmış esasları değiştirilmeden, bunu başarma olanağı var mıydı?" diye soran Aybar'a göre, profesyonel devrimciler devleti ele geçirdikleri halde illegalitede geçen yılların kuşkularından büsbütün kurtulamamışlar, bu da partiyi kaçınılmaz olarak yalnızlığa ve bürokratlaşmaya itmiştir. Lenin ve parti yöneticileri, geri bırakılmış bir ülkenin işçileri ve köylüleriyle devrimi başarmak zorunda kaldıkları için, belki de onlara vasi gözüyle bakmışlardır.

279 Bkz. Mehmet Ali Aybar, "Sosyalizm Üzerine Düşünceler ve Modeller", *Olay*, sayı 5, Mart 1974; "Durum Tahlili", *Olay*, sayı 6, 11 Mart 1974; "Marks'ın Öğretisi", *Olay*, sayı 7, 18 Mart 1974; "Marx'ın Öğretisi (2)", *Olay*, sayı 8, 25 Mart 1974; "Marx'ın Öğretisi (3)", *Olay*, sayı 9, 1 Nisan 1974; "Sosyalist Hümanizma ve Kimi Sorunlar", *Olay*, sayı 10, 8 Nisan 1974.

İçinde yaşadıkları sosyal kuruluşun kapsayabileceği tüm üretici güçlerin gelişmesini beklemeden, iç ve dış konjonktürün elverişli olmasından yararlanan ve bunu iyi analiz eden, kurdukları disiplinli gizli partiyi de bir trampelen gibi kullanarak sıçrama yapan Lenin ve arkadaşları, bu sıçramanın bedelini ödemişlerdir. Devrimin Rusya'da gerçekleştirebilmesi için yapılanların zorunlu olduğu tezi bir yana, Aybar rejimin bürokratlaşmasında Leninist parti yapısının başlı başına bir etken olduğunu düşünmektedir.²⁸⁰

Aybar, sosyalizm teorisinde devletin yok olmasının, hiç değilse belli başlı kapitalist toplumların sosyalizme geçmiş olmasına bağlı olduğunu, bu şart da yerine gelmediği için, Rusya'da devletin zayıflayacak yerde güçlenmiş olmasının anlaşılır olduğunu söyler. Ama bunun kabul edilebilir olması, devletin örgütlenmiş emekçilerin elinde olmasına bağlıdır. Oysa yarım yüzyılı geçen süre içinde, emekçiler öz emeklerinin ürünleri ve çalışma koşulları üzerinde egemenlik kuramamışlardır; hâlâ işçi sınıfı öncülerinin vesayeti altındadırlar. Öte yandan, üretim araçlarını işletme, yeni yaratılan değerleri bölüştürme ve üretim ilişkilerini değiştirme yetkilerini uzun yıllardır tekelinde tutan bürokrasi, “.. egemen sınıf terimi uygun görülüyorsa”, egemen bir sosyal grup haline gelmiştir: “Bürokrasinin ekonomik alandaki yetkilerine, siyasal gücü tekelinde tutması, kültür işlerini yönetmesi, Marksizmi yorumlama ve ‘ideoloji’ yaratma tekeline sahip bulunması da eklenince, onun egemen niteliği büsbütün ortaya çıkar. (...) Bu sosyal grubun temsil ettiği güç, tek kelimeyle korkunçtur.” Aybar, bunun karşısına bürokrasinin artı-değere kendi ad ve hesabına tasarruf edemediği gerekçesiyle karşı çıkılmasını gerçeklere göz yummak olarak yorumlar: “Tüm güçleri tekelinde tutmanın sağladığı imtiyazlar, artı-değere kendi ad ve hesabına tasarruf etmenin sağlayacağı avantajlardan daha az değildir.”

Bu egemen sosyal grup doğrudan üreticilerin karşısındadır, toplumdaki temel çelişki işçi ve bürokrasi arasındadır. Emperyalizmin varlığı zaten devletin güçlenmesini gerektirirken, bü-

280 Mehmet Ali Aybar, “İktidarın Bürokratlaşması”, *Olay*, sayı 11, 22 Nisan 1974.

rokrasi bunu kendi için de istemektedir. Emekçiler ise iktidarı fiilen ellerinde bulundurmamakça, devletin güçlenmesi, kendileri dışında bir güç olan devleti daha da yabancılaştırır; devletin öznesi değil sadece nesnesi olan emekçiler, bu durumda üretime, tıpkı özel sektörde olduğu gibi, kayıtsız kalırlar, işin bir an önce bitmesini isterler. Her yerde hazır ve nazır olan polis, devlet hâlâ azınlığın hizmetinde olduğu için bu kadar gerekli olmaktadır.²⁸¹ Parti yöneticisi, ordu mensubu, gizli polis şefi, teknokrat, memur, aydın vb. yüzbinlerce belki milyonlarca irili ufaklı bürokratin yaşamı bu kurulu düzenin olduğu gibi kalmasına bağlıdır.²⁸²

Aybar, sosyalizmde olması gerekenin tam tersine, devletin buyuran azınlık-buyurulan çoğunluk ilişkisine göre işlediğini, bunun aynı zamanda Sovyetler Birliği'yle öteki sosyalist devletlerin ilişkilerini de belirlediğini düşünmektedir.²⁸³ Bu bağlamda, SSCB Çekoslovakya'da başlayan hareketin öteki halk demokrasilerine sıçramasından ve bunun bürokratik yönetim için giderek bir tehlike oluşturmamasından kaygılanmış olabilir. Oysa, “.. sosyalist devletler ya da kuruluşlar arasında işbirliği ve dayanışma, ancak tarafların eşitliği ve özgürlüğü esasına dayalı olarak gerçekleşir, aksi takdirde yeni bir sömürü ve baskı düzeni içine düşülmüş olur.”²⁸⁴

Aybar bürokrasi konusunu bitirirken, sorunun oluşmasında, Rusya'ya özgü koşullar bir yana, Leninist parti yapısının belirleyici olduğunu vurgulamıştır. Dört yıl önce *Forum*'da yazarken, Leninist parti yapısının tehlikeli olabileceğinden bir cümle ile bahseden ve sorunu daha çok Stalin'de gören Aybar, 1974 yılında Leninist partiye çok daha fazla değinecektir ama bunu tam da açıklamayacak/açıklayamayacak ve Sovyet bürokrasisi

281 Mehmet Ali Aybar, “Bürokrasi: Sosyalizmin Çocukluk Hastalığı (2)”, *Olay*, sayı 14, 6 Mayıs 1974.

282 Mehmet Ali Aybar, “Bürokrasi: Sosyalizmin Çocukluk Hastalığı (3)”, *Olay*, sayı 15, 13 Mayıs 1974.

283 Mehmet Ali Aybar, “Bürokrasi: Sosyalizmin Çocukluk Hastalığı (4)”, *Olay*, sayı 16, 20 Mayıs 1974.

284 Mehmet Ali Aybar, “Bürokrasi: Sosyalizmin Çocukluk Hastalığı (5)”, *Olay*, sayı 17, 27 Mayıs 1974.

hakkında genel tespitler yapmakla yetinecektir; ancak bu konudaki entelektüel arayışlarını da devam ettirecektir.

Aybar'a göre, kapitalizmden sosyalizme geçiş her ne kadar objektif maddi bir sürecin ifadesiyse de, sınıf mücadelesi bu sürecin bir ögesi olduğundan, sosyalizme geçiş aynı zamanda işçilerin, emekçilerin kurtuluşlarını onda görmelerine, onu sömürüye, baskıya son verecek, insanı insanlığına kavuşturacak, doğru ve özgür bir düzen olarak tanımlayıp, sosyalizmi kurmak istemelerine ve mücadele etmelerine bağlıdır. Yani Aybar'ın gözünde sosyalizmin önemi ve çekiciliği, emekçi sınıflar içindeki somut insanlara neler getireceği ile ilgilidir.

Aybar, Marx ve Engels'in 1845-1846 yılları arasında Alman idealist felsefesi karşısında kendi maddeci görüşlerini açıklığa kavuşturduklarından, eski felsefi görüşleriyle ilişkilerini kestiklerinden, dolayısıyla Marx'ın bu tarihten önceki görüşlerini öğretisine esas almanın ve Marksizmi sadece bunların ışığında yorumlamanın yanlışlığından bahseder. Bunu yapanlar arasında, Marksizmi idealist bir felsefe sistemi olarak göstermek isteyen kimi burjuva yazarların yanında, Stalin döneminin baskıcı yönetimine geç kalmış bir tepki olarak, Marksizmin özgürlükçü, insancıl niteliğini belirtirken, insanı soyutlaştırdıkları için farkında olmadan idealizme kayma eğilimi gösteren Marksistler de vardır. Ancak, Marx'ın bu dönem eserleri felsefi kavramları işlediği gerekçesiyle bir yana itilip, sadece olgunluk çağı yapıtlarıyla yetinilemez. Bu bağlamda Aybar, Althusser'in, Marx'ın gençlik yapıtlarıyla epistemolojik kesintiden sonraki bilimsel yapıtları arasında bir bağlantı kurmanın olanaksız olduğu ve Marksizmin bu nedenle bir anti-hümanizma olduğunu yönündeki tezine karşı çıkar. Bilimsel kesinlik adına savunulan bu görüşler sonuna kadar izlendiğinde, yaşamdan kopmuş bir kapalı kavramlar sistemine varılması olanaksız değildir; aynı zamanda, bir yönüyle bürokratik sosyalizmin adeta temize çıkarılması, bir yönüyle de ileride benzer uygulamalara zemin hazırlanması gibi bir işlev görebilir. Marx'ın öğretisinde bir kesinti değil bir aşma söz konusudur. Yabancılaşma teorisinin esası, *Kapital*'de "fetişleşme" teorisine dönüşmüştür.

Aybar'a göre Marx, bilimsel incelemelerinde olsun, siyasal incelemelerinde olsun, sosyalist üretim ilişkilerinin ve üst-yapının, kapitalizmininkine göre daha ileri olacağını savlamıştır; hümanizmasını, belirli bir toplumda somut insanların yeteneklerini geliştirmelerine yararlı olabilecek olanakların gerçekleşmesini engelleyen koşullarla mücadeleye yöneltmiştir. Idealizme kayma korkusuyla sağlıklı olmayan tepkiler göstererek bir anti-hümanizmaya varanların iddialarının tersine, "... Marx yapıtlarında gayri-insani kapitalist düzenin yerini, insani bir düzenin, sosyalizmin alacağını ve bunun kapitalist sistemin çelişkilerinden doğacağını ispatlamaya çalışmıştır. Kuşkusuz Marksizm bir hümanizmadır; bilime dayalı bir hümanizma..."²⁸⁵

Aybar'ın sosyalizm anlayışının temelinde bütün yabancılaşmalarından kurtulmuş insanın yattığını daha önce görmüştük. Uygulamada ise, bürokratizm bunun gerçekleşmesinin önüne geçmiş, bu yönde hiçbir gelişme sağlanamamıştı. Aybar'ın kafasını meşgul eden sorun da bu noktada, sosyalizmde bürokratinin nasıl önlenileceği noktasında düğümlenmişti. Bunu, kuracağı partide bir ölçüde gösterecekti.

Sosyalist Devrim Partisi

1977 yılında Sosyalist Devrim Partisi (SDP) adını alacak olan Sosyalist Parti 30 Mayıs 1975'te Ankara'da kuruldu.²⁸⁶ Kurucuların %62'sinin kol emekçisi olduğu partinin başkanlığına Mehmet Ali Aybar getirildi.²⁸⁷

1970'lerin Türk soluna damgasını vuran özellik, geçen on yıldan miras kalan bölünmüşlüktür. Bu bölünme ortamında,

285 Bkz. Mehmet Ali Aybar, "Somut İnsan Sorununa Giriş", *Olay*, sayı 18, 3 Haziran 1974, "Somut İnsan Sorununun Teorik Yönü (1)", *Olay*, sayı 19, 10 Haziran 1974; "Somut İnsan Sorununun Teorik Yönü (2)", *Olay*, sayı 20, 17 Haziran 1974; "Sosyalist Hümanizma ve Kimi Sorunlar", *Olay*, sayı 10, 8 Nisan 1974.

286 Bu kısa bölümde, karışıklık çıkmaması için sadece Sosyalist Devrim Partisi (SDP) adını kullanacağız.

287 Aybar'ın kurucular toplantısı açış konuşması ve kurucular listesi için bkz. *Sosyalist Yol*, sayı 1, Temmuz 1975.

1970’li yılların ilk yarısı büyük ölçüde 12 Mart faşizmi baskısının geçmesini beklemekle ve ondan en büyük darbeyi alan solcuların yaşadıkları travmayı atlatmaya çalışmalarıyla geçmiştir. Görece demokratik bir ortama tekrar geçilmesinden sonraki ilk sosyalist parti, 23 Haziran 1974’te Ahmet Kaçmaz’ın liderliğinde kurulan Türkiye Sosyalist İşçi Partisi’dir (TSİP). Bu partiyi 1975’in ilk aylarında sırasıyla, Mihri Belli’nin liderliğindeki Türkiye Emekçi Partisi (TEP), Behice Boran’ın liderliğindeki Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Aybar’ın liderliğindeki SDP izlemiştir.

1970’lerin sol gündemi 1960’larinkinden epey farklıdır. Bu yıllarda kendisine sosyalist diyen insanların sayısı 1960’lara kıyasla muhtemelen çok daha fazladır ancak, artık bu insanları aynı çatı altında toplayacak bir parti yoktur. İşin en olumsuz tarafı bu yönde samimi bir umut ve çabanın da olmamasıdır. Sosyalist partiler birleşmeyi zaten istememişlerdir ancak, bölünmüşlüğün derinliği ve hastalıklı yapısı, aşırı sağa karşı yapılacak etkili bir mücadele için gereken eylem birliğini de engellemiştir. Bu partiler açısından, örneğin CHP gibi “ortanın solu”nda olan bir partiyle iletişim kurmak çok daha kolay ve istenilir bir şey olmuştur. Bu yıllarda da bazı “yeni stratejiler”²⁸⁸ ortaya atılmış, toplumun önündeki ilerici aşamanın ne olduğu, bunda hangi sınıfların ne gibi roller alacağı konuları üzerinde tartışılmaya devam edilmiştir ancak, tarafların birbirlerine karşı kullanmayı alışkanlık haline getirdikleri karalayıcı ve suçlayıcı üslup, ciddi ve düzeyli teorik ve politik tartışmaları imkânsız kılmıştır. Bu arada faşizm de yükselmektedir. 1975-1980 yılları, Murat Belge’nin deyişiyle Türk solunun “faşizm” dönemidir.²⁸⁹ Sol akımlar, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) içinde ve etrafında doğup büyüyen faşizmle mücadele etmekten başka bir şeye pek zaman bulamamışlardır. Sonuç olarak 1970’li yıllarda, sosyalizmin toplumda yaygınlaşmasına rağmen, Ecevit liderliğindeki CHP’nin

288 1960’ların gündemindeki SD ve MDD gibi kavramların, stratejilerin yanına, bu yıllarda TKP’nin “ilerici-demokratik devrim”i ve TSİP’in “demokratik halk devrimi” de eklenmiştir. Bkz. Lipovsky, a.g.e., s. 131-145.

289 Murat Belge, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Sosyalizm (1960’tan Sonra)”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 7, s. 1960.

halk desteğinin artması gibi etkenlerin de rol oynamasıyla, sosyalist partilerin hiçbiri Türk solunda ve siyasal hayatında ciddi bir ağırlığa sahip olamamıştır.²⁹⁰

Bu partilerden birisi olan SDP'nin de ana gündem maddesi- nin faşizmle mücadele olduğu söylenebilir. 13 Nisan 1976'da, CHP, TBP, TIP, TEP, DİSK vb. kuruluşlara başvuran Aybar, faşizmle mücadelede işbirliği arayışına gitmiş ama sonuç ala- mamıştır.²⁹¹ 1977 Genel Seçimlerine katılmasına örgütlenme- sini tamamlayamadığı gerekçesiyle izin verilmeyen SDP,²⁹² seçmenlere dağıtılmak üzere çıkardığı bir broşürde, MHP'nin demokrasi, halk ve emekçiler için en büyük tehlikeyi teşkil eden, silahlı komandolarıyla sermaye düzenini koruyan faşist bir örgüt olduğu anlatılmıştır.²⁹³ Aybar'ın yazdığı "Mektup" başlıklı broşürlerde de, faşist bir darbeye meşru bir ortam ha- zırlanıldığından, faşizmin özelliklerinden bahsedilir.²⁹⁴ Ay- bar faşizm tehlikesini dostu Abidin Dino'ya şöyle anlatmıştır: "CHP de gelse bunalımlar sürecektir. Türkiye sanıyorum cid- di, çok ciddi bir bunalım dönemine girdi. CHP iktidarı –eğer olursa– iflas edince sol için kapılar aralanacaktır. Akıllı olursa sol. Asıl faşizm tehlikesi de o ölçüde artacağa benzer. Bu fa- şizm eskisinden farklı. Eskiden bizde faşizmi iktidar yapardı. Devleti elinde tutan bürokrasi, bunalımlarda faşist yöntemler uygular- dı. Batıda faşizm icat edilmeden çok evvel, bizde uy- gulanmış. Osmanlıların devlet anlayışı, halk anlayışı bir fa- şist anlayıştır. Şimdileri faşizmin partisi var, para-militaire ör- gütleri var ve bir yandan devleti içinden fethetmekte. Eski fa- şizmden başka bir şey ve daha korkunç. Bu seçimlerde faşizm

290 Dönemin sosyalist hareketi için bkz. Lipovsky, *a.g.e.*, s. 125-161.

291 Parti Çalışmaları Hakkında GYK'ye Sunulan 29.05.1976 tarihli Rapor, Tür- kiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı (TETTV) TIP Arşivi, Kutu No: 15, Aksesyon: 1694.

292 14 Nisan 1977 Tarihli Basın Bülteni, TETTV TIP Arşivi, Kutu No: 16, Akses- yon: 1696.

293 "Senden Oy İsteyenleri Tanı", TETTV TIP Arşivi, Kutu No: 16, Aksesyon: 1697.

294 "Mektup 8, Haziran 1978", TETTV TIP Arşivi, Kutu No: 16, Aksesyon No: 1698.

kazançlı çıkacak. Emekçi yığınlarını bunların karşısına çıkartmazsak, kötü çok kötü şeyler olabilir. Faşizmin Amerikan emperyalizmiyle, iş çevreleri ile ilişkileri üzerinde kimse durmuyor. CHP iktidara gelirse faşizmin kökünü kurutacağı hayali içinde. Şu basit gerçeği bile düşünmüyor: CHP hükümet olursa bu komandolar yok mu olacak? Onları besleyen kaynaklar toz mu olacak? Göreceğiz. Yaşayan görür. Tarihin çizgisi kimi budalaların sandığı gibi düz bir çizgi değil. Duraklamalar, sapmalar, geri dönmeler, bir adım ileri iki adım geri gitmeler ve ancak son tahlilde ve rastlantıların da cuk oturması ile bir sıçrama.”²⁹⁵

Aybar'ın duyarlı olduğu konulardan biri olan Kürt meselesine de sık sık değinilmiştir. Doğuda terörün günlük yaşamın bir parçası olması, halka yapılan işkence ve zulümler, bu bölgelerde yaşayan vatandaşların kendilerini adeta bir sömürge halkı gibi hissetmeleri, bunun sadece bir ekonomik sorun olmadığı vb. konular Aybar'ın sürekli gündemindedir.²⁹⁶ İlginç olan bir nokta, 1960'lardaki “gerçek milliyetçilik” söyleminden vazgeçilmesi ve milliyetçiliğin bir burjuva ideolojisi olduğunun söylenmesidir. Artık “milli” sözcüğü üzerinde durulmaktadır.²⁹⁷

Girdiği 17 Ekim 1979 kısmi senato ve milletvekili ara seçimlerinde ancak %0.7 (35.548 oy) oranında oy alabilen bu partinin,²⁹⁸ bize göre asıl önemli ve özgün tarafı örgütlenme yapısıdır. Bu örgütlenme yapısı, Aybar'ın, sosyalist düzenlerdeki bürokratik yapının oluşmasında parti yapısının önemine dair olan düşüncelerini yansıtır.

1977 yılında, partinin adıyla birlikte tüzüğü de değişmiş, bir

295 Aybar'dan Abidin Dino'ya 16 Mayıs 1977 Tarihli Mektup, TETTV TIP Arşivi, Kutu No: 16, Aksesyon No: 1697.

296 Örnek için bkz. 27.10.1975 ve 10.10.1975 Tarihli Basın Bültenleri, TETTV TIP Arşivi, Kutu No: 15, Aksesyon No: 5; 22.08.1976 Tarihli Basın Bülteni, TETTV TIP Arşivi, Kutu No: 16, Aksesyon No: 1695.

297 “Mektup 4, Aralık 1977”, TETTV TIP Arşivi, Kutu No: 16, Aksesyon No: 1697.

298 14 Ekim 1979 Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Üçte Bir Yenileme ve Milletvekili Ara Seçimi Sonuçları, DİE Yay., 1980, s. 3.

kitap tarzında daha ayrıntılı yazılmıştır.²⁹⁹ Bürokrasiyi (ilk başta parti içi bürokrasi tabii) bir ölçüde önleyeceği düşünülen en önemli madde, sanırız 75. maddedir: “Genel Başkan, genel Yönetim Kurulu üyeleri, İl ve İlçe Yönetim Kurulu üyeleri ile Yüksek ve İl Onur Kurulu üyeleri, üst üste iki kez aynı kurula seçilemez. İkinci kez tekrar seçilebilmeleri için, aradan bir olağan parti kurultayı döneminin geçmesi gerekir.” İkincisi de, olanak varsa, parti organlarında ve seçim listelerinde yer alanların 2/3’ünün kol emekçisi olacağını söyleyen 72. maddedir.³⁰⁰

Parti kendini şöyle tarif eder: “SDP, Türkiye işçi sınıfının ve onun sosyalizm bilimine dayalı, tarihsel ve DEMOKRATİK öncülüğünde, politik iktidar ve yaygın bir demokrasi için, sosyalist devrimler için, sömürsüz, baskısız, insanca bir yaşam için, giderek sömüren ve sömürülen sınıfların var olmadığı bir toplum için, onunla EL ELE kardeşçe dayanışarak, mücadele etmeyi kabul eden köylülerin, küçük esnaf ve zanaatkarların, teknikerlerin, küçük memurların, ücret karşılığında çalışanların, dar gelirli yurttaşların, sosyalistlerin, emekçilerin kurtuluşu için mücadeleye kararlı her namuslu kişinin, kısacası, sömürülen, EZİLEN, ikinci sınıf yurttaş sayılan, tüm kol ve kafa emekçilerinin halkın onayı ile iktidara gelmeyi amaçlayan, bağımsız, Türkiye’ye özgü sosyalizmi savunan, anti-bürokratik siyasal örgütüdür.”³⁰¹

Tüzükte, Aybar’ın düşüncesini oluşturan pek çok şey formüle edilmiş bir şekilde vardır: “Öncü” partinin yarattığı bürokrasi ve yozlaşma, devrim hareketini doğrudan doğruya işçi ve köylünün yönetmesi gerekliliği, reel enternasyonalizmin (“hegemonyacılık”) eleştirisi, sosyalizmin ne toplumu yok sayarak kişiyi idealleştiren, ne de toplumu idealleştirerek kişiyi topluma indirgeyen bir düzen olduğu, insanların sosyalizm için değil sosyalizmin insanlar için olduğu meseleleri, Aybar düşün-

299 Bu ikinci tüzük, SP tüzüğünü kapsamaktadır. Dolayısıyla iki tüzükten ayrı ayrı bahsetmeye gerek yoktur. Ayrıca bkz. *Sosyalist Parti Tüzüğü*, Güray Mat., İstanbul, 1975.

300 *Sosyalist Devrim Partisi Tüzüğü*, Göktaş Mat., Ankara, 1977, s. 55-57. Vurgular tüzükte.

301 A.g.k., s. 6.

cesinin tüzüğe yansımalarıdır. Tüzüğe göre ayrıca, “Sosyalizmle demokrasi, diyalektik bir bütün oluşturur. Demokrasisiz bir sosyalizm düşünülemez, sosyalizmsiz bir demokrasi de demokrasi değildir.”³⁰²

Tüzükte ilginç olan diğer bir nokta, parti politikasına yön veren ilkeler arasında “Yatay örgütlenme ve öz-yönetim”in olmasıdır: “... SDP, öz yönetimi sosyalizmin vazgeçilmez bir ilkesi sayar. Öz yönetim, sadece işyerlerinin yönetimine işçilerin de katılması demek değildir. Öz yönetim toplumsal yaşamın tüm alanlarını kapsayan ve emekçilerin her işte söz ve karar sahibi olmaları anlamına gelen bir kavramdır (...)”³⁰³ Öz-yönetim o yıllarda, çoğunlukla komünist partilerince başlatılan Avrupa Komünizmi akımının, SSCB’nin etkisinden çıkarak, parlamenter demokrasiyle eklemlenmek istediği bir yönetim biçimidir; ayrıca gene Yugoslavya’nın dünyada ilk defa denediği bir yönetimi temsil eder.³⁰⁴ Dolayısıyla, öz-yönetimin tüzükte kavram olarak kullanılması anlamlıdır. İçerik olarak ise getirdiği bir yenilik yoktur; Aybar’ın en azından TİP tüzüğünün yazıldığı 1962 yılından itibaren, emekçilerin bütün devlet ve toplum işlerinde söz ve karar sahibi olmasını sosyalist düzenin ilk şartı saydığını biliyoruz. Tabii burada tekrar vurgulamak gerekir ki, Aybar’ın düşüncesinde öz-yönetim ancak kamu mülkiyetiyle anlamlı olabilir.

Sonuç olarak, Aybar kafasındaki parti modelini bir ölçüde somuta dökmüş, tüzüğün gereğini yerine getirerek 1979 yılında da genel başkanlıktan ayrılmıştır.³⁰⁵ Ancak partisi, diğer sosyalist partilerin kaderini de paylaşarak, ne Türk siyasal hayatında ne de sol içinde ağırlıklı bir yer kazanabilmiştir. Aybar ve SDP, o dönemin iki önemli sosyalist partisi TSİP ve TİP tarafın-

302 A.g.k., s. 5-15.

303 A.g.k., s. 9.

304 Bkz. Alpaslan Işıklı, *Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi*, Alan Yay., İstanbul, 1983.

305 Aslında Aybar’ın Sosyalist Parti tüzüğüne göre 1977 yılında görevden ayrılması gerekirdi. Muhtemelen tüzük değiştiği için iki yıllık süre tekrar başlatıldı. SDP hakkında daha fazla bilgi için TETTV TİP Arşivi’nin 15, 16 ve 17. kutularına ve M.A. Aybar Özel Arşivi’ndeki 6 adet dosyaya bakılabilir.

dan ise bir anlamda yok sayılmıştır. TSİP'in yayın organı *Ilke*, daha kuruluş aşamasındaki SDP hakkında bile zaten hükmünü vermiştir. "... bağımsızlık kavramı A'sından Z'sine kadar sosyalizm içinde 'mündemiçtir'. Tıpkı demokrasi, özgürlük, barış ve kardeşlik gibi..." diyen *Ilke*'ye göre, Aybar'ın sapık çizgisi "burjuvazinin kesin güdümünde, hatta burjuvazinin isteklerine uygun" bir parti kuracaktı; "aşırı sağ sapma" içinde olan bu burjuva sosyalizmi çizgisini, işçi sınıfı çizgisinden ayırmak gerekiyordu.³⁰⁶ TİP yanlısı *Yürüyüş*'te ise, görebildiğimiz kadarıyla, Aybar ve SDP'den mümkünse hiç söz edilmemektedir (Aybar Leninist parti hakkında yazınca durum değişecektir). Sadece, Behice Boran'ın ve derginin bir dönem başyazarlığını yapmış olan Yalçın Küçük'ün birer yazısından, Aybar'ı onların da "sağ sapma" içinde gördüğünü anlıyoruz.³⁰⁷ TKP'ye göre de, "Aybar gibi sağ oportünist görüşleri ile işçi hareketine büyük zararlar vermiş bir kişi yine politik alana sürül"mektedir.³⁰⁸ Tabii belirtmek gerekir ki, Aybar da bu partileri Sovyet yanlısı olarak görmüş, bağımsız olmadıkları için de ciddiye almamıştır.³⁰⁹

Leninist parti burjuva modelinde bir örgüt müdür?

Aybar'ın en çok tartışılan ve neden tartışıldığı daha adından belli olan çalışması, 26-30 Ağustos 1978'de *Cumhuriyet*'te yayımlanan bir yazı dizisinden ve bu yazılara gelen eleştirileri cevapladığı yazılardan oluşan *Marksizm'de Örgüt Sorunu; Leninist Parti Burjuva Modelinde Bir Örgüttür* adlı kitabıdır. Bu kitap Aybar'ın, özellikle 1968'den beri bazı temel sorunlar etrafında (özgürlük, Sovyet sosyalizmi, bürokrasi, parti örgütlenmesi, sosyalist hümanizma vb.), belli bir yönde ilerleyen düşünce

306 İlke, "Burjuva sosyalizmi' yine sahnede", *Ilke*, sayı 3, Mart 1974 (bu tarihte henüz TSİP de kurulmamıştı). TSİP'in Aybar'a olan bu yaklaşımı ileriki yıllarda da devam edecektir. Bkz. Lipovsky, a.g.e., s. 150.

307 Yalçın Küçük, "TİP: 1961'den 1977'ye", *Yürüyüş*, sayı 97, 15 Şubat 1977; Behice Boran, "TİP, 1961-1971", *Yürüyüş*, sayı 67, 20 Temmuz 1976.

308 *Atılım*'dan aktaran, "Resmi TKP Basını Türkiye Solunu Nasıl 'Değerlendiriyor'", *Ilke*, sayı 56, Ağustos 1978.

309 Lipovsky, a.g.e., s. 151.

zincirinin son halkasıdır. Bu noktada ilk olarak, Aybar'ın kitabında, şimdiye kadar değinilen düşünceleri dışında neler söylediği kısaca özetlenmeye çalışılacaktır.

Aybar'a göre, örgütlenme, üretim tarzına sıkıca bağlıdır ve her üretim tarzının kendine özgü bir örgütlenme biçimi vardır. Örgütler, içinde geliştikleri toplumun egemen ideolojisini yansıtır ve o topluma özgü ilişkileri üretir. Örgütlenme biçimi her şeyden önce üretimin aksamadan, düzenli bir biçimde gerçekleşmesine hizmet eder. Sınıflı toplumlarda bu, emekçi yığınlarının disiplinli ve itaatli bir biçimde çalıştırılmalarını sağlar. Bundan dolayı, sömürü toplumlarında örgütler, insanlar arasında buyuran-buyurulan ilişkileri üretir. Örgütün başlıca görevi de zaten budur. Örgüt teori ile pratik arasında bir köprüdür; toplumun ideolojisini, siyasal felsefesini, ekonomik amaçlarını, sosyal pratiğe bağlayan üst-yapının son halkasıdır. Dolayısıyla yansız bir nesne değildir. Üretim tarzına bağlı olarak belirli görevleri yerine getirir. Örgütlenmeler çeşitli biçimler olsa da, her üretim tarzının felsefesine, amaçlarına, işleyiş biçimine uygun bir ana modeli vardır. Bir üretim tarzının örgüt yapısı bir diğer üretim tarzına aktarılırsa, yeni üretim tarzında da eski işlevleri görmeye devam eder.³¹⁰

Bu Aybar'ın birinci tezidir. İkinci tez de, kapitalist üretim tarzıyla örgütlenme modeli arasındaki ilişkiye dairdir. Kapitalizm, sermayenin yoğunlaşmasına ve merkezileşmesine yol açan bir üretim tarzıdır. Sermayenin bu ikili karakteri, hem işçi sınıfının artan bir şekilde daha fazla sömürülmesi, hem de güçsüz kapitalistlerin güçlüler tarafından saf dışı edilmesi'demektir. Sermayeyi tekellerine alan büyük kapitalistler, ekonomiye egemen oldukları gibi, politikaya, yasalara, yönetime, basına, kültüre, ideolojiye de egemen olurlar. Bunun kurulması ve sürdürülmesi ise, bir azınlık olan burjuvaların, işçiler ve köylülerden oluşan büyük çoğunluğu, dilediğince sömürmesini sağlayacak bir düzenin kurulmasına bağlıdır: "Kapitalist üre-

310 Mehmet Ali Aybar, *Marksizmde Örgüt Sorunu; Leninist Parti Burjuva Modelinde Bir Örgüttür*, Yaylacık Mat., İstanbul, 1979, s. 42-45.

tim biçimi, yoğunlulaşan, merkezleşen sermayesi ile, tekelden yönetimi gerektiren teknolojisi ile, küçük bir azınlığın, koskoca çoğunluk üzerinde egemenlik kurmasını sağlayacak, merkezci, dikeyine hiyerarşik ve tepeden inme disiplinli, bir örgütlenme biçimini kaçınılmaz hale getirmiştir.” Burjuva toplumlarında, hukuksal varsayımlar tabanın gerçeklerine görmesine engel olur. Gerçek ilişkilerin yerini hayali ilişkiler alır. Emekçilere, yönetimle bütünleştikleri görüşü aşılanır. Yani, yöneticilerin buyrukları, emekçilerin buyruklarıymış gibi gösterilir. Kişi önce tüzel kişi ile bütünleştirilip, sonra o tüzel kişiye ezdirilir. Örneğin, ulusal egemenlik teorisine dayanan yöneticiler, kendi iradelerini ulusun iradesiymiş gibi gösterirler. Merkezci burjuva örgüt modeli, bürokrasi denilen yönetimle görevli bir ara tabaka yaratır. Görevi burjuvazinin egemenliğini sürdürmek olan bürokrasiyi burjuva örgüt modeli (makina) üretir, bürokrasi de “makina”yı baştan üretir. Bu ikili, burjuva egemenliğinin vazgeçilmez iki ögesidir.³¹¹

Aybar’ın üçüncü tezi de, bu makinanın sosyalizme henüz geçen bir topluma götürülüp, orada işletilmesi halinde, makinanın işlevini yapacağı, bu körpe toplumda bürokrasinin türemesine, burjuva ilişkilerinin filizlenmesine ve sosyalizmin bürokratik sapma içine girmesine neden olacağı üzerinedir. Lenin’in, profesyonel devrimcilerden kurulu, merkezci, dikeyine hiyerarşik, askerî disiplini olan, kalımlı yöneticili parti örgütü, burjuva ilkelerine dayalı bir örgütlenme biçimidir. Lenin, örgüt konusunu teorik bir açıdan ele almamış, tüm dikkatini, çarlık polisiyle başarıyla savaşabilecek, güçlü bir örgüt kurma konusu üzerinde toplamıştır. Bu bağlamda Aybar, Leninist parti modelinin burjuva devletini ele geçirmek için bir araç olduğu, devlet ele geçirildikten sonra bu aracın bir kenara bırakılacağı ve sosyalist devletin temellerinin atılacağı düşüncesine karşı çıkar:

“Bu görüşü ileri sürenler, örgütü yansız bir nesne gibi görüyorlar. Oysa, örgüt yansız değildir. Hangi üretim tarzına hiz-

311 A.g.e., s. 45-48.

met için meydana getirilmişse, yani ne gibi ilişkiler üretiyorsa, aynı ilişkileri sürdürmeye devam eder. Şu halde burjuva modelindeki Leninist parti ile yola çıkılınca buyuran-buyurulan ilişkileri, hem parti içinde hem de parti dışında üretilecektir. Böyle olunca da, devlet ele geçirilince bu parti modelinin terkedilmesi olanaksız olacaktır. Çünkü, parti yönetimini elinde tutan kişiler kendilerine egemenlik sağlayan bu aracı ellerinden bırakmayacaklardır. Devletçi üretim ilişkileri ve (buyuran-buyurulan) ilişkileri üreten “makina” sosyalist düzenin kurulmasını engelleyecektir. Nitekim Rusya’da olaylar böyle gelişmiştir. Leninist parti ile iktidarı ele geçiren Bolşevikler, bu partiyi bir yana atmak şöyle dursun, devleti bu parti modeline göre oluşturmak yolunu tutmuşlardır. Burjuva modeli ile sosyalizme geçme deneyine girişilmiştir ki, bu da iflasla sonuçlanmıştır.”³¹²

Aybar’a göre bir diktatör ne kadar güçlü olursa olsun, bir araca dayanmak zorundadır. Stalin’i Stalin yapan araç da, Leninist parti modelidir. Aybar, bu örgütlenme biçiminin hata ve sevaplarıyla tarihin raflarına kaldırılması gerektiğini düşünmektedir.³¹³

Leninist partinin burjuva modelinde bir örgüt olduğu, ve bu partinin hem kendi içinde hem de devrimden sonra toplumda, buyuran-buyurulan ilişkileri ürettiği kitabın temel tezidir. Aybar’ın üzerinde durduğu bir diğer konu ise, işçi sınıfının siyasal bilince nasıl kavuşacağı meselesidir. Aybar Marx’a dayanarak, işçi sınıfının devrimciliğinin sosyal pratikten, toplumda işgal ettiği yerden, sürdürdüğü mücadeleden kaynaklandığını söyler. Aybar’a göre, bu bilinç başka sınıflarda belirse bile, bu hiçbir zaman o sınıfın öz bilinci olmayacak, aktarma ve iğreti bir bilinç olacaktır. İşçi sınıfı içinde ise tüm işçilerin aynı bilinçte olması beklemez; bir kesim işçiler olayların bilincine arkadaşlarından daha önce varırlar: “İşçi sınıfının bunlardır ‘öncüleri’.” Lenin’in Kautsky’den aktardığı işçi sınıfının kendiliğinin-

312 A.g.e., s. 51-54.

313 A.g.e., s. 56.

den siyasal bilince ulaşamayacağı görüşü,³¹⁴ işçi sınıfının dışında bir küçük savaş örgütünün kurulmasına gerekçe olmuştur. Oysa Aybar'a göre, işçi sınıfının kendiliğinden siyasal bilince ulaşamayacağı hakkındaki görüş kabul edilecek olursa, Marksizmin tarih teorisi ve bilinç hakkındaki teorik görüşü, iskam-bilden şatolar gibi yıkılır. ³¹⁵

Aybar çeşitli sayfalarda, Sovyet sosyalizminin Marksizmi bilinçli bir şekilde dondurduğundan da yakınmaktadır. Aybar için Marksizmin bilimsel yönü, yeni irdelemeler için bir "ipucu", bir "yönerge" olmasıdır. ³¹⁶

Tabii Aybar bütün bu söylediklerini, Marksizmde özgürlük ve Marksist hümanizma konularıyla bağlamıştır, çünkü Aybar'ın çıkış noktası özgürlük ve somut insandır. ³¹⁷ Örgütlenme modelini, sosyalizmin kurulması için yaşamsal bir önemde gören Aybar, kendi sosyalist örgütlenme modelini de önerir. Bu önemli nokta uzunca bir alıntı yapmayı gerekli kılmaktadır:

"Sosyalist örgütlenme biçimi, yatay bir örgütlenme biçimi olmak gerekir. Piramit biçiminde olan, burjuva örgüt 'model'inin tam tersi yani. (...) Sosyalist örgütlerde ise, tüm yetkiler emekçilerden oluşan tabanın tekelinde toplanmalıdır. Sosyalist örgütlenme 'model'i, iç içe daireler biçiminde düşünülebilir. Dış daire, işçilerden, köylülerden, emekçilerden oluşur. Kamu gücünün kaynağı burasıdır. Özyönetim buradan başlar. Kararlar burada alınır. Emekçilerin kendi aralarından seçtikleri yöneticiler, öteki daireleri meydana getirirler: İller dairesi, bölgeler dairesi ve merkez dairesi... Bunlar emekçilerin aldığı kararları, illerde ve bölgelerde düzenleştirecek, örgüt merkezine iletirler. Merkez yöneticileri, çoğunluğun kararını örgüt adına uygularlar, uygulatırlar. Elbet il, bölge ve Merkez yöneticilerinin de, karar almaya yetkileri olacaktır. (...) Ne var ki tabandaki emekçiler, belirli bir süre içinde yöneticilerin aldığı

314 Bkz. V.İ. Lenin, *Ne Yapmalı?*, Sol Yay., çev. Muzaffer Erdost, Sol Yay., Ankara, 1998, s. 46-48.

315 Aybar, *a.g.e.*, s. 57-66.

316 *A.g.e.*, s. 19-40.

317 *A.g.e.*, s. 67-68, 72-79, 111-118.

kararları veto etmek hakkına sahip olacaklardır. Böylece işçilerin, köylülerin, kamu gücünün ve tüm yetkilerin kaynağı oldukları hakkındaki ilke, bir hukuksal varsayım olmaktan çıkacak gerçek bir yetki haline dönüşecektir.

Yöneticilerin emekçi taban tarafından seçilmesi ilkesinin yanı sıra bunların üst üste seçilememeleri; taban tarafından sürekli denetlenmeleri, gerektiğinde sürelerini doldurmadan görevden alınmaları da, sosyalist örgütlenmenin ilkeleri arasında sayılmak gerekir. 'Kalımlı' yöneticilik sosyalizme ters düşmektedir."³¹⁸

Aybar'ın birinci tezi, yani her üretim tarzının kendine özgü bir örgütlenme biçimi olduğu yönündeki tezi, genel çizgide doğru olabilir. Ancak burada Aybar'ın eksik bıraktığı, farklı üretim tarzlarının örgütlenme biçimleri arasındaki farklılıkları göstermemektir,³¹⁹ bunu yapmadığı için, çok genel bir Marksist formülü tekrarlamaktan öteye geçememiştir.

İkinci tez ise, kapitalist üretim tarzıyla kapitalist örgütlenme biçimi arasındaki bağlantı üzerinedir. Aybar burada da, kapitalist toplumdaki örgütlenme biçiminin, merkezci, dikeyine hiyerarşik, tepeden inme disiplinli olduğunu söylemiş ama bunun için bir örnek bile vermemiştir. Egemen sınıflar doğaları gereği, büyük çoğunluğu daha fazla sömürmek isteyebilirler, politikaya, yasalara, basına, ideolojiye vb. egemen de olabilirler ancak, bunu merkezci, dikeyine hiyerarşik ve tepeden inme disiplinli örgütlerle yaptıkları şüphelidir. Kaldı ki Aybar, kurulacak sosyalist düzende haklı olarak, Batı kapitalist toplumlarındaki demokratik üst-yapı kurumlarının kalması gerektiğini yıllardır samimiyetle söylemektedir ve söyleyecektir; çünkü Aybar'a göre bu kurumlar yüzyıllardır süren sınıf mücadeleleri sonucu kazanılmıştır, dolayısıyla egemen sınıfların bir lütfu değildir. Oysa Aybar bu kitabında, kapitalist üretim tarzında üst-yapı kurumlarının tamamıyla egemen sınıfların istediği gi-

318 A.g.e., s. 99-100.

319 Bkz. Ömer Laçiner, "Sosyalizm ve Örgütlenme -1", *Birikim*, sayı 52/53, 1979. Ömer Laçiner Aybar'ın, çabasını olumlu karşılamakla birlikte, meseleye Marksist değil pozitivist bir açıdan yaklaştığı için yanıldığını anlatır.

bi oluştuğuna dair bir sonuca varmıştır sanki. Dolayısıyla (faşizm dönemleri ve geri kalmış kapitalist ülkeler için geçerli olabilecek) bu tez de, hem gerçekliği açısından şüphelidir, hem de Aybar'ın düşüncesiyle biraz çelişiktir.³²⁰

Leninist partinin burjuva modelinde bir örgüt olduğu ve bunun yeni kurulan düzende bürokrasiyi tekrar ürettiğine dair olan üçüncü tezin ilk önermesi ise, ikinciye bağlı olarak baştan şüphelidir. Leninist parti modelinin, bilinen yapısıyla, yıllar süren alışkanlıklarıyla, üst düzey yöneticilere verdiği güçle, devrim başarıldıktan sonra sosyalist demokrasinin oluşmasının önüne geçen engellerden biri olduğu ise sanırız ki doğrudur. Ancak devrimci bir örgütün, bir sonraki üretim tarzına göre örgütlenmesi de (örneğin Aybar'ın önerdiği tarzda) akla yatkın değildir. Mücadele edilecek güçler varolan üretim tarzının örgüt tipleriyle, onların karşısına bir ideal olarak tasarlanan (sosyalist üretim tarzının fiziki olarak henüz ortada olmaması, insan beyninin üretim tarzının yerine geçmesini gerektirmektedir) demokratik bir örgüt tipiyle çıkılırsa, bu muhtemelen hem yenilgiyle sonuçlanır hem de “somut durumun, somut tahlili”yle pek uyuşmaz.³²¹ Oysa Aybar'ın düşüncesinin önemli bir unsuru, çelişkilerin ve çözümlerin özgüllüğüne, somutluğuna verdiği önemdir. Burada ise sanki, bütün ülkelerin bütün sosyalist hareketlerine aynı çözüm önerilmektedir. Aslında Aybar'ın muhtemelen örtük olarak söylediği, geri kalmış, bir sosyal kuruluşun kapsayabileceği tüm üretici güçlerin henüz gelişmediği bir toplumda, devrim yapmaya çalışmanın acelecilik olduğudur; devrimi başarmanın fazla bir önemi de yoktur, çünkü amaç devrim yapmak değil, özgür insanın oluşmasına yol açacak sosyalist demokrasiyi kurmaktır.

320 Haluk Özdalga'ya göre, “... sosyalist düşünce tarihi üzerine geniş bilgi sahibi, sosyalizm tartışmalarına siyasal açıdan bağımsız bir konumdan ve resmi ideolojilere teslim olmadan yaklaşan az sayıda Türk aydınlarından biri” olan Aybar, tekçi Marsist-Leninist tarih ve toplum anlayışını benimsediği için asıl sorunu tam olarak görememiştir. Haluk Özdalga, “Mehmet Ali Aybar ve Leninist Parti”, *Toplumcu Düşün*, sayı 12, Ekim-Kasım 1979

321 Elbette ki bu söylediğimiz, Rusya'da olduğu gibi iktidara parlamento dışı yollardan gelinmeye çalışıldığı hareketlerle ilgilidir.

Aybar'ın, Lenin'in işçi sınıfına siyasal bilinç aktaracak, "öncü" profesyonel devrimciler teorisine itiraz ettiği görülmektedir. Bu itiraz, Marx ve Engels'in gayet açık olan "Bize gelince, tüm geçmişimizin ışığında bize açık tek yol var. Neredeyse kırk yıldır biz, tarihin doğrudan devindirici gücünün sınıf savaşımı olduğunu ve özellikle burjuvaziyle proletarya arasındaki sınıf savaşımının, modern toplumsal devrimin büyük manivelası olduğunu vurguluyageldik; bu nedenle bizim, sınıf savaşımını bu hareketten koparıp atmak isteyen insanlarla işbirliği yapmamız olanaksızdır. Enternasyonal kurulduğu zaman, savaş haykırışını açıkça şöyle formüle etmiştik. 'İşçi sınıfının kurtuluşu, işçi sınıfının kendi eseri olacaktır'. Bu nedenle, işçilerin kendilerini kurtaramayacak kadar cahil olduklarını, o yüzden de alt ve alt-orta sınıflardan insansever kişiler eliyle özgürleştirilmeleri gerektiğini açıkça belirten insanlarla biz işbirliği yapamayız,"³²² sözleri hatırlanırsa, daha kolay anlaşılabilir. Ancak sanırız, Aybar'ın kendi düşünce sistemine çelişki oluşturan eğilimi de burada ortaya çıkmaktadır. Aybar'ın Marx'a dayanarak, sosyalizmi bazı nesnel şartlar oluştuğunda, kapitalizmden sonra gelmesi zorunlu olan bir üretim tarzı, proletarya devrimini de işçi sınıfının kendiliğinden olacak hareketi olarak görmesi, en başta kendi bilim anlayışına ters düşmektedir. Bilimi "devrimciliğe" ve eyleme uydurmaya asla çalışmamış olan Aybar'a göre, bilim "doğrulanabilir" önermelerden oluşur ve sürekli gelişme halindedir. Marksizmi, Leninizmi, Sovyet sosyalizmini vb., bu bilim anlayışı ve bağımsız düşünebilme özelliğiyle eleştirebilen Aybar'ın tıkanıdığı nokta, sosyalizmin kapitalizmden sonra zorunlu olarak gelecek üretim tarzı olduğu inancıdır. İleride olacağı söylenen bir şeyi baştan bilimsel kesinlik diye kabul etmesi, Aybar'ın kendi düşüncesiyle bir çelişkisidir. Kaldı ki Aybar, sosyalizmin kuruluşunda ve işleyişinde üst-yapı kurumlarına, üst-belirlenme kavramına verdiği önemle, meseleleri daha çok bir alt-yapı meselesi olarak görenlere karşı çıkmaktadır; bu kitabı da zaten, üst-

322 K. Marx ve F. Engels, *Seçme Yazışmalar 2 (1870-1895)*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yay., Ankara, 1996, s. 75.

yapı kurumlarına verdiği önem üzerinedir. Sonuç olarak bize göre, Aybar'ın, eserinde tutarlı bir sonuca varamamış olması, Leninizmi eleştirirken tezlerini çok genel Marksist formüllere, hatta "yasa"lara dayandırması ve bunları sorgulamamasıdır. Bu nedenle Leninizm eleştirileri doğru bir noktaya varabilecekken, yarı yolda kalmıştır. Aybar, sosyalizmi gerçekleştirebilir bir imkân olarak görse, bu imkân doğrultusunda o güne kadar yapılanları eleştirse ve kendi modelini önerse, düşüncesi içinde daha tutarlı olurdu diye düşünüyoruz. Bu noktada Etyen Mahçupyan'ı okuyalım: "Leninizmin gerçek eleştirisi, sosyalizmin zorunlu olarak gerçekleştirecek olan bir aşama olmayıp bir olabilir durum ve de olabilir durumlardan sadece biri olduğunu, dolayısıyla temelde bir tercih sorunsalı içerdiğini kabul etmekle olanaklıdır."³²³

Bu kitap, Aybar'ın arayış içindeki entelektüel yönünün bir son halkasıdır. Gene Mahçupyan'ın sözleriyle, "Aybar'ın kitabının dünya sosyalist literatürü açısından pek bir yeniliği olmasa da Türkiye'deki sol bağnazlık dikkate alındığında epeyce 'devrimci' sayılması gerekiyor." Aybar, geliştirilebilecek tezleriyle Türk sol düşüncesinin durgun denizine yine bir taş atmıştır.

Kitap, sağdan Taha Akyol gibi isimlerin övgüsünü alırken,³²⁴ tahmin edilebileceği gibi bazı sol çevreleri de rahatsız etmiştir. TIP yanlısı Yürüyüş'e göre, Aybar gibi çağdaş revizyonistlerin başlıca amacı "... Sovyetler Birliği'ni ve tüm dünya sosyalizminin saygınlığını tahrip etmek, sosyalist sisteme olan inancı ve güveni zayıflatıp köreltmek, işçi sınıfı hareketi ve ulusal kurtuluş hareketiyle sosyalist sistemin arasını açmak, bilimsel sosyalist hareket içinde Sovyetler Birliği'nin ve SBKP'nin belirleyici rolüne ve Sovyet deneyinin evrensel özelliklerine karşı kuşku yaratmak"tır; Aybar, sosyalist ülkelere karşı ağzına gelen küfrü etmekte ve "iftira kus"maktadır.³²⁵

323 Etyen Mahçupyan, "Aybar'ın Düşündürdükleri" *Toplumcu Düşün*, sayı 12, Ekim-Kasım 1979. Aybar'ın kitabı hakkında başka bir eleştiri için bkz. Kenan Somer, *Ve Marksizm*, Doruk Yay., Ankara, 1996, s. 166-221.

324 Bkz. Taha Akyol, *Leninsiz Komünizm*, Hasret Yay., 1979.

325 Mehmet Akozer, "Aybar'ın Boş Zamanları Değerlendirme Partisi", *Yürüyüş*, sayı 179, 12 Eylül 1978.

Doğu Perinçek'in liderliğindeki Türkiye İşçi Köylü Partisi'nin yayın organı *Bora*'da yazan Gün Zileli, "Evet, Ekim Devrimi ile başlayan bir bunalım vardır Sayın Aybar. Ama bu, sosyalizmin bunalımı değil, emperyalizmin, burjuvazinin, revizyonizmin, oportünizmin, özet olarak sizin bunalımınızdır." demektedir; Zileli'ye göre, Aybar Çin Halk Cumhuriyeti'nin gerçek sosyalist demokrasisini ve Sovyetler'in Kruşçev ve Brejnev dönemine kadarki sosyalizmini görmezden gelmektedir.³²⁶

Bu bölümü, Gün Zileli'nin 2002 yılında yayımlanan anılarındaki bir özeleştiriyle bitirelim:

"Vay vay vay, demek Sayın Aybar, Leninist örgütlenme tarzını eleştirmişti, ne cüret! O halde bizden gereken karşılığı almalıydı. (...) Aybar'ı 'haklamazsak', üyelerimiz, merkezîyetçi örgüt yapısından kuşkuya düşebilirlerdi. Üstelik Aybar'ın eleştirileri, görünüşte ne kadar küçümsüyor gibi davranırsak davranalım, öyle pek hafife alınacak şeyler değildi. Hatta, itiraf edeyim ki, bu eleştiriler, içimdeki gizli kuşkulara da güç vermekteydi. Bu nedenle kaleme kâğıda sarıldım. Aybar'a yanıt verirken, kendi gizli kuşkuvarıma yanıt verdiğimin o gün ben de tam bilincinde değildim.

Bu berbat, dogmatizmin zirvesini temsil eden yazı (...) yakından incelendiğinde, görünüşteki özgüvenin ve alaycı saldırganlığın ardındaki, o zamana kadar görülmemiş ölçüde büyük bir ideolojik depremin ön sarsıntıları fark edilebilir. Koparılan gürültünün nedeni, sağlamlık değil, zayıflıktır."³²⁷

12 Eylül 1980'den sonra Aybar

12 Eylül 1980'de, Aybar 72 yaşındaydı. Üyesi olduğu SDP'de diğer partiler gibi kapatılmıştı. Bir siyasal parti içinde ör-

326 Gün Zileli, "Aybar ve İşçi Sınıfının Öncü Müfrezesi", *Bora*, sayı 1, Kasım 1978. Ayrıca bkz. Muzaffer Erdost, "Lenin'in Yadsınması ya da Aybar, Marksizmi Çarpıtıyor", *Ülke*, sayı 5, Ekim-Kasım-Aralık 1978 ve "Aybar Lenin'i Eleştirme Örtüsü Altında Marksizmi Yadsıyor", *Ülke*, sayı 10, Ocak-Şubat-Mart 1980; Kalfa (Mihri Belli), *a.g.e.*, s. 127-151. Bu tip eleştirilere Aybar'ın cevapları için bkz. Aybar, *a.g.e.*, s. 121-193.

327 Gün Zileli, *Havariiler (1972-1983)*, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 322.

gütlenmenin mümkün olmadığı ve 12 Eylül rejiminin en bas-
kıcı olduğu 1980'li yılların ilk yarısında, artık ileri bir yaşa
gelmiş olan Aybar'ın *TIP Tarihi* adlı 3 ciltlik kitabını yazdığını biliyoruz.³²⁸

Aybar, Osmanlı-Türk toplumsal yapısı analizlerinin de devamı olarak, 12 Eylül Darbesi'ni demokrasiye bir türlü alışa-
mayan, devleti öz malı gibi gören, halka ayaktakımı gözüy-
le bakan, devleti kimseye hesap vermeyen kutsal bir güç ola-
rak tanıyan, devletin asıl sahibinin halk olduğunu kabul ede-
meyen "bey takımı"nın (bürokrasi) demokrasi ve sol karşı-
tı hareketi olarak görür. 12 Eylül, 27 Mayıs ve 12 Mart'ı ya-
pan bu felsefenin devamıdır. Aybar'a göre, demokrasi ve sos-
yalizm için sürdürülen mücadeledeki en büyük engel, bu dev-
let felsefesiyle beslenen ve karşısında burjuvazinin hâlâ had-
dini bildiği bir egemen sınıf olan bey takımıdır ve özellikle,
bu bey takımının asker kanadıdır. Halkın gözündeki devlet
ise, Osmanlı'dan bu yana korkulacak, buyrukları tartışılmaz,
tanrısal bir varlıktır. Bey takımı, halkı edilgin yapan bu inan-
cın canlılığını hep korumaya çalışmıştır. Bu egemen sınıf halk
uyuduğu sürece halkçıdır, halk severdir, demokrattır; halk
gözünü açmaya başladığında ise, devlet için tehlikeli olur ve
özgürlükler kısıtlanır.³²⁹

Demokrasi, devletin siyasal gücüne karşı sivil toplum hare-
ketidir. 27 Mayıs darbesi de bu bağlamda, 1946'dan beri oluş-
maya başlayan sivil toplumun baltalanmasıdır.³³⁰ DP yanlış
şeyler yapmıştır ama, halk, oylarıyla onları düşürecektir: "Si-
vil toplum böyle oluşur."³³¹ 27 Mayıs'ın demokratik bir anaya-
sa getirmesi madalyonun bir yüzü (Aybar demokratik anaya-
sayı, 27 Mayıs'ın ordu hiyerarşisi içinde yapılan bir hareket ol-
mamasına bağlar), demokrasiye paydos deyip diğer darbelerin

328 Aybar, *TIP Tarihi*, cilt 1, s. 283.

329 Aybar, *a.g.e.*, cilt 1, s. 159, 163, 283; Mumcu, *a.g.e.*, s. 142-143, 149-150.

330 Aybar, *a.g.e.*, cilt 1, s. 89'da şunları da söyler: "Kuşkusuz bu aynı zamanda halkın bindiği dalı kesmesi anlamına da geliyordu. Çünkü vefa gösterdiği DP halkın partisi değildi."

331 *A.g.e.*, cilt 1, s. 266, 270. Burada adı geçen "sivil toplum", Aybar'ın anladığı anlamdaki demokrasiyi anlatmaktadır. *A.g.e.*, cilt 1, s. 233.

önünü açması madalyonun öbür yüzüdür. Bu ilk askerî darbe-yi, ikisi başarısız girişimler olmak üzere, dört darbe izlemiştir: “.. seçim gibi bir şey!..”³³² Oysa, “Demokrasiye tepeden inme hareketlerle gidilmiyor. Demokrasi yüzme gibi, su yuta yuta öğrenilir. Yani düşe kalka.” Ayrıca her askerî darbeden sonra ABD’ye daha da çok bağlanılmaktadır.³³³ Aybar, 12 Mart’ın 12 Eylül gibi tüm demokratik kurumları yerle bir eden bir kasırgaya dönüşmemesini İsmet İnönü’nün tarihsel ağırlığına bağ-lar; 1945’ten beri yazı ve konuşmalarıyla eleştirdiği İnönü’nün, her şeye rağmen, değerli bir devlet adamı olduğunu düşün-mektedir.³³⁴

Bu noktada bir parantez açıp, Aybar’ın Kemalizm meselesi-ne 1980 sonrası nasıl baktığına kısaca değinelim. Aybar, Mus-tafa Kemal Paşa’nın Kurtuluş Savaşı Türkiye’inde yaptığı ba-zı konuşmalardaki, anti-emperyalist, anti-kapitalist ve her alanda bağımsızlıkçı sözleri hatırlattıktan sonra ekler: “Kema-lizm bir sol ideolojisiydi. Mustafa Kemal Paşa’nın ve arkadaş-larının solculuğun bilincinde olup olmamaları önemli de ğil-dir. Tuttukları yol, solda olan, sola giden bir yoldu. (...) Mus-tafa Kemal ve arkadaşları solcu olmayabilir; ama savundukla-rı görüşler, izledikleri yol, solda olan görüşler ve solcu bir po-litikaydı. Türkiye’yi kurtarmak için başka bir seçenek yoktu. İçinde bulunduğumuz koşullar, Mustafa Kemal ve arkadaşla-rını, adını anmadan solda bir yol izlemeye zorlamıştır.” Ata-türk’ün ölümüne kadar, dış politika ve milli savunma işle-ri Kurtuluş Savaşı felsefesi ışığında uygulanmıştır.³³⁵ Bunlar olumlu yanlardır.

332 A.g.e., cilt 1, s. 71-73.

333 Mehmet Ali Aybar, *Neden Sosyalizm?*, BDS Yay., İstanbul, 1995, s. 52. Aybar, a.g.e., s. 13-14’te, irticaın 1980 sonrası hızla güçlendiğinden/güçlendirildiğinden de bahseder. Ancak Aybar’a göre, hiç kimse, inancından, geleneklerin-den, ırkından, mezhebinden, cinsiyetinden vb. horlanamaz, ezilemez. Örne ğin Aybar, 1987’de BBC’de yapılan bir radyo programında, soru üzerine şun-ları söylemiştir: “Üniversiteye başörtülüler gelmesin demek, düpedüz bir öz-gürlüğün kısıtlanması demektir”. Bkz. M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A. Aybar Demeçler, Konuşmalar, Röportajlar (1987) Dosyası.

334 Aybar, *TİP Tarihi*, cilt 1, s. 91, 95-96, 232-234.

335 A.g.e., cilt 1, s. 137-138, 257-258.

Olumsuz yanlar ise, hemen savaş sonrasında tekrar özel teşebbüs yoluyla kalkınmaya karar verilmesi, ilkel bir milliyetçilikle milli burjuvazi yetiştirmeyi amaçlayan politikalar, derebeylik kalıntısı ağalık düzeninin ve uluslararası kapitalizmin aracılığını yapan veya yapacak olan sermayecilik tohumlarının zararsız hale getirilmemesi, yönetici kadronun halktan koparak Ankara’da fil dişi kuleye çekilmesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılması yani halk iktidarından vazgeçilmesi vb. uygulamalardır. Aybar, Atatürk’ün İzmir İktisat Kongresi’nde Türkiye’deki sınıflar arasında çatışma olmadığını söylemesini de gerçeği kabul etmemek olarak yorumlar.³³⁶ Bize göre Aybar’ın bu konuda ısrarla yanıldığı nokta, Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı’nda samimi bir anti-kapitalist olduğuna inanması, ve buradan kalkarak, savaş sonrası yanlış bir yola saptığını düşünmesidir.

Aybar 1980’li yıllarda Türkiye tarihi ve sosyalizme ilişkin yeni bir tez geliştirmemiştir. Bu dönemde yayımlanan *Neden Sosyalizm?* ise, büyük ölçüde 1970’lerde yazılan makalelerin bir derlemesidir. Bu kitabı okuyan gazeteci Şahin Alpay, yazılı olarak sorduğu sorularda, Aybar’ın önceki altbaşlıkta dikkat çektiğimiz çelişkisini gündeme getirir. Alpay’ın bir sorusu şöyledir:

“7) Kimilerine göre, Marxist teorinin bir çelişkisi ya da tutarsızlığı, sosyalizmin ekonomik bir determinizmin, (Marx’ın keşfettiği söylenen) toplumların gelişme kanunlarının, (sizin sözlerinizle) ‘objektif maddi bir sürecin ifadesi’ olarak mı; yoksa, insanların sosyalizmi istemeleri sonucu mu gerçekleşeceğinin açık olmayışı. (...) Siz bu konuda da kararlı görünmüyorsunuz. Kimi zaman ilkinin, kimi zaman diğerini yansıtıyorsunuz. Bu haksız bir gözlem mi?”³³⁷

Aybar cevabını gene Marx’ın tarihsel maddeciliği formüle ettiği *Katki’nin* ünlü önsözünden yararlanarak vermiş, sosya-

336 A.g.e., cilt 1, s. 134-135, 140-144, 259, 264; Aybar, *Neden Sosyalizm?*, s. 44-45.

337 “Sayın Şahin Alpay’ın (Cumhuriyet) Sorularına Yanıt, 14 Kasım 1988” (gönderilmemiş), M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A. Aybar- Demeçler, Konuşmalar, Röportajlar (1988) Dosyası.

lizme geçişin bilimsel bir kesinlik taşıdığını örtük olarak söylemiştir. Şahin Alpay ise haklı olarak, Aybar'ın bir yandan sosyalizme geçiş için kapitalizmin gelişmiş olması gerektiğini, bir yandan da az-gelişmiş ülkelerin ancak sosyalizmle kalkınabileceğini söylediğine değinerek, bunun bir çelişki olup olmadığını sorar. Aybar da Marx'ın Avrupa için çizdiği tablonun bugüne kadar gerçekleşmediğini, teorisin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Bu noktada Aybar'a şu sorulabilir: "Marx'ın teorisi yeniden gözden geçirilecekse, Lenin'i veya başka az-gelişmiş ülkelerdeki devrimcileri acelecilikle veya üretim tarzının kapsayabileceği tüm üretim güçlerinin gelişmesini beklemeden devrim yapmış olmalarıyla eleştirmek çelişki olmaz mı?"

Aslında Aybar, Uğur Mumcu'yla Marksizm ve felsefe üzerine 1986 yılında yaptığı gerçekten nitelikli söyleşide,³³⁸ bu çelişkiyi aşmış gibi gözükmektedir. Aybar, Marx'ın endüstri geliştikçe proletaryanın boyuna büyüyeceğini ve toplumda çoğunluğu oluşturacağı yönündeki varsayımının tersine, 1950'den sonra hizmet sektöründe çalışanların toplumun çoğunluğunu oluşturmaya başladığını belirtmiştir; oysa Marx, proletarya devrimini, ezici çoğunluğun bu çoğunluk yararına kendiliğinden hareketi olarak görmektedir. Aybar'a göre bilimsel kapitalizm olmadığı gibi, bilimsel sosyalizm de olmaz; sosyalizm ancak bilimi kullanabilir. "Marx'ın öğretisinde kalın çizgideki bilimsel açıklamaların, ayrıntıları kavrayacak biçimde ince çizgiye getirilmesi gerekir" diyen Aybar³³⁹ (bunu zaten hep söylüyordu ama, bu sefer Marks'ın sosyalizme geçiş teorisinin yanlış olabileceği üzerine söylediği için önemlidir), bu çelişkisinden kurtulmuş gibidir.³⁴⁰

Aybar'ın 12 Eylül'den sonra, kitapları dışında en çok uğraş verdiği konu sosyalistlerin birliği olmuştur. Aybar'a göre bir

338 Uğur Mumcu'nun "Aybar ile Söyleşi" adlı kitabının ikinci bölümü Marksizm ve Felsefe üzerinedir. Söyleşide, Marx'daki Hegel etkisi, doğanın diyalektiği, bilim, Marksizm-felsefe ilişkisi, fetişizm, diyalektik vb. konular işlenmektedir.

339 Mumcu, a.g.e., s. 94-96, 132.

340 Ancak şu da vardır ki, Şahin Alpay'a yazdığı ama göndermediği cevaplar bu söyleşiden sonradır.

sosyalist parti mutlaka kurulmalıydı ve anayasa her şeye rağmen buna açıktı: “Anayasa’nın özgürlükleri kısıtlayıcı hükümlerinin yanısıra, ceza yasasının eski maddeleri var: 141, 142 ve faşistlerden alınmış nice madde... Ama bu maddeler 1960’larda da yürürlükteydi. Ortallığı koklayarak yürümeyi öğrenenler bu mayın tarlalarından geçtiler. Sosyalistler, gene el yordamıyla ve ortallığı koklayarak, mayınların arasından geçmeyi denemelidirler. Denerlerse yol bulup geçeceklerdir.”³⁴¹ Aybar bu düşüncelerle, sosyalistlerin birliğiyle kurulmasını istediği bir parti için çaba gösterdi, sosyalistlere çeşitli çağrılarda bulundu ve toplantılar düzenledi. Bu çağrılara, 1980 öncesinin sosyalist gruplarından sadece Perinçek’in liderliğindeki grup olumlu yanıt vermişti. Behice Boran sosyalist parti kurulmasına karşıydı.³⁴² Zaten TİP ve TKP birleşmiş, Türkiye Birleşik Komünist Partisi’ni oluşturmuştu.³⁴³ Perinçek grubuyla da birlik sağlanamadı. Sonuç olarak, 1980’li yıllardaki bu³⁴⁴ ve benzeri birlik çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun üzerine Aybar, eski TİP’li ve SDP’li bazı arkadaşlarıyla birlikte, tekrar Sosyalist Devrim Partisi’nin kuruluşuna öncülük etti, ancak partide resmi bir görev almadı. Aybar’ın birlik yönündeki arayışı ise her şeye rağmen devam edecekti.³⁴⁵

Aybar bu dönemde ayrıca, DİSK Davası’nın³⁴⁶ ve Uğur Mum-

341 “Sosyal Demokrat Partilere Türkiye’de İhtiyaç Yoktur”, *Yeni Gündem*, sayı 2, 16-31 Mayıs 1984. Ayrıca bkz. Mehmet Ali Aslan, *Sosyalist Parti Tartışması*, Demokrasi Yay., İstanbul, 1986, s. 52-60.

342 Bkz. “Birinci Etapta Zemin Kaygan”, *Yeni Gündem*, sayı 15, 16-22 Haziran 1986, “Sosyalist Parti; İşler Karışık”, *Yeni Gündem*, sayı 16, 23-29 Haziran 1986; Mehmet Ali Aybar, “TİP Marksist Bir Partiydi”, *Yeni Gündem*, sayı 44, 4-10 Ocak 1987.

343 Bkz. Tuğrul Eryılmaz, “TKP Strateji ve İsim Değiştirdi”, *Yeni Gündem*, sayı 82, 27 Eylül-3 Ekim 1987.

344 “Herkes Kendi Yolunda”, *Yeni Gündem*, sayı 74, 2-8 Ağustos 1987.

345 Oral Çalışlar, a.g.m., Mehmet Ali Aybar Özel Eki, *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995. Solda birlik çabaları için bkz. M.A. Aybar Özel Arşivi, “1980 Sonrası Solda Birlik Arayışı 1- Notlar ve Evraklar” ve “1980 Sonrası Solda Birlik Arayışı 2- Partileşmeye İlişkin Toplantı Özel Tutanakları (1985-1991) Dosyaları.

346 Bkz. M.A. Aybar Özel Arşivi, “DİSK Davası Celse Notları 1 (1982)”, “DİSK Davası Celse Notları 2 (1983-1986)”, “DİSK Davası Evraklar ve Notlar” Dosyaları.

cu, Turgut Kazan, Cenan Bıçakçı³⁴⁷ gibi aydınların avukatlığını yapmış, kendisi de bir röportajı nedeniyle Aziz Nesin'le birlikte DGM'de yargılanmıştır.³⁴⁸ 1987 yılında eşi Siret Aybar'ı kaybeden Mehmet Ali Aybar, 10 Temmuz 1995'te, 87 yaşındayken hayata gözlerini yummuştur.³⁴⁹

347 Bkz. M.A. Aybar Özel Arşivi, Çeşitli Davalara İlişkin Celse Notları Dosyası.

348 Bkz. M.A. Aybar Özel Arşivi, M.A. Aybar, A. Nesin, F. Yazıcı/ 'Kürtçülük' Davası- Evraklar ve Basın Haberleri (1987-1988) Dosyası.

349 Aybar'ın kişiliği hakkında dostlarının gözlemleri için bkz. Mehmet Ali Aybar Özel Eki, *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995.

Sonuç

Bir siyasal düşünür ve aydın olarak Mehmet Ali Aybar'ı incelemeye ve anlamaya çalıştığımız araştırmamızın sonunda, ikili ve sanki çelişik bir durumla karşı karşıya kalınmıştır. Bu durum, Aybar'ın düşüncesinin bir yandan sürekli değişir bir görünüm sunmasından, bir yandan da 1940'lardan bugüne aşağı yukarı aynı şeyleri söylüyor gibi gözükmesinden dolayıdır. Kanımızca, bu çelişkiyi çözecek kavram "gelişme"dir.

Aybar'ın düşüncesi 1940'lardan bu yana, belli başlı damarlar içinde gelişmiştir. Bu damarlar Marksizm, sosyalizm, demokrasi ve bağımsızlıktır. Damarlara giden kan da, Aybar'ın 1930'ların sonunda olgunlaştırmaya başladığını gördüğümüz bilim anlayışıdır. Aybar'ın gözünde bilim, sürekli değişen, gençleşen, ilerleyen, doğrulanabilen ve sorgulanabilen bir sistemi anlatmaktadır. Aybar 1938 yılında, toplumsal hayatı açıklayabilmek için fotoğrafa değil, sesli ve üç boyutlu sinemaya benzeyen bir yöntem ihtiyacı duyulduğunu söylemiştir; daha sonraları da söylediği gibi, bilim, büyük çabalar sonucu ortaya çıkan varsayımların, teorilerin, kitaplar halinde birbirini tamamlamasıyla meydana gelen bir sinema şeridine benzer. Aybar'ın sürekli bir arayış içinde geçtiğini gördüğümüz akademik hayatının, bilim tarihi ve felsefe üzerinde yoğunlaşma-

sı, Aybar'a belki de hayatı boyunca kullanacağı bir hazine vermiştir.

Aybar'ın bir başka önemli ve temel özelliği bağımsız düşünebilmesidir. Bu, eleştirel düşünme alışkanlığı, kendini herhangi bir ideolojiye, devlete, partiye vb. sorgulamaksızın bağlı hissetmeme, ve bu anlamda, taraf tutmaktan çok, doğruyu, adil olanı ve gerçeği bulmaya çalışmak demektir.

Aybar'ın, birbirlerini de sürekli yeniden üreten bu iki özelliği, olayları ve olguları genellikle iyi gözlemleyebilmesini sağlamıştır. Aybar 1945-1950 arasında, CHP'nin nasıl bir parti olduğunu ve ülkeyi hangi anlayışla yönettiğini, "kâğıt üstünde demokrasi"nin nasıl işlediğini ve hangi alışkanlıkları yarattığını, iktisadi ve siyasal devletçiliğin nasıl çalıştığını ve "ceberut bir memur sınıfı"nı ürettiğini, Amerikan emperyalizminin ülkeye ne zaman girdiğini, laiklik ilkesinden nasıl ödün verildiğini yazmıştı. Aybar bu gözlemlerini özellikle 1960'lı yıllardan itibaren, bazı teorik araçların da yardımıyla geliştirmiş ve bürokrasinin Osmanlı-Türk tarihinde bir egemen sınıf oluşturduğu sonucuna varmıştır. Böyle bir toplumsal yapı doğal olarak, devleti fetişleştiren bir felsefe, ideoloji de yaratmıştır. Aybar'ın bu gelişen düşünce ve yorumları, devrim stratejilerinin gündeme geldiği bir dönemde, zinde güçlerden "devrim" bekleyen bazı sol hareketlerin tepkisini çekmiştir. Bu hareketlerin Demokrat Parti'yi karşı devrimle özdeşleştiren görüşlerine, 1940'lı yıllarda içinde yaşadığı toplumu yetkinlikle analiz edebilen Aybar, itibar göstermemiştir.

Türk solu değerlendirmelerinde bağımsızlık konusu açıldığında akla ilk gelenin Aybar olması ilginç ve anlamlıdır. Bunun nedeni, Aybar'ın bağımsızlık sorununu birçok solcunun yaptığı gibi sadece ABD karşısında görmeyip, Sovyetler Birliği'ni de işin içine katmasıdır. Tabii burada, egemen güçlerin çok sık kullandığı türden, Türkiye'nin bir Sovyet tehlikesi altında olduğu gibi bir demagoji yoktur. SSCB karşısında eylemsel ve düşünsel açıdan bağımsızlık sorunu yaşayanlar, diğer sosyalist ülkeler, dünyanın birçok yerindeki sosyalist partiler ve sosyalistlerdir. Aybar'ın böyle bir sorun yaşamamasının al-

tında ise, bağımsız ve analitik bir düşünme yeteneğinin olması yatmaktadır.

Aybar 1945 yılında, sömürünün ortadan kalkması için işçilerin çalışma şartları ve ücret düzeyleri üzerinde belirleyici olmaları gerektiğini söyleyerek SSCB'yi eleştirmiştir. Bu eleştiri de yıllar içinde Aybar tarafından geliştirilmiş ve bürokrasinin SSCB'de de bir egemen sınıf haline geldiği sonucuna varılmıştır. Bu sorunu ilk başlarda daha çok Stalinizmde gören Aybar, arayış içinde bir entelektüel olarak, eleştirilerini en sonunda Leninizm ve Leninist parti modelinde toplamıştır. SSCB'deki bürokrasi-emekçi çelişkisinin, sosyalist partiler ve ülkeler arasında bir hegemonya ilişkisi olarak yansıdığını düşünen Aybar, reel enternasyonalizmin nasıl işlediğini görmezlikten gelmemiştir. Aybar'a göre, sosyalizmin amacı somut insanın sömürüden ve yabancılaşmalarından kurtulması, yani gerçekten özgürleşmesidir. Bu da, üretim araçlarının kamu mülkiyetine, emekçilerin toplumsal yaşamın her alanında söz ve karar sahibi olmasına ve temel demokratik üstyapı kurumlarının yaşamasına bağlıdır. Böylece devletin gücü giderek azalacak ve insanların gücü giderek artacaktır, ki gerçek demokrasi de budur. Bu anlamda demokrasi ve sosyalizm de aynı şeylerdir. Aybar, bu yolda ufak bir gelişme dahi gösteremeyen SSCB'yi sosyalist saymamıştır.

Soğuk Savaş pek çok aydını, SSCB veya ABD'nin yanında olmaya itmiştir. Bundan da önce, Sovyet devrimiyle birlikte birçok sosyalist, kendisini eylemsel ve düşünsel açıdan SSCB'ye bağlı hissetmeye başlamıştır. Aybar bu aydınlardan olmamış, kendini taraf tutmak durumunda hissetmemiştir. Yukarıda sözünü ettiğimiz bilim, demokrasi ve sosyalizm anlayışları çerçevesinde, ABD'yi, SSCB'yi ve tam bir taraf olan Türk egemen çevrelerini eleştirmiştir. Ancak birçok Türk sosyalisti, eleştirel ve sol düşünce birikimin azlığı, her zaman Sovyetler Birliği'nin güdümünde olmuş olan TKP geleneği gibi nedenlerle, bağımsız düşünememişler ve dolayısıyla bağımsız hareket edememişlerdir. Bağımsız düşünen ve hareket eden Aybar'ı da, Türk solu içerisinde bir anlamda yalnızlaştırmışlardır.

Sadun Aren Sovyetler Birliği çöktükten sonra, “.. böyle bir parti (çok disiplinli, tek sesli, merkezîyetçi, B.Ü.) oluşturabilse bile, bununla özgürlükçü-demokratik yeni bir sosyalizm değil, fakat ancak Sovyet tipi bir sosyalizm kurulabilir. Çünkü, bilindiği üzere, tüm araçlar gibi partiler de yapacakları işlere göre biçimlenirler. Nasıl ki, kocaman bir balyozla küçük bir saat tamir edilmezse, çok disiplinli demir çekirdek bir parti ile de çağdaş-özgürlükçü bir sosyalizm kurulamaz, böyle bir kuruluşa rehberlik edilemez.” diye yazacaktır;¹ bir söyleşisinde de “Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra bakıyoruz, ne özgürlük var, ne eşitlik var, ne insan haklarına saygı var, ne barış var. Yani sosyalizmin temel öğelerinin değil tamamen, kısmen bile gerçekleşmemiş olduğunu görüyoruz” diyecektir.² Aybar’ın farkı ise, bütün bunları Sovyetler Birliği çökmeden önce görebilmesindedir.

Sovyet sosyalizminin eleştirisini Türk solunun gündemine kararlı bir biçimde sokan Aybar, o dönemde Türk solunda ciddi bir destek görememişti. Çoğu solcu bunları duymaya dahi tahammül edemiyordu. Bilim gerçekte bir sinema şeridinde benzemekteydi ancak, birçok Türk solcusu için Moskova veya Pekin’de çekilmiş bir fotoğraftı. Aybar’daki bağımsızlık vurgusunun temelini, ulusal bağımsızlık konusundaki hassasiyetinden çok, bu bağımsız düşünme ve hareket etme özelliğinde aramak gerekir.

Aybar’ın benimsediği Marksizm yorumları da genelde, somut insanı, yani yabancılaşma ve özgürlüğü öne çıkaran yorumlardır. II. Dünya Savaşı sonrası, Avrupa’da Marksist teorisinin büyük ölçüde, üniversitede felsefe kürsüsünde profesörlüklerini sürdüren düşünürlerin elinde geliştiği bilinmektedir (Lukacs, Della Volpe, Korsch, Colletti, Lefebvre, Althusser, Marcuse vb.). Bu düşünürlerin elindeki önemli bir araç, Marx’ın ortaya geç çıkan eseri, temel kavramı “yabancılaşma” olan 1844 *El Yazmaları*’dır.³ Aybar, Batı Marksizmini yakından

1 Sadun Aren, *Sosyalizmin Yeni Yolu Üzerine*, Gelecek Yay., Ankara, 1997, s. 82.

2 Yetkin, a.g.e., s. 316.

3 Perry Anderson, *Batı’da Sol Düşünce*, çev. Bülent Aksoy, Birikim Yay., İstanbul, 1982, s. 79-82.

takip etmesi ve felsefeye olan merakıyla, muhtemelen bu düşünürlerden etkilenmiştir.

Sonuç olarak Aybar bize göre, sosyalizmin, demokrasinin ve bağımsızlığın özünü 1940'larda kavramış ve sonraları bu düşüncelerini geliştirerek büyük ölçüde tutarlı bir düşünsel bütünlüğe varmıştır. Sovyet sosyalizmine getirdiği eleştirilerin, Sovyetler Birliği çöktükten sonra çok daha anlamlı hale geldiği Aybar, sosyalizmin özgürlük ve demokrasi gibi evrensel değerlerine yaptığı ısrarlı vurguyla, Türk solunda "40'lardan 90'lara bir köprü" olmuştur.⁴ Bir diğer önemli nokta, geçmişlerinde sosyalizm anlayışlarının merkezine demokrasi ve özgürlüğü koyan, Sovyet sosyalizminin eleştirisini yapan birçok sosyalist zamanla liberal bir çizgiye kaymışken, Aybar'ın sosyalistliğinin aynı inançla devam etmesidir. Aybar'a göre, insanın insanı sömürmesi bitmedikçe sosyalizm için mücadele de bitmeyecektir.⁵

4 Aylin Özman, "Mehmet Ali Aybar: Sosyalist Solda 40'lardan 90'lara Bir Köprü", *Toplum ve Bilim*, sayı 78, Güz 1998. Aylin Özman, Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nin sosyalizm anlayışı ile Aybar'ın düşüncesi arasında bizim de kattığımız benzerlikler görmektedir.

5 Uğur Mumcu, *Söze Nereden Başlasam?*, um:ag Vakfı Yay., Ankara, 1999, s. 107.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Mehmet Ali Aybar Özel Arşivi

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Personel Arşivi

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Personel Arşivi

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Türkiye İşçi Partisi Arşivi

SEÇİLMİŞ MEHMET ALİ AYBAR KAYNAKÇASI

Kitaplar

Aybar, Mehmet Ali, "Hukuki Mecburiyet ve Pozitif Zihniyet", 1939, (yayımlanmamış doktora tezi, İ.Ü. Hukuk Fakültesi).

Aybar, Mehmet Ali, "Devletler Hukuku Karşısında Fert", 1941 (yayımlanmamış doçentlik tezi, İ.Ü. Hukuk Fakültesi).

Aybar, Mehmet Ali, *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm (Seçmeler:1945-1967)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968.

Aybar, Mehmet Ali, *12 Mart'tan Sonra Meclis Konuşmaları*, Sinan Yay., İstanbul, 1973.

Aybar, Mehmet Ali, *Marksizmde Örgüt Sorunu; Leninist Parti Burjuva Modelinde Bir Örgüttür*, Yaylacık Mat., İstanbul, 1979.

Aybar, Mehmet Ali, *Türkiye İşçi Partisi Tarihi, 1.Cilt*, BDS Yayınları, İstanbul, 1988.

Aybar, Mehmet Ali, *Türkiye İşçi Partisi Tarihi, 2.Cilt*, BDS Yayınları, İstanbul, 1988.

Aybar, Mehmet Ali, *Türkiye İşçi Partisi Tarihi, 3. Cilt*, BDS Yayınları, İstanbul, 1988.

Aybar, Mehmet Ali, *Neden Sosyalizm?*, BDS Yay., İstanbul, 1995.

Makaleler

Aybar, Mehmet Ali, *Teşrii Masuniyet; Esası ve Tatbik Şekilleri*, Arkadaş Basım Evi, İstanbul, 1937.

- Aybar, Mehmet Ali, "Hukukta Mecburiyet Meselesi ve Georges Davy'nin Noktai Nazeri", *Istanbul Barosu Mecmuası*, İstanbul, cilt 12, 1938.
- Aybar, Mehmet Ali, "Hukuk İlminin Marifet Nazariyesindeki Mevkii, ve Hukukun Bünyesi ve Tekamül Seyri", *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, cilt 12, sayı 1, 1941.
- Aybar, Mehmet Ali, "Şe'nîyetçi Telakkilere Karşı, Suri Bir Hukuk Telakkisinin Müdafasına Teşebbüs", *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, cilt 7, sayı 4, 1941.
- Aybar, Mehmet Ali, "Tahkimin İki Dünya Arasında Umumiliğe ve Mecburiliğe Doğru İstihaleleri", *Ebû'l-ula Mardin'e Armağan'dan ayrı bası*, Kenan Matbaası, İstanbul, 1943.
- Aybar, Mehmet Ali, "Tarafsızlık", *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, Ankara, cilt 1, sayı 2, 1944.
- Aybar, Mehmet Ali, "Yarının Barış Düzeni Hakkında Düşünceler", *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, cilt 11, sayı 1-2, 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Kâğıt Üzerinde Demokrasi", *Vatan*, 24-25 Ağustos 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Kâğıt Üzerinde Demokrasinin Havası, İdaresi ve Halkı", *Vatan*, 1 Eylül 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Kâğıt Üzerinde Demokrasinin Havası, İdaresi ve Halkı -2", *Vatan*, 2 Eylül 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Romantik ve Mücerret Demokrasi", *Vatan*, 7 Eylül 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Romantik Demokrasi: Hürriyet ve Müsavatın Manası", *Vatan*, 8 Eylül 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Romantik ve Mücerret Demokrasinin Umumi Manzarası; Üniformalı ve Üniformasız Rejimler", *Vatan*, 15 Eylül 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Tek Partili Demokrasi Olur Mu?", *Vatan*, 24 Eylül 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Romantik Demokrasiden, Beklediğimiz Gerçek Demokrasiye", *Vatan*, 3 Ekim 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Bir Gün Sabah Olursa", *Vatan*, 13 Ekim 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Şu Dünyanın Hali", *Vatan*, 22 Ekim 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Fikri Hür, Vicdanı Hür, İrfanı Hür", *Vatan*, 28 Ekim 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Harbe ve Sulhe Dair", *Vatan*, 5 Kasım 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "İntizar", *Vatan*, 15 Kasım 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Matbuat Kanunun 50. Maddesi", *Vatan*, 19 Kasım 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Bastille Rejimi, Yahut Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu", *Vatan*, 23 Kasım 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Önce Zihniyetin Değişmesi Lazım", *Vatan*, 4 Aralık 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Üniversite Gençliği İle Hasbihal", *Vatan*, 11 Aralık 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Cezmi İçin...", *Vatan*, 16 Aralık 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Üniversiteye de Tek Kitap", *Vatan*, 23 Aralık 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Vasati Bir Hesaba Göre: Her Hafta Bir Profesör!", *Vatan*, 28 Aralık 1945.
- Aybar, Mehmet Ali, "Bigane Kalmayalım!", *Doğru Yol*, 3 Mayıs 1946.
- Aybar, Mehmet Ali, "Kafa Düşünmek İçindir", *Doğru Yol*, 7 Mayıs 1946.
- Aybar, Mehmet Ali, "Hürriyet İçin Pazarlık Olmaz", *Doğru Yol*, 19 Haziran 1946.
- Aybar, Mehmet Ali, "Hürriyet Kanunla Olmuyor", *Doğru Yol*, 8 Temmuz 1946.
- Aybar, Mehmet Ali, "Demokraside Mabutlara Yer Yoktur", *Gerçek*, 21 Temmuz 1946.

- Aybar, Mehmet Ali, "Yeni Dünya", *Gün*, 13 Ekim 1946.
- Aybar, Mehmet Ali, "Hayırlı Bir Gelişme", *İzmir*, 28 Ekim 1946.
- Aybar, Mehmet Ali, "Apaçık Diktatör Olsunlar..", *Hür*, 1 Şubat 1947.
- Aybar, Mehmet Ali, "Maksatları Hürriyeti Boğmak, Muhalefeti Ezmektir", *Hür*, 8 Şubat 1947.
- Aybar, Mehmet Ali, "İstiklal Savaşları Türkiye'sine Yaraşır Bir Dış Politika İstiyoruz", *Hür*, 15 Şubat 1947.
- Aybar, Mehmet Ali, "Sağ, Sol.", *Hür*, 22 Şubat 1947.
- Aybar, Mehmet Ali, "Yeni Sabah'ın Kapatılması Münasebetiyle", *Hür*, 8 Mart 1947.
- Aybar, Mehmet Ali, "Bravo Demokrat Parti'ye", *Zincirli Hürriyet*, 5 Nisan 1947.
- Aybar, Mehmet Ali, "Her Şeyden Evvel ve Her Şeyin Üstünde İstiklal", *Zincirli Hürriyet*, 5 Nisan 1947.
- Aybar, Mehmet Ali, "Amerikan Yardımını Bizde Kimler İstiyor?", *Zincirli Hürriyet*, 12 Nisan 1947.
- Aybar, Mehmet Ali, "Yardımanın Aleyhinde Bulunmak, Her Türk İçin Mukaddes Bir Vazifedir", *Zincirli Hürriyet*, 19 Nisan 1947.
- Aybar, Mehmet Ali, "Yardım Mevzuunda Şunları da Bilmeliyiz", *Zincirli Hürriyet*, 19 Nisan 1947.
- Aybar, Mehmet Ali, "Dosta Düşmana Beyanname", *Zincirli Hürriyet*, İkinci Seri, 5 Şubat 1948.
- Aybar, Mehmet Ali, "İleri Değil, Geri Gittik", *Zincirli Hürriyet*, 5 Şubat 1948.
- Aybar, Mehmet Ali, "Solcu Profesörlerin Yüzü Ak, Müfterilerinki Kara Çıktı", *Geveze*, 4 Mart 1948.
- Aybar, Mehmet Ali, "İnönü Demokrasisi", *Geveze*, 11 Mart 1948.
- Aybar, Mehmet Ali, "İlk Hedef İnönü'ler, Celal Bayar'lardır", *Geveze*, 18 Mart 1948.
- Aybar, Mehmet Ali, "Yeni Partinin Doğmasını Beklerken", *Geveze*, 2 Nisan 1948.
- Aybar, Mehmet Ali, "İktidar Partisinin Manevraları", *Geveze*, 7 Temmuz 1948.
- Aybar, Mehmet Ali, "Kapitülasyonlar geri mi Geliyor Dersiniz?", *Geveze*, 15 Ağustos 1948.
- Aybar, Mehmet Ali, "Amerikan Yardımı ve Hürriyet Mücadelesi", *Geveze*, 24 Ağustos 1948.
- Aybar, Mehmet Ali, "Bu Memleket Bizimdi; Her Yol Vaşington'a Çıkar", *Geveze*, 1 Eylül 1948.
- Aybar, Mehmet Ali, "30 Ağustos", *Geveze*, 1 Eylül 1948.
- Aybar, Mehmet Ali, "Dikat!", *Geveze*, 15 Eylül 1948.
- Aybar, Mehmet Ali, "Amerikan Sermayesi Memlekete Girerken", *Geveze*, 15 Eylül 1948.
- Aybar, Mehmet Ali, "Kara Günlere Hazır Olun!", *Geveze*, 22 Eylül 1948.
- Aybar, Mehmet Ali, "Amerikan Yardımının Faydaları (!)", *Geveze*, 6 Ekim 1948.
- Aybar, Mehmet Ali, "Amerika'nın Bize Yardımı Bir Gösteriş midir?", *Geveze*, 13 Ekim 1948.
- Aybar, Mehmet Ali, "Amerika Bizi Yüzüstü Bırakacak", *Geveze*, 13 Ekim 1948.
- Aybar, Mehmet Ali, *Müdafaa*, Seyhan Matbaası, Haziran 1949.
- Aybar, Mehmet Ali, "Cumhuriyet Bayramı'nı Kutlarken", *Nuhun Gemisi*, 2 Kasım 1949.
- Aybar, Mehmet Ali, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh", *Nuhun Gemisi*, 9 Kasım 1949.
- Aybar, Mehmet Ali, "Sömürgeleşmeye Doğru", *Nuhun Gemisi*, 16 Kasım 1949.

- Aybar, Mehmet Ali, "Amerika'ya teşekkür, Tanrıya Teşekkür", *Nuhun Gemisi*, 30 Kasım 1949.
- Aybar, Mehmet Ali, "Amerikan Diplomatların Toplantısı", *Nuhun Gemisi*, 30 Kasım 1949.
- Aybar, Mehmet Ali, "Bir Daha S.O.S.", *Nuhun Gemisi*, 21 Aralık 1949.
- Aybar, Mehmet Ali, "Bay Sadak Latife ediyorsunuz", *Nuhun Gemisi*, 28 Aralık 1949.
- Aybar, Mehmet Ali, "Bilanço", *Nuhun Gemisi*, 4 Ocak 1950.
- Aybar, Mehmet Ali, "1919-1950", *Nuhun Gemisi*, 11 Ocak 1950.
- Aybar, Mehmet Ali, "Ha Kapı Kulları, Ha Köy Ağaları", *Nuhun Gemisi*, 18 Ocak 1950.
- Aybar, Mehmet Ali, "İflasın Eşiğinde", *Nuhun Gemisi*, 1 Şubat 1950.
- Aybar, Mehmet Ali, "Grev Hakkı", *Nuhun Gemisi*, 8 Şubat 1950.
- Aybar, Mehmet Ali, "Sadak'ın İtirafı", *Nuhun Gemisi*, 15 Şubat 1950.
- Aybar, Mehmet Ali, "Geç Kaldınız", *Nuhun Gemisi*, 22 Şubat 1950.
- Aybar, Mehmet Ali, "Amerikan Halkının Korkusu", *Nuhun Gemisi*, 8 Mart 1950.
- Aybar, Mehmet Ali, "Çekiver Seçimlerin Kuyruğunu", *Nuhun Gemisi*, 22 Mart 1950.
- Aybar, Mehmet Ali, "Affa Dair", *Nuhun Gemisi*, 29 Mart 1950.
- Aybar, Mehmet Ali, "Zararlı Toplum Kuvvetleriyle Savaş Bir Gün Bitecek mi?", *Be-raber*, 1 Aralık 1952.
- Aybar, Mehmet Ali, "Anayasa, Asıl Bugünkü Kapkaç Düzenine Kapalıdır", *Ant*, sayı 23, 6 Haziran 1967.
- Aybar, Mehmet Ali, "Türkiye Sosyalizmi", *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm, Seçmeler: 1945-1967*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968 içinde, s. 639-668.
- Aybar, Mehmet Ali, "Dolmabahçe Direnişi ve Sosyalizm", *Ant*, sayı 83, 30 Temmuz 1968.
- Aybar, Mehmet Ali, "Sosyalizm Meseleleri:1, Yollar ve Modeller", *Forum*, sayı 374, 16 Şubat 1970.
- Aybar, Mehmet Ali, "Sosyalizm Meseleleri:2, Çelişilerin Özgüllüğünden Yolların Çeşitliliğine", *Forum*, sayı 375, 2 Mart 1970.
- Aybar, Mehmet Ali, "Sosyalizm Meseleleri:3, Bağımsızlık ve Enternasyonalizm", *Forum*, sayı 376, 16 Mart 1970.
- Aybar, Mehmet Ali, "Sosyalizm Meseleleri:4, 3. Enternasyonal ve Sonrası...", *Forum*, sayı 377, 30 Mart 1970.
- Aybar, Mehmet Ali, "Sosyalizm Meseleleri:5, Tek Ülkede Sosyalizm Kurma Teşebbüsü ve Stalinizm", *Forum*, sayı 378, 13 Nisan 1970.
- Aybar, Mehmet Ali, "100 Yıl Sonra Lenin", *Forum*, sayı 379, 28 Nisan 1970.
- Aybar, Mehmet Ali, *Bürokratik Sosyalizme Hayır*, Töyko Mat., 1971.
- Aybar, Mehmet Ali, "Sol ve CHP", *Yeni Ortam*, 16 Ekim 1972.
- Aybar, Mehmet Ali, "Çıkmaz", *Yeni Ortam*, 25 Aralık 1972.
- Aybar, Mehmet Ali, "Bizim Partiler", *Yeni Ortam*, 30 Aralık 1972.
- Aybar, Mehmet Ali, "İki Fotoğraf, Anayasayı Geciktirme Çabaları ve Tarihsel Gelişmelerin Yasalarına Dair", *Yeni Ortam*, 2 Nisan 1973.
- Aybar, Mehmet Ali, "Soldaki boşluk ve CHP", *Yeni Ortam*, 19 Nisan 1973.
- Aybar, Mehmet Ali, "Anayasa Gene de Sola, Sosyalizme Açık", *Olay*, sayı 1, 4 Şubat 1974.
- Aybar, Mehmet Ali, "Program: Kalkınma ve Özgürlükler", *Olay*, sayı 2, 11 Şubat 1974.

- Aybar, Mehmet Ali, "141-142", *Olay*, sayı 3, 18 Şubat 1974.
- Aybar, Mehmet Ali, "Eylemci Gençler Af Edilmelidir", *Olay*, sayı 4, 25 Şubat 1974.
- Aybar, Mehmet Ali, "Sosyalizm Üzerine Düşünceler ve Modeller", *Olay*, sayı 5, Mart 1974.
- Aybar, Mehmet Ali, "Durum Tahlili", *Olay*, sayı 6, 11 Mart 1974.
- Aybar, Mehmet Ali, "Marks'ın Öğretisi", *Olay*, sayı 7, 18 Mart 1974.
- Aybar, Mehmet Ali, "Marx'ın Öğretisi (2)", *Olay*, sayı 8, 25 Mart 1974.
- Aybar, Mehmet Ali, "Marx'ın Öğretisi (3)", *Olay*, sayı 9, 1 Nisan 1974.
- Aybar, Mehmet Ali, "Sosyalist Hürmanizma ve Kimi Sorunlar", *Olay*, sayı 10, 8 Nisan 1974.
- Aybar, Mehmet Ali, "İktidarın Bürokratlaşması", *Olay*, sayı 11, 22 Nisan 1974.
- Aybar, Mehmet Ali, "Bürokrasi: Sosyalizmin Çocukluk Hastalığı (2)", *Olay*, sayı 14, 6 Mayıs 1974.
- Aybar, Mehmet Ali, "Bürokrasi: Sosyalizmin Çocukluk Hastalığı (3)", *Olay*, sayı 15, 13 Mayıs 1974.
- Aybar, Mehmet Ali, "Bürokrasi: Sosyalizmin Çocukluk Hastalığı (4)", *Olay*, sayı 16, 20 Mayıs 1974.
- Aybar, Mehmet Ali, "Bürokrasi: Sosyalizmin Çocukluk Hastalığı (5)", *Olay*, sayı 17, 27 Mayıs 1974.
- Aybar, Mehmet Ali, "Somut İnsan Sorununa Giriş", *Olay*, sayı 18, 3 Haziran 1974.
- Aybar, Mehmet Ali, "Somut İnsan Sorununun Teorik Yönü (1)", *Olay*, sayı 19, 10 Haziran 1974.
- Aybar, Mehmet Ali, "Somut İnsan Sorununun Teorik Yönü (2)", *Olay*, sayı 20, 17 Haziran 1974.
- Aybar, Mehmet Ali, "Sosyalizmde Bürokratik Sapmanın Tarihsel ve Teorik Kökenleri (1)", *Sosyalist Yol*, sayı 5, Kasım 1975.
- Aybar, Mehmet Ali, "Sosyalizmde Bürokratik Sapmanın Tarihsel ve Teorik Kökenleri (2)", *Sosyalist Yol*, sayı 6, Aralık 1975.
- Aybar, Mehmet Ali, "Sosyalizmde Bürokratik Sapmanın Tarihsel ve Teorik Kökenleri (3)", *Sosyalist Yol*, sayı 7, Ocak/Şubat 1976.
- Aybar, Mehmet Ali, "Sosyalizmde Bürokratik Sapmanın Tarihsel ve Teorik Kökenleri (4)", *Sosyalist Yol*, sayı 8, Mart/Nisan 1976.
- Aybar, Mehmet Ali, "Türkiye'de Solun Dünü, Yeni Sol ve TIP Olayı", *Sosyalist Yarınl*, sayı 2, 24 Kasım 1976.
- Aybar, Mehmet Ali, "Türkiye'de Solun Dünü, Yeni Sol ve TIP Olayı -2", *Sosyalist Yarınl*, sayı 3, 1 Aralık 1976.
- Aybar, Mehmet Ali, "Cemgil'e Yanıt", *Somut*, 11 Mayıs 1984.
- Ali Aybar, Mehmet, "TIP Marksist Bir Partiydi", *Yeni Gündem*, sayı 44, 4-10 Ocak 1987.
- Aybar, Mehmet Ali, "TIP'in 1967 Doğu Mitingleri", *Yeni Gündem*, sayı 50, 15-21 Şubat 1987.
- Aybar, Mehmet Ali, "Biz Bize Benzeriz", *Bilim ve Sanat*, sayı 92, Ağustos 1988.
- Aybar, Mehmet Ali, "Belli, Hiçbir Yazımı Okumamış", *Milliyet*, 3 Ekim 1989.

GENEL KAYNAKÇA

- Ahmad, Bedia ve Ahmad, Feroz, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yay., Ankara, 1976.
- Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yay., İstanbul, 1996.
- Ahmad, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Berktaş (Baltalı), Kaynak Yay., İstanbul, 1996.
- Ahmad, Feroz, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923-45”, Quataert ve Zürcher (der.), *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler içinde*, çev. Cahide Ekiz, İletişim Yay., İstanbul, 1998.
- Akar, Atilla, *Bir Kuşağın Son Temsilcileri “Eski Tüfek” Sosyalistler*, İletişim Yay., İstanbul, 1989.
- Akat, Asaf Savaş, “İdris Küçükömer’in Mirası”, İdris Küçükömer, *Anılar ve Düşünceler*, Bütün Eserleri 6 içinde, Bağlam Yay., İstanbul, 1994.
- Akdere, İ. ve Z. Karadeniz, *Türkiye Solu’nun Eleştirel Tarihi 1908-1980*, cilt 1, Evrensel Basım Yay., İstanbul, 1996.
- Akozer, Mehmet, “Aybar’ın Boş Zamanları Değerlendirme Partisi”, *Yürüyüş*, sayı 179, 12 Eylül 1978.
- Akşin, Sina, *Şeriatçı Bir Ayaklanma: 31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- Akşin, Sina, “Düşünce Tarihi (1945 ve Sonrası)”, *Türkiye Tarihi (1980-1995) -5 içinde*, yayın yönetmeni Sina Akşin, Cem Yay., İstanbul, 1997.
- Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, cilt 1, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1998.
- Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.
- Akyol, Taha, *Leninsiz Komünizm*, Hasret Yay., 1979.
- “Aleksandr Dubçek”, *Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*, cilt 2, İletişim Yay., İstanbul, 1986.
- Alemdar, Korkmaz, “Demokrat Parti ve Basın”, *Tarih ve Toplum*, sayı 53, Mayıs 1988.
- Ali, Sabahattin, *Markopaşa Yazıları ve Ötekiler*, der. Hikmet Altunkaynak, YKY Yay., İstanbul, 1998.
- Ali, Tarık, *Sokak Savaşı Yılları*, çev. Osman Yener, İletişim Yay., İstanbul, 1995.
- Alpkaya, Faruk, “Bir 20. Yüzyıl Akımı: ‘Sol Kemalizm’”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Kemalizm içinde*, cilt 2, İletişim Yay., İstanbul, 2001.
- Altan, Çetin, *Ben Milletvekiliyken*, Bilgi Yay., Ankara, (?).
- Althusser, Louis, *For Marx*, Verso, London, 1996.
- Anadol, Zihni, *Kırmızı Gül ve Kasket*, Belge Yay., İstanbul, 1989.
- Anday, Melih Cevet, “Değişik Üzüntüler; Sosyalizm ve İslamiyet’in Düşündürdükleri”, *Yön*, sayı 142, 17 Aralık 1965.
- Anday, Melih Cevdet, “Gelelim Emperyalist Kültüre”, *Yön*, sayı 145, 7 Ocak 1966.
- Anderson, Perry, *Batı’da Sol Düşünce*, çev. Bülent Aksoy, Birikim Yay., İstanbul, 1982.
- Aren, Sadun, *TIP Olayı 1961-1971*, Cem Yay., İstanbul, 1993.
- Aren, Sadun, *Sosyalizmin Yeni Yolu Üzerine*, Gelecek Yay., Ankara, 1997.
- Arrighi, G., T.K. Hopkins ve I. Wallerstein, *Sistem Karşıtı Hareketler*, çev. C. Kanat, B. Somay, S. Sökmen, Metis Yay., İstanbul, 1995.
- Aslan, Mehmet Ali, *Sosyalist Parti Tartışması*, Demokrasi Yay., İstanbul, 1986.
- Atabeyoğlu, Cem, “Atletizm”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 8, İletişim Yay., İstanbul, 1985.

- Ataöv, Türkkaya, *Amerika, NATO ve Türkiye*, Aydınlık Yay., Ankara, 1969.
- Atay, Falih Rıfki, "Başbakan Milletle Konuşuyor", *Ulus*, 7 Eylül 1945.
- Atay, Falih Rıfki, *Çankaya*, Bates A.Ş., İstanbul, 1984.
- Avcı, Zeynep (metin ve derleme), *A'dan Z'ye Abidin Dino*, YKY Yay., İstanbul, 2000.
- Avcıoğlu, Doğan, "Sosyalist Gerçekçilik", *Yön*, sayı 39, 12 Eylül 1962.
- Avcıoğlu, Doğan, "TİP'e Dair..", *Yön*, sayı 168, 17 Haziran 1966.
- Avcıoğlu, Doğan, "S. Divitçioğlu'nun Kitabı Üzerine...", *Yön*, sayı 169, 24 Haziran 1966.
- Avcıoğlu, Doğan, "Bir Sosyalist Stratejinin Esasları", *Yön*, sayı 185, 14 Ekim 1966.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, cilt 1, Bilgi Yay., Ankara, 1971.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, cilt 2, Bilgi Yay., Ankara, 1969.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal*, cilt 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Aydın, Suavi, "'MDD'den 'Ulusal Sol'a Türk Solunda Özgücü Eğilim", *Toplum ve Bilim*, sayı 78, Güz 1998.
- Aydınoglu, Ergun, *Türk Solu 1960-1971*, Belge Yay., İstanbul, 1992.
- Balcıoğlu, Şahap, *Görüşler-Görüşmeler*, Yön Yay., İstanbul, 1991.
- Başar, Erdoğan, "Yeter Artık!", *Yön*, sayı 189, 11 Kasım 1966.
- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım; Milli Mücadeleye Gidiş*, cilt 1, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.
- Bayram, Kemal, *Sabahattin Ali Olayı*, Yenigün Yayınları, Ankara, 1978.
- Belge, Murat, "Ömür Sezgin'e Cevap Dolayısıyla TİP", *Birikim*, sayı 50/51, Nisan-Mayıs 1979.
- Belge, Murat, "Türkiye İşçi Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 8., İletişim Yay., İstanbul, 1985.
- Belge, Murat, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960'tan Sonra)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 7, İletişim Yay., İstanbul, 1985.
- Belli, Mihri, *Milli Demokratik Devrim*, Aydınlık Yay., Ankara, 1970.
- Belli, Mihri, *Yazılar: 1965-1970*, Sol Yay., Ankara, 1970.
- Belli, Mihri, "TKP Üzerine", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 6., İletişim Yay., İstanbul, 1988.
- Belli, Mihri, *İnsanlar Tanıdım*, Doğan Kitap, İstanbul, 2000.
- Berkes, Niyazi, "'Sosyalizm ve İslamiyet' Üzerine...", *Yön*, sayı 140, 3 Aralık 1965.
- Berkes, Niyazi, "Doğu ve Doğuculuk Modası", *Yön*, sayı 147, 21 Ocak 1966.
- Berkes, Niyazi, "'Sosyalizm ve İslamiyet' Tartışmaları", *Yön*, sayı 151, 18 Şubat 1966.
- Berktaş, Halil, "DP Tarihine Bakışlar", *Tarih ve Toplum*, sayı 53, Mayıs 1998.
- Berktaş, Halil, "Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 9, İletişim Yay., İstanbul, 1985.
- Boran, Behice, "TİP, 1961-1971", *Yürüyüş*, sayı 67, 20 Temmuz 1976.
- Boran, Behice, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Gün Yay., 1968, İstanbul.
- Boratav, Korkut, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yay., İstanbul, 1974.
- Boratav, Korkut, "DP Döneminde Ekonomi", *Tarih ve Toplum*, sayı 53, Mayıs 1988.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yay., İstanbul, 1998.

- Cankoçak, Uğur, "Başkanım, Babam, Arkadaşım, Hocam", Mehmet Ali Aybar Özel Eki, *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995.
- Carr, Edward Hallett *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yay., İstanbul, 1996.
- Cebesoy, A.Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yay., İstanbul, 1997.
- Cemgil, Adnan, "Aybar'ın Unutamadıkları-Unuttukları", *Somut*, 27 Nisan 1984.
- Chomsky, Noam (ed.), *Soğuk Savaş ve Üniversite, Savaş Sonrası Yıllarının Entelektüel Tarihi*, çev. Musa Ceylan, Kızılelma Yay., İstanbul, 1998.
- Cinemre, Levent ve Ruşen Çakır (röp.), *Sol Kemalizme Bakıyor*, Metis Yay., İstanbul, 1991.
- Cohn-Bendit, Daniel, *Anarşizm; Komünist Bürokrasiye Karşı*, Ant Yay., çev. Sermet Çağan, Ant Yay., İstanbul, 1969.
- Criss, Bilge, *İşgal Altında İstanbul*, İletişim Yay., İstanbul, 2000.
- Çalışlar, Oral, "Sosyalizm ve Demokrasinin 87 Yıllık Uzun Koşusu", M.A. Aybar Özel Eki, *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995.
- Çelikbaş, Fethi, "Fertçi Sosyalizm De Ne Demektir?", *Ulus*, 8 Kasım 1945.
- Çetik, Mete (haz.), *Üniversitede Cadı Kazanı, 1948 DTCF Tasfiyesi ve Perteve Naili Boratav'ın Müdafası*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1998.
- Darendelioglu, İlhan, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, Yaylacılık Mat., 1973.
- Darendelioglu, İlhan, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yay., İstanbul, 1977.
- Demirel, Ahmet, "Hüseyin Hüsnü Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, cilt 1, YKY Yayınları, İstanbul, 1999.
- Divitçioğlu, Sencer, "D. Avcioğlu'nun Yazısı Üzerine", *Yön*, sayı 171, 8 Temmuz 1966.
- Divitçioğlu, Sencer, *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler*, Elif Yay., İstanbul, 1966.
- Divitçioğlu, Sencer, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yay., İstanbul, 1967.
- Divitçioğlu, Sencer, *Marksist "Üretim Tarzı" Kavramı*, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1971.
- Dubček, Aleksander, "Yapmak İstediklerimiz", *Prag* 1968 içinde, çev. Aydıllı Balta, E Yay., İstanbul, 1968.
- Ekinci, Tarık Ziya, "Kürt Sorunu ve Aybar", M.A. Aybar Özel Eki, *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995.
- Erdost, Muzaffer, "Lenin'in Yadsınması ya da Aybar, Marksizmi Çarpıtıyor", *Ülke*, sayı 5, Ekim-Kasım-Aralık 1978.
- Erdost, Muzaffer, "Aybar Lenin'i Eleştirme Örtüsü Altında Marksizmi Yadsıyor", *Ülke*, sayı 10, Ocak-Şubat-Mart 1980.
- Erduran, Refik, *Gülerek; Gençlik Anıları*, Cem Yay., İstanbul, 1992.
- Erkin, Feridun Cemal, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Mat., Ankara, 1968.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti; Tarihi ve İdeolojisi*, A.Ü.SBF. Yay., Ankara, 1970.
- Eroğul, Cem, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", İrvin C. Schick ve Ertuğrul A. Tonak (der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yay., İstanbul, 1998.
- Eşbab-ı Mucibeli Hüküm; 1951 TKP Tevhifatı*, BDS Yay., İstanbul, 2000.

- Fırat, Melek, 1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.
- Fuat, Memet, *Gölgede Kalan Yıllar*, Adam Yay., İstanbul, 1998.
- Fuat, Memet, *Nâzım Hikmet; Yaşamı, Ruhsal Yapısı, Davaları, Tartışmaları, Dünya Görüşü, Şiirinin Gelişmeleri*, Adam Yayınları, İstanbul, 2000.
- Gabbay, Moris, "Başkanım Mehmet Ali Aybar", M.A. Aybar Özel Eki, *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995.
- Garaudy, Roger, *Sosyalizm ve Ahlak*, çev. Selahattin Hilav, Gerçek Yay., İstanbul, 1965.
- Garaudy, Roger, *Sosyalizm ve İslamiyet*, çev. Doğan Avcıoğlu ve E. Tüfekçi (Mihri Belli, B.Ü.), Yön Yay., İstanbul, 1965.
- Georgeon, François, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, çev. Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Gerger, Haluk, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, Belge Yay., İstanbul, 1998.
- Gökmen, Özgür, "Çok-partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi", *Toplum ve Bilim*, sayı 78, Güz 1998.
- Gürkan, Nilgün, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İletişim Yay., İstanbul, 1998.
- Güzel, Mehmet Şehmus, "İkinci Dünya Savaşı Boyunca Sermaye ve Emek", D. Quartaert ve E.J. Zürcher (der.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler*, çev. Cahide Ekiz, İletişim Yay., İstanbul, 1998.
- Halliday, Fred, *Yeni Soğuk Savaş*, çev. İlker Özünlü, Belge Yay., İstanbul, 1985.
- Hammond, Vincent E. (ed.), *The History of Russia (The Twentieth Century)*, The Heron Press, 1996.
- Haupt, George ve Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, çev. Tuğrul Artunkal, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977.
- Heper, Metin, *İsmet İnönü; Yeni Bir Yorum Denemesi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.
- Hilav, Selahattin, "Bilim Açısından Din", *Yön*, sayı 149, 4 Şubat 1966.
- Hilav, Selahattin, "Asya-Tipi Üretim Nedir? (1)", *Yön*, sayı 150, 11 Şubat 1966.
- Hilav, Selahattin, "Asya-Tipi Üretim Nedir? (2)", *Yön*, sayı 151, 18 Şubat 1966.
- Hilav, Selahattin, "Yabancılaşma Kavramı", *Yön*, sayı 153, 4 Mart 1966.
- Hobsbawm, Eric, *Kısa 20. Yüzyıl; 1914-1991, Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan, Sarımal Yay., İstanbul, 1996.
- İşıklı, Alpaslan, *Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi*, Alan Yay., İstanbul, 1983.
- İftiralara Cevap Veriyoruz: TIP Gözü ile Kıbrıs, Genel Başkan Mehmet Ali Aybar'ın 10 Mayıs 1964 tarihli Bursa konuşması, Önder Mat., İzmir, 1964.
- İleri, Rasih Nuri, *Türkiye İşçi Partisi'nde Oportünist Merkezîyetçilik (1966-1968)*, Yalçın Yay., İstanbul, 1987.
- İlke, "Burjuva sosyalizmi' yine sahnede", *İlke*, sayı 3, Mart 1974.
- İnönü, Erdal, *Anılar ve Düşünceler*, 1. Kitap, İdea Yay., İstanbul, 1995.
- Kabacalı, Alpay (haz.), *Aydınlanma Bilgesi İlhan Selçuk*, Çınar Yay., İstanbul, 1996.
- Kalfa, Adem, (Mihri Belli), *Türk Solu; Dünü, Bugünü, Författares Bokmashin*, Stockholm, 1986.
- Karaca, Emin, "Aldatıcı Bir Özgürlük Ortamında İki Sosyalist Parti", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 6, İletişim Yay., İstanbul, 1988.

- Karaca, Emin, "Demokrat Parti Döneminde Komünist Hareketin Kuğu Çılgılığı: Vatan Partisi", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 6, İletişim Yay., İstanbul, 1988.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (1908-1918)*, cilt 9, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.
- Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yay., İstanbul, 1996.
- Kayalı, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset; 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yay., İstanbul, 2000.
- Kemal, Mehmed, *Sol Kavgası*, May Yay., İstanbul, 1975.
- Kemal, Yaşar, "O'nun Aydınlığında", M.A. Aybar Özel Eki, *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995.
- Keyder, Çağlar ve Faruk Birtek, "Türkiye'de Devlet-Tarım İlişkileri 1923-1950", Çağlar Keyder, *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 1983.
- Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yay., İstanbul, 1999.
- Kıvılcımlı, Hikmet, *27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi*, Ant Yay., İstanbul, 1970.
- Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, 2 Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Kruşçev, N.S., *XX. Kongre Gizli Raporu: Kişi Kültüne Karşı*, çev. Ahmet Fethi, Pencer Yay., İstanbul, 1991.
- Kuruç, Bilsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yay., Ankara, 1987.
- Kuruç, Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, cilt 1 (1929-1932), A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1988.
- Kuruç, Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, cilt 2 (1933-1935), A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1988.
- Küçük, Yalçın, "TIP'teki Bunalımın Nedeni", *Ant*, sayı 104, 24 Aralık 1968.
- Küçük, Yalçın, "TIP: 1961'den 1977'ye", *Yürüyüş*, sayı 97, 15 Şubat 1977.
- Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler 1908-1998*, 2. Kitap, Tekin Yay., Ankara, 1987.
- Küçük, Yalçın, *Aydın Üzerine Tezler 1830-1980*, 5. Kitap, Tekin Yay., İstanbul, 1997.
- Küçükömer, İdris, *Düzenin Yabancılaşması*, Ant Yay., İstanbul, 1969.
- Laçiner, Ömer, "Sosyalizm ve Örgütlenme -1", *Birikim*, sayı 52/53, 1979.
- Laslo, Filiz Ali ve Özkırmı, Atilla, *Sabahattin Ali*, Cem Yay., İstanbul, 1979.
- Lenin, V.I., *Ne Yapmalı?*, Sol Yay., çev. Muzaffer Erdost, Sol Yay., Ankara, 1998.
- Lipovsky, Igor P., *The Socialist Movement in Turkey 1960-1980*, E.J.Brill, Leiden, 1992.
- Luxemburg, Rosa, *Siyasal Yazılar (1917-1918)*, çev. Zafer Üskül, Verso Yay., Ankara, 1989.
- Mahçupyan, Etyen, "Aybar'ın Düşündürdükleri", *Toplumcu Düşün*, sayı 12, Ekim-Kasım 1979.
- Marcuse, Herbert, *Sovyet Marksizmi*, çev. Seçkin Çağan, May Yay., İstanbul, 1969.
- Marx, K., *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1990.
- Marx, K., *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yay., Ankara, 1993.
- Marx, K., *1844 El Yazmaları*, çev. Murat Belge, Birikim Yay., İstanbul, 2000.
- Marx, K. ve F. Engels, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, çev. Mihri Belli, Sol Yay., Ankara, 1992.
- Marx, K. ve F. Engels, *Seçme Yazışmalar 1 (1844-1869)*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yay., Ankara, 1995.

- Marx, K. ve F. Engels, *Seçme Yazışmalar 2 (1870-1895)*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yay., Ankara, 1996.
- "Mehmet Ali Aybar Özel Eki", *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1995.
- Mert, Nuray, "İdris Küçükömer ve 'Düzenin Yabancılaşması' ", *Doğu Batı*, sayı 11, Temmuz 2000.
- Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları (1961-1977), T.C. DİE Yay., Ankara, 1998.
- Mumcu, Uğur, *40'ların Cadı Kazanı*, um:ag Vakfı Yay., Ankara, 1996.
- Mumcu, Uğur, *Aybar ile Söyleşi; Sosyalizm ve Bağımsızlık*, um:ag Vakfı Yay., Ankara, 1996.
- Mumcu, Uğur, *Bir Uzun Yürüyüş*, um:ag Vakfı Yay., Ankara, 1996.
- "Mustafa Celalettin Paşa'yı Anlatan Bir Mektup: 'Oğlum Samih Bey'e' ", *Tarih ve Toplum*, sayı 1, Ocak 1984.
- Naci, Fethi, "İleri Türkiye'ye giden yol", *Yön*, sayı 82, 23 Ekim 1964.
- Naci, Fethi, *Dönüp Baktığımda*, Adam Yay., İstanbul, 1999.
- Nadi, Nadir, *Perde Aralığından*, Çağdaş Yay., İstanbul, 1979.
- Nesimi, Abidin, *Yılların İçinden*, Gözlem Yay., İstanbul, 1977.
- Oğuz, Burhan, *Yaşadıklarım, Dinlediklerim; Tarihi ve Toplumsal Anılar*, Simurg Yay., İstanbul, 2000.
- Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- Oran, Baskın, "İç ve Dış Politika Açısından II. Dünya Savaşı'nda, Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara, cilt 24, sayı 3, Eylül 1969.
- Öğün, Süleyman Seyfi, *Politik Kültür Yazıları*, Asa Kitabevi, Bursa, 1997.
- Ökçün, Gündüz (Haz.), *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1981.
- Özdalga, Haluk, "Aybar ve Leninist Parti", *Toplumcu Düşün*, sayı 12, Ekim-Kasım 1979.
- Özdemir, Hikmet, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Bilgi Yay., Ankara, 1986.
- Özen, Haldun ve Tunçay, Mete, "1933 Darülfünun Tasfiyesi'nde Atılanlar", *Bilim ve Sanat*, sayı 46, Ekim 1984.
- Özgüden, Doğan, "TİP'in Kuruluşu", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 6., İletişim Yay., İstanbul, 1988.
- Özgüden, Doğan, "Türkiye'de Sermaye ve Militarizm", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 6, İletişim Yay., İstanbul, 1988.
- Özman, Aylin, "Yeni Sol, Hümanizma ve Mehmet Ali Aybar Düşüncesi: Ortodoks Marksizme Bir Başkaldırı", *Doğu Batı*, sayı 11, Mayıs-Haziran-Temmuz 2000.
- Özman, Aylin, "Mehmet Ali Aybar: Sosyalist Solda 40'lardan 90'lara Bir Köprü", *Toplum ve Bilim*, sayı 78, Güz 1998.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913*, Yurt Yay., Ankara, 1984.
- Pamuk, Şevket, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, Gerçek Yay., İstanbul, 1997.
- Petras, James, "CIA ve Kültürel Soğuk Savaşa Yeniden Bakış", çev. Yusuf Alemdar, *Edebiyat ve Eleştiri*, sayı 48, Mart-Nisan 2000.
- Quataert, Donald ve E.J. Zürcher (der.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, çev. Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

- Said, Edward W. *Şarkiyatçılık; Batının Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner, Metis yay., İstanbul, 1999.
- Sander, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, A.Ü. SBF. Yay., Ankara, 1979.
- Sargın, Nihat, *TİP'li Yıllar (1961-1971); Anılar-Belgeler*, 2 Cilt, Felis Yay., İstanbul.
- Sayılgan, Aclan, *Solun 94 Yılı 1871-1965*, Mars Mat., Ankara, 1968.
- Selçuk, İlhan, "Gerçeklerin Yönü", *Yön*, sayı 78, 25 Eylül 1964.
- Sertel, Sabiha, *Roman Gibi*, Cem Yay., İstanbul, 1978.
- Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977.
- Soley, Şevket, *Hatıralar ve Düşünceler*, 1974.
- Somer, Kenan, *Ve Marksizm*, Doruk Yay., Ankara, 1996.
- Somer, Kenan, "Aybar'ın Düşüncesinde Atatürkçülük, Halkçılık ve Milliyetçilik İzleklerinin Yeri", *Marksizm ve Gelecek*, Aralık 1999.
- Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 6 (1071-1960), İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.
- Sosyalist Devrim Partisi Tüzüğü*, Göktaş Mat., Ankara, 1977.
- Sosyalist Parti Tüzüğü*, Güryay Mat., İstanbul, 1975.
- Soysal, Mümtaz, "Sosyalist Kültür Derneği", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 6, İletişim Yay., İstanbul, 1988.
- Soysal, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yay., İstanbul, 1997.
- Stalin, Josef *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm*, çev. Mustafa Şentürk, Yorum Yay., İstanbul, 1993.
- Sülker, Kemal, *Sabahattin Ali Dosyası*, Ant Yay., İstanbul, 1968.
- Sülker, Kemal, *Nâzım Hikmet'in Gerçek Yaşamı*, 1. Kitap, May Yay., İstanbul, 1976.
- Şen, Bilal, "Sovyet Kaynaklarında Boğazlar ve Stalin", *Tarih ve Toplum*, sayı 204, Aralık 2000.
- Şeref, Muvaffak, "Belirli Bir Ülkenin İncelenmesinde Metodlar ve Teoriler", *Yön*, sayı 181, 16 Eylül 1966.
- Şerif, Ahmet, *Anadolu'da Tanin*, Kavram Yay., İstanbul, 1977.
- Şimşir, Bilal N., *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yay., İstanbul, 1985.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, YKY Yay., İstanbul, 1998.
- Tellal, Erel, *SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yay., Ankara, 2000.
- Telli, Ferhat (haz.), *İdeolojilerin Dünya Savaşı: Soğuk Savaş*, YGS Yay., İstanbul, 1998.
- Tevetoğlu, Fethi, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Ayyıldız Mat., Ankara, 1967.
- Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000.
- Timur, Taner, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, AFA Yay., İstanbul, 1991.
- Timur, Taner, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yay., İstanbul, 1994.
- Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.
- Timur, Taner, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- TİP II. Büyük Kongresi; Alınan Kararlar ve Yapılan Seçimlerin Sonuçları*, Alfabe Mat., İstanbul, 1966.

- Toker, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yay., Ankara, 1990.
- Toprak, Zafer, *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)*, Yurt Yay., Ankara, 1982.
- Toprak, Zafer, “II. Meşrutiyet’te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Milli İktisat”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 3, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.
- Topuz, Hıfzı, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, (?).
- Tosh, John, *Tarihin Peşinde*, çev. Özden Ankan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1997.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, Sulhi Garan Mat., İstanbul, 1969.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Medeniyetin Bekleme Odasında*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1989.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, Arba Yayınları, İstanbul, 1995.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Hürriyet’in İlanı*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler; Mütareke Dönemi 1918-1922*, cilt 2, İletişim Yay., İstanbul, 1999.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler; İttihat ve Terakki*, cilt 3, İletişim Yay., İstanbul, 2000.
- Tunçay Mete, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yay., İstanbul, 1978.
- Tunçay Mete, *Türkiye’de Sol Akımlar-II (1925-1936)*, BDS Yay., İstanbul, 1992.
- Tunçay Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.
- Tunçay Mete, ve Zürcher, Erik Jan (der.), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, çev. Mete Tunçay, İletişim Yay., İstanbul, 2000.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, cilt 4, 1. Kitap, Bilgi Yay., Ankara, 1999.
- Turgut, Serdar, “Karşı Koyma’cı Gelenegin Aydıni: E.P. Thompson”, *Toplum ve Bilim*, sayı 24, Kış 1984.
- Turgut, Serdar, *DP Döneminde Türkiye Ekonomisi*, Adalet Mat., Ankara, 1991.
- Tüfekçi, E, (Mihri Belli), “Açık ve Sağlam Bir Tutum”, *Yön*, sayı 143, 24 Aralık 1965.
- Tüfekçi, E, (Mihri Belli), “Gene ‘Sosyalizm ve İslamiyet’ Üzerine”, *Yön*, sayı 146, 14 Ocak 1966.
- Tüfekçi, E, (Mihri Belli), “Doğu’da Olmak Nedir?”, *Yön*, sayı 147, 21 Ocak 1966.
- Tüfekçi, E, (Mihri Belli), “Sosyalizmde Metod Meselesi”, *Yön*, sayı 152, 25 Şubat 1966.
- Tüfekçi, E, (Mihri Belli), “Demokratik Devrim: Kimle Beraber, Kime Karşı?”, *Yön*, sayı 175, 5 Ağustos 1966.
- Türkiye İşçi Partisi Programı*, İstanbul Mat., İstanbul, 1961.
- Türkiye İşçi Partisi Programı*, Ersa Mat., İstanbul, 1964.
- Urgan, Mina, *Bir Dinazorun Anıları*, YKY Yay., İstanbul, 1998.
- Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998.
- Ülman, Haluk, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947*, A.Ü. SBF. Yay., Ankara, 1961.

- Ünsal, Artun, *Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2002.
- Va-Nu, Müzehher, *Bir Dönemin Tanıklığı*, Sosyal Yay., İstanbul, 1997.
- Va-Nu, Vala Nurettin, *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, Milliyet Yay., İstanbul, 1999.
- Varga, E., "Asya Tipi Üretim Tarzı", *Asya Tipi Üretim Tarzı*, Ant Yay., İstanbul, 1970.
- Walker, Martin, *The Cold War*, Vintage, London, 1994.
- Wallerstein, Immanuel, *Liberalizmden Sonra*, çev. Erol Öz, Metis Yay., İstanbul, 1998.
- Yavuz, Erdal, "Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-40", D Quataert ve E.J. Zürcher (der.) *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçiler*, çev. Cahide Ekiz, İletişim Yay., İstanbul, 1998.
- Yavuz, Hilmi, "Kemal Tahir ve Marksizm", *Toplum ve Bilim*, sayı 2, Yaz 1977.
- Yavuz, Hilmi, *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*, Boyut Kit., İstanbul, 1999.
- Yetkin, Çetin, 12 Mart 1971 Öncesinde Türkiye'de Soldaki Bölünmeler, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1998.
- Zileli, Gün, "Aybar ve İşçi Sınıfının Öncü Müfrezesi", *Bora*, sayı 1, Kasım 1978.
- Zileli, Gün, *Yarılma (1954-1972)*, Ozan Yay., İstanbul, 2000.
- Zileli, Gün, *Havariler (1972-1983)*, İletişim Yay., İstanbul, 2002.
- Zürcher, E.J., *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yay., İstanbul, 1995.
- Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 1998.

DERGİ VE GAZETELER.

Ulus (1945), *Vatan* (1945-1946), *Demokrat İzmir* (1947), *Hür* (1947), *Zincirli Hürriyet* (1947, 1948), *Geveze* (1948), *Nuhun Gemisi* (1949-1950), *Yön* (1961-1967), *Sosyal Adalet* (1963), *Ant* (1967-1969), *Forum* (1970), *Yeni Ortam* (1972-1973), *Olay* (1974), *Sosyalist Yol* (1975-1976), *Yeni Gündem* (1984-1987)

GÖRÜŞMELER

Müzehher Va-Nu ve Semih Balcıoğlu'yla, 1 Mayıs 2000 tarihinde görüşme (ses kaydı).

Mihri Belli'yle, 4 Mayıs 2000 tarihinde görüşme (ses kaydı).

Adnan Cemgil'le, 7 Mayıs 2000 tarihinde görüşme (ses kaydı).

Sadun Aren'le, 16 Ocak 2001 tarihinde görüşme (ses kaydı).

Refik Erduran'la, 23 Şubat 2001 tarihinde görüşme (ses kaydı).

Uğur Cankocak'la, 23 Şubat 2001 tarihinde görüşme (ses kaydı).

Yıldız Sertel'le, 24 Şubat 2001 tarihinde görüşme (ses kaydı).

Moris Gabbay'la, 26 Şubat 2001 tarihinde görüşme (ses kaydı).

II. Abdülhamid 17, 26, 232

Acton, John Emerich 15

Adil, Esat 77, 79, 102, 157

Ağaoglu, Tektaş 281

Ağırnaslı, Niyazi 190, 199

Ahmad, Feroz 24, 55, 56, 70, 95, 107,
133, 142, 146, 152, 155, 170, 203,
212

Akar, Atilla 38, 101, 154, 266

Akat, Asaf Savaş 269

Akyol, Taha 301

Aldoğan, Sadık 93, 105, 122

Ali Fuat Paşa 18

ayrıca bkz. Cebesoy, Ali Fuat

Ali, Sabahattin 36, 77, 79, 87, 128-
133, 147, 154

Ali, Tarık 250, 254

Alpay, Şahin 305, 306

Altan, Çetin 176, 202-204, 247

Althusser, Louis 260, 268, 286, 312

Anadol, Zihni 157

Anday, Melih Cevdet 213-215

Anders, Gunther 250

Aras, Tevfik Rüştü 60, 76-78, 105

Aren, Sadun 14, 176, 188, 191, 192,
194, 199, 202, 236, 249, 255, 257,
258, 260, 262, 265-267, 270, 312

Arrighi, Giovanni 33

Aslan, Mehmet Ali 263, 307

Aslan, Yusuf 280

Atatürk, Mustafa Kemal 17-19, 26, 31,
33, 59, 65, 107, 109, 119-121, 131,
176, 179, 189, 192, 199, 203, 209,
210, 222-224, 234, 239, 304, 305

Atay, Falih Rıfkı 28, 65, 76, 109

Avcıoğlu, Doğan 116, 125, 175, 176,
188, 201, 213, 215, 222-225, 227,
230, 239, 264

Aybar, Siret 110, 308

Aydemir, Şevket Süreyya 28, 60, 188

Aydınoglu, Ergun 14, 267

Aydoğdu, Raif 113

Bahadanlı, Yusuf Ziya 202

Basso, Lelio (Yargıç) 250

Başgil, Ali Fuat 37, 38, 89, 90, 92

Başoğlu, Muzaffer Şerif 50

Baştınar, Zeki 101, 153, 154, 199, 266

Bayar, Celal 26, 33, 55, 57, 59, 76-
78, 80, 98-100, 107, 114, 117, 140,
146, 147

Baydar, Oya 281

Baydur, Hüseyin Ragıp 74

Baykurt, Cami 77, 79, 80, 105, 128,
147

Belge, Burhan 122
 Belge, Murat 182, 225, 238, 271, 288
 Belik, Mahmut 93
 Belli, Mihri 76, 101, 153, 154, 161, 162, 181, 213-215, 223-225, 239, 240, 244, 249, 253, 263, 267, 274, 288, 302
 Berkes, Mediha 113
 Berkes, Niyazi 50, 77, 87, 112, 153, 213-215, 221
 Bernier 215
 Bıçakçı, Cenan 308
 Biao, Lin 272
 Bilsel, Cemil 48
 Boran, Behice 50, 77, 87, 109, 112, 147, 153, 155, 158, 164, 168, 191, 192, 196, 201, 202, 244, 249, 251, 256, 258, 261, 263-267, 270, 282, 288, 293, 307
 Boratav, Korkut 82, 176
 Boratav, Pertev Naili 50, 56, 87, 112, 126, 153
 Brejnev, Leonid 302
 Bumin, Kürşat 14
 Buyrukçu, Muzaffer 196

 Cansever, Edip 196
 Carlyle, Thomas 15
 Carr, Edward Hallett 15
 Castro, Fidel 272
 Cebesoy, Ali Fuat 18, 26, 29
 Cemgil, Adnan 38, 50, 98, 109, 121, 153, 191
 Che Guevara 272, 273
 Churchill, Winston 101
 Colletti, Lucio 312
 Comte, Auguste 40, 43, 44, 47

 Çağa, Esat 181, 190, 198
 Çakmak, Fevzi 104, 105, 108, 137
 Çelikbaş, Fethi 70, 71, 271

 D'Esperey, Franchet 27
 Damat Ferit Paşa 19, 27, 30
 Davy, Georges 40-43, 45
 de Beauvoir, Simone 250
 Della Volpe, Galvano 312

Demirel, Süleyman 82, 200, 201, 247, 248, 251
 Demirsoy, Seyfi 180, 188, 189
 Deutscher, Isaac (Yargıç) 250
 Dino, Abidin 141, 153, 289, 290
 Divitçioğlu, Sencer 176, 191, 216, 218, 225-230, 238, 239, 268
 Dorr, Russell 126
 Dördüncü, Halil Lutfü 80
 Dubçek, Aleksander 253
 Duguit, Leon 43, 44

 Ecevit, Bülent 288
 Ekinci, Tark Ziya 202, 211
 Engels, Friedrich 31, 45, 170, 215, 216, 219, 240, 260, 271, 272, 286, 300
 Erakalın, Avni 190
 Erik, Şaban 202, 258, 261, 262
 Erim, Nihat 59, 60, 105, 116, 146, 280
 Erkin, Feridun Cemal 74, 75

 Feyzioğlu, Turhan 148, 159, 164, 165
 Fontaine, Andre 75
 Franko, Francisco 111

 Gabbay, Moris 164
 Garaudy, Roger 212-215, 221
 Gelenbevioglu, Sait 19, 36
 Gezmiş, Deniz 280
 Grew, Joseph (ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı) 74
 Günaltay, Şemsettin 123
 Gürcan, Remzi 139
 Gürsel, Cemal 169-171, 173
 Güzelce, İbrahim 183

 Halil Bey 33
 ayrıca bkz. Menteşe, Halil
 Hatko, Nevzat (Behice Boran'ın eşi) 158
 Haydaroglu, Minnetullah 258
 Hayriye Hanım 18
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 41, 306
 Hıfzı Veldet (Velidedeoğlu) 91

Hilav, Selahattin 191, 196, 215, 220, 221, 273
Hitler, Adolf 15, 63, 111, 278
Ho Şi Mihn 272
Hobsbawm, Eric 75, 103, 116
Hüseyin Hüsnü Paşa 17, 18, 25-29
Hüsnü, Şefik 101, 102, 106, 141

İleri, Rasih Nuri 38, 129, 191, 249
İnan, Hüseyin 280
İnönü, İsmet 52-55, 59-61, 74, 77, 79, 80, 99, 101, 104, 105, 117, 123, 131, 134, 140, 146, 149, 150, 173, 189, 197, 198, 201, 206, 247, 304
İsmail Fazıl Paşa 18, 29

John-Bendit, Daniel 255

Kaçmaz, Ahmet 288
Kanbolat, Yahya 203
Kant, Immanuel 61
Karal, Enver Ziya 26
Karan, Muzaffer 202
Karaosmanoğlu, Fevzi Lütü 55, 122
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 29
Karcı, Ali 203
Karpas, Kemal 52, 53, 56-58, 61, 79, 104, 109, 137, 146
Kautsky, Karl 296
Kavuncu, Osman 95, 97
Kazan, Turgut 308
Kennan, George (Büyükelçi) 84, 85, 115
Kırdar, Lütü 131, 134
Kıvılcımlı, Hikmet 36, 157
Koç, Vehbi 203
Koçak, Yunus 202, 247
Koraltan, Refik 55, 59, 97
Korcan, Kerim 157
Korsch, Karl 312
Köprülü, Fuat 55, 59, 76-78, 99, 107, 110, 112, 142, 149
Köymen, Hulusi 97, 98
Kruşçev, Nikita 162, 163, 302
Kuas, Rıza 202, 263, 279
Kurtel, Adil 202

Küçük, Yalçın 73, 82, 101, 122, 158, 159, 164, 168, 249, 269, 293
Küçükömer, İdris 176, 188, 238, 274

Lefevbre, Henri 312
Lenin, Vladimir İlyiç Ulyanov 41, 162, 260, 272, 273, 276, 278, 279, 283, 284, 295, 296, 300, 306
Leninist 138, 162, 256, 259, 284, 285, 293, 295, 296, 299, 302, 311
Leninizm 257, 274, 279, 300, 301, 311
Lippman, Walter 116, 118
Lord Curzon 27
Lukacs, Georg 312
Luxemburg, Rosa 260, 271-273

Mahçupyan, Etyen 14, 301
Mahmut Şevket Paşa 17, 26
Makarios 198
Marcuse 269
Marcuse, Herbert 269, 312
Mardin, Şerif 14
Marshall Planı/Yardımları 124-126, 133, 137, 140
Marx, Karl 16, 31, 36, 150, 186, 215-220, 229, 239, 240, 249, 259, 260, 271, 272, 282, 283, 286, 287, 296, 300, 305, 306, 312
McCarthy, Joseph Raymond 86
Mehmet Ali Bey (Albay) 29
Mehmet Ali Paşa (Müşir) 18
Menderes, Adnan 53, 55, 59, 60, 76-78, 99, 107, 147, 150, 155, 156, 173
Menteşe, Halil 33, 55
Meriç, Cemil 102
Mizan'cı Murat 21
Molotov, Vyaçeslav (SSCB Dışişleri Bakanı) 73-75
Mumcu, Uğur 306
Mussolini, Benito 63, 111
Muşlu, Ahmet 189

Naci, Fethi 176, 191, 192, 196, 204, 208, 238
Nadi, Nadir 73, 74, 99, 181

Nâzım Hikmet (Ran) 18, 29, 36, 135, 139, 153, 154, 162, 171, 173, 175, 190, 247
Nebioglu, Kemal 203
Nesin, Aziz 128-131, 135, 139, 147, 308

Onar, Sıddık Sami 48, 49, 86, 93, 169
Orhan Veli (Kanık) 109, 112, 114, 119
Orhon, Orhan Seyfi 93

Öğün, Süleyman Seyfi 14
Öner, Kenan 98, 105
Önhon, Saim 48
Özgüden, Doğan 196, 274
Özlü, Demir 191, 196
Özman, Aylin 270, 313

Papandreu, Andreas 198
Peker, Recep 56, 105, 114
Perinçek, Doğu 302, 307
Polatkan, Hasan 173
Prens Sabahattin 21, 232
Proudhon, Pierre-Joseph 260, 271

Rahmi Bey (İttihatçı) 25-27, 29, 30, 36
Rıfat, Haydar 36
Rifat, Oktay 18, 29, 46, 93, 108, 109, 112, 153
Rifat, Samih 29
Roosevelt, Franklin D. 119
Rousseau, Jean-Jacques 67
Russel, Bertrand 70, 250

Sadak, Necmettin 54, 74, 76, 81, 83, 141
Sadi, Kerim 36
Sadullah, Naci 114, 119, 120
Safa, Peyami 74, 80
Saka, Hasan 86
Saraçoğlu, Şükrü 53, 59, 76, 79, 86, 87, 117
Sargın, Nihat 153, 154, 178, 183, 188, 191, 202, 203, 209, 245, 257, 258, 265, 266
Sarper, Selim 50, 73, 74
Sartre, Jean-Paul 212, 250

Savcı, Sadun G. 78
Saydam, Refik 53
Sazak, Emin 55, 56
Selçuk, İlhan 175, 176, 204, 222, 244, 264
Selek, Cemal Hakkı 191, 203
Sertel, Sabiha 61, 76-78, 81, 87, 120
Sertel, Yıldız 153
Sertel, Zekeriya 50, 53, 59, 61, 74, 76, 77, 79, 82, 105, 118, 119, 130, 132, 147, 158, 166, 167, 172
Sertel'ler 61, 76, 79, 80, 129, 131, 153, 167
ayrıca bkz. Sertel, Sabiha; Sertel, Yıldız; Sertel, Zekeriya
Solok, Cevdet Kudret 107
Soysal, İlhami 176, 188
Soysal, Mümtaz 175, 176, 188
Sökmensüer, Şükrü 105
Stalin, Josef 15, 73, 74, 84, 162, 219, 272, 273, 277-279, 285, 286, 296
Stalinist 161, 163, 252, 267
Stalinizm 253, 270, 278, 279, 311
Sultan Reşat 17, 18
Sunay, Cevdet 247
Sungurbey, İsmet 191, 196
Sükan, Faruk 247

Şah İsmail 71
Şeyh Said 35

Tahsin Bey (Mehmet Ali Aybar'ın babası) 18, 19, 29
Tahsin Hüsnü (Mehmet Ali Aybar) 156
Tanör, Bülent 174
Thompson, E. P. 163
Thornburg, Max W. 125, 137
Timisi, Mustafa 282
Toker, Metin 37, 50, 58-60, 73, 82, 105, 106
Tosh, John 15
Troçki, Lev 272
Truman, Harry S. 74, 84, 85, 114, 115, 119
Doktrini 114-122, 133
Tunaya, Tarkan Zafer 17, 19, 21, 24, 25, 27, 29, 43, 60, 102

Tural, Cemal (Genelkurmay Başkanı)
246, 247
Turan, Şerafettin 131
Ürgüplü, Suat Hayri 200, 205
Vanderberg, Arthur H. 84, 115
Va–Nu, Müzehher 18, 79, 80, 153,
158, 162
Varga, Eugen 219, 220
Wallace, Henry 85

Yalçın, Aydın 159, 165
Yalçın, Hüseyin Cahit 53, 73, 74, 76,
79-81, 100, 117
Yalman, Ahmet Emin 61, 74, 75, 77,
80, 81, 87, 88
Yıldız, Şaban 263
Yusuf İzzettin Efendi (Veliaht) 18
Yücel, Hasan Âli 86, 88, 124
Zedong, Mao 272, 273
Zekiye Hanım 18
Zileli, Gün 272, 302
Zorlu, Fatin Rüştü 173

Bariş Ünlü

Bir Siyasal Düşünür Olarak

MEHMET ALİ AYBAR

Türkiye'deki az sayıdaki özgün ve yerli sol/sosyalist düşünce insanından biri olan Mehmet Ali Aybar önderi olduğu Türkiye İşçi Partisi ile bir döneme -kelimenin tam anlamıyla- damga vurmuştu: TİP, Türkiye sol tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir başarıyla 1965 seçimlerinde meclise 15 milletvekili sokmuş; Aybar'ın kullandığı "güler yüzlü sosyalizm", "Türkiye'ye özgü sosyalizm", "özgürlükçü sosyalizm" kavramları hem önemli tartışmalara hem bölünmelere yol açmıştı.

Bariş Ünlü bu kapsamlı incelemesinde sadece akademisyenliğinden hukukçuluğuna, gazeteciliğinden siyasetçiliğine detaylı bir Mehmet Ali Aybar biyografisi sunmakla kalmıyor, esas olarak onun bir "siyasal düşünür" olarak portresini çiziyor. Böylece Aybar üzerinden aslında Türkiye'nin ve solun geçirdiği çeşitli dönemlerin tasvirini izlemek de mümkün hale geliyor.

Türkiye sol siyasetinin seyri her söz konusu olduğunda mutlaka dönüp bakılması gereken biri olan Mehmet Ali Aybar'ın siyasi ve düşünsel çizgisini anlamak için çok önemli bir kaynak...

